

พระไตรปิฎก
มหาวัดถาวรน้อย ๕๐๐๐ กัณฑ์

พระอภิธรรมปิฎก
ป. มหาปัฏฐา
เล่ม ๓

พระไตรปิฎก มหาวัดถาวรณัย ๕๐๐๐ กัณฑ์

เท่าพระพุทธศาสนาอายุกาล ๕๐๐๐ ปี ใหญ่ที่สุดในโลก

พระอภิธรรมปิฎก

พร้อมทั้งบาลี อรรถกถา ฎีกา และฉันทัตถาธิบาย
เล่มที่ ๓ (นับอันดับรวม ๓ ปิฎก เป็นเล่มที่ ๙๙ ใน ๑๐๐ เล่ม)

คัมภีร์ที่ ๗ พระมหาบัญญัติฐาน

(เล่มที่ ๑ ถึง ๑๐ เป็นพระวินัยปิฎก เล่มที่ ๑๑ ถึง ๘๖ เป็นพระสุตตันตปิฎก
เล่มที่ ๘๗ ถึง ๑๐๐ เป็นพระอภิธรรมปิฎก รวม ๓ ปิฎก มี ๕๐ คัมภีร์)
(รวม ๕๐๐๐ กัณฑ์จบ แบ่งเป็น ๑๐๐ เล่ม จบบริบูรณ์)

โดย ปู่ แสงฉาย อนงคาราม

สำนักงาน ลูก ส. ธรรมภักดี สงวนลิขสิทธิ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ลูก ๓. ธรรมภักดิ์ ถนนข้าวสาร พระนคร
นายบุญรอด หิรัญวัฒน์ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๔๐๙

สารบาญคัมภีร์พระมหาปรัชญาน เล่ม ๓
(คัมภีร์พระมหาปรัชญานี้ มี ๔ เล่มจบ เล่มนี้เป็นเล่มที่ ๔๔ ในจำนวน ๑๐๐ เล่ม)

	หน้า
กัณฑ์ที่ ๑๐๑ ว่าด้วยบัญญัติหาาร ในอดีตตติกมาตีกา	•
„ ๑๐๒ „ บัญหาาร ในอดีตารัมมตเตกมาตีกา	๕
„ ๑๐๓ „ บัญหาาร ในอดีตารัมมตเตกมาตีกา	๑๓
„ ๑๐๔ „ บัจจบาร ในอชถตตติกมาตีกา	๒๔
„ ๑๐๕ „ บัญหาาร ในอชถตตติกมาตีกา	๓๑
„ ๑๐๖ „ บัญหาาร ในอชถตตทารัมมตตติกมาตีกา	๓๔
„ ๑๐๗ „ บัญหาาร ในสนิทัสสนสัปปฏิขติกมาตีกา	๔๖
„ ๑๐๘ „ ปฏิจวาร ในอนิทัสสนสัปปฏิขติกมาตีกา	๕๒
„ ๑๐๙ „ บัญหาาร ในสนิทัสสนสัปปฏิขติกมาตีกา	๕๘
„ ๑๑๐ „ บัญหาาร ในอนิทัสสนสัปปฏิขติกมาตีกา	๖๕
„ ๑๑๑ „ ปฏิจวาร ในเหตุทุกมาตีกา	๗๓
„ ๑๑๒ „ บัญหาาร ในเหตุทุกติกมาตีกา	๘๐
„ ๑๑๓ „ บัญหาาร ในเหตุทุกติกมาตีกา	๘๗
„ ๑๑๔ „ ปฏิจวาร ในสเหตุกทุกติกมาตีกา	๙๔
„ ๑๑๕ „ บัจจบาร ในสเหตุกติกมาตีกา	๑๐๑
„ ๑๑๖ „ บัญหาาร ในสเหตุกทุกติกมาตีกา	๑๐๗
„ ๑๑๗ „ บัญหาาร ในสเหตุกทุกติกมาตีกา	๑๑๔
„ ๑๑๘ „ บัญหาาร ในเหตุสเหตุกทุกมาตีกา	๑๒๑
„ ๑๑๙ „ สังสัจจวาร ในนเหตุสเหตุกทุกติกมาตีกา	๑๒๘
„ ๑๒๐ „ บัญหาาร ในนเหตุสเหตุกทุกมาตีกา	๑๓๕
„ ๑๒๑ „ สนิทัสสนทุกมาตีกา	๑๔๒
„ ๑๒๒ „ บัญหาาร ในสนิทัสสนทุกมาตีกา	๑๔๘
„ ๑๒๓ „ บัญหาาร ในสัปปฏิขทุกะ	๑๕๕
„ ๑๒๔ „ สัปปฏิขทุกมาตีกา และรูปทุกมาตีกา	๑๖๒

กัณฐิก ๑๒๕	ว่าด้วยบริบททุกมาติกา ในบัญญัติหาวาร	๑๖๘
„ ๑๒๖	„ บัญญัติหาวาร ในโลกียทุกมาติกา	๑๗๔
„ ๑๒๗	„ โลกียทุกมาติกา และมาติกาอื่นอีก	๑๘๑
„ ๑๒๘	„ บัญญัติหาวาร ในอาสวทุกมาติกา	๑๘๘
„ ๑๒๙	„ บัญญัติหาวาร ในอาสวทุกมาติกา	๑๙๔
„ ๑๓๐	„ ปฏิจจวาร ในอาสวสัมปยุตตทุกมาติกา	๒๐๒
„ ๑๓๑	„ บัญญัติหาวาร ในอาสวสัมปยุตตทุกมาติกา	๒๐๘
„ ๑๓๒	„ บัญญัติหาวาร ในอาสวสัมปยุตตทุกมาติกา	๒๑๖
„ ๑๓๓	„ อาสวาสาสวสัมปยุตตทุกมาติกา	๒๒๓
„ ๑๓๔	„ บัญญัติหาวาร ในสัณฺญาโยชนทุกมาติกา	๒๓๐
„ ๑๓๕	„ สัณฺญาโยชนสัมปยุตตทุกมาติกา	๒๓๗
„ ๑๓๖	„ บัญญัติหาวาร ในสัณฺญาโยชนสัมปยุตตทุกมาติกา	๒๔๓
„ ๑๓๗	„ บัญญัติหาวาร ในสัณฺญาโยชนสัมปยุตตทุกมาติกา เป็นต้น	๒๕๐
„ ๑๓๘	„ ปฏิจจวาร ในคันถทุกมาติกา	๒๕๘
„ ๑๓๙	„ บัญญัติหาวาร ในคันถทุกมาติกา	๒๖๔
„ ๑๔๐	„ คันถสัมปยุตตทุกมาติกา	๒๗๑
„ ๑๔๑	„ บัญญัติหาวาร ในคันถสัมปยุตตทุกมาติกา	๒๗๗
„ ๑๔๒	„ บัญญัติหาวาร ในคันถสัมปยุตตทุกมาติกา	๒๘๔
„ ๑๔๓	„ คันถะ คันถสัมปยุตตทุกมาติกา	๒๙๒
„ ๑๔๔	„ บัญญัติหาวาร ในนิวรรณทุกมาติกา	๓๐๐
„ ๑๔๕	„ บัญญัติหาวาร ในนิวรรณสัมปยุตตทุกมาติกา	๓๐๗
„ ๑๔๖	„ ปฏิจจวาร ในนิวรรณะ นิวรรณสัมปยุตตทุกมาติกา	๓๑๔
„ ๑๔๗	„ ปรามาสทุกมาติกา	๓๒๒
„ ๑๔๘	„ ปราแมญญทุกมาติกา และปรามาสสัมปยุตตทุกมาติกา	๓๓๐
„ ๑๔๙	„ บัญญัติหาวาร ในปรามาสสัมปยุตตทุกมาติกา เป็นต้น	๓๓๖
„ ๑๕๐	„ สารัมมณทุกมาติกา	๓๔๓

พระอภิธรรมปิฎกมหาวิธการนัย

พระอภิธรรมปิฎก มี ๗ คัมภีร์ ๗๐๐ กัณฑ์ จบ
คัมภีร์ที่ ๗ มหาบัญญัติ มี ๒๐๐ กัณฑ์ (มี ๔ เล่ม จบ)

กัณฑ์ที่ ๑๐๑

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยบัญญัติหาว่า ในอดีตตติยภวตติกา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ปัจจุปปนโน ชมโม ปัจจุปปนฺนสฺส ชมฺมสฺส เหตุปัจจุเบน ปัจจโน
ปัจจุปปนฺนา เหตุติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๑๐๑ ว่าด้วย
บัญญัติหาว่า ในอดีตตติยภวตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า ธรรมอันเป็นปัจจุบัน เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น คือ เหตุ
ทั้งหลายอันเป็นปัจจุบัน เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนกับนัยที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอดีต เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น คือ
บุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรมแล้ว เก็บไปพิจารณา และพิจารณาสิ่ง
ที่ตนทำดีในก่อนแล้ว ออกจากฌานแล้ว พิจารณานาน พระอริยะทั้งหลายออก

จากมรรคแล้ว พิจารณามรรค พิจารณาผล พิจารณาภิเลทที่ละแล้ว พิจารณาภิเลทที่ซึมไว้แล้ว เห็นแจ้งจักขุเป็นต้นซึ่งเป็นอดีตว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีเพิลิตเพิลิน ปรารภสิ่งนั้นแล้ว ก็เกิดราคะ และโทมนัส และเกิดทัญญูวิจิกิจฉา อหังจะ อาภาสานัญญาตนะ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งวิญญาณัญญาตนะ อากัญญาตนะ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งเนวสัญญานาสัญญาตนะ ชนฺธอันเป็นอดีต ก็เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งอิทธิวิญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขณิกมรุตญาณ อวชฌนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอนาคต เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น คือบุคคลเห็นแจ้งจักขุเป็นต้น ซึ่งเห็นอนาคตว่า เป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น แล้วก็ยินดีเพิลิตเพิลิน ปรารภสิ่งนั้นแล้ว ก็เกิดราคะ ทัญญู วิจิกิจฉา อหังจะ โทมนัส ชนฺธทั้งหลายอันเป็นอนาคต ก็เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งอิทธิวิญาณ เจโตปริยญาณ อนาคตังสญาณ อวชฌนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นปัจจุบัน เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น คือบุคคลเห็นแจ้งจักขุเป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นแล้วว่า เป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น แล้วก็ยินดีเพิลิตเพิลิน ปรารภสิ่งนั้นแล้ว ก็เกิดราคะตลอดถึงโทมนัส บุคคลได้เห็นรูปด้วยทิพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพโสต รূปายตนะ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โสณฺฑัพพายตนะ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งกายวิญญาณ ชนฺธทั้งหลายอันเป็นปัจจุบัน เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งอิทธิวิญาณ และอวชฌนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอดีต เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น คือมรรคเป็นใหญ่ ๗ คำว่า มรรคเป็นใหญ่นั้น คือบุคคลให้ทาเป็นต้นแล้วเก็บไปพิจารณา และพิจารณาสิ่งที่ตามทำได้แล้วโดยเคารพ ออกจากมานแล้วพิจารณาตามโดยเคารพ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว พิจารณามรรคโดยเคารพ พิจารณาผลโดยเคารพ บุคคลยินดีเพิลิตเพิลินต่อจักขุเป็นต้น ซึ่งเป็นอดีตโดยเคารพ ทำสิ่งนั้นให้เป็นทศเคารพแล้ว ก็เกิดราคะและทัญญู ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอนาคต เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น คือ
มอรรณเป็นใหญ่ ๑ คำว่า มอรรณเป็นใหญ่นั้น คือบุคคลทำกิจเป็นต้น
ซึ่งเป็นอนาคตให้เป็นใหญ่ แล้วยินดีเพลิดเพลิน ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้ว
ก็เกิดราคะและโทณิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นปัจจุบัน เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น คือ
มอรรณเป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มอรรณเป็นใหญ่นั้น
คือ บุคคลทำกิจเป็นต้น อันเป็นปัจจุบันให้เป็นใหญ่ แล้วยินดีเพลิดเพลิน
ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้ว ก็เกิดราคะและโทณิ ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น
คือความเป็นใหญ่ อันเป็นปัจจุบัน เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และ
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอดีต เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น คือ
ขันธอันเป็นอดีตก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธอันเป็นปัจจุบันหลัง ๆ อนโลม
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภูและแห่งความผ่องใส โคตรภูและความผ่องใสเป็น
อนันตรปัจจัยแห่งมรรค มรรคเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผล ผลเป็นอนันตรปัจจัย
แห่งผล อนโลมเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนะของ
ผู้ออกจากนิโรธเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอดีต เป็นสมนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น กล่าว
กับในอนันตรปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นปัจจุบัน เป็นสหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสขปัจจัย
แห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอดีต เห็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น คือ
อาศัยอามณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปคติ ๑ ๑ คำว่าอาศัยปคตินั้น
คือบุคคลอาศัยศรัทธา ศีล ปัญญา ราคะ ความปรารถนา ความสุขกาย ความ
ทุกข์กาย อันเป็นอดีต แล้วก็ให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม ทำให้เกิดฌาน
วิปัสสนา มรรค อภิญญา สมบัติ แล้วก็มีความะโทณิ แล้วก็ฆ่าสัตว์ ทำสงฆ์
ให้แตกกัน ศรัทธา และปัญญา ราคะ ความปรารถนา ความสุขกาย ความ
ทุกข์กาย ซึ่งเป็นอดีตนั้น ก็เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งศรัทธาและปัญญา ราคะ
ความปรารถนา ความสุขกาย ความทุกข์กาย ผลสมบัติ อันเป็นปัจจุบัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอนาคต เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น คือ
 อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกตินี้
 คือ เมื่อบุคคลปรารถนาซึ่งความสมบูรณ์ด้วยจักขุเป็นต้น อันเป็นอนาคตแล้ว
 ก็ให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม ความสมบูรณ์ด้วยจักขุเป็นต้น อันเป็น
 อนาคตนั้น ก็เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งศรัทธาและปัญญา ความสุขกาย ความ
 ทุกข์กาย มรรคและผลสมบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นปัจจุบัน เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น คือ
 อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกตินี้
 คือบุคคลอาศัยดู และโกชนะ เสนาสนะ อันเป็นปัจจุบัน แล้วทำให้เกิด
 ฌาน วิปัสสนา สมาบัติ ฤๅ และโกชนะ เสนาสนะ อันเป็นปัจจุบัน ก็เป็น
 อุปนิสสขปัจจัย แห่งศรัทธา และปัญญา ความสุขกาย ความทุกข์กาย มรรค
 และผลสมบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นปัจจุบัน เป็นปุระชาตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น คือ
 ภูมิจนเกิดก่อน ๑ วัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า ภูมิจนเกิดก่อนนั้น คือ
 บุคคลเห็นแจ้งจักขุเป็นต้นว่า เป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น แล้วก็เกิด วาตะตลอด
 ถึงโณมนัส บุคคลได้เห็นรูปด้วยทิพจักขุ ได้ยินเสียงทิพโสต รูปายตนะ
 เป็นปุระชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โณภูมิตถายตนะ เป็นปุระชาตปัจจัยแห่ง
 กายวิญญาณ ๑ คำว่า วัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวายตนะ เป็นปุระชาตปัจจัย
 แห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะ เป็นปุระชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุ เป็น
 ปุระชาตปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันเป็นปัจจุบัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นปัจจุบัน เป็นปัจจุณาตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น
 คือ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลาย
 อันเป็นปัจจุบัน เป็นปัจจุณาตปัจจัยแห่งกายนขงเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอดีต เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น คือ
 ขันธ์อดีตก่อน ๑ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งขันธปัจจุบันแล้ว ๑ อนุโลมเป็น
 อาเสวนปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส โคตรภูเป็นอาเสวนปัจจัยแห่ง
 มรรค ความผ่องใสเป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมรรค ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอดีต เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น คือ เป็น
ของวิชละต่างกัน ๑ คำว่า เป็นของวิชละต่างกันนี้ คือ เจตนา อดีต
เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันเป็นวิบาก ซึ่งเป็ปัจจุบัน และแห่งกตัตตารูป ๔
ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นปัจจุบัน เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น คือ
เจตนาอันเป็นปัจจุบัน เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต เจตนาอันเป็นปัจจุบันในขณะปฏิสนธิ เป็นกรรมปัจจัยแห่ง
ขันธอันประกอบกัน และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้

ธรรมอันเป็นปัจจุบัน เป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น คือ
ขันธ ๑ ซึ่งเป็วิบากซึ่งเป็ปัจจุบัน เป็นวิปากปัจจัยแห่งขันธ ๓ และแห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ ๒ เป็นวิปากปัจจัยแห่งขันธ ๒ ขันธทั้งหลายในขณะ
ปฏิสนธิ เป็นวิปากปัจจัยแห่งวัตถุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นปัจจุบัน เป็นอาหารปัจจัย อินทรีย์ปัจจัย ฌานปัจจัย
มรรคปัจจัย สัมเปตตปัจจัย วิปปยุตตปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น คือ
เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๑ คำว่า
เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธปัจจุบัน เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต ขันธปัจจุบันในขณะปฏิสนธิ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย
ขันธทั้งหลายเป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งขันธ
ทั้งหลาย ๑ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ ขวายนะ เป็นวิปปยุตตปัจจัย
แห่งจักขุวิญญาณ กายายนะ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ รูปายนะ
เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ วัตถุ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งขันธอันเป็น
ปัจจุบัน ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธอันเป็นปัจจุบัน เป็น
วิปปยุตตปัจจัยแห่งกายซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นปัจจุบัน เป็นอดีตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบันนั้น กล้าย
กับในอุปนิษัตติกมาติกา ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอดีต เป็นนัตถิปัจจัย เป็นวิคตปัจจัย แห่งธรรมอัน
เป็นปัจจุบัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นปัจจุบัน เป็นอวิคตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบัน ดังนี้ ๑
จบอนุโลมเพียงเท่านี้

ในปัจจุบันนี้ว่า ธรรมอันเป็นอดีต เป็นอารัมมณปัจจัย อุปนิสสปัจจัย
กรรมปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบัน ๑

ธรรมอันเป็นอนาคต เป็นอารัมมณปัจจัย เป็นอุปนิสสปัจจัยแห่งธรรม
อันเป็นปัจจุบัน ๑

ธรรมอันเป็นปัจจุบัน เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสปัจจัย
ปุเรชาตปัจจัย บังดาชาตปัจจัย อาหารปัจจัย อินทรีย์ปัจจัยแห่งธรรมอันเป็น
ปัจจุบัน ๑ จบอรรถกถาติกมาติกาคำที่ ๑๘ เพียงเท่านี้

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปฏิจจวาร ในอรรถกถารวมตีกมาติกาคำว่า ธรรม
อันมีอดีตเป็นอารมณ อาศัยธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย
นั้น คือ ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๖ ซึ่งมียอดีตเป็นอารมณ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒
ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมียอดีตเป็นอารมณ ขันธ์ ๒
อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ อาศัยธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ เกิด
ขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอนาคตเป็นอารมณ
ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีปัจจุบันเป็นอารมณ อาศัยธรรม อันมีปัจจุบันเป็นอารมณ
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีปัจจุบันเป็นอารมณ
ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมี
ปัจจุบันเป็นอารมณ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ อาศัยธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ เกิดขึ้น
เพราะอารัมมณปัจจัย เพราะอธิปัตติปัจจัย แต่ที่เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น
ไม่มีกล่าวถึงปฏิสนธิ ฯ ที่เกิดขึ้นเพราะอนันตรปัจจัย สมันตรปัจจัย สหชาต
ปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสปัจจัย อุปนิสสปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย
อาเสวนปัจจัย แต่ในปุเรชาตปัจจัย และอาเสวนปัจจัย ไม่มีปฏิสนธิ ฯ ที่เกิด
ขึ้นเพราะกรรมปัจจัย เพราะวิปากปัจจัยนั้น คือขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมี

อดีตเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นวิบาก ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ๑ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะอาหาร บัณฑิต อินทรีย์บัณฑิต ฌานบัณฑิต มรรคบัณฑิต สัมปยุตตบัณฑิต วิปปยุตตบัณฑิต อภิปัณฑิต นัตถิปัณฑิต วิคตบัณฑิต อวิคตบัณฑิตนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ ดังนี้ ๑ จบนอนโลมเพียงเท่านั้น

ในบัณฑิตว่า ธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบัณฑิตนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอดีตเป็นอารมณ์ซึ่งไม่มีเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะอุปปฏิสนธินั้น โมหะอดีตไปกับวิจิณณาและอุทัจจะ อาศัยขันธ์ทั้งหลายอดีตไปกับวิจิณณาและอุทัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบัณฑิต คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอนาคตเป็นอารมณ์ซึ่งไม่มีเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ โมหะอดีตไปกับวิจิณณาและอุทัจจะ ขันธ์ทั้งหลาย อดีตไปกับวิจิณณาและอุทัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีปัจจุบันเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีปัจจุบันเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบัณฑิตนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ซึ่งมีปัจจุบันเป็นอารมณ์ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะอุปปฏิสนธินั้น โมหะอดีตไปกับวิจิณณาและอุทัจจะ ขันธ์ทั้งหลายอดีตไปกับวิจิณณาและอุทัจจะ ซึ่ง มีปัจจุบันเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะเหตุบัณฑิตนั้น คล้ายกับในสหชาติบัณฑิต ทว่าไว้ในอนโลม ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะเหตุบัณฑิตนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอดีตเป็นอารมณ์ใน รูป ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะอุปปฏิสนธินั้นเหมือนหิมมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบัณฑิตนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอนาคตเป็นอารมณ์ในรูป ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีปัจจัยเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีปัจจัยเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุระชาตปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๓ อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งมีปัจจัยเป็นอารมณ์ ในขณะที่ปฏิสนธิ จันท์ ๒ อาศัยจันท์ ๒ ดังนี้

ธรรมอันมีอคตเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีอคตเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปัจเจกชาติปัจจัย ไม่ใช่เพราะอาสวปัจจัยนั้น คล้ายกับไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัย ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกรรมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันมีอคตเป็นอารมณ์ อาศัยจันท์อันมีอคตเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกรรมปัจจัยนั้น คือเจตนาอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ อาศัยจันท์อันมีอนาคตเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีปัจจัยเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีปัจจัยเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกรรมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันมีปัจจัยเป็นอารมณ์ อาศัยจันท์อันมีปัจจัยเป็นอารมณ์ ดังนี้

ธรรมอันมีอคตเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีอคตเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากปัจจัยนั้น ไม่กล่าวถึงปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีปัจจัยเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีปัจจัยเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะฉานปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๓ อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งติดไปกับวิญญาน ๕ จันท์ ๒ อาศัยจันท์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอคตเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีอคตเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะมรรคปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๓ อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งมีอคตเป็นอารมณ์ เป็นของไม่วิเศษ ท่านบอกว่าข้อมมีข้อความ ๓ คล้ายกับในข้อว่าไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย แต่ไม่กล่าวถึงโรหะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอคตเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีอคตเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปปัตตปัจจัยนั้น คือจันท์ ๓ อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งมีอคตเป็นอารมณ์ ในรูป จันท์ ๒ อาศัยจันท์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปปัตตปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๓ อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งมีอนาคตเป็น

อารมณ์ในรูป จันท์ ๒ อาศัขจันท์ ๒ คังนี ๑ จบปัจจนีย และปฏิจจวาร
เพียงเท่านั้น ส่วนสหชาตวารและปัจจนยวาร นิสสยวารสังสังญวาร สัมปยุตตวาร
นั้น ท่านบอกว่าคล้ายกับในปฏิจจวาร สันข้อความในเทศนาภักคั่น เพียงเท่า
นี้ เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๑๐๒

คัมภีร์พระมหาบัญชา

ว่าด้วย ปัญหาวารในอติตารัมมณติกมัตติกา

อติตารมมโน ชมโม อติตารมมณสฺส ชมมสฺส เหตุปัจจนเณ ปจฺจโย
อติตารมมณา เหตุติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญชา กณฑ์ที่ ๑๐๒ ว่าด้วย
ปัญหาวาร ในอติตารัมมณติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันมอคิดเป็นอารมณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันมอคิดเป็นอารมณ์นั้น คือ
เหตุทั้งหลายอันมอคิดเป็นอารมณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน ส่วน
ในขณะปฏิสาธินั้น เหตุทั้งหลายอันมอคิดเป็นอารมณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ
อันประกอบกัน คังนี ๑

ธรรมอันมอณาคตเป็นอารมณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันมอณาคตเป็น
อารมณ์นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันมอณาคตเป็นอารมณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ
อันประกอบกัน คังนี ๑

ธรรมอันมีปัจจัยเป็นอารมณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันมีปัจจัยเป็น
 อารมณ์นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันมีปัจจัยเป็นอารมณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ
 อันประกอบกัน เหตุทั้งหลายอันมีปัจจัยเป็นอารมณ์ ในขณะที่ปฏิสนธิเป็นเหตุ
 ปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งธรรมอันมีอดีตเป็น
 อารมณ์นั้น คือ บุคคลย่อมพิจารณาวิญญานัญญาขตนะ และเนวสัญญานาสัญญ-
 ญาขตนะอันเป็นอดีต พิจารณาอิทธิวิญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวา-
 สานุสสติญาณ ขตถัมมุปกญาณ อันเป็นอดีต อันมีอดีตเป็นอารมณ์ พระ
 อริยะทั้งหลายย่อมพิจารณากิเลสที่มีอดีตเป็นอารมณ์ ที่ละไว้แล้ว ย่อมพิจารณา
 กิเลสที่ข้ามไว้แล้ว ย่อมพิจารณากิเลสที่เคยกำเริบมาแล้ว ย่อมเห็นแจ้งขันธ
 ทั้งหลายอันเป็นอดีต อันมีอดีตเป็นอารมณ์ อันเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์
 บังคับไม่ได้ แล้วยินดีเพลิดเพลิน ประราภสังนแล้ว รากะอันมีอดีตเป็น
 อารมณ์ก็เกิดในทัญญู วิจิกิจฉา อหังคะ โทมนัส ก็เกิดในขันธทั้งหลาย
 อันเป็นอดีต อันมีอดีตเป็นอารมณ์ ก็เป็นอารมณ์ปัจจัย แห่งเจโตปริยญาณ
 ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขตถัมมุปกญาณ อาวัชชการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งธรรมอันมีอนาคตเป็น
 อารมณ์นั้น คือ บุคคลพิจารณาวิญญานัญญาขตนะ เนวสัญญานาสัญญาขตนะ
 อิทธิวิญาณ อันเป็นอนาคต เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขต-
 ถัมมุปกญาณ และพิจารณาขันธทั้งหลายอันเป็นอนาคต อันมีอดีตเป็นอารมณ์
 เห็นแจ้งขันธทั้งหลายเหล่านั้นว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้ว
 ก็ยินดีเพลิดเพลิน ประราภสังนแล้ว รากะอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ก็เกิดขึ้น
 โทมนัสก็เกิดขึ้น ขันธทั้งหลายอันเป็นอนาคต ซึ่งมีอดีตเป็นอารมณ์ ก็เป็น
 อารมณ์ปัจจัยแห่งเจโตปริยญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งธรรมอันมีปัจจัยเป็น
 เป็นอารมณ์นั้น คือ บุคคลรู้ชัดของผูวจิต ซึ่งเป็นปัจจัยอันมีอดีตเป็นอารมณ์
 ขันธทั้งหลายอันเป็นปัจจัยเป็น ซึ่งมีอดีตเป็นอารมณ์ ก็เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่ง
 เจโตปริยญาณ และอาวัชชการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันมื่อนาคต^๕
เป็นอารมณ^๔นั้น คือ บุคคลพิจารณาทำอิทธีวิชญาณ เจโตปริยญาณ อนาคตังสญาณ^๕
อันเป็นอนาคต^๕ อันมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔ เห็นแจ้งชัดทั้งหลายอันเป็นอนาคต^๕
อันมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔ว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้ว
ยินดีเพลิดเพลิน^๕ ปราภสังน^๕แล้ว^๕ รากะอันมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔ก็เกิดขึ้น^๕
โทมนัสก็เกิดขึ้น^๕ ชน^๕ทั้งหลายอันเป็นอนาคต^๕ ชนมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔ ก็เป็น
อารัมมณปัจจัยแห่งเจโตปริยญาณ อนาคตังสญาณ อวิชชการ^๕ดังนี้ ๑

ธรรมอันมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันมื่อนาคต^๕
เป็นอารมณ^๔นั้น คือ บุคคลพิจารณาทำอิทธีวิชญาณ เจโตปริยญาณ อนาคตัง
สญาณ อันเป็นอนาคต^๕ ชนมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔ พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณา
กิเลสอันมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔หระไว้แล้ว^๕ ย่อมพิจารณากิเลสที่ข่มไว้แล้ว^๕ ย่อมรู้
กิเลสที่เคยทำแล้ว^๕ ย่อมเห็นแจ้งชัดทั้งหลายอันเป็นอนาคต^๕ อันมื่อนาคตเป็น
อารมณ^๔ว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีเพลิดเพลิน^๕ ปราภ
สังน^๕แล้ว^๕ รากะอันมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔ก็เกิดขึ้น^๕ โทมนัสก็เกิดขึ้น^๕ ชน^๕ทั้งหลาย
อันเป็นอนาคต^๕ทั้งมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔ ก็เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งเจโตปริยญาณ
ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมุปคญาณ อวิชชการ^๕ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันมื่อนาคต^๕
เป็นอารมณ^๔นั้น คือ บุคคลรู้จิตของผู้จิตปัจจุบัน^๕ อันมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔ ด้วย
เจโตปริยญาณ ชน^๕ทั้งหลายอันเป็นปัจจุบันอันมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔ ก็เป็น
อารัมมณปัจจัยแห่งเจโตปริยญาณ และอวิชชการ^๕ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันมื่อนาคต^๕
เป็นอารมณ^๔นั้น คือ บุคคลรู้จิตของผู้จิตปัจจุบัน^๕ อันมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔ ด้วย
เจโตปริยญาณ ชน^๕ทั้งหลายอันเป็นปัจจุบันอันมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔ ก็เป็น
อารัมมณปัจจัยแห่งเจโตปริยญาณ และอวิชชการ^๕ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันมื่อนาคต^๕
เป็นอารมณ^๔นั้น คือ บุคคลย่อมพิจารณาทิพพจักขุ และทิพพโสตาอันเป็นอนาคต^๕
พิจารณาอิทธีวิชญาณ เจโตปริยญาณ อันเป็นอนาคต^๕ อันมื่อนาคตเป็นอารมณ^๔

พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณาภิเลสทัมมปัจจุบันเป็นอารมณ์ได้แล้ว ย่อม
พิจารณาภิเลสทัมมไว้แล้ว ย่อมรู้ภิเลสทัมมแก้แล้ว ย่อมเห็นแจ้งขั้น
ทั้งหลายอันเป็นอดีต อันมปัจจุบันเป็นอารมณ์ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับ
ไม่ได้ แล้วก็นิคิดเพิลิตเพลิน ประรภสังนแล้ว ราคะอันมอดีตเป็นอารมณ์
ก็เกิดขึ้น โทมนัสก็เกิดขึ้น ขันธ์ทั้งหลายอันเป็นอดีตซึ่งมปัจจุบันเป็นอารมณ์ ก็
เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งเจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขณิกัมมุปก-
ญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมปัจจุบันเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งธรรมอันมอนาคต
เป็นอารมณ์นั้น คือ บุคคลพิจารณาทัฬหัจจะ ทัฬหโสตนันอนาคต พิจารณา
อิทธิวิชฌญาณ เจโตปริยญาณ อันเป็นอนาคต ซึ่งมปัจจุบันเป็นอารมณ์ เห็นแจ้ง
ขั้นทั้งหลายเป็นอนาคต อันมปัจจุบันเป็นอารมณ์ว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็น
ทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็นิคิดเพิลิตเพลิน ประรภสังนแล้ว ราคะอันม
อนาคตเป็นอารมณ์ก็เกิดขึ้น โทมนัสก็เกิดขึ้น ขันธ์ทั้งหลายอันเป็นอนาคตซึ่งม
ปัจจุบันเป็นอารมณ์ ก็เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งเจโตปริยญาณ อนาคตังสญาณ
อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมอดีตเป็นอารมณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมอดีตเป็น
อารมณ์นั้น คือ มอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มอารมณ์
เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำวิญญานัญจายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ อันเป็น
อดีตให้เป็นใหญ่ แล้วพิจารณาทำอิทธิวิชฌญาณ เจโตปริยญาณ บุพเพนิวา-
สนุสสติญาณ ขณิกัมมุปกญาณ และทั้งหลายอันเป็นอดีต อันมอดีตเป็น
อารมณ์เป็นใหญ่นั้น แล้วพิจารณาทำสังนให้เป็นใหญ่ แล้วก็นิคิดเพิลิตเพลิน
ทำสังนให้เป็นใหญ่แล้ว ราคะอันมอดีตเป็นอารมณ์แล้วก็เกิดขึ้น ทัณฏฐิก็เกิด
ขึ้น ๑ คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น คือความเป็นใหญ่ อันมอดีตเป็นอารมณ์
เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมอดีตเป็นอารมณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมอนาคตเป็น
อารมณ์นั้น คือ มอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ คำว่า มอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคล
ทำวิญญานัญจายตนะและเนวสัญญานาสัญญายตนะอันเป็นอนาคตให้เป็นใหญ่ ทำ

อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ บพเพนิวาสานสสติญาณ ขณิกมรรคญาณ
และขันธทั้งหลายอันเป็นอนาคต อันมีอนาคตเป็นอารมณ์เป็นใหญ่ แล้วยินดี
ผลิตเพลิน รากะอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ทำสังนให้เป็นใหญ่ แล้วก็เกิดขึ้น
ทัญญูกก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมีอนาคตเป็น
อารมณ์นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์
เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำอิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ อนาคตัสญาณ และ
ขันธทั้งหลายอันเป็นอนาคต อันมีอนาคตเป็นอารมณ์ให้เป็นใหญ่ แล้วยินดี
ผลิตเพลิน รากะอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ ทำสังนให้เป็นใหญ่ แล้วก็เกิดขึ้น
ทัญญูกก็เกิดขึ้น ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือความเป็นใหญ่ อันมีอนาคต
เป็นอารมณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมีอนาคตเป็น
อารมณ์นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์
เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำอิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ อนาคตัสญาณอัน
เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งอนาคตเป็นอารมณ์ให้เป็นใหญ่ ทำขันธทั้งหลายซึ่งเป็นอดีต มี
อนาคตเป็นอารมณ์ให้เป็นใหญ่ แล้วยินดีผลิตเพลิน รากะอันมีอนาคตเป็น
อารมณ์ ทำสังนให้เป็นใหญ่ แล้วก็เกิดขึ้น ทัญญูกก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีปัจจุบันเป็นอารมณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมีปัจจุบัน
เป็นอารมณ์นั้น คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ
ความเป็นใหญ่อันเป็นปัจจุบัน เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีข้อปัจจุบันเป็นอารมณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมีอนาคตเป็น
อารมณ์นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคล
ทำทิพพจักขุ ทิพพโสตอันเป็นอดีตให้เป็นใหญ่ แล้วพิจารณาทำอิทธิวิธญาณ
เจโตปริยญาณ และขันธทั้งหลายอันเป็นอดีต ซึ่งมัจจุบันเป็นอารมณ์ ให้เป็น
ใหญ่ แล้วยินดีผลิตเพลิน รากะอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ ทำสังนให้เป็นใหญ่
แล้วก็เกิดขึ้น ทัญญูกก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีปัจจัยเป็นอารมณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมีอนาคต
เป็นอารมณ์นั้น นั่น คือ อารมณ์เป็นใหญ่ ๆ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่ นั้น คือ
บุคคลทำกิจเพ่งกัณฺโถเพ่งโสตซึ่งมีอนาคตให้เป็นใหญ่ แล้วพิจารณาทำอิทฺธิวิชญาณ
และขั้นธมฺมมัลลยอนเป็นอนาคต ซึ่งมีปัจจัยเป็นอารมณ์ให้เป็นใหญ่แล้วก็ขึ้นเค
เพลิกเพลิน วาจะอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ทำสังหนให้เป็นใหญ่ แล้วก็เกิดขึ้น
ปฏิญฺญกเกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีอดีตเป็น
อารมณ์นั้น นั่น คือ ขั้นอันมีอดีตเป็นอารมณ์ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขั้น
อันมีอดีตเป็นอารมณ์หลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีอนาคตเป็น
อารมณ์ นั่น คือ ภาวก่อนมีอดีตเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการนิก ซึ่ง
อนาคตเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรม ซึ่งมีปัจจัยเป็น
อารมณ์นั้น นั่น คือ จตฺตจตฺตอันมีอดีตเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งปฏิสนธิจิต
อันมีปัจจัยเป็นอารมณ์ ภาวก่อนมีอดีตเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
การนิก ซึ่งมีปัจจัยเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมซึ่งมีอนาคตเป็น
อารมณ์นั้น นั่น คือ ขั้นอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขั้น
อันมีอนาคตเป็นอารมณ์หลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีอดีตเป็น
อารมณ์นั้น นั่น คือ อิทฺธิวิชญาณอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
การออกซึ่งมีอดีตเป็นอารมณ์ เจโตปริยญาณ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก
ซึ่งมีอดีตเป็นอารมณ์ อนาคตังสญาณ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ซึ่งมีอดีต
เป็นอารมณ์ ขั้นอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ซึ่ง
มีอดีตเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีปัจจัยเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีปัจจัยเป็น
เป็นอารมณ์นั้น นั่น คือ ขั้นอันมีปัจจัยเป็นอารมณ์ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่ง

ชั้นธัมมัจจบังเป็นอารมณ์หลัก ๆ ปฏิสนธิจิตอันมีบังจบังเป็นอารมณ์ เป็น
อนันตรบังจบังแห่งภวัก ชามบังจบังเป็นอารมณ์ ภวักอันมีบังจบังเป็นอารมณ์
เป็นอนันตรบังจบังแห่งภวัก อันมีบังจบังเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีบังจบังเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรบังจบังแห่งธรรมอันมีอดีตเป็น
อารมณ์นั้น คือ ปฏิสนธิจิตอันมีบังจบังเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรบังจบังแห่ง
ภวัก อันมีอดีตเป็นอารมณ์ ภวักอันมีบังจบังเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรบังจบัง
แห่งภวัก อันมีอดีตเป็นอารมณ์ ขันธอันมีบังจบังเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรบังจบัง
แห่งการออก ซึ่งมอดิตเป็นอารมณ์ ดังนี้

ธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ เป็นสวณันตรบังจบังแห่งธรรมอันมีอดีตเป็น
อารมณ์นั้น เหมือนกันกับในอนันตรบังจบัง ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ เป็นสหชาตบังจบัง เป็อัญญมัญญบังจบัง
เป็นอุปนิสสขบังจบังแห่งธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์นั้น ท่านบอกว่าเหมือนกันใน
ปฏิจจวาร ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสขบังจบังแห่งธรรมอันมีอดีตเป็น
อารมณ์นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตรระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๆ คำว่า
อาศัยปกติ นั้น คือ การเล็งเห็นความไม่เที่ยง ความทุกข์ ความไม่ใช่ตัวตนซึ่ง
มอดิตเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสขบังจบัง แห่งการเล็งเห็นความไม่เที่ยง ความ
เป็นทุกข์ ความไม่ใช่ตัวตน ซึ่งมอดิตเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสขบังจบังแห่งธรรม อันมีอนาคต
เป็นอารมณ์นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตรระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๆ คำว่า
อาศัยปกติ นั้น คือ การเล็งเห็นความไม่เที่ยง ความทุกข์ ความไม่ใช่ตัวตน
ซึ่งมอดิตเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสขบังจบังแห่งการเล็งเห็นความไม่เที่ยง ความทุกข์
ความไม่ใช่ตัวตน ซึ่งมอดิตเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสขบังจบังแห่งธรรมอันมีบังจบัง
เป็นอารมณ์นั้น คือ อาศัยอนันตรระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๆ คำว่า อาศัยปกติ นั้น
คือ การเล็งเห็นความไม่เที่ยง ความทุกข์ ความไม่ใช่ตัวตน ซึ่งมอดิตเป็น
อารมณ์ เป็นอุปนิสสขบังจบังแห่งการเล็งเห็นความไม่เที่ยง ความทุกข์ ความ
ไม่ใช่ตัวตน อันมีอดีตเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ อันเป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันมีอนาคต
เป็นอารมณ์นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ
คือการเล็งเห็นความไม่เที่ยง ความทุกข์ ความไม่ใช่ตัวตน ซึ่งอนาคตเป็น
อารมณ์ เป็นอุปนิสสขปัจจัย แห่งการเล็งเห็นความไม่เที่ยง ความทุกข์ ความ
ไม่ใช่ตัวตน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันมีอดีต
เป็นอารมณ์นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑
คำว่า อาศัยปกติ คือ การเล็งเห็นของ ๓ อย่างนั้น ซึ่งอนาคตเป็นอารมณ์
เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งการเล็งเห็นของ ๓ อย่างนั้น ซึ่งอดีตเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันมีปัจจุบัน
เป็นอารมณ์นั้น คืออาศัยปกติ ฯ คำว่า อาศัยปกติ คือการเล็งเห็นของ ๓
อย่างนั้น ซึ่งอนาคตเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งการเล็งเห็นของ ๓
อย่างนั้น ซึ่งปัจจุบันเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีปัจจุบันเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันมีปัจจุบัน
เป็นอารมณ์นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ
คือการเล็งเห็นของ ๓ อย่างนั้น ซึ่งปัจจุบันเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสขปัจจัย
แห่งการเล็งเห็นของ ๓ อย่างนั้น ซึ่งปัจจุบันเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีปัจจุบันเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันมีอดีต
เป็นอารมณ์นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า
อาศัยปกติ คือ การเล็งเห็นของ ๓ อย่างนั้น อันมีปัจจุบันเป็นอารมณ์ เป็น
อุปนิสสขปัจจัยแห่งการเล็งเห็นของ ๓ อย่างนั้น อันมีอดีตเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีปัจจุบันเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันมีอนาคต
เป็นอารมณ์นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ
คำว่า อาศัยปกติ คือ การเล็งเห็นของ ๓ อย่างนั้น อันมีปัจจุบันเป็นอารมณ์
เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งการเล็งเห็นของ ๓ อย่าง ซึ่งอนาคตเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑
สิ้นข้อความในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมม คัมภีรประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๐๓

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยปัญหาوار ในอติตารัมมณตีกมาติกา

อติตารัมมโน รมโม อติตา รรมณเสส รมมสส อาเสวนปจฺเจเบน
ปจฺจโย ปริมา ปริมา อติตารัมมณาคี

ณ บัดนี้ อาตมภาพจะแสดงคัมภีร์มหาบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๑๐๓ ว่าด้วย
ปัญหาوار ในอติตารัมมณตีกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ
พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนา
นั้นว่า ธรรมอันมอคตเป็นอารมณํ เป็นอาสวณปัจจยแห่งธรรมอันมอคตเป็น
อารมณํนั้น คือชั้นธรรมอันมอคตเป็นอารมณํก่อน ๆ เป็นอาสวณปัจจยแห่งชั้น
ธรรมอันมอคตเป็นอารมณํหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมอคตเป็นอารมณํ เป็นอาสวณปัจจยแห่งธรรม อันมอคต
เป็นอารมณํนั้น คือชั้นธรรมอันมอคตเป็นอารมณํก่อน ๆ เป็นอาสวณปัจจย
แห่งชั้นธรรมอันมอคตเป็นอารมณํหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมอคตเป็นอารมณํ เป็นอาสวณปัจจยแห่งธรรมอันมอคตเป็น
อารมณํนั้น คือ ชั้นธรรมอันมอคตเป็นอารมณํก่อน ๆ เป็นอาสวณปัจจย
แห่งชั้นธรรมอันมอคตเป็นอารมณํหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมอคตเป็นอารมณํ เป็นกรรมปัจจยแห่งธรรมอันมอคตเป็น
อารมณํนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็น
ของเกิดด้วยกันนั้น คือเจตนาอันมอคตเป็นอารมณํ เป็นกรรมปัจจยแห่งชั้น

อันประกอบกัน ๗ คำว่า เบาของมีขดแตกต่างกันนั้น คือเจตนาอันมอดิตเป็นอารมณ์
เป็นกรรมปัจจัยแห่งชนธอนมอดิตเป็นอารมณ์ ซึ่งเบาวิบากด้วย ดังนี้ ๑

๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

ธรรมอันมอคตเป็นอารมณ์ เป็นกรรมบัจจยแห่งธรรมอันมบัจจบ็น
 อารมณ์นั้น คือ เป็นของมีขณะต่างกัน คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันั้นน คือ
 เจตนาอันมอคตเป็นอารมณ์ เป็นกรรมบัจจยแห่งขันธอนมบัจจบ็นอารมณ์ ซึ่ง
 เป็นวิบาก ถึงน ๑

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

ธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันมีอดีตเป็น
 อารมณนั้น คือ เป็นของมีขณะต่างกัน ๓ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันั้น
 คือ เจตนาอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอนมมคติเป็นอารมณ์
 ช่งเป็นวาทะ ดังนี้ ๑

๑๒ ธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ ๑๓
 อารมณ์นั้น ๑๔ คือ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑๕
 นั้น คือ เจตนาอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ ๑๖
 เป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นวิบาก ดังนี้ ๑๗

ธรรมอันมีขอบข่ายเป็นอารมณ์ เป็นกรรมบถอันมีขอบข่ายเป็น
อารมณ์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ คำว่า
เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันมีขอบข่ายเป็นอารมณ์ เป็นกรรมบถอันมี
แห่งชั้นอันประกอบกัน ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือเจตนาอันมี

บัจจบันเป็นอารมณ์ เป็นกรรมบัจจยแห่งชั้นชอนมัจจบันเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็น
วิบาก ดังนี้ ๑

ธรรมอันมัจจบันเป็นอารมณ์ เป็นกรรมบัจจยแห่งธรรมอันมัจจบันเป็น
อารมณ์นั้น คือ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันใน
คือ เจตนาอันมัจจบันเป็นอารมณ์ เป็นกรรมบัจจยแห่งชั้นชอนมัจจบันเป็นอารมณ์
ซึ่งเป็นวิบาก ดังนี้ ๑

ธรรมอันมัจจบันเป็นอารมณ์ เป็นกรรมบัจจยแห่งธรรมอันมัจจบันเป็น
อารมณ์นั้น คือ เป็นของมีขณะต่างกัน คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันใน
คือ เจตนาอันมัจจบันเป็นอารมณ์ เป็นกรรมบัจจยแห่งชั้นชอนมัจจบันเป็น
อารมณ์ ซึ่งเป็นวิบาก ดังนี้ ๑

ธรรมอันมัจจบันเป็นอารมณ์ เป็นวิปากบัจจย อาหารบัจจย อินทริยบัจจย
ฌานบัจจย มรรคบัจจย สัมปยุตตบัจจย อตถิบัจจย นกถิบัจจย วิคตบัจจย
อวิคตบัจจย แห่งธรรมอันมัจจบันเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑ จบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ในบัจจณยว่า ธรรมอันมัจจบันเป็นอารมณ์ เป็นอรัम्मณบัจจย สหชาต
บัจจย อุปนิสสขบัจจย กรรมบัจจย แห่งธรรมอันมัจจบันเป็นอารมณ์ ๑

ธรรมอันมัจจบันเป็นอารมณ์ เป็นอรัम्मณบัจจย กรรมบัจจย แห่งธรรม
อันมัจจบันเป็นอารมณ์ ๑

ธรรมอันมัจจบันเป็นอารมณ์ เป็นอรัम्मณบัจจย อุปนิสสขบัจจย กรรม
บัจจย แห่งธรรมอันมัจจบันเป็นอารมณ์ ๑

ธรรมอันมัจจบันเป็นอารมณ์ เป็นอรัम्मณบัจจย สหชาตบัจจย
อุปนิสสขบัจจย กรรมบัจจย แห่งธรรมอันมัจจบันเป็นอารมณ์ ๑

ธรรมอันมัจจบันเป็นอารมณ์ เป็นอรัम्मณบัจจย อุปนิสสขบัจจย
กรรมบัจจย แห่งธรรมอันมัจจบันเป็นอารมณ์ ๑

ธรรมอันมัจจบันเป็นอารมณ์ เป็นอรัम्मณบัจจย อุปนิสสขบัจจย
กรรมบัจจย แห่งธรรมอันมัจจบันเป็นอารมณ์ ๑

ธรรมอันมัจจบันเป็นอารมณ์ เป็นอรัम्मณบัจจย สหชาตบัจจย
อุปนิสสขบัจจย กรรมบัจจย แห่งธรรมอันมัจจบันเป็นอารมณ์ ๑

ธรรมอันมีปัจจัยเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย กรรม
ปัจจัย แก่ธรรมอันมีอคตเป็นอารมณ์ ๑

ธรรมอันมีปัจจัยเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย กรรม
ปัจจัย แก่ธรรมอันมีอารมณ์เป็นอารมณ์ ๑ จมปัจจัยและอดีตารมณ์เกิด
มคติภา ข้อ ๑๕ เจริญแล้ว

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในปฏิจจวาร อภิธรรมในอรรถกถาว่า ธรรม
อันเป็นภายในอาศัยธรรมภายใน เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขั้น ๓ กับ
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขั้น ๑ ซึ่งเป็นภายใน ขั้น ๒ อาศัยขั้น ๒ ส่วน
ในขณะปฏิสนธิขั้น ขั้น ๓ กับกตัตตารูป อาศัยขั้น ๑ ซึ่งเป็นภายใน
ขั้น ๒ อาศัยขั้น ๒ วัตถุ อาศัยขั้นทั้งหลาย ขั้นทั้งหลายอาศัยวัตถุ
มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับกตัตตารูป อุปาหารูป อาศัย
มหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอกอาศัยธรรมภายนอก เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขั้น ๓
กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขั้น ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ขั้น ๒ อาศัย ขั้น ๒
ส่วนในขณะปฏิสนธิขั้น ขั้น ๓ กับกตัตตารูปอาศัยขั้น ๑ ซึ่งเป็นภายนอก
ขั้น ๒ อาศัยขั้น ๒ วัตถุอาศัยขั้นทั้งหลาย ขั้นทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓
อาศัยมหาภูต ๑ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับกตัตตารูป อุปาหารูป อาศัยมหาภูต
ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมภายในอาศัยธรรมภายใน เกิดขึ้นเพราะอารมณ์ปัจจัยนั้น คือ
ขั้น ๓ อาศัยขั้น ๑ ซึ่งเป็นภายใน ขั้น ๒ อาศัยขั้น ๒ ส่วนในขณะ
ปฏิสนธิขั้น ขั้น ๓ อาศัยขั้น ๑ ซึ่งเป็นภายใน ขั้นทั้งหลาย อาศัยวัตถุ ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอกอาศัยธรรมภายนอก เกิดขึ้นเพราะอารมณ์ปัจจัยนั้น คือ
ขั้น ๓ อาศัยขั้น ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ขั้น ๒ อาศัยขั้น ๒ ขั้นทั้งหลาย
อาศัยวัตถุในขณะปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

ธรรมภายในอาศัยธรรมภายใน เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ
ขั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขั้น ๑ ซึ่งเป็นภายใน ขั้น ๒ อาศัย
ขั้น ๒ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอุปาหารูป อาศัย
มหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอกอาศัยธรรมภายนอก เกิดขึ้นเพราะอชิปติปัจจัยนั้น คือ
 ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่ง^๗เป็นภายนอก ชั้น ๒ อาศัย
 ชั้น ๒ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต กับอุปาทา^๘รูป อาศัย
 มหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมภายในอาศัยธรรมภายใน เกิดขึ้นเพราะอนันตรปัจจัย เพราะ
 สอนันตรปัจจัย เพราะสาขาทปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
 อาศัยชั้น ๑ ซึ่ง^๗เป็นภายใน ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ชั้น ๓ กับกตัตตารูป
 อาศัยชั้น ๑ ซึ่ง^๗เป็นภายใน ในขณะปฏิสนธิ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ วัตถุ
 อาศัยชั้น^๕ทั้งหลาย ชั้น^๕ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ รูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิต กับกตัตตารูป อุปาทา^๘รูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย กตัตตารูป
 กับอุปาทา^๘รูป อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่ง^๗เกิดขึ้นด้วยอาหาร และฤดู และเป็นของ
 อสัณฺณสัตว์^๕ทั้งหลาย กับอา^๕ศัยมหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอกอาศัยธรรมภายนอก เกิดขึ้นเพราะสาขาทปัจจัยนั้น คือ
 ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่ง^๗เป็นภายนอก ชั้น ๒ อาศัย
 ชั้น ๒ ชั้น ๓ กับกตัตตารูป อาศัยชั้น ๑ ซึ่ง^๗เป็นภายนอก ในขณะปฏิสนธิ
 ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ วัตถุอาศัยชั้น^๕ทั้งหลาย ชั้น^๕ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓
 อาศัยมหาภูต ๑ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับกตัตตารูป อุปาทา^๘รูป อาศัยมหาภูต
 ทั้งหมด กตัตตารูป อุปาทา^๘รูป อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่ง^๗เป็นภายนอก ซึ่งเป็นของ
 เกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และมหาภูต ๑ แห่งอัสัณฺณสัตว์^๕ทั้งหลาย กับอา^๕ศัย
 มหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมภายในอาศัยธรรมภายใน เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัย เพราะ
 นิสสปัจจัย เพราะอนิสสปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย อาเสวนปัจจัยนั้น ไม่มี
 ปฏิสนธิ ในปุเรชาตปัจจัย และอาเสวนปัจจัย ที่เกิดขึ้น เพราะกรรมปัจจัย
 เพราะวิปากปัจจัย เพราะอาหารปัจจัย เพราะอินทรีปัจจัย ฌานปัจจัย มรรค
 ปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย วิปยุตตปัจจัย อตถิปัจจัย นัตถิปัจจัย วิคตปัจจัย อวิคต-
 ปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ เพราะเหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑
 จบอนุโลมเพียงเท่านี้

ในปัจจุบันนี้ว่า ธรรมภายในอาศัยธรรมภายใน เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นภายใน ซึ่งเป็นขันธ์ไม่มีเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย ในขณะที่อเหตุกปฏิสนธิ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ กตัตถารูป กับอุปาทารูป อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหาร และฤต และมหาภูต ๑ แห่งอสัญญสัตว์ทั้งหลาย กับอาศัยมหาภูตทั้งหลาย โภคะ อันติดไปกับวิภิกงกา และอุทัจจะ อาศัยขันธ์ทั้งหลาย อันติดไปกับวิภิกงกาและอุทัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอกอาศัยธรรมภายนอก เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งไม่มีเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย ในขณะที่อเหตุกปฏิสนธิ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ โภคะอันติดไปกับวิภิกงกา และอุทัจจะ อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤต และมหาภูต ๑ แห่งอสัญญสัตว์ทั้งหลาย กับอาศัยขันธ์ทั้งหลาย อันติดไปกับวิภิกงกา และอุทัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมภายในอาศัยธรรมภายใน เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอารัมภณปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันเป็นภายใน กตัตถารูป อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันเป็นภายใน ในขณะที่ปฏิสนธิ วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ คือ อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหาร และฤต และมหาภูต ๑ แห่งอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอกอาศัยธรรมภายนอก เกิดขึ้นเพราะอารัมภณปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลาย อันเป็นภายนอก กตัตถารูปอาศัยขันธ์ทั้งหลาย อันเป็นภายนอก ในขณะที่ปฏิสนธิ วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ และอาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหาร และฤต และมหาภูต ๑ แห่งอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมภายในอาศัยธรรมภายใน เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัติปัจจัยนั้น คล้ายกับที่เกิดเพราะสหชาติปัจจัย ในอนุโลม ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอนันตรปัจจัย ไม่ใช่เพราะสมนันตรปัจจัย ไม่ใช่เพราะอัญญมัญญปัจจัย ไม่ใช่

เพราะอุปนิสสขปัจจัย ไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจัยนั้น คือ ขั้น ๓ อาศัย
ขั้น ๑ ซึ่งเป็นภายใน ในรูป ๔ ล ๗ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขั้น
ทั้งหลาย อันเป็นภายใน ขั้น ๓ กับกตัตตารูป อาศัยขั้น ๑ ซึ่งเป็นภายใน
ในขณะปฏิสนธิ ขั้น ๒ อาศัยขั้น ๒ วัตถุอาศัยขั้นทั้งหลาย ขั้นทั้งหลาย
อาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ และอาศัยมหาภูต ๑ จึ่งเกิดขึ้นด้วย
อาหาร และฤดู และมหาภูต ๑ แห่งอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอกอาศัยธรรมภายนอก เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจัย
นั้นคือ ขั้น ๓ อาศัยขั้น ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ในรูป ขั้น ๒ อาศัย
ขั้น ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขั้นทั้งหลาย ซึ่งเป็นภายนอก ส่วน
ในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมภายในอาศัยธรรมภายใน เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปัจเจกชาตปัจจัย
ไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจัย ไม่ใช่เพราะกรรมปัจจัยนั้น คือ เจตนาภายใน
อาศัยขั้นทั้งหลาย อันเป็นภายใน และอาศัยมหาภูต ๑ จึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหาร
และฤดู และมหาภูต ๑ แห่งอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอกอาศัยธรรมภายนอก เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกรรมปัจจัยนั้น
คือ เจตนาภายนอก อาศัยขั้นภายนอก และอาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก
เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และมหาภูต ๑ แห่งอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ที่อาศัยธรรมภายในเกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะวิปากปัจจัยนั้น ไม่ปฏิสนธิ
ก็เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาหารปัจจัยนั้น คือ เจตนาภายใน อาศัยมหาภูต ๑ จึ่ง
เกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และซึ่งเป็นของแห่งอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

อาศัยธรรมภายนอก เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาหารปัจจัยนั้น ท่านละข้อ
ความไว้ ดังนี้ ๑

ที่อาศัยธรรมภายใน เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอินทริยปัจจัยนั้น คือ รูปชีวิตินทรีย์
อาศัยมหาภูต ๑ จึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหาร และฤดู และอาศัยมหาภูตทั้งหลาย แห่ง
อสัญญสัตว์ ดังนี้ ๑

ที่อาศัยธรรมภายนอก เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอินทริยปัจจัยนั้น คือ รูป
ชีวิตินทรีย์ อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก จึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และ
อาศัยมหาภูตทั้งหลาย แห่งอสัญญสัตว์ ดังนี้ ๑

ธรรมภายใน อาศัยธรรมภายใน เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะฌานบังจับ ท่าน
ละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอก อาศัยธรรมภายนอก เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะฌานบังจับ
นั้นก็ดี ที่อาศัยธรรมภายใน เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะมรรคบังจับนั้นก็ดี ที่อาศัยธรรม
ภายนอก เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ วิปยุตตบังจับนั้นก็ดี ท่านละข้อความไว้
จบปฏิขจวารเพียงเท่านี้

เอวံ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๐๔

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยบังจอบวาร ในอรรถัตตติกมาติกา

อชฺชุตฺตํ ธมฺมํ ปจฺจยา อชฺชุตฺโต ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เถตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
อชฺชุตฺตํ เอกํ ชนฺธนฺติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจะได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๑๐๔ ว่า
ด้วยบังจอบวาร ในอรรถัตตติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ
พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตาววาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนา
นั้นว่า ธรรมภายในมีธรรมภายในเป็นบังจับ เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจับนั้น คือ
ขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งเป็นภายในเป็นบังจับ ขันธ ๒
มีขันธ ๒ เป็นบังจับ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ฯ
ขันธทั้งหลายมีมหาภูต ๑ ฯ ล ฯ มีวัตถุเป็นบังจับ ดังนี้ ๑

ธรรมกายนอก มีธรรมกายนอกเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ
 ชั้น ๓ กับรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต มีชั้น ๑ ซึ่งเป็นกายนอกเป็นปัจจัย ส่วนใน
 ขณะปฏิสนธิใน มหาภูต ๓ มีมหาภูต ๑ เป็นปัจจัย ๑ ล ๑ ชั้นทั้งหลายกายนอก
 มีวัตถุเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมภายในมีธรรมภายในเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มณปัจจัยนั้น
 คล้ายกับในปัจจัยขวาร ๑ จักขุวิญญาณ มีจักขวาทนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณ
 มีกายาทนะเป็นปัจจัย รูปายตนะ มีจักขุวิญญาณเป็นปัจจัย จักขุภายใน มีวัตถุ
 เป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมกายนอก มีธรรมกายนอกเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มณปัจจัยนั้น
 คล้ายกับในปัจจัยขวาร แปลกแต่จักขุวิญญาณ มีจักขวาทนะเป็นปัจจัย กาย
 วิญญาณ มีกายาทนะเป็นปัจจัย ชั้นกายนอก มีวัตถุเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมภายใน มีธรรมภายในเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น
 คล้ายกับในปัจจัยขวาร มีพิเศษที่เพียงวัตถุเท่านั้น ๑ ที่เกิดขึ้นเพราะอนัตตปัจจัย
 เพราะสมันตรปัจจัย เพราะสพชาติปัจจัยนั้น เหมือนในสหชาตวารชั้นทั้งหลาย
 มีมหาภูตทั้งหลายเป็นปัจจัย ท่านบอกว่า ควรกล่าวถึงอายตนะ ๕ และวัตถุ
 ในภายหลังแห่งมหาภูตและชั้นทั้งหลาย ๑ ส่วนที่เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัย
 เพราะนิสสยปัจจัย ตลอดถึงเพราะอวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้
 จบอนุโลมเพียงเท่านี้

ในปัจจัยนี้ว่า ธรรมภายในมีธรรมภายในเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
 เหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ มีชั้น ๑ ซึ่งเป็นภายใน ซึ่งไม่มีเหตุเป็นปัจจัย ส่วน
 ในขณะอเหตุกปฏิสนธินั้น วัตถุมีชั้นทั้งหลายเป็นปัจจัย ชั้นทั้งหลายมีวัตถุเป็น
 ปัจจัย จักขุวิญญาณ มีจักขวาทนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณ มีกายาทนะเป็นปัจจัย
 จักขุภายในอันไม่มีเหตุ มีวัตถุเป็นปัจจัย โมหะอันติดไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ
 มีชั้นและวัตถุอันติดไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะเป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอกมีธรรมภายนอกเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น
ท่านบอกว่าการกล่าวถึงปฏิสนธิอันเป็นไป และมรรคทุกหลาย แล้วกล่าวต่อไปว่า
จักขุวิญญาณ มีจักขวาทนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณ มีกายาทนะเป็นปัจจัย
จักขุวิญญาณ มีรูปาทนะเป็นปัจจัย จันทรกายนอกอันไม่มีเหตุ มีวัตถุเป็นปัจจัย
โมหะอันติดไปกับวิจิกิจฉาและอหังการะ มีขันธอันติดไปกับวิจิกิจฉา และอหังการะ
กับวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอารมณ์ปัจจัย ไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัย
เหมือนกับในสหชาติปัจจัย ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอนันตรปัจจัย ไม่ใช่เพราะ
สมนัตตรปัจจัย ไม่ใช่เพราะอณูณมณูณปัจจัย ไม่ใช่เพราะอุปนิสสปัจจัย ไม่ใช่
เพราะปุเรชาติปัจจัยนั้น คล้ายกับในปฏิจจวาร ฯ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปัจฉาชาติ
ปัจจัย ไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจัย ไม่ใช่เพราะกรรมปัจจัย ตลอดถึงไม่ใช่เพราะ
สัมปยุตตปัจจัยนั้น เหมือนกับที่กล่าวไว้ในปัจจัยนี้

แผนกปฏิจจวาร ส่วนที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะนัตติปัจจัย ไม่ใช่เพราะวิคต
ปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ จบปัจจัยนี้และปัจจัยวารเพียงเท่านั้น ส่วน
นิสสยวาร สังสญญวาร สัมปยุตตวารก็เหมือนกับในปัจจัยวาร

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปัญหาวารว่า ธรรมภายในเป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรม
ภายในนั้น คือ เหตุภายในเป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอกเป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมภายนอกนั้น คือ เหตุภายนอกเป็น
ปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเนื่องกับจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น
เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมภายในเป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งธรรมภายในนั้น คือ บุคคลให้
ทาน รักษาศีล ทำอุโบสถกรรม แล้วพิจารณา และพิจารณาสิ่งที่ประพฤติกไว้
ก่อนแล้ว ออกจากฌาน แล้วพิจารณานาน พระอรหันต์ทั้งหลายออกจากมรรค
แล้วพิจารณามรรค พิจารณาผล พิจารณาภิเลสทีละแล้ว พิจารณาภิเลสที่
ข้ามไว้แล้ว รู้กิเลสที่เคยกำเริบแล้ว เห็นแจ้งจักขุเป็นต้น ซึ่งเป็นภายใน
ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บีบคั้นไม่ได้ แล้วก็ยินดีเพลิดเพลิน ปรรกสิ่งนั้นแล้วเกิด
ราคะตลอดถึงโทมนัส บุคคลได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต

อากาสนัญญาตนะ เป็นอรัम्मณบั้งจันแห่งวิญญาณัญญาตนะ อากัญญาตนะ เป็นอรัम्मณบั้งจันแห่งเนวสัญญาตนะ รูปร่างตนะ เป็นอรัम्मณบั้งจันแห่งจักขุวิญญาณ โณฏฐัพพายนะ เป็นอรัम्मณบั้งจันแห่งกายวิญญาณ ชนัฏกายใน เป็นอรัम्मณบั้งจันแห่งอิทธีวิญญาณ บพเพนิวาสานุสสติญาณ ขตากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อวชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมภายในเป็นอรัम्मณบั้งจันแห่งธรรมภายนอกนั้น เหมือนกับข้อที่ว่า มาแล้วเมื่อกัน คัง ๑

ธรรมภายนอกเป็นอรัम्मณบั้งจันแห่งธรรมภายนอกนั้น คือ บุคคลให้ทาน รักษาศีล ทำอุโบสถกรรม แล้วพิจารณาสิ่งที่ประพฤติดีไว้แล้ว เก็บมาพิจารณา ออกจากณแล้วพิจารณาณ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรค แล้วพิจารณา มรรค พิจารณาผล พิจารณานิพพาน นิพพานเป็นอรัम्मณบั้งจันแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส มรรค ผล อวชชนาการ พระอริยะทั้งหลาย ย่อมพิจารณา กิเลสที่ละแล้ว พิจารณาภิเลสที่ข่มไว้แล้ว รู้จักกิเลสที่เคยกำเริบมาแล้ว อีกบุคคล หนึ่ง เห็นแจ้งจักขุเป็นต้นอันเป็นภายนอกว่า ไม่เที่ยงเป็นต้น แล้วยินดีเพิลิดเพิลิน ปราศสิ่งนั้นแล้ว ก็เกิดราคะและโทมนัส บุคคลได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยิน เสียงด้วยทิพพโสท รู้จิตของผู้มีจิตภายนอก ด้วยเจโตปริยญาณ อากาสนัญญาตนะ เป็นอรัम्मณบั้งจันแห่งวิญญาณัญญาตนะ อากัญญาตนะ เป็นอรัम्मณบั้งจันแห่งเนวสัญญาตนะ ชนัฏกายนอก เป็นอรัम्मณบั้งจันแห่งอิทธีวิญญาณ เจโตปริยญาณ อวชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอก เป็นอรัम्मณบั้งจันแห่งธรรมภายในนั้น คือ พระอริยะ ทั้งหลายย่อมพิจารณานิพพาน นิพพานเป็นอรัम्मณบั้งจันแห่งโคตรภู และ แห่งความผ่องใส มรรคผล อวชชนาการ บุคคลเห็นแจ้งจักขุเป็นต้น อันเป็น ภายนอกว่า เป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น แล้วเกิดโทมนัส บุคคลได้เป็นรูปด้วย ทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสท รู้จิตของผู้มีจิตภายนอก ด้วยเจโตปริยญาณ รูปร่างตนะภายนอก เป็นอรัम्मณบั้งจันแห่งจักขุวิญญาณภายใน โณฏฐัพพาย-

ตนะภายนอก เป็นอริยบัตติปัจจัยแห่งกายวิญญาณภายใน ชั้นภายนอกเป็น
อริยบัตติปัจจัยแห่งอิทธิวิญญาณ เจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขณ
กัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ คัม ๑

ธรรมภายใน เป็นอริยบัตติปัจจัยแห่งธรรมภายในนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑
วิสทกตเป็นใหญ่ ๑ ๙ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลให้ทาน รักษาศีล
ทำอโศกกรรมแล้ว ทำสิ่งทั้ง ๓ ให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา ทำสิ่งที่ประพฤติกิเลสไว้ก่อน
ให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา ออกจากฉาน ทำฉานให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา พระอริยะ
ทั้งหลายออกจากมรรค ทำมรรคให้เป็นใหญ่ และทำผลให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา
ทำอภิสกลอภิสกตถึงวัตถุอันเป็นภายในให้เป็นใหญ่ แล้วยินดีเพลิดเพลิน ทำสิ่งนั้น
ให้เป็นใหญ่ แล้วเกิดราคะและภีญ ๙ คำว่า วิสทกตเป็นใหญ่นั้น คือ ความ
เป็นใหญ่อันเป็นภายใน เป็นอริยบัตติปัจจัยแห่งขันธ อัมประกอบกัน และแห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต คัม ๑

ธรรมภายใน เป็นอริยบัตติปัจจัยแห่งธรรมภายนอกนั้น คือ มีอารมณ์
เป็นใหญ่ ๙ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำอภิสกลอภิสกตถึงวัตถุภายใน
และขันธภายในให้เป็นใหญ่แล้ว ยินดีเพลิดเพลิน ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้ว
เกิดราคะและภีญ คัม ๑

ธรรมภายนอก เป็นอริยบัตติปัจจัยแห่งธรรมภายนอกนั้น คือ มีอารมณ์เป็น
ใหญ่ ๑ วิสทกตเป็นใหญ่ ๑ ๙ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลให้ทาน
รักษาศีล ทำอโศกกรรมแล้ว ทำสิ่งทั้ง ๓ นั้น ให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา ทำสิ่งที่
ประพฤติกิเลสไว้ก่อนแล้วให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา ออกจากฉานแล้วพิจารณาฉาน
พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคผลนิพพานให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา
นิพพาน เป็นอริยบัตติปัจจัยแห่งโคตรก และแห่งความมั่งใส แห่งมรรคผล บุคคล
ทำอภิสกลอภิสกตถึงวัตถุ และขันธอันเป็นภายนอกให้เป็นใหญ่แล้ว ยินดีเพลิดเพลิน
ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วเกิดราคะและภีญ ๙ คำว่า วิสทกตเป็นใหญ่นั้น คือ
ความเป็นใหญ่ภายนอกเป็นอริยบัตติปัจจัยแห่งขันธอัมประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต คัม ๑

ธรรมภายนอก เป็นอริยบัตติปัจจัยแห่งธรรมภายในนั้น คือ มีอารมณ์
เป็นใหญ่ ๙ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายทำนิพพาน

ให้เป็นใหญ่ แล้วพิจารณาพิพาทเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความ
ผ่องใส แห่งมรรคผล บุคคลทำจนตลอดถึงวัตถุ และชั้นร่างกายให้เป็นที่ใหญ่แล้ว
ยินดีเพลิดเพลิน ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้ว เกิดระคะหิณฺฐิ ดังนี้ ๑

ธรรมภายใน เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมภายในนั้น คือ ชั้นร่างกายในก่อน ๆ
เป็นอนันตรปัจจัย แห่งชั้นร่างกายในหลัง ๆ อนุโลม เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภู
และแห่งความผ่องใส โคตรภู เป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค ความผ่องใสเป็น
อนันตรปัจจัยแห่งมรรค มรรคเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผล ฯ ล ฯ อนุโลมเป็นอนันตร
ปัจจัยแห่งผลสมบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนะของผู้ออกจากนิโรธ เป็นอนันตร
ปัจจัยแห่งผลสมบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอก เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมภายนอกนั้น เปรียบเหมือนกับที่
มาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมภายใน เป็นสมนันตรปัจจัยแห่งธรรมภายในนั้น คล้ายกับในอนันตร
ปัจจัย ฯ ที่นี้เป็นสาขาศปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย อุปนิสสยปัจจัยนั้น
คือ อาศัยอารมณฺ ๑ อาศัยอนันตรระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ
บุคคลอาศัยสรัทธา ศีล ปัญญา ราคะ ความปรารถนา ความสุขกาย ความทุกข์กาย
ฤๅ โภชนะ เสนาสนะ แล้วก็ให้ทาน รักษาศีล ทำอุโบสถกรรม ทำให้เกิดทาน
วิปัสสนา มรรค อภิญญา สมบัติ แล้วก็มีมานะ ภิณฺฐิ และฆ่าสัตว์ ทำสงฆ์
ให้แตกกัน สรรพธาเป็นต้น ซึ่งเป็นภายในนั้น เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งสรรพธาเป็นต้น
ซึ่งเป็นภายใน ดังนี้ ๑

ธรรมภายใน เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมภายนอกนั้น คือ อาศัยอารมณฺ ๑
อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกตินั้น คล้ายกับที่มาแล้ว แยกแต่สรรพธาเป็นต้น
ซึ่งเป็นภายในนั้น เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งสรรพธา และมรรคผลสมบัติ ภายนอก
เท่านั้น ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอก เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมภายนอกนั้น คือ อาศัย
อารมณฺ ๑ อาศัยอนันตรระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ บุคคล
อาศัยสรัทธา ความปรารถนา ความสุขกาย ความทุกข์กาย เสนาสนะ อันเป็น
ภายนอก แล้วก็ทำความดีต่าง ๆ มีให้ทานเป็นต้น และทำความชั่ว คือ การ

ฆ่าสัตว์ และทำสงฆ์ให้แตกกัน สรรพชาติตลอดถึงเสนาสนะอันเป็นภายนอกนั้น เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งศรัทธาและผลสมบัติ อันเป็นภายนอก ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอก เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมภายในนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกตินี้ คือ บุคคลอาศัยสรรพชาติตลอดถึงเสนาสนะอันเป็นภายนอก แล้วทำความดี ความชั่วต่าง ๆ ดังที่เข้ามาแล้วนั้น สรรพชาติตลอดถึงเสนาสนะ อันเป็นภายนอกนั้น ก็เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งศรัทธาและผลสมบัติ อันเป็นภายนอก ดังนี้ ๑

ธรรมภายใน เป็นปุระชาตปัจจัยแห่งธรรมภายในนั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้ง จักขุตลอดถึงวัตถุอันเป็นภายในว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บีบคั้นไม่ได้แล้ว ก็เกิดราคะและโทมนัส บุคคลได้เห็นรูปด้วยทิพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพโสต รূปายตนะ เป็นปุระชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปุระชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวยตนะ เป็นปุระชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะ เป็นปุระชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณวัตถุเป็นปุระชาตปัจจัยแห่งขันธภายใน ดังนี้ ๑

ธรรมภายในเป็นปุระชาตปัจจัยแห่งธรรมภายนอก คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุ อันเป็นภายใน ดังที่เข้ามาแล้ว และได้เห็นรูปด้วยทิพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพโสต รূปายตนะ ภายใน เป็นปุระชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณภายนอก โผฏฐัพพายตนะภายใน เป็นปุระชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณภายนอก ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอก เป็นปุระชาตปัจจัยแห่งธรรมภายนอกนั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุอันเป็นภายนอก ว่าเป็นของไม่เที่ยง ๑ ล ๑ ได้เห็นรูปด้วยทิพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพโสต รূปายตนะภายนอก เป็นปุระชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณภายนอก โผฏฐัพพายตนะภายนอก เป็นปุระชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณภายนอก คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวยตนะภายนอก เป็นปุระชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณภายนอก กายายตนะภายนอก เป็นปุระชาตปัจจัย แห่งกาย

วิญญานภายนอก วัตถุเป็นปุเรชาติบังจยแห่งชั้นร่างกายนอก ดังนี้ ๑ สันเนอหาวาร
ในกัณฺถนเพียงเท่านั้น

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฺทํ ๑๐๕

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยบัญญัติหาวาร ในอัมมัตตติกมาติกา

พหิทฺธา ชมฺโม อชฺชุตฺตสฺส ชมฺมสฺส ปุเรชาติปจฺจเยน ปจฺจโย ฯ
อามมณฺปุเรชาติ พหิทฺธาติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพ จักได้แสดงคัมภีร์มหาบัญญัติ กัณฺทํ ๑๐๕ ว่าด้วย
บัญญัติหาวาร ในอัมมัตตติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า
ธรรมภายนอกเป็นปุเรชาติบังจยแห่งธรรมภายในนั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ฯ คำว่า
มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุอันเป็นภายนอก ว่าเห็น
ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วยินดีพลัดเปลี่ยน ปรารภสิ่งนั้น แล้ว
ก็เกิดราคะและโทมนัส บุคคลได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต
รูปลายตระภายนอก เป็นปุเรชาติบังจยแห่งจักขุวิญญานภายใน โสณฺฑัพพะตนะ
ภายนอก เป็นปุเรชาติบังจยแห่งกายวิญญานภายใน ดังนี้ ๑

ธรรมภายในและภายนอก เป็นปุเรชาติบังจย แห่งธรรมภายในนั้น คือ
มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ
รูปลายตระภายนอกและจักขวาทนะภายใน เป็นปุเรชาติบังจย แห่งจักขุวิญญาน
ภายใน โสณฺฑัพพะตนะภายนอก กับกายตนะภายใน เป็นปุเรชาติบังจย

แห่งกายวิญญาณภายใน รูปายตนะภายนอก กับวัตถุภายใน เป็นปุเรชาติปัจจย
แห่งจักขุวิญญาณภายใน โณสุทฺถพหยาตนะภายนอก กับจักขุภายใน เป็นปุเรชาติ
ปัจจย แห่งขันธภายใน ดังนี้ ๑

ธรรมภายในและภายนอก เป็นปุเรชาติปัจจย แห่งธรรมภายนอกนั้น คือ
มอรรณตเกิดก่อน ๑ มิวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มอรรณตเกิดก่อนนั้น คือ
รูปายตนะภายใน กับจักขวาทนะภายนอก เป็นปุเรชาติปัจจย แห่งจักขุวิญญาณ
ภายนอก โณสุทฺถพหยาตนะภายใน กับกายายตนะภายนอก เป็นปุเรชาติปัจจย
แห่งกายวิญญาณภายนอก รูปายตนะภายใน กับวัตถุภายนอก เป็นปุเรชาติปัจจย
แห่งจักขุวิญญาณภายนอก โณสุทฺถพหยาตนะภายใน กับวัตถุภายนอก เป็นปุเรชาติ
ปัจจย แห่งขันธภายนอก ดังนี้ ๑

ธรรมภายในเป็นปัจฉาชาติปัจจย แห่งธรรมภายในนั้น คือ เป็นของเกิด
ภายหลัง ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธภายในเป็นปัจฉาชาติปัจจย
แห่งกายนชงเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอกเป็นปัจฉาชาติปัจจย แห่งธรรมภายนอกนั้น คือ เป็นของ
เกิดภายหลัง ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ จักขุภายนอกเป็นปัจฉาชาติ
ปัจจย แห่งกายนชงเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมภายในเป็นอาเสวนปัจจยแห่งธรรมภายในนั้น คือ ขันธในก่อนนั้น ๆ
เป็นอาเสวนปัจจยแห่งขันธภายในหลัง ๆ อนุโลมเป็นอาเสวนปัจจย แห่งโคตรภู
และแห่งความผ่องใส โคตรภูเป็นอาเสวนปัจจยแห่งมรรค ความผ่องใสเป็นอาเสวน
ปัจจยแห่งมรรค ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอกเป็นอาเสวนปัจจยแห่งธรรมภายนอกนั้น คล้ายกับในชื่อว่า
ค้วยภายในดังนี้ ๑

ธรรมภายในเป็นกรรมปัจจยแห่งธรรมภายในนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑
เป็นของมีขณต่างกัน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาภายใน
เป็นกรรมปัจจยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า
เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาภายในเป็นกรรมปัจจย แห่งขันธภายใน
อันเป็นวิบากและแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้

ธรรมภายนอกเป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมภายนอกนั้น คือ เป็นของเกิด
ด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ
เจตนาภายนอกเป็นกรรมปัจจัย แห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาภายนอกเป็น
กรรมปัจจัย แห่งขันธภายนอก อันเป็นวิบากและแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอก เป็นวิปากปัจจัย แห่งธรรมภายในนี้ คล้ายกับในปฏิจ
วาร ดังนี้

ธรรมภายใน เป็นอาหารปัจจัย แห่งธรรมภายในนี้ คือ อาหาร
ภายใน เป็นอาหารปัจจัย แห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต อาหารที่บริโภคนั้นเป็นภายใน ในขณะที่ปฏิสนธิ เป็นอาหารปัจจัยแห่ง
กายภายใน ดังนี้ ๑

ธรรมภายใน เป็นอาหารปัจจัย แห่งธรรมภายนอกนี้ คือ อาหาร
ที่บริโภคนั้นเป็นภายใน เป็นอาหารปัจจัย แห่งกายภายนอก ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอก เป็นอาหารปัจจัย แห่งธรรมภายนอกนี้ คือ ปฏิ
สนธิอันเป็นไป ๑ อาหารที่บริโภคนั้นเป็นภายนอก เป็นอาหารปัจจัย แห่งกายภาย
นอก ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอก เป็นอาหารปัจจัย แห่งธรรมภายในนี้ คือ อาหาร
ที่บริโภคนั้นเป็นภายนอก เป็นอาหารปัจจัยแห่งกายภายใน ดังนี้ ๑

ธรรมภายในและภายนอก เป็นอาหารปัจจัย แห่งธรรมภายในนี้ คือ
อาหารที่บริโภคนั้นเป็นภายในและภายนอก เป็นอาหารปัจจัย แห่งธรรมภายนอกนี้
คือ อาหารที่บริโภคนั้นเป็นภายในและภายนอก เป็นอาหารปัจจัย แห่งกาย
ภายนอก ดังนี้

ธรรมภายใน เป็นอินทรีย์ปัจจัย แห่งธรรมภายในนี้ คือ อินทรีย์
ภายใน เป็นอินทรีย์ปัจจัย แห่งอินทรีย์ภายใน ข้อนี้ ท่านบอกว่ามีข้อความ
พิสดารเหมือนกับในรูปชีวิตินทรีย์ ๑ เป็นที่มานปัจจัย มรรคปัจจัย สัมปยุตต-

ภายนอก และได้เห็นรูปด้วยทิพจักขุ ได้ฟังเสียงด้วยทิพโสต รูปายตนะ
ภายนอก เป็นอรรถบัญญัติ แห่งจักขุวิญญาณภายใน โผฏฐัพพายตนะภายนอก
เป็นอรรถบัญญัติ แห่งกายวิญญาณภายใน อาหารที่บริโภครูปภายนอก เป็นอรรถ
บัญญัติ แห่งกายภายใน ดังนี้ ๑

ธรรมภายในและภายนอก เป็นอรรถบัญญัติ แห่งธรรมภายในนั้น คือ
เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นอาหาร ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ รูปา
ยตนะภายนอกกับจักขุภายใน เป็นอรรถบัญญัติ แห่งจักขุวิญญาณภายใน โผฏฐัพ
พายตนะภายนอกกับกายภายใน เป็นอรรถบัญญัติ แห่งกายวิญญาณภายใน
รูปายตนะภายนอกกับวัตถุภายใน เป็นอรรถบัญญัติ แห่งจักขุวิญญาณภายใน โผ
ฏฐัพพายตนะภายนอกกับวัตถุภายใน เป็นอรรถบัญญัติ แห่งจันทรภายใน ๑ คำว่า
เป็นอาหารนั้น คือ อาหารที่บริโภครูปภายในและภายนอก เป็นอรรถบัญญัติ แห่ง
กายภายใน ดังนี้ ๑

ธรรมภายในและภายนอก เป็นอรรถบัญญัติ แห่งธรรมภายนอกนั้น คือ
เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นอาหาร ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ
รูปายตนะภายในกับจักขุภายนอก เป็นอรรถบัญญัติ ภายใน แห่งจักขุวิญญาณ
ภายนอก โผฏฐัพพายตนะภายในกับกายภายนอก เป็นอรรถบัญญัติ แห่ง
กายวิญญาณภายนอก รูปายตนะภายในกับวัตถุภายนอก เป็นอรรถบัญญัติ แห่ง
จันทรภายนอก โผฏฐัพพายตนะภายในกับวัตถุภายนอก เป็นอรรถบัญญัติ แห่ง
จันทรภายนอก ๑ คำว่า เป็นอาหารนั้น คือ อาหารที่บริโภครูปภายในและภายนอก
เป็นอรรถบัญญัติ แห่งกายภายนอก ดังนี้ ๑

ธรรมภายใน เป็นอรรถบัญญัติ วิคตบัญญัติ อวิคตบัญญัติ แห่ง
ธรรมภายใน ดังนี้ ๑ ขอบนอกเพียงเท่านั้น

ในบัญญัตินี้ว่า ธรรมภายในเป็นอารมณ์บัญญัติ แห่งธรรมภายในและ
เป็นสหชาตบัญญัติ เป็นอุปนิสสขบัญญัติ เป็นปุเรชาตบัญญัติ เป็นปัจฉาชาต
บัญญัติ เป็นกรรมบัญญัติ เป็นอาหารบัญญัติ เป็นอินทริยบัญญัติ ดังนี้ ๑

ธรรมภายใน เป็นอารมณ์บัญญัติ อุปนิสสขบัญญัติ ปุเรชาตบัญญัติ
อาหารบัญญัติ แห่งธรรมภายใน ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอก เป็นอรัณณบัจจย สหชาตบัจจย อุปนิสสยบัจจย
ปุเรชาตบัจจย บัจฉาชาตบัจจย กรรมบัจจย อาหารบัจจย อินทริยบัจจย
แห่งธรรมภายนอก ดังนี้ ๑

ธรรมภายนอก เป็นอรัณณบัจจย อุปนิสสยบัจจย ปุเรชาตบัจจย
อาหารบัจจย แห่งธรรมภายใน ดังนี้ ๑

ธรรมภายในและภายนอก เป็นอรัณณบัจจย อุปนิสสยบัจจย ปุเร-
ชาตบัจจย แห่งธรรมภายในนี้ คือ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นอาหาร ๑

ธรรมภายในและภายนอก เป็นบัจจยทั้ง ๓ แห่งธรรมภายนอกนี้
คือ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นอาหาร ๑ จบบัจจยและอัมมัตตติกมาติกาทิ ๒
เพียงเท่านี้

ต่อไปนี้ไปเป็นข้อความในปฏิสัจจวาท อันมีในอัมมัตตติกมาติกาทิว่า
ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นเพราะ
เหตุบัจจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีภายในเป็นอารมณ์ ขันธ์ ๒
อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสัจจนั้น ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีภายในเป็น
อารมณ์ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์
เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีภายนอกเป็นอารมณ์
ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสัจจนั้น ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมี
ภายนอกเป็นอารมณ์ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เกิด
ขึ้นเพราะอรัณณบัจจย ตลอดถึงเพราะอวิกตบัจจยนั้น ท่านมิได้จำแนกข้อ
ความไว้ เข้าใจว่า เป็นเพราะเหมือนที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑ จบอนุโลม
เพียงเท่านี้

ในข้อนี้ว่า ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีภายในเป็น
อารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบัจจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมี
ภายในเป็นอารมณ์ เป็นขันธ์ไม่มีเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะ
อเหตุกปฏิสัจจนั้น ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีภายในเป็นอารมณ์ ขันธ์ ๒

อาศัยชั้น ๒ โมหะ อันติดไปกับวิจิกิจณาและอุทัจจะ อาศัยชั้นที่ติดไปกับวิจิกิจณาและอุทัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งมีภายนอกเป็นอารมณ์ ซึ่งชั้น ๒ ไม่มีเหตุ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ โมหะอันติดไปกับวิจิกิจณาและอุทัจจะอาศัยชั้นทั้งหลาย อันติดไปกับวิจิกิจณาและอุทัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอุปนิสัยปัจจัยนั้น คล้ายกับในสหชาติปัจจัย อันมีในอนโลมมีในที่เกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะปุเรชาติปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งมีภายในเป็นอารมณ์ในรูป ส่วนในขณะปฏิสนธิก็เหมือนกันเคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาติปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งมีภายนอกเป็นอารมณ์ในรูป ส่วนขณะปฏิสนธิเหมือนกันเคยมีมาแล้ว ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปัจเจกชาติปัจจัย ไม่ใช่เพราะอาสวณปัจจัยนั้น คล้ายกับในสหชาติปัจจัย ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกรรมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันมีภายในเป็นอารมณ์ อาศัยชั้นทั้งหลาย อันมีภายในเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกรรมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ อาศัยปัจจัยอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ที่อาศัยธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากปัจจัยนั้น ไม่มีกล่าวถึงปฏิสนธิที่เกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะฉานปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเป็นภายใน ซึ่งติดไปกับวิญญาณ ๕ ดังนี้ ๑

ที่อาศัยธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะฉานปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ - อาศัยชั้น ๑ ซึ่งมีภายนอกเป็นอารมณ์ ซึ่งติดไปกับวิญญาณ ๕ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะมรรคปัจจัยนั้น ไม่มี โมหะคล้ายกับในคำว่า ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งมีภายในเป็นอารมณ์ ในรูป ดังนี้ ๑

ที่อาศัยธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ ไรเพราะวิปยุตตปัจจัย นั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีภายนอกเป็นอารมณ์ จบปัจจัยนี้และปัจจัยจวาร เพียงเท่านั้น เท่านั้นว่า ถึงแม้ว่าสหชาตวาระและปัจจัยจวาร นิสสยวาระ สัมปยุตตวาระ สัมปยุตตวาระ ก็คล้ายกับปัจจัยจวาร ดังนี้ ๑ สัมผัสข้อความในกันชน เพียงเท่านั้น

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๑๐๖

คัมภีร์พระมหาบัญญัติฐาน

ว่าด้วยปัญหาวารในอรรถัตถารัมมณัตติกามาติกา

อชุตตารมมโน รมโม อชุตตารมมณสฺส ชมมสฺส

เหตุปัจจุเบเน ปัจจุโย อชุตตารมมณาติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติฐาน กณฑ์ ๑๐๖ ว่าด้วย ปัญหาวารในอรรถัตถารัมมณัตติกามาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น ว่า ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ นั้น คือ เหตุอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบกัน เหตุอันมีภายในเป็นอารมณ์ในขณะปฏิสนธิ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบ กัน ดังนี้

ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันมีภายนอกเป็น อารมณ์นั้น คือ เหตุอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ์อัน ประกอบกัน เหตุอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ในขณะปฏิสนธิ เป็นเหตุปัจจัย

แห่งชั้นข้อนี้ประกอบกัน ดังนี้ ๑. ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์นั้น คือ บุคคลย่อมพิจารณาวิญญานัญญาตนะ แนวสัญญาตนะสัญญาตนะ อันมีภายในเป็นอารมณ์ พิจารณาทิพพจักขุ ทิพพโสต อิทธีวัญญาตนะ บพเพนิวาसानุสสติญาณ ยถากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณอันเป็นภายใน อันมีภายในเป็นอารมณ์ พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณากิเลสอันละแล้ว อันมีภายในเป็นอารมณ์ พิจารณากิเลสที่ข่มไว้แล้ว รุกิเลสที่เคยกำไว้แล้ว เห็นแจ้งชั้นภายในอันมีภายในเป็นอารมณ์ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้แล้ว ก็ยินดีเพเลิตเพลิน รากะอันมีภายในเป็นอารมณ์ ปราภวสังขารแล้วก็เกิดขึ้น โทณนัสสก็เกิดขึ้น ขันธ์อันเป็นภายในอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งบุพเพนิวาसानุสสติญาณ ยถากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์นั้น คือ บุคคลอันพิจารณาวิญญานัญญาตนะ และแนวสัญญาตนะสัญญาตนะ อันมีภายในเป็นอารมณ์ พิจารณาทิพพจักขุ ทิพพโสต อิทธีวัญญาตนะ บพเพนิวาसानุสสติญาณ ยถากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อันเป็นภายใน อันมีภายในเป็นอารมณ์ เห็นแจ้งชั้นภายในอันมีภายในเป็นอารมณ์ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ รู้จักจิตของผู้มีจิตภายในอันมีภายในเป็นอารมณ์ ด้วยเจโตปริยญาณ ขันธ์ภายนอกอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งเจโตปริยญาณ บพเพนิวาसानุสสติญาณ ยถากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์นั้น คือ บุคคลอันพิจารณาทิพพจักขุ ทิพพโสต อิทธีวัญญาตนะ เจโตปริยญาณ บพเพนิวาसानุสสติญาณ ยถากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อันเป็นภายนอก อันมีภายนอกเป็นอารมณ์ บุคคลอันเห็นแจ้งชั้นภายนอกอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ รู้จิตของผู้มีจิตภายนอกอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ ด้วยเจโตปริยญาณ ขันธ์ภายนอกอันมี

ภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งเจโตปริยญาณ บพเพนิวาสานุสสติญาณ ขณิกัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์นั้น คือ บุคคลให้ทานถือศีลทำอโศกกรรมแล้วพิจารณาสิ่งประพฤติกิเลสไว้แล้ว ออกจากฌานแล้ว พิจารณาฌานพระ อริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว พิจารณามรรค พิจารณาผล พิจารณาภิเลสทีละแล้วพิจารณาภิเลสที่ข้ามไว้แล้ว รู้ภิเลสที่เคยกำเรบแล้ว ฯ ล ฯ พิจารณาทิพพจักขุ ทิพพโสต อิทธีวญาณ เจโตปริยญาณ บพเพนิวาสานุสสติญาณ ขณิกัมมุปคญาณ และเห็นแจ้งชั้นภายในอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มังคัมไม่ได้ ราคะอันมีภายในเป็นอารมณ์ ปราศสิ่งนั้นแล้ว ก็เกิดขึ้น โสมนัสก็เกิดขึ้น ชั้นภายในอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่ง อิทธีวญาณ บพเพนิวาสานุสสติญาณ ขณิกัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำวิญญูญาณณัญจาตนะ และเนวสัณญานาสัณญายตนะ ทิพพจักขุ ทิพพโสต อิทธีวญาณ บพเพนิวาสานุสสติญาณ ขณิกัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อันเป็นภายในอันมีภายในเป็นอารมณ์ให้เป็นใหญ่แล้ว ยินดีเพลิดเพลิน ทำชั้นภายในอันมีภายในเป็นอารมณ์ให้เป็นใหญ่แล้ว ยินดีเพลิดเพลิน ราคะอันมีภายในเป็นอารมณ์ ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์นั้น คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชั้นอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมีภายใน
เป็นอารมณ์นั้น คือมอารมณ์เป็นใหญ่ ๆ คำว่า มอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ
บุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรมแล้ว พิจารณาโดยเคารพ พิจารณาสังที
ประพฤติกิเลสแล้วโดยเคารพ ออกจากฌานแล้ว พิจารณาฌานโดยเคารพ พระ
อริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว พิจารณามรรคโดยเคารพ พิจารณาผลโดย
เคารพ บุคคลพิจารณาทิพพจักขุ ทิพพโสต อหิวชิญาณ เจโตปริยญาณ
บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขตักัมมปญญาณ อนาคตังสญาณ อันเป็นภายใน
ซึ่งมีภายนอกเป็นอารมณ์โดยเคารพ บินดีต่อขั้นภายในอันมีภายนอกเป็นอารมณ์
โดยเคารพ ราคะอันมีภายในเป็นอารมณ์ ทำสังขารให้เป็นใหญ่แล้ว ก็เกิด
ขึ้น ฏฐิกเกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีภายในเป็น
อารมณ์นั้น คือขั้นอันมีภายในเป็นอารมณ์ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
ขั้นอันมีภายในเป็นอารมณ์หลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีภายนอก
เป็นอารมณ์นั้น คือจิตตจิตอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอุป-
ปัตติจิตตอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ ภวังค์อันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอนันตร-
ปัจจัยแห่งการออก อันมีภายนอกเป็นอารมณ์ ขั้นอันมีภายนอกเป็นอารมณ์
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออกอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ อนุโลมอันมีภายในเป็น
อารมณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภู แห่งความผ่องใส แห่งผลสมาบัติเนวสัญญ
ญาณาสัญญาขณะ แห่งผู้ออกจากนิโรธ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมาบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีภายนอก
เป็นอารมณ์นั้น คือขั้นอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัย
แห่งขั้นอันมีอารมณ์ภายนอกหลัง ๆ อนุโลมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็น
อนันตรปัจจัยแห่งโคตรภู แห่งความผ่องใส โคตรภูเป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค
ความผ่องใส เป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค มรรคเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผล ผล
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผล อนุโลมเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมาบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นอนันตบริจจยแห่งธรรมอันมีภายใน
เป็นอารมณ์นั้น คือจิตติจตอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นอนันตบริจจยแห่ง
อุปบัติจิตตอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอนันตบริจจยแห่งการนึก อันมีภายใน
เป็นอารมณ์ ขันธ์อันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นอนันตบริจจยแห่งการออก
อันมีภายในเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นสมนันตบริจจย เป็นสหชาตบริจจย อัญญ-
มัญญบริจจย นิสสยบริจจย อุปนิสสยบริจจยแห่งธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์นั้น
คืออาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้น
คือการเล็งเห็นความไม่เที่ยง การเล็งเห็นความทุกข์ การเล็งเห็นความบังคับ
ไม่ได้ ซึ่งมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสยบริจจยแห่งการเล็งเห็นซึ่งความ
ไม่เที่ยง ความทุกข์ ความบังคับไม่ได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสยบริจจยแห่งธรรมอันมีภายนอก
เป็นอารมณ์นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่าอาศัยปกติใน
นี้ คือ การเล็งเห็นความไม่เที่ยง ความทุกข์ ความบังคับไม่ได้ ซึ่งมีภายในเป็น
อารมณ์ ก็เป็นอุปนิสสยบริจจยแห่งการเล็งเห็นความไม่เที่ยง ความทุกข์ ความ
บังคับไม่ได้ อันมีภายนอกเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสยบริจจยแห่งธรรมอันมีภายใน
นอกเป็นอารมณ์นั้น คืออาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่าอาศัยปกติ
นั้น คือการเล็งเห็น ความไม่เที่ยง ความทุกข์ ความบังคับไม่ได้ อันมีภายนอก
เป็นอารมณ์ ก็เป็นอุปนิสสยบริจจยแห่งการเล็งเห็นความไม่เที่ยง ความทุกข์
ความบังคับไม่ได้ อันมีภายนอกเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นอุปนิสสยบริจจยแห่งธรรมอันมีภายใน
เป็นอารมณ์นั้น คืออาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า
อาศัยปกติในนี้ คือการเล็งเห็นความไม่เที่ยง ความทุกข์ ความบังคับไม่ได้
อันมีภายนอกเป็นอารมณ์ ก็เป็นอุปนิสสยบริจจยแห่งการเล็งเห็น ความไม่เที่ยง
ความทุกข์ ความบังคับไม่ได้ อันมีภายในเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งธรรมอันมีภายใน
เป็นอารมณ์นั้น คือชั้นธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจจัย
แห่งชั้นธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์หลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันมีภายนอก
เป็นอารมณ์นั้น คืออนุโลมธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่ง
โคตรภูและแห่งความผ่องใส ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันมีภายในเป็น
เป็นอารมณ์ คืออนุโลมธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่ง
โคตรภูและแห่งความผ่องใส โคตรภูเป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมรรค ความผ่องใส
เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมรรค ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันมีภายในเป็น
อารมณ์ คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็น
ของเกิดด้วยกันนั้น คือเจตนาอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นกรรมปัจจัยแห่ง
ชั้นธรรมอันประกอบกัน ๆ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือเจตนาอันมีภายใน
เป็นอารมณ์ เป็นกรรมปัจจัยแห่งชั้นธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์อันเป็นวิบาก ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันมีภายนอก
เป็นอารมณ์นั้น คือเป็นของมีขณะต่างกัน ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น
คือเจตนาอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นกรรมปัจจัยแห่งชั้นธรรมอันมีภายนอกเป็น
อารมณ์ อันเป็นวิบาก ดังนี้

ธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันมีภายนอก
เป็นอารมณ์นั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า
เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือเจตนาอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นกรรมปัจจัย
แห่งชั้นธรรมอันประกอบกัน ๆ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือเจตนาอันมี
ภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นกรรมปัจจัยแห่งชั้นธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ อัน
เป็นวิบาก ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันมีอารมณ์
นั้น คือเป็นของมีขณะต่างกัน ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือเจตนา

อันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นกรรมปัจจัยแก่เจตน์อันมีภายในเป็นอารมณ์ อัน
เป็นวิปาก คัมภีร์ ๑

ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นวิปากปัจจัย เป็นอารมณ์ปัจจัย เป็น
อินทริยปัจจัย เป็นฌานปัจจัย เป็นวรคปัจจัย เป็นสวปยุตตปัจจัย เป็นอัติ-
ปัจจัย เป็นนัตตปัจจัย เป็นวิคตปัจจัย เป็นอวิคตปัจจัย แห่งธรรมอันมีภายใน
เป็นอารมณ์ คัมภีร์ ๑ จาอนุโลมเพียงเท่านี้

ในข้อนี้ว่า ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจัย เป็น
สหชาติปัจจัย เป็นอุปนิสสขปัจจัย เป็นกรรมปัจจัย แห่งธรรมอันมีภายใน
เป็นอารมณ์ คัมภีร์ ๑

ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจัย เป็นอุปนิสสขปัจจัย
เป็นกรรมปัจจัย แห่งธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ คัมภีร์ ๑

ธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจัย เป็นสหชาติ-
ปัจจัย เป็นอุปนิสสขปัจจัย เป็นกรรมปัจจัย แห่งธรรมอันมีภายนอกเป็น
อารมณ์ คัมภีร์ ๑

ธรรมอันมีภายนอกเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจัย เป็นอุปนิสสขปัจจัย
เป็นกรรมปัจจัย แห่งธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ คัมภีร์ ๑ จบปัจจัยนี้เพียงเท่านี้
ส่วนอนุโลมปัจจัยนี้ และปัจจัยภายนอกนั้น ก็มีแต่บอกกำหนดข้อความไว้เท่านั้น
เป็นอันว่าจบปัญหาวาร และอรรถัตถารวมตติมาติกาที่ ๒๑ เพียงเท่านี้

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในปฏิจจวาร อันมีมาในสนธิสสนสัปปฏิมตติมาติกาว่า
ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เกิด
ขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือมหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้แต่กระทบ
ได้ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกตัตตารูป อุปาทารูป อันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้
อาศัยมหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๓ ทั้งหลายซึ่งเห็นไม่ได้ แต่
กระทบได้ จักขวยตนะ และรสายตนะ อาศัยโณภูตัพพายตนะ ฯ ธรรมอันเห็น
ได้ และกระทบได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย
นั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกตัตตารูป อุปาทารูป อันเห็นและกระทบได้
อาศัยมหาภูตทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ รูปายตนะ อาศัยโณภูตัพพาย-

ตนะ ฯ ชรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อาศัยชรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้
 เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและ กตัตตารูป อุปาทารูป
 อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยมหาภูตทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้
 อาโปธาตุ และอินทรีย์ อาหารที่เป็นคำ ๆ อาศัยโณฏฐัพพายตนะ ฯ ชรรมอัน
 เห็นได้กระทบไม่ได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยชรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบ
 ได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตตารูป อุปาทา-
 รูป อันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยมหาภูตทั้งหลายอัน
 เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ รุบายตนะ อาโปธาตุ อินทรีย์ อาหารที่เป็นคำ ๆ อาศัย
 โณฏฐัพพายตนะ ฯ ชรรมที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
 อาศัยชรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือมหาภูต ๒
 กับอาโปธาตุอาโปธาตุ ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ มหาภูต ๑ กับอาโปธาตุ
 อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตตารูป อุปาทารูป อันเห็นไม่ได้
 แต่กระทบได้ จักขวายตนะ รสายตนะ อาโปธาตุ อินทรีย์ อาหารที่เป็นคำ ๆ
 อาศัยโณฏฐัพพายตนะ ฯ ชรรมที่เห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้แต่กระทบ
 ได้ อาศัยชรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรูปอัน
 เกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตตารูป อุปาทารูป อันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้
 แต่กระทบได้ อาศัยมหาภูตอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ รุบายตนะ จักขวายตนะ
 รสายตนะ อาศัยโณฏฐัพพายตนะ ฯ ชรรมอันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้
 แต่กระทบได้ กับเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยชรรมอันเห็นไม่ได้ แต่กระทบได้
 เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตตารูป อุปาทารูป อัน
 เห็นได้กระทบได้ เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อาศัย
 มหาภูตอันเห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ รุบายตนะ จักขวายตนะ รสายตนะ
 อาโปธาตุ อินทรีย์ อาหารที่เป็นคำ ๆ อาศัยโณฏฐัพพายตนะ ดังนี้ ๑ สันข้อ
 ความในกัณฺฐนเพียงเท่านั้น ฯ

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๐๗

คัมภีร์พระมหาบัฏฐาน

ว่าด้วยปัญหาวารในสมิทัสสนสัปปฏิขติกมมาติกา

อนิหสฺสณอปฺปฏิขัม ฌมฺวํ ปฏิจฺจ อนิหสฺสณอปฺปฏิโฆ ฌมฺวโ อนุปฺปชฺชาติ
เกตุปฺปจฺจยาติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจะได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๑๐๗ ว่าด้วย
ปัญหาวารในสมิทัสสนสัปปฏิขติกมมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำแปลความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขั้นที่ ๓ กับรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิตอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยขั้นที่ ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบ
ไม่ได้ ขั้นที่ ๒ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยขั้นที่ ๒
ขั้นที่ ๓ กับกตัตถารูปอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยขั้นที่ ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้
กระทบไม่ได้ ขั้นที่ ๒ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
อาศัยขั้นที่ ๒ วัตถุอาศัยขั้นที่ทั้งหลาย ขั้นทั้งหลายอาศัยวัตถุ รูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิตกตัตถารูป อุปาทารูป อาศัยอาโปธาตุ อินทรีย์ อาหารที่เป็นคำ ๆ อาศัย
อาโปธาตุ ฯ ธรรมอันเห็นได้กระทบได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดด้วยจิตอันเห็นได้กระทบได้
อาศัยขั้นทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ กตัตถารูปอันเห็นได้กระทบได้
อาศัยขั้นทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ในขณะปฏิสนธิ รูปอันเกิดขึ้นด้วย
จิต กตัตถารูป อุปาทารูปอันเห็นได้กระทบได้ อาศัยอาโปธาตุ รูปายตนะอาศัย
อาโปธาตุ ฯ ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบ

ทพบไม่^๕ได้ เกิดขึ้น^๕เพราะเหตุบัง^๕จย^๕นั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอันเห็นไม่^๕ได้
แต่กระทบได้ อาศัย^๕ขัน^๕ทั้งหลายอันเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้ กตัตตารูปอัน
เห็นไม่^๕ได้แต่กระทบได้ อาศัย^๕ขัน^๕ทั้งหลายอันเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้ ในขณะที่
ปฏิสนธิรูป อันเกิด^๕ขึ้นด้วยจิต กตัตตารูป อุปาทารูป อันเห็นไม่^๕ได้แต่กระทบ
ได้ อาศัย^๕อาโปธาตุ จักขวายนตะ รสายนตะ อาศัย^๕อาโปธาตุ ฯ ชรรมอัน
เห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้ อาศัย^๕ชรรมอันเห็นไม่^๕ได้กระทบ
ไม่^๕ได้ เกิด^๕ขึ้นเพราะเหตุบัง^๕จย^๕นั้น คือขัน^๕ ๓ กับรูปอันเกิด^๕ขึ้นด้วยจิต
ซึ่งเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้ อาศัย^๕ขัน^๕ ๑ ซึ่งเห็นไม่^๕ได้
กระทบไม่^๕ได้ ขัน^๕ ๒ กับรูปอันเกิด^๕ขึ้นได้ด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้
อาศัย^๕ขัน^๕ ๒ ขัน^๕ ๓ กับกตัตตารูปซึ่งเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่^๕ได้กระทบ
ไม่^๕ได้ อาศัย^๕ขัน^๕ ๑ ซึ่งเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้ขณะปฏิสนธิ ขัน^๕ ๒ กับ
รูปอันเกิด^๕ขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้อาศัย^๕ขัน^๕ ๒ วัตถุอาศัย^๕ขัน^๕
ทั้งหลาย ขัน^๕ทั้งหลายอาศัย^๕วัตถุ รูปอันเกิด^๕ขึ้นด้วยจิตกับกตัตตารูป อุปาทารูป
อันเห็นได้กระทบได้และเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้ อาศัย^๕อาโปธาตุ รูปายตนะ
อินทรีย์ อาหารที่เป็นคำ ๆ อาศัย^๕อาโปธาตุ ฯ ชรรมอันเห็นไม่^๕ได้แต่กระทบ
ได้ และชรรมอันเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้ อาศัย^๕ชรรมอันเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้
เกิด^๕ขึ้น เพราะเหตุบัง^๕จย^๕นั้นคือขัน^๕ ๓ กับรูปอันเกิด^๕ขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่^๕
ได้แต่กระทบได้และเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้ อาศัย^๕ขัน^๕ ๑ ซึ่งเห็นไม่^๕ได้กระทบ
ไม่^๕ได้ ขัน^๕ ๒ กับรูปอันเกิด^๕ขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้ อาศัย^๕
ขัน^๕ ๒ ขัน^๕ ๓ กับกตัตตารูป ซึ่งเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้และเห็นไม่^๕ได้กระทบ
ไม่^๕ได้อาศัย^๕ขัน^๕ ๑ ซึ่งเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้ในขณะปฏิสนธิ ขัน^๕ ๒ กับรูป
อันเกิด^๕ขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้อาศัย^๕ขัน^๕ ๒ ขัน^๕ ๓ กับกตัตตารูป
อันเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้ อาศัย^๕ขัน^๕ ๑ ซึ่งเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้ ในขณะ
ปฏิสนธิ ขัน^๕ ๒ กับรูปอันเกิด^๕ขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่^๕ได้กระทบไม่^๕ได้อาศัย^๕
ขัน^๕ ๒ วัตถุอาศัย^๕ขัน^๕ทั้งหลาย ขัน^๕ทั้งหลายอาศัย^๕วัตถุ รูปอันเกิด^๕ขึ้น
ด้วยจิต กตัตตารูป อุปาทารูปอันเห็นไม่^๕ได้ ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่^๕ได้
กระทบไม่^๕ได้อาศัย^๕อาโปธาตุ จักขวายนตะ รสายนตะอินทรีย์ อาหารที่เป็นเหตุ

อาศัยอาโปธาตุ ฯ ธรรมอันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
 อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น ก็รูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิตอันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้ แต่กระทบได้
 อาศัยชั้นทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ กตัตตารูปอันเห็นได้กระทบได้
 และเห็นไม่ได้แต่กระทบไม่ได้ อาศัยชั้นทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ใน
 ขณะปฏิสนธิ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตตารูป อุปาหารรูป อันเห็นได้
 กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยอาโปธาตุ รูปายตนะ จักขวยตนะ
 รสายตนะ อาศัยอาโปธาตุ ฯ ธรรมอันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้ แต่กระ
 กระทบได้ หวังเห็นไม่ได้กระทบได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เกิดขึ้น
 เพราะเหตุปัจจัยนั้น ก็อสังข ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต หวังเป็นของเห็นได้
 กระทบได้ และเห็นไม่ได้แต่กระทบไม่ได้ หวังเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัย
 ชั้น ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ชั้น ๓ กับ
 กตัตตารูป อันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ หวังเห็นไม่ได้
 กระทบไม่ได้ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ในขณะปฏิสนธิ ชั้น ๒
 อาศัยชั้น ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับกตัตตารูป อุปาหารรูป อันเห็นได้
 กระทบได้ และเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ หวังเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัย
 อาโปธาตุ รูปายตนะ จักขวยตนะ รสายตนะ อินทรีย์ อาหารที่เป็น
 คำ ฯ อาศัยอาโปธาตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้กระทบได้ อาศัยธรรมอันเห็นได้กระทบได้และเห็นไม่
 ได้กระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น ก็รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อัน
 เห็นได้กระทบได้ อาศัยชั้นและมหาภูตทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
 กตัตตารูปอันเห็นได้กระทบได้ อาศัยชั้นและมหาภูตทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้
 กระทบไม่ได้ ในขณะปฏิสนธิรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต กตัตตารูป อุปาหารรูป
 อันเห็นได้กระทบได้ อาศัยชั้นและมหาภูตทั้งหลายกับอาโปธาตุ อันเห็น
 ไม่ได้แต่กระทบได้ รูปายตนะอาศัยโณภูัพพายตนะและอาโปธาตุ ฯ ธรรม
 อันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่
 ได้กระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น ก็รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต

อันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้กระทบได้ กฐัตตารูปอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ในขณะที่ปฏิสนธิ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๓ กับอาโปธาตุ อันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๒ และอาโปธาตุ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และกฐัตตารูป อุปาทารูป อาศัยมหาภูตทั้งหลายอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ กับอาโปธาตุ จักขวยตนะ รสายตนะ อาศัยโณภูมัพพายตนะและอาโปธาตุ ฯ ชรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยชรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วย จิตอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ มหาภูตทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยขันธและกฐัตตารูป อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ในขณะที่ปฏิสนธิ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกฐัตตารูป อุปาทารูป อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยมหาภูตทั้งหลาย กับอาโปธาตุ อันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อินทรีย์ และอาหารที่เป็นคำ ๆ อาศัยโณภูมัพพายตนะ และอาโปธาตุ ฯ ชรรมอันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยชรรมอันไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ กฐัตตารูป อันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ในขณะที่ปฏิสนธิ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกฐัตตารูป อุปาทารูป อันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยมหาภูตกับอาโปธาตุ อันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ รุปรายตนะ อินทรีย์ อาหารที่เป็นคำ ๆ อาศัยโณภูมัพพายตนะและอาโปธาตุ ฯ ชรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยชรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอันเห็นไม่ได้แต่

กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย อัน
เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ กตัตตารูปอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้
กระทบไม่ได้ อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ในขณะที่
ปฏิสนธิ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับกตัตตารูป และอุปาทารูป อันเห็นไม่ได้แต่
กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยมหาภูตและอาโปธาตุอันเห็น
ไม่ได้แต่กระทบได้ จักขวยตนะ รสายตนะ อินทรีย์ อาหารที่เป็นคำ ๆ
อาศัยโณภูมิจักขวยตนะและอาโปธาตุ ฯ ธรรมอันเห็นได้กระทบได้ และเห็น
ไม่ได้แต่กระทบได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบ
ไม่ได้ เกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอันเห็นได้
กระทบไม่ได้ และเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย อัน
เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ กตัตตารูป อันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้แต่
กระทบได้ อาศัยขันธ์มหาภูตทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ใน
ขณะปฏิสนธิ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับกตัตตารูป อุปาทารูป อันเห็นได้
กระทบได้ และเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อาศัยมหาภูต กับอาโปธาตุ ซึ่ง
เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ รূปายตนะ จักขวยตนะ รสายตนะ อาศัยโณ-
ภูมิจักขวยตนะ และอาโปธาตุ ฯ ธรรมอันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้
แต่กระทบได้ ทั้งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบ
ได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรูป อันเกิด
ขึ้นด้วยจิตอันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ทั้งเห็นไม่ได้
กระทบไม่ได้ อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
กตัตตารูป อันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ทั้งเห็นไม่ได้
กระทบไม่ได้ อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ใน
ขณะปฏิสนธิ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับกตัตตารูป อุปาทารูป อันเห็นได้
กระทบได้ และเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ทั้งเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อาศัย
มหาภูตทั้งหลายกับอาโปธาตุ อันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ รূปายตนะ จักขวย-
ตนะ รสายตนะ อินทรีย์ อาหารที่เป็นคำ ๆ อาศัยโณภูมิจักขวยตนะ และ
อาโปธาตุ ดังนี้ ฯ

ธรรมอันเห็นได้กระทบไม่ได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ในขณะที่ปฏิสนธิ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๑ ฯลฯ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจยนั้น คือ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อุปาทารูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ผู้บัญญัติควรแจกปัญหา ๑ ด้วยเหตุการณ์ดังนี้ ในข้อซึ่งว่าด้วยธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ส่วนบทปริโยสานไม่มี ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯลฯ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยอาโปธาตุ ในข้อที่ท่านบอกว่าควรแจกปัญหา ๑ ในข้อซึ่งว่าด้วยธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ซึ่งยกขึ้นเป็นคำตั้งด้วยเหตุการณ์ดังนี้ แต่บทสำเร็จไม่มี ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้กระทบได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจยนั้น ด้วยรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นได้กระทบได้ อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับอุปาทารูป อันเห็นได้กระทบได้ อาศัยมหาภูตและอาโปธาตุ ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบได้ ในขณะที่ท่านก็บอกให้แจกปัญหา ๑ คือ ข้อความ ๑ ตามแนวนั้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะอนันตรปัจจย เพราะสมันตรปัจจย เหมือนในอาร์มมณปัจจย ดังนี้ สันข้อความในกถาชั้นเพียงเท่านี้

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ ๑๐๘

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยปัจจัยจวาร ใน อนิสสสนสัปปฏิชติกมัตติกา

อนิสสสนสัปปฏิชติ ชมมัม ปัจจจ อนิสสสนสัปปฏิชโจะ ชมมัม อุปุปชชติ
สหชาตปัจจยชาติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฑ์ ๑๐๘ ว่าด้วย
ปัจจัยจวารในอนิสสสนสัปปฏิชติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ถ้าเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนา
นั้นว่า ชรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อาศัยชรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้
เกิดขึ้นเพราะสหชาตปัจจยนั้น คือ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้
แต่กระทบได้ มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับภวัตถารูป
อุปาทารูป อันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งเห็นไม่ได้
แต่กระทบได้ จักขวายตนะ รสายตนะ อาศัยโณภูมัพพะายตนะ มหาภูต ๒ อาศัย
มหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งเป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และมหาภูต ๑
แห่งอสังขยสัคคว์ทั้งหลาย ในข้อที่ท่านบอกไว้ว่า ควรแจกปัญหา ๗ ในข้อที่ยก
ชรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ขึ้นเป็นคำขึ้นแห่งคำแจกตามแนวนั้น ดังนี้ ๑

ชรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยชรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจยนั้น คือ จักขั ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่ได้
กระทบไม่ได้ อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ จักขั ๒ อาศัยจันท์ ๒
จันท์ ๓ กับภวัตถารูป อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้
กระทบไม่ได้ ในขณะปฏิสนธิ จักขั ๒ อาศัยจันท์ ๒ วัตถุอาศัยจันท์ทั้งหลาย

ขันธทั้งหลายอาศัยวัตถุ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับกฏัตตารูป อุปาหารูป อันเห็น
ไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยอาโปธาตุ อินทรีย์และอาหารที่เป็นคำ ๆ อาศัยอาโป
ธาตุ กฏัตตารูป อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยอาโปธาตุ อันเป็นภายนอก
อันเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และอาโปธาตุแห่งอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ในข้อ
เท่านั้นกับบอกว่าควรแจกปัญหา ๗ คือ ข้อความ ๗ ในข้อซึ่งกรรมอันเห็นไม่ได้
กระทบไม่ได้ขึ้นเป็นคำตั้ง ดังที่แจกมาแล้วในกัณฑ์ที่ ๑๐๗ โน้น ดังนี้ ๑

กรรมอันเห็นได้กระทบได้ อาศัยกรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็น
ไม่ได้กระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัยนั้น ก็รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอันเห็น
ได้กระทบได้ อาศัยขันธและมหากุตทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ กฏัตตา-
รูป อันเห็นได้กระทบได้ อาศัยขันธและมหากุตทั้งหลาย ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบ
ไม่ได้ ในขณะปฏิสนธิ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับกฏัตตารูป และอุปาหารูป อัน
เห็นได้กระทบได้ อาศัยมหากุตและอาโปธาตุ ซึ่งเห็นไม่ได้แต่กระทบได้
รูปายตนะ อาศัยโณภูมัพพายตนะ และอาโปธาตุ กฏัตตารูป และอุปาหารูป
อันเห็นได้กระทบได้ อาศัยมหากุตและอาโปธาตุ ซึ่งเห็นไม่ได้แต่กระทบได้
ซึ่งเป็นภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และเป็นของแห่งอสัญญ-
สัตว์ทั้งหลาย ในข้อเท่านั้นกับบอกว่าควรแจกปัญหา ๗ คือ ข้อความ ๗ ตั้งในกัณฑ์
ก่อนโน้น ดังนี้ ๑

กรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อาศัยกรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้
เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัยนั้น คือ มหากุต ๒ อาศัยมหากุต ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้
แต่กระทบได้ มหากุต ๑ อาศัยมหากุต ๒ ๆ กรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
อาศัยกรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัยนั้น คือ
อาโปธาตุอาศัยมหากุตทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ๆ กรรมอันเห็น
ไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยกรรมอันเห็นไม่ได้แต่
กระทบได้ เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัยนั้น คือ มหากุต ๒ และอาโปธาตุ
อาศัยมหากุต ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ มหากุต ๑ และอาโปธาตุ อาศัย
มหากุต ๒ ดังนี้ ๑

กรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยกรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้

กระแบบไม่ได้ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ชั้น ๓ กับวัตถุ อาศัยชั้น ๑ ซึ่ง
เห็นไม่ได้กระแบบได้ ในขณะปฏิสนธิ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ วัตถุอาศัย
ชั้นทั้งหลาย ชั้นทั้งหลายอาศัยวัตถุ ฯ ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระแบบได้
อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้กระแบบได้ เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัยนั้น คือ
มหากุตาทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้แต่กระแบบได้ อาศัยอาโปธาตุ คัมภีร์ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้กระแบบไม่ได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระแบบได้
และเห็นไม่ได้กระแบบได้ เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัยนั้น คือ มหากุตา ๒
อาศัยมหากุตา ๑ กับอาโปธาตุ ซึ่งเห็นไม่ได้แต่กระแบบได้ มหากุตา ๑ อาศัย
มหากุตา ๒ และอาโปธาตุ คัมภีร์ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระแบบได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระแบบได้
เกิดขึ้นเพราะนิสสยปัจจัย อุปนิสสยปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย อาเสวนปัจจัย กรรม
ปัจจัย วิปากปัจจัย อาหารปัจจัย อินทริยปัจจัย ฌาณปัจจัย มรรคปัจจัย
สัมปยุตตปัจจัย วิปยุตตปัจจัย อตถปัจจัย นัตถปัจจัย วิคตปัจจัย อวิคตปัจจัย
คัมภีร์ ๑ จบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ในปัจจัยนี้ว่า ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระแบบได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้
แต่กระแบบได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ มหากุตา ๒ อาศัยมหากุตา ๑
ซึ่งเห็นไม่ได้แต่กระแบบได้ มหากุตา ๑ อาศัยมหากุตา ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับ
กตัตถารูป อุปาทารูป อันเห็นไม่ได้แต่กระแบบได้ อาศัยมหากุตาทั้งหลาย อัน
เห็นไม่ได้แต่กระแบบได้ จักขวาทนะ รสชาตินะ อาศัยโณภูมัพพาทนะ มหากุตา ๒
อาศัยมหากุตา ๑ ซึ่งเป็นกายาเอก ซึ่งเป็นของเกิดด้วยอาหารและฤดูและเป็น
ของอสังขยัตถ์ทั้งหลาย เป็นของที่เห็นไม่ได้แต่กระแบบได้ มหากุตา ๑ อาศัย
มหากุตา ๒ ในข้อนี้ท่านบอกว่าควรแจกปัญหา ๑ ในข้อที่ยกธรรมอันเห็นไม่ได้
แต่กระแบบได้ขึ้น เป็นคำตันแห่งคำแจกคามแนวน แต่หมายถึงตามแนวที่แจก
ไว้ในกัณฑ์ก่อนนั้น คัมภีร์ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้กระแบบไม่ได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้กระแบบไม่ได้
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็น
ไม่ได้กระแบบไม่ได้ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ซึ่งเห็นไม่ได้กระแบบไม่ได้ ชั้น ๒

อาศัยขันธ ๒ ขันธ ๓ กับกตัตตารูป อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยขันธ ๑
ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ในขณะที่ อเหตุกปฏิสสนธิ วัตถุอาศัยขันธทั้งหลาย
ขันธทั้งหลายอาศัยวัตถุ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับกตัตตารูป อุปาหารูป อัน
เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยอาโปธาตุ อีหะรียและอาหารที่เป็นคำ ๆ อาศัย
อาศัยอาโปธาตุ กตัตตารูปและอุปาหารูป อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยอาโปธาตุ
ซึ่งเป็นของภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู เป็นของอสัญญสัตว์
โมหะอันติดไปกับวิจิกิจฉา และอุทัจจะ อาศัยขันธทั้งหลาย อันติดไปกับ
วิจิกิจฉา และอุทัจจะ ในข้อนี้บอกกล่าวควรแจกปัญหา ๑ ซึ่งมีธรรมอันเห็น
ไม่ได้แต่กระทบไม่ได้เป็นคำตั้งตามแนวนี้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้กระทบได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และ
เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบังเอิญนี้ คือรูปอันเกิดขึ้นด้วย
จิต ซึ่งเห็นได้กระทบได้ อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งเห็นไม่ได้แต่กระทบ
ไม่ได้ อันเป็นขันธไม่มีเหตุ กตัตตารูปอันเห็นได้กระทบได้ อาศัยขันธและ
มหาภูตทั้งหลาย ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ในขณะที่อเหตุกปฏิสสนธิ รูปอัน
อันเกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตตารูป อุปาหารูป อันเห็นได้กระทบได้ อาศัยมหาภูต
กับอาโปธาตุ อันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ รุบายตนะ อาศัยโณฏฐัพพายตนะ
และอาโปธาตุ กตัตตารูป และอุปาหารูป อันเห็นได้กระทบได้ อาศัยมหาภูต
ทั้งหลาย และอาโปธาตุ อันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ซึ่งเป็นของภายนอก เป็น
ของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู เป็นของอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ในข้อนี้ท่านก็บอก
ให้แจกปัญหา ๑ อีก ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบได้
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาวัมมตเบ้งจันนี้ คือ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเห็น
ไม่ได้แต่กระทบได้ มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับกตัตตา-
รูป และอุปาหารูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบได้ จักขวายตนะ
รสายตนะ อาศัยโณฏฐัพพายตนะ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้
แต่กระทบได้ เป็นของภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู เป็นของ
อสัญญสัตว์ มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๒ ในข้อนี้ท่านก็บอกให้แจกปัญหา ๑ อีก
เหมือนกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณังจันนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่ได้
กระทบไม่ได้ อาศัยขันธทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ กุฎตารูป อัน
เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยขันธทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ในขณะที่
ปฏิสนธิ วัตถุอาศัยขันธทั้งหลาย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับกุฎตารูป และ
อุปาทารูป อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยอาโปธาตุ อินทรีย์และอาหารที่เป็น
ค้ำ ๆ อาศัยอาโปธาตุ กุฎตารูปและอุปาทารูป อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
อาศัยอาโปธาตุ ซึ่งเป็นของภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู เป็น
ของอสัญญสัตว์ ในข้อนี้ท่านก็บอกให้แจกปัญหา ๑ อีกเหมือนกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้กระทบได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และ
เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณังจันนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต ซึ่งเห็นได้กระทบได้ อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบ
ไม่ได้ กุฎตารูป อันเห็นได้กระทบได้ อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย อัน
เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ในขณะที่ปฏิสนธิ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกุฎตารูป
อุปาทารูป อันเห็นได้กระทบได้ อาศัยมหาภูต และอาโปธาตุ อันเห็นไม่ได้แต่
กระทบได้ รูปายตนะ อาศัยโณภูมิตถายตนะ และอาโปธาตุ กุฎตารูปกับ
อุปาทารูป อันเห็นได้กระทบได้ อาศัยมหาภูตกับอาโปธาตุ ซึ่งเห็นไม่ได้แต่
กระทบได้ อันเป็นของภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู เป็น
ของแห่งอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ในข้อนี้ท่านก็บอกให้แจกปัญหา ๑ อีกเหมือน
กัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอชิปติบัจจันนั้น คล้ายกับในสหชาติบัจจ ๑ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะอนันตบัจจ ไม่ใช่เพราะสมนันตบัจจ ไม่ใช่เพราะอัญญมัญญบัจจ
นั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับกุฎตารูป และอุปาทารูป อันเห็นไม่ได้แต่
กระทบได้ อาศัยมหาภูตทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ จักขวยตนะ
รสายตนะ อาศัยโณภูมิตถายตนะ กุฎตารูป และอุปาทารูป อันเห็นไม่ได้
กระทบไม่ได้ อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งเป็นภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วย

อาหารและฤดู เป็นของอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ในข้อนี้ท่านก็บอกว่าควรแจก
ปัญหา ๒๑ ด้วยเหตุอันนั้น ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอุปนิสสขปัจจัย ไม่ใช่เพราะ
ปุเรชาติปัจจัย ไม่ใช่เพราะปัจฉาชาติปัจจัย ไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจัยนั้น ท่าน
มิได้ว่าไว้อย่างไร ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกรรมปัจจัยนั้น คือ มหาภูต ๒ อาศัย
มหาภูต ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ซึ่งเป็นของภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วย
อาหารและฤดู มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๒ อุปาทารูป อันเห็นไม่ได้แต่กระทบ
ได้ อาศัยมหาภูตทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ในข้อนี้ท่านก็บอกว่าควร
แจกปัญหา ๒๑ ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากปัจจัยนั้น ท่านบอกว่า ไม่มี
ปฏิสนธิและกฤตตารูป ท่านบอกว่า ควรกล่าวถึงภพมีชั้น ๕ ด้วย ๆ ที่เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะอาหารปัจจัยนั้น ก็ควรแจกปัญหา ๒๑ เหมือนกัน ๆ ที่เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะอินทรีย์ปัจจัยนั้น คือ รูปชีวิตินทรีย์ อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้
แต่กระทบได้ ซึ่งเป็นของภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และ
อาศัยมหาภูตทั้งหลาย แห่งอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ๆ ในข้อนี้ท่านก็บอกว่าควร
แจกปัญหาหนึ่งปวง ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะฉานปัจจัยนั้น คือ มหาภูต ๑ ซึ่ง
เป็นภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู เป็นของอสัญญสัตว์ทั้งหลาย
ตั้งเป็นต้น ข้อนี้ท่านก็บอกว่า ควรแจกปัญหาให้ครบทั้ง ๗ ข้อดังที่เคยแจกมา
แล้วในกัณฑ์ก่อนโน้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะฉานปัจจัยนั้น คือ ฐาน ๓ อาศัยฐาน ๑ ซึ่งติดไปกับ
วิญญาณ ๕ ฐาน ๒ อาศัยฐาน ๒ กฤตตารูป และอุปาทานรูป อันเห็นไม่ได้
กระทบไม่ได้ อาศัยอาโปธาตุ อันเป็นภายนอก อันเกิดขึ้นด้วยอาหาร
และฤดูอันเป็นของอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ข้อนี้ท่านก็บอกว่า ความแจกปัญหา
ให้ครบทั้ง ๗ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้กระทบได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และ
เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะฉานปัจจัยนั้น คือ กฤตตารูป และ
อุปาทานรูป อันเห็นได้กระทบได้ อาศัยมหาภูตและอาโปธาตุ ซึ่งเห็นไม่ได้แต่

กระทบได้ ซึ่ง^๕เป็นของภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู เป็นของ
 อลัญญสत्त्व^๕ทั้งหลาย ในข้อนี้ควรแจกปัญหา ๑ เหมือนกัน ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่
 เพราะมรรคปัจจัยนั้น เหมือนกับที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย แต่ไม่กล่าวถึง
 โภคะ ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะสัมปยุตตปัจจัย ไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจจัย
 นัตถิปัจจัย วิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ จบปัจจัยนี้และปฏิจจวาร์
 เพียงเท่านั้น ท่านบอกว่า สหชาตวาร์ บัณฑิตวาร์ นิสสยวาร์ ก็คล้ายกับปฏิจจวาร์
 และบอกว่าควรแจกสังสัจจวาร์ และสัมปยุตตวาร์ ในรูป ดังนี้ สั้นข้อความ
 ในกัณฺฐ^๕เพียงเท่านั้น

เอว^๕ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัมภีร์ที่ ๑๐๙

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่า ด้วยปัญหาวาร์ ในสนิหัสสนสัปปฏิฆติกมัตติกา

อนิสฺสสนอปปปฏิโฆ ชมโม อนิสฺสสนอปปปฏิฆสสฺ ชมมสฺส เหตุปัจจุเบน
 ปจฺจโย อนิสฺสสนอปปปฏิฆาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจะได้แสดงคัมภีร์มหาปัฏฐาน ว่าด้วยปัญหาวาร์
 ในสนิหัสสนสัปปฏิฆติกมัตติกาสืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนา
 และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

ชาติ

ดำเนินการตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนา
 นั้นว่า ชรรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นเหตุปัจจัยแห่งชรรรมอันเห็นไม่ได้กระทบ
 ไม่ได้ นั่น คือ เหตุทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นเหตุปัจจัยแห่ง
 ชนธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้

เหตุทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ ในขณะที่ปฏิสนธิ เป็นเหตุบังจยแห่ง
ชั้นอันประกอบกัน และแห่งกฏัตตารูป อันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นเหตุบังจยแห่งธรรม อันเห็น
ได้ กระทบได้นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้นั้น เป็น
เหตุบังจยแห่งรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นได้กระทบได้ เหตุทั้งหลายอันเห็น
ได้ กระทบได้ ในขณะที่ปฏิสนธิ เป็นเหตุบังจยแห่งชั้นอันประกอบกัน และ
แห่งกฏัตตารูป อันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ ในขณะที่ปฏิสนธิ ในข้อนี้ควรแจก
ปัญหา ๑ โดยเหตุการณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้ กระทบได้ เป็นอาร์มมณบังจยแห่งธรรม อันเห็น
ไม่ได้ กระทบไม่ได้ นั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งซึ่งรูปทั้งหลายว่า เป็นของไม่คงที่
เป็นของลำบาก เป็นของบังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีเพลิดเพลิน ปรารภสิ่งนั้นแล้ว
ก็เกิดราคะ ทิฏฐิ วิภิจฉา อุทธัจจะ โทมนัส บุคคลย่อมได้เห็นรูปด้วยทิพยจักขุ
รูปายตนะ เป็นอาร์มมณบังจยแห่งจักขุวิญญาณ ชั้นทั้งหลายอันเห็นได้ กระ
ทบได้ เป็นอาร์มมณบังจย แห่งอิทธิวิญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ อนาคตัง
สญาณวชันการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ แต่กระทบไม่ได้ เป็นอาร์มมณบังจยแห่งธรรม อันเห็น
ไม่ได้ กระทบไม่ได้ นั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งซึ่ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย สัมผัส
กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ว่าเป็นของไม่คงที่ เป็นของลำบาก เป็นของบังคับไม่ได้
แล้วก็ยินดีเพลิดเพลิน ปรารภสิ่งนั้นแล้ว ก็เกิดราคะ ทิฏฐิ วิภิจฉา อุทธัจจะ
โทมนัส บุคคลย่อมได้ยินเสียงด้วยทิพยโสต สัทธายตนะ เป็นอาร์มมณบังจย
แห่งโสตวิญญาณ โผฏฐัพพายตนะเป็นอาร์มมณบังจยแห่งกายวิญญาณ ชั้น
ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ เป็นอาร์มมณบังจยแห่งอิทธิวิญาณ
บุพเพนิวาสานุสสติญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นอาร์มมณบังจยแห่งธรรม อันเห็น
ไม่ได้ กระทบไม่ได้ นั้น คือ บุคคลให้ท่านถือศีลทำอุโบสถกรรม แล้ว
พิจารณา สิ่งที่เกิดขึ้นไว้ก่อนแล้ว พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว
พิจารณามรรค พิจารณาผล พิจารณานิพพาน นิพพานเป็นอาร์มมณบังจยแห่ง

โคตรภุ และแห่งความเผ่งใสแห่งมรรคผล อวิชชการ พระอริยะทั้งหลาย
 ย่อมพิจารณาภิเลสทีละแล้ว ย่อมพิจารณาภิเลสที่ข่มไว้แล้ว ย่อมรู้จักภิเลส
 ที่เคยกำเรบแล้ว บุคคลย่อมเห็นแจ้งซึ่งวัตถุและอิตถินทรีย์ ปริสินทรีย์ จีว-
 ิตินทรีย์ อาโปธาตุ อาหารที่เป็นค่า ๆ และขันธทั้งหลายซึ่งเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้
 ว่าเป็นของไม่คงที่ เป็นของลำบาก เป็นของบังคับไม่ได้แล้ว ก็ยินดีเพลิดเพลีน
 ปราปรสแห่งเหล่านั้นแล้วก็เกิดราคะ ทิฏฐิ วิจิกังขา อหังการ โทมนัส บุคคลย่อมรู้จัก
 ของผู้พร้อมด้วยจิต อันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ ด้วยเจโตปริยญาณ อากาสา-
 นัญจาตนะ เป็นอารมณ์บังจัญแห่งวิญญานัญจาตนะ อากิญจัญญายตนะ
 เป็นอารมณ์บังจัญ แห่งเนวสัญญานาสัญญายตนะ ขันธทั้งหลายอันเห็นไม่ได้
 กระทบไม่ได้ เป็นอารมณ์บังจัญ แห่งอิทธิวิชฌญาณ เจโตปริยญาณ บุพเพ-
 นิวาसानุสสติญาณ ขตากรณมุปคญาณ อมาตังสญาณ อวิชชการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้ กระทบได้ เป็นอธิปัตติบังจัญแห่งธรรม อันเห็นไม่ได้
 กระทบไม่ได้ นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๆ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ
 บุคคลทำรูปให้เป็นใหญ่ แล้วยินดีเพลิดเพลีน ทำสังขารให้เป็นใหญ่ แล้วก็
 เกิดราคะ ตลอดถึงทิฏฐิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เป็นอธิปัตติบังจัญแห่งธรรม อันเห็นไม่ได้
 แต่กระทบได้ นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๆ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ
 บุคคลทำ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เวียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะให้เป็นใหญ่
 แล้วยินดีเพลิดเพลีน ทำสังขารให้เป็นใหญ่แล้ว ก็เกิดราคะตลอดถึงทิฏฐิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นอธิปัตติบังจัญแห่งธรรม อันเห็น
 ไม่ได้ กระทบไม่ได้ นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๆ
 คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลให้ทานถือศีลทำอุโบสถกรรมแล้ว ทำสัง-
 ขารให้เป็นใหญ่ ออกจากฉานแล้วทำฉานให้เป็นใหญ่ พระอริยะทั้งหลาย
 ออกจากมรรคแล้วทำมรรคให้เป็นใหญ่ ออกจากผลแล้ว ทำผลให้เป็นใหญ่
 ทำนิพพานให้เป็นใหญ่แล้วยินดีเพลิดเพลีน นิพพานเป็นอธิปัตติบังจัญแห่งโคตรภุ
 และแห่งความเผ่งใส และมรรคผล บุคคลทำวัตถุและอิตถินทรีย์ ปริสินทรีย์
 จีวิตินทรีย์ อาโปธาตุ อาหารที่เป็นค่า ๆ และขันธทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ กระ

พบไม่ได้ ให้เป็นใหญ่ แล้วยินดีเพลิดเพลิน ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่ แล้วก็
เกิดราคะตลอดถึงโทฐิ ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือความเป็นใหญ่
อันเห็นไม่ได้ กระพบไม่ได้ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่ง
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่ได้ กระพบไม่ได้ ดังนี้

ธรรมอันเห็นไม่ได้ กระพบไม่ได้ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรม อันเห็น
ได้ กระพบได้นั้น คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ
ความเป็นใหญ่อันเห็นไม่ได้ กระพบไม่ได้ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งรูป อันเกิดขึ้น
ด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่ได้ แต่กระพบได้ ควรแจกปัญหาให้ครบทั้ง ๔ ในข้อซึ่ง
ยกธรรมอันเห็นไม่ได้ กระพบไม่ได้ ขึ้นเป็นคำแจก ความเป็นใหญ่นั้นควรแจก
ด้วยการสงเคราะห์รูป ๓ อย่าง ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ กระพบไม่ได้ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรม อันเห็น
ไม่ได้ กระพบไม่ได้ นั้น คือ ขันธอันเห็นไม่ได้ กระพบไม่ได้ก่อน ๆ เป็นอนันตร
ปัจจัยแห่งขันธ อันเห็นไม่ได้ กระพบไม่ได้หลัง ๆ อนุโลมเป็นอนันตรปัจจัย
แห่งโคตรภู และแห่งความห่อใส โคตรภูเป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค ความ
ห่อใสเป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค มรรคเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผล ผลเป็น
อนันตรปัจจัยแห่งมรรค แนวสัญญานาสัญญาขันธ์ของผู้ออกจากนิโรธ เป็น
อนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ กระพบไม่ได้ เป็นสมนันตรปัจจัยแห่งธรรม อันเห็น
ไม่ได้ กระพบไม่ได้ นั้น เหมือนกับอนันตรปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ แต่กระพบได้ เป็นสหชาติปัจจัยแห่งธรรม อันเห็น
ไม่ได้ แต่กระพบได้นั้น คล้ายกับในปัญจวาร ๑ ในอัญญมัญญปัจจัยคล้ายกับ
ในอัญญมัญญปัจจัย ซึ่งมีอยู่ในปัญจวาร ๑ ในนิสสขปัจจัยนั้น คล้ายกับใน
ปัญจวาร ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้ กระพบได้ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรม อันเห็นไม่ได้
กระพบไม่ได้ นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตร ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า
อาศัยปกติ นั้น คือ เมื่อบุคคลปรารถนาซึ่งความสมบูรณ์ด้วยวรรณะ แล้วก็ให้ทาน
ถือศีล ทำอุโบสถ ความสมบูรณ์ด้วยวรรณะก็เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งสัทธา และ

ปัญญา จาคะความปรารถนาความสุขกายความทุกข์กาย มรรคและผลสมบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตร ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ
 คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลปรารถนาความสมบูรณ์ด้วยจักขุ และความสมบูรณ์ด้วยกาย ด้วยเสียง ด้วยโณภูัพพะแล้วก็ให้ทานถ่อศีล ทำอุโบสถกรรม บุคคลอาศัยฤๅ และเสนาสนะ แล้วก็ให้ทานถ่อศีลทำอุโบสถกรรม ทำให้เกิดฉานวิปัสสนา มรรค อภิญญา สมาบัติ และฆ่าสัตว์ ทำสงฆ์ให้แตกกัน ความสมบูรณ์ด้วยจักขุ และด้วยกาย ด้วยเสียง ด้วยโณภูัพพะ และฤๅเสนาสนะนั้น ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งสัทธาและปัญญา จาคะความปรารถนาความสุขกาย ความทุกข์กาย มรรคและผลสมบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม อันเห็นไม่ได้ แต่กระทบได้นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตร ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ
 คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยสัทธา ศีล ปัญญา จาคะ ความปรารถนาความสุขกาย ความทุกข์กาย โภชนะแล้วก็ให้ทานตลอดถึงทำสงฆ์ให้แตกกัน ดังที่ว่าแล้วนั้น ชันธและสัทธา ปัญญา จาคะ ความปรารถนาความสุขกาย ความทุกข์กาย โภชนะอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ นั้น ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งสัทธาและปัญญา ตลอดถึงผลแห่งสมบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้ กระทบได้ เป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งธรรม อันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ นั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลได้เห็นรูปด้วยทิพยจักขุ รูปร่างตนะ เป็นปุเรชาติปัจจัย แห่งจักขุวิญญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ เป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งธรรม อันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ นั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ บุคคลเห็นแจ้ง ดา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โณภูัพพะ ว่าเป็นของไม่คงที่เป็นของลำบาก เป็นของบังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีเพลิดเพลินปรารภสิ่งนั้นแล้ว ก็เกิดราคะตลอดถึงโทมนัส บุคคลได้ยินเสียงด้วยทิพยโสต आयตนะ คือ เสียงเป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งโสตวิญญาณ ฯ ล ฯ आयตนะ คือ

โณฏฐัพพะเป็นปุเรชาตบัจจัยแห่งกายวิญญาณ ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวายนะเป็นปุเรชาตบัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายายนะเป็นปุเรชาตบัจจัยแห่งกายวิญญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นปุเรชาตบัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ นั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่ามีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บคลลเห็นแจ้งวัตถุ และอดีตินทรีย์ ปริสินทริย์ ชิว-คินทริย์ อาโปธาตุ อาหารที่เป็นคำ ๆ ว่าเป็นของไม่คงที่เป็นของลำบาก เป็นของบังคับไม่ได้ แล้วก็นิดเพลิดเพลัน ประารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะ ตลอดจนโสมนัส ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตบัจจัย แห่งขันธทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้ กระทบได้ และเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นปุเรชาตบัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ นั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำทั้ง ๒ นี้ คือ จักขวายนะและวัตถุ เป็นปุเรชาตบัจจัยแห่งทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นปุเรชาตบัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ นั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำทั้ง ๒ นี้ คือ จักขวายนะและวัตถุ เป็นปุเรชาตบัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โณฏฐัพพายตนะและวัตถุ เป็นปุเรชาตบัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้ กระทบได้ และเห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ เป็นปุเรชาตบัจจัยแห่งธรรม อันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ นั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำทั้ง ๒ นี้ คือ รูปายตนะ และจักขวายนะ เป็นปุเรชาตบัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นปัจฉาชาตบัจจัยแห่งธรรม อันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นปัจฉาชาตบัจจัยแห่งกาย อันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งธรรม อันเห็น
ได้ กระทบได้นั้น คือเป็นของเกิดภายหลัง ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น
คือ ชน^๔ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งกาย
อันเห็นได้ กระทบได้ ซึ่งเกิดก่อนในข้อ^๕ ท่านบอกว่า ควรแจกปัญหา ๗
เหมือนอย่าง^๕ และควรว่าด้วยการสงเคราะห์รูป ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรม อันเห็น
ไม่ได้ กระทบไม่ได้ นั้น คือชน^๔ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ก่อน ๆ
เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งชน^๔ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้หลัง ๆ ๑ อนโลม
เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส โคตรภูอาเสวนปัจจัย
แห่งมรรค ความผ่องใสเป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมรรค ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรม อันเห็น
ไม่ได้ กระทบไม่ได้ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑
คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นกรรม
ปัจจัยแห่งชน^๔อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่ได้
กระทบไม่ได้ ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันเห็นไม่ได้
กระทบไม่ได้ เป็นกรรมปัจจัยแห่งชน^๔อันเป็นวิบาก และแห่งกฏัตตารูปอัน
เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นได้
กระทบได้นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า
เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นกรรมปัจจัย
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อันเห็นได้ กระทบได้ ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่าง
กันนั้น คือ เจตนาอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นกรรมปัจจัยแห่งกฏัตตารูป
ทั้งหลายอันเห็นได้ กระทบได้ ในข้อ^๕ท่านกับบอกว่าควรแจกปัญหานี้ว่าด้วย
เป็นของเกิดด้วยกัน เป็นของมีขณะต่างกันด้วยเหตุการณ^๕ ดังนี้ และควรแจกการ
สงเคราะห์รูป ๓ อย่าง ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้
กระทบไม่ได้ นั้น คือ ชน^๔ ๑ ซึ่งเป็นวิบาก ซึ่งเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็น

วิบากบังจยแห่งขันธ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
ขันธ ๒ เป็นวิบากบังจยแห่งขันธ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น ขันธ ๑ ซึ่งเห็น
ไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นวิบากบังจยแห่งขันธ ๓ และแห่งกฏัตตารูปทั้งหลาย
ซึ่งเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ ขันธทั้งหลายเป็นวิบากบังจยแห่งวัตถุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นวิบากบังจยแห่งธรรม อันเห็นได้
กระทบได้นั้น คือ ขันธทั้งหลายอันเป็นวิบาก อันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็น
วิบากบังจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งเห็นได้ กระทบได้ ส่วนในขณะปฏิสนธิ
นั้น ขันธทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นวิบากบังจยแห่งกฏัตตารูป
ทั้งหลายซึ่งเห็นได้ กระทบได้ ในข้อนี้ท่านก็บอกว่าควรแจกปัญหาให้ครบทั้ง ๑
และควรกล่าวถึงปฏิสนธิอันเป็นไปด้วย ดังนี้ ๑ สันขยความในกัณฐินเพียงเท่านั้น

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐ ๑๐๐

คัมภีร์พระมหาปัญฐาน

ว่าด้วยปัญหาวารในอนิทัสนสัปปฏิมติกมัตติกา

อนิทัสนอปปปฏิโม ชุมโม อนิทัสนอปปปฏิมสส ชุมมสส อาหารปัจจ-
ยณ ปัจจโยติ.

ณ บัดนี้ อาตมาภาพจักได้แสดงคัมภีร์มหาปัญฐาน กัณฐที่ ๑๐๐ ว่าด้วย
ปัญหาวาร ในอนิทัสนสัปปฏิมติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ
พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นอาหารบังจยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบ

ไม่ได้เห็น คืออาหารทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นอาหารบัจจยแห่ง
 ขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
 ส่วนในขณะปฏิสนธิ์ อาหารทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นอาหาร
 บัจจยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งกตัตตารูปซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
 อาหารทั้งห้า ๆ เป็นอาหารบัจจยแห่งกายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นอาหารบัจจยแห่งธรรมซึ่งเห็นได้
 กระทบได้ นั่น คืออาหารทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นอาหารบัจจย
 แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งเห็นได้กระทบได้ อาหารทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบ
 ไม่ได้ในขณะปฏิสนธิ์ เป็นอาหารบัจจยแห่งกตัตตารูปทั้งหลายอันเห็นได้กระทบ
 ได้ อาหารทั้งห้า ๆ เป็นอาหารบัจจยแห่งกายซึ่งเห็นได้กระทบได้ ในชั้นท่าน
 บอกว่า ควรจำแนกปัญหา ๑ และกล่าวถึงปฏิสนธิ์อันเป็นไปด้วย ในปัญหา
 ทั้ง ๑ นั้นก็ควรกล่าวถึงอาหารทั้งห้า ๆ ด้วย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เป็นอินทรีย์บัจจยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้
 กระทบไม่ได้ นั่น คือ จักขุนทรีย์เป็นอินทรีย์บัจจยแห่งจักขุวิญญาณ กายินทรีย์
 เป็นอินทรีย์บัจจยแห่งกายวิญญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นอินทรีย์บัจจยแห่งธรรมอันเห็น
 ไม่ได้กระทบไม่ได้ นั่น คืออินทรีย์ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้เป็นอินทรีย์
 บัจจยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งเห็นไม่ได้
 กระทบไม่ได้ อินทรีย์ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ในขณะปฏิสนธิ์ เป็น
 อินทรีย์บัจจยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งกตัตตารูปอันเห็นไม่ได้แต่กระทบ
 ได้ รูปชีวิตินทรีย์เป็นอินทรีย์บัจจยแห่งกตัตตารูป อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
 ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นอินทรีย์บัจจยแห่งธรรมอันเห็นได้
 กระทบได้ นั่น คืออินทรีย์ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ เป็นอินทรีย์ บัจจยแห่งรูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งเห็นได้กระทบได้ อินทรีย์ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
 ในขณะปฏิสนธิ์ เป็นอินทรีย์บัจจยแห่งกตัตตารูปทั้งหลายซึ่งเห็นได้กระทบได้ รูป
 ชีวิตินทรีย์เป็นอินทรีย์บัจจยแห่งกตัตตารูปซึ่งเห็นได้กระทบได้ ในชั้นท่านบอก

ว่าควรแจกปัญหา ๑ ให้มีปฏิสนธิด้วย ให้มีรูปชีวิตินทรีย์ในห้ายข้อทุกข้อ ดังนี้ ๑
 ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบได้ เป็นอินทริย-
 บัณฑิตแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ นั่น คือ จักขุทรีกับจักขุวิญญาณ
 เป็นอินทริยบัณฑิตแห่งขันธทั้งหลายอันติดไปกับจักขุวิญญาณ ตลอดจนกายอินทรี
 และกายวิญญาณ เป็นอินทริยบัณฑิตแห่งขันธทั้งหลายซึ่งไปกับวิญญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นฉนบัณฑิตและมัลลบัณฑิตสัมปยุต-
 บัณฑิตแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ นั่น คือขันธ ๑ อันเห็นไม่ได้กระทบ
 ไม่ได้ เป็นสัมปยุตบัณฑิตแห่งขันธ ๓ ขันธ ๒ เป็นสัมปยุตบัณฑิตแห่งขันธ ๒
 ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นเหมือนที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เป็นวิปยุตบัณฑิตแห่งธรรมอันเห็นไม่-
 ได้กระทบไม่ได้ นั่น คือเป็นของเกิดก่อน ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น
 คือจักขวาทนะเป็นวิปยุตบัณฑิตแห่งจักขุวิญญาณ กายาทนะเป็นวิปยุตบัณฑิต
 แห่งกายวิญญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นวิปยุตบัณฑิตแห่งธรรมอันเห็นไม่-
 ได้ นั่น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ
 คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือขันธทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้เป็น
 วิปยุตบัณฑิตแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ขันธทั้งหลาย
 อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ในขณะปฏิสนธิ เป็นวิปยุตบัณฑิตแห่งกตัตถารูป
 ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ขันธทั้งหลายเป็นวิปยุตบัณฑิตแห่งวัตถุ
 วัตถุเป็นวิปยุตบัณฑิตแห่งขันธทั้งหลาย ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ
 วัตถุเป็นวิปยุตบัณฑิตแห่งขันธอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ฯ คำว่า เป็นของ
 เกิดภายหลังนั้น คือขันธทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นวิปยุต-
 บัณฑิตแห่งกายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ นั่น ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นวิปยุตบัณฑิตแห่งธรรมอันเห็นไม่-
 ได้กระทบได้ นั่น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่า
 เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือขันธทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นวิป-
 ยุตบัณฑิตแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งเห็นได้ กระทบได้ ขันธทั้งหลายอันเห็น

ไม่ได้กระทบไม่ได้ในขณะปฏิสนธิ เป็นวิปปยัคคปัจจัยแห่งกฏัตการูปทั้งหลาย
อันเห็นได้กระทบได้ ๑ คำว่า เห็นของเกิดภายหลังนั้น คือชั้นทั้งหลายอัน
เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นวิปปยัคคปัจจัยแห่งกายซึ่งเห็นได้กระทบได้อันเกิด
ก่อน ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ นอกจากที่กล่าวแล้วนี้ทุกประการเหมือนกัน แต่มีคำว่าเป็น
ของเกิดด้วยกันและเป็นของเกิดภายหลังเหมือนกันที่กล่าวมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้กระทบได้ เป็นอติปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้แต่
กระทบได้นั้น คือบุคคลเห็นแจ้งรูปทั้งหลายว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นเหตุ
เป็นอนัตตา แล้วก็ยินดีเพลิดเพลิน ประราภสังขารแล้วก็เกิดราคะและโทมนัส
บุคคลย่อมเห็นรูปด้วยทิพย์จักษุ รูปายตนะ เป็นอติปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ
ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เป็นอติปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้
แต่กระทบได้นั้น คือมหาภูต ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เป็นอติปัจจัย
แห่งมหาภูต ๒ มหาภูต ๒ เป็นอติปัจจัยแห่งมหาภูต ๑ มหาภูตทั้งหลายซึ่ง
เห็นไม่ได้แต่กระทบได้เป็นอติปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และแห่งกฏัตการูป
แห่งอุปาทารูปทั้งหลายซึ่งเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ โผฏฐัพพะอายตนะเป็นอติปัจจัย
แห่งจักขุอายตนะและสพายตนะ มหาภูต ๑ ซึ่งเป็นของภายนอก เป็นของเกิด
ขึ้นด้วยอาหารและฤดู เป็นอติปัจจัยแห่งมหาภูต ๒ มหาภูต ๒ เป็นอติปัจจัย
แห่งมหาภูต ๑ มหาภูตทั้งหลายซึ่งเกิดขึ้นด้วยฤดู เป็นอติปัจจัยแห่งอุปาทา-
รูปทั้งหลายซึ่งเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ มหาภูต ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้แต่กระทบได้
แห่งอสังขยสัจจ์ทั้งหลาย เป็นอติปัจจัยแห่งมหาภูต ๒ มหาภูต ๒ เป็น
อติปัจจัยแห่งมหาภูต ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เป็นอติปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นได้
กระทบได้นั้น เหมือนกับชื่อว่าควนิสสขปัจจัยในปฏิจจวาร ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เป็นอติปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นได้
กระทบไม่ได้นั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า
เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือมหาภูตทั้งหลายเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เป็นอติปัจจัย
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และแห่งกฏัตการูปแห่งอุปาทารูปซึ่งเห็นไม่ได้กระทบ

ไม่ได้ ส่วนนอกนั้นเหมือนกับที่กล่าวมาแล้วในข้อก่อน ๆ คำว่า เป็นของเกิด
ก่อนนั้น คือบุคคลเห็นแจ้งจักขุและกาย เสียง โผฏฐัพพะว่าเป็นของไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วขันธ์ก็พลัดเปลี่ยน ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะ
และโทมนัส จักขายตนะเป็นอติปิณฺฑิตแห่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพะเป็นอติ-
ปิณฺฑิตแห่งกายวิญญาณ ส่วนอีก ๔ ข้อยังเหลืออยู่เหมือนกับในสหชาตปิณฺฑิต
ซึ่งว่าไว้ในปัจฉิมวาร ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นอติปิณฺฑิตแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้
กระทบไม่ได้ นั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑
เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือขันธ์ ๑
ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้เป็นอติปิณฺฑิตแห่งขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วย
จิตซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ขันธ์ ๒ เป็นอติปิณฺฑิตแห่งขันธ์ ๒ อาโปธาตุ
ในขณะปฏิสนธิเป็นอติปิณฺฑิตแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและแห่งกฏัตตารูป แห่ง
อุปาทารูป อันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ อาโปธาตุเป็นอติปิณฺฑิตแห่งอินทรีย์
และอาหารเป็นคำ ๆ อาโปธาตุแห่งอสัญญสัตว์ทั้งหลายซึ่งเป็นของภายนอก
เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู เป็นอติปิณฺฑิตแห่งกฏัตตารูปทั้งหลายอันเห็น
ไม่ได้กระทบไม่ได้ ๆ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือบุคคลเห็นแจ้งวัตถุ
และอินทรีย์ ปุริสนทรีย์ ชิวินทรีย์ อาโปธาตุอาหารที่เป็นคำ ๆ ว่าเป็น
ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วขันธ์ก็พลัดเปลี่ยน ปรารภสิ่งนั้นและ
ก็เกิดราคะและโทมนัส วัตถุเป็นอติปิณฺฑิตแห่งขันธ์ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบ
ไม่ได้ ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือขันธ์ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้
กระทบไม่ได้เป็นอติปิณฺฑิตแห่งกาย ซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้อันเกิดก่อน ๆ
อาหารที่เป็นคำ ๆ เป็นอติปิณฺฑิตแห่งกายซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ นั้น ๆ รูป
ชิวินทรีย์เป็นอติปิณฺฑิตแห่งกฏัตตารูปทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ใน
ข้อนี้ท่านบอกว่าควรแจกปัญหา ๖ ซึ่งยังเหลืออยู่ตามที่แจกมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นอติปิณฺฑิต
แห่งธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ นั้น คือเป็นของเกิดก่อน ๆ คำว่า เป็นของเกิด
ก่อนนั้น คือรูปายตนะกับวัตถุเป็นอติปิณฺฑิตแห่งขันธ์ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้กระทบ

ไม่ได้ ดังนี้ •

ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้เป็นอติปิปัจจยแห่งธรรมอันเห็นได้กระทบได้นั้น คือขันธและมหากตทั้งหลายอันเห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ เป็นอติปิปัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งเห็นได้กระทบได้ ข้อความนอกนี้เหมือนกับที่เคยมามาแล้ว ดังนี้ •

ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นอติปิปัจจยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้นั้น เหมือนกับข้อที่กล่าวมาแล้ว ดังนี้ •

ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นอติปิปัจจยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน • เป็นของเกิดก่อน • ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือขันธและมหากตทั้งหลายซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นอติปิปัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ต่อไปก็กล่าวถึงข้อความอื่น ๆ ตลอดถึงกล่าวถึงสัญญาสัตว์ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คืออักษายตนะกับวัตถุ และโณภูมัพพายตนะกับวัตถุ เป็นอติปิปัจจยแห่งขันธทั้งหลายซึ่งเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ในข้อนี้ท่านก็บอกว่าควรแจกปัญหาก็ยังเหลืออยู่ ดังนี้ •

ธรรมอันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เป็นอติปิปัจจยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ นั้น คือเป็นของเกิดก่อน • คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือรูปายตนะและจักขวายตนะ เป็นอติปิปัจจยแห่งจักขุวิญญาณ ดังนี้ •

ธรรมอันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ กับเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นอติปิปัจจยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ นั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน • เป็นของเกิดก่อน •

คำทั้ง ๒ นี้ คือ รูปายตนะ และจักขวายตนะ จักขุวิญญาณ เป็นอติปิปัจจยแห่งขันธทั้งหลาย ซึ่งไปกับจักขุวิญญาณ ดังนี้ • ๑ ส่วนนัตติปิปัจจยและวิคตปิปัจจยท่านบอกว่าเหมือนกับอนัตตปิปัจจย สำหรับอวิคตปิปัจจยนั้นท่านบอกว่าเหมือนกับอติปิปัจจย จบข้อความในคณฺโถมเพียงเท่านี้

เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้เป็นสหชาติปัจจัย บังอาจปัจจัย กัมมปัจจัย อาหาร-
ปัจจัย อินทรีย์ปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้แต่กระทบ
ได้ ฯ ธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นสหชาติปัจจัย บังอาจปัจจัย
กัมมปัจจัย อาหารปัจจัยอินทรีย์ปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นได้กระทบได้ และเห็น
ไม่ได้แต่กระทบได้เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ ดังนี้หมวด ๑

ธรรมอันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นปุเรชาติปัจจัย
แห่งธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ นั่น คือเป็นของเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นสหชาติ
ปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นได้กระทบได้ ฯ ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็น
ไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นสหชาติปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ฯ
ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้เป็นสหชาติปัจจัย
แห่งธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ คือเป็นของเกิดด้วยกัน เป็นของเกิดก่อน ฯ
ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นสหชาติปัจจัย
แห่งธรรมอันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ฯ ธรรมอันเห็น
ไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นสหชาติปัจจัยแห่งธรรม
อันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ฯ ธรรมอันเห็นไม่ได้
แต่กระทบได้ และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นสหชาติปัจจัยแห่งธรรมอันเห็น
ได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ฯ ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้
และเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เป็นสหชาติปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นได้กระทบได้ และ
เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ กับเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เป็นสหชาติ-
ปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ คือเป็นของเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้กระทบได้ และเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เห็นไม่ได้กระทบ
ไม่ได้เป็นสหชาติปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย แห่งธรรมอันเห็นไม่ได้กระทบไม่ได้
ดังนี้ ๑ จบปัจจัยและสนิทสนสัปปฏิมติกมคติกา ที่ ๒๒ เพียงเท่านี้ ฯ

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๑๑๑

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยปฏิจจวาร ในเหตุทุกมัตติกา

เหตุ ชุมมัม ปฏิจจ เหตุ ชุมโม อุปปชชติ เหตุปจฺจยาติ ฯ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กณฑ์ที่ ๑๑๑ ว่าด้วย
ปฏิจจวารในเหตุทุกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า
ธรรมอันเป็นเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คืออโหสะ
อโมหะ อาศัยอโลภะ ฯ อโลภะ อโมหะ อาศัยอโหสะ ฯ อโลภะ อโหสะ
อาศัยอโมหะ ฯ โมหะอาศัยโลภะ โลภะอาศัยโมหะ โมหะอาศัยโหสะ
โหสะอาศัยโมหะ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ฯ
ธรรมอันไม่ใช่เหตุอาศัยธรรมอันเป็นเหตุเกิดขึ้นเพราะปัจจัยนั้น คือขันธ์ทั้งหลาย
อันประกอบกัน กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยธรรมอันเป็นเหตุ ส่วนใน
ขณะปฏิสนธินั้น เหมือนที่เคยมีมาแล้ว ฯ ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ
อาศัยธรรมอันเป็นเหตุเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คืออโหสะอโมหะกับขันธ์อัน
ประกอบกัน และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยอโลภะ ฯ ท่านบอกว่าควรผูก
ประโยคให้เป็นคังคจักร ฯ

โมหะและขันธ์อันประกอบกันกับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยโลภะ ตลอด
ถึงคำว่า ในขณะปฏิสนธิท่านละข้อความไว้ เพราะเหมือนที่เคยมีมาแล้ว ฯ
ธรรมอันไม่เป็นเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ

ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุ ๑ ล ๑ ชั้น ๒
กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยชั้น ๒ วัตถุอาศัยชั้นทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ
ชั้นทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภค ๓ อาศัยมหาภค ๑ ๑ ธรรมอันเป็นเหตุ อาศัย
ธรรมอันไม่เป็นเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือเหตุทั้งหลายอาศัยชั้น
นั้นไม่เป็นเหตุ เหตุทั้งหลายอาศัยวัตถุในขณะปฏิสนธิ ๑ ธรรมอันเป็นเหตุและ
ไม่เป็นเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓
กับวัตถุและรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุ ชั้น ๒ กับเหตุ
และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๒ ชั้นนั้นเป็นเหตุและประกอบกัน อาศัย
วัตถุในขณะปฏิสนธิ ๑ ธรรมอันเป็นเหตุอาศัยธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็น
เหตุเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คืออโหสะ อโมหะ อาศัยอโลกะและชั้นอัน
ประกอบกัน ๑ ควรผูกด้วยคำดังเป็นกัจจกรในตอนนี้.

โมหะอาศัยอโลกะ และชั้นนั้นประกอบกัน โมหะอาศัยอโหสะและชั้น
นั้น ประกอบกัน อโหสะอโมหะ อาศัยอโลกะและวัตถุในขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑
ธรรมอันไม่ใช่เหตุอาศัยธรรมอันเป็นเหตุ และไม่เป็นเหตุเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย
นั้น คือ ชั้น ๓ กับรูปอันประกอบด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุกับเหตุ ๑ ล ๑
ชั้น ๒ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยชั้น ๒ กับเหตุ ชั้นอันประกอบกัน
อาศัยวัตถุกับเหตุในขณะปฏิสนธิ ๑ ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุอาศัยธรรม
อันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือชั้น ๓ กับอโหสะ
อโมหะและรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุและอโลกะ ๑ ล ๑
ชั้น ๒ กับอโหสะ อโมหะและรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๒ กับอโลกะ ๑
ท่านบอกว่าควรผูกด้วยถ้อยคำเป็นดังกัจจกร.

ชั้น ๓ กับโมหะและรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุ
และอาศัยอโลกะ ๑ ล ๑ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ อโหสะ อโมหะ และชั้น
อันประกอบกันอาศัยวัตถุกับอโลกะในขณะปฏิสนธิ ในข้อนี้ท่านละข้อความไว้
เพราะเข้าใจว่าเหมือนที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัย
นั้นท่านบอกว่าทั้งรูปเสวยมีปัญญา ๘ ในรูป ๑ ที่เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น

ท่านบอกว่า ไม่มีกล่าวถึงปฏิสนธิ กล่าวถึงแต่มหากุตเท่านั้น ลงท้ายท่านว่ารูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต และอุปาทารูปอาศัยมหากุตทั้งหลาย ฯ ที่เกิดขึ้นเพราะอนันตร-
ปัจจัยก็ดี เพราะสมนันตรปัจจัย เพราะสหชาติปัจจัยก็ดี ควรกล่าวถึงมหากุต
ทั้งปวง ฯ ที่เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัยอุปนิสสยปัจจัย ปเร-
ชาตปัจจัย อาเสวนปัจจัยนั้น ท่านบอกว่าไม่มีกล่าวถึงปฏิสนธิแม้ในข้อที่ ๒ ฯ
ที่เกิดขึ้นเพราะกัมมปัจจัย เพราะวิปากปัจจัย ตลอดถึงอวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้
แจกข้อความไว้ จมอนุโลมเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปัจจัยนี้ว่า ธรรมอันไม่เป็นเหตุอาศัยธรรมอันไม่
เป็นเหตุเกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยขั้น ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ซึ่งไม่เป็นเหตุ ฯ ล ฯ ขั้น ๒ อาศัยขั้น ๒
วัตถุอาศัยขั้นทั้งหลาย ในขณะที่เหตุปฏิสนธิ ขั้นทั้งหลายอาศัยวัตถุ
มหากุต ๓ อาศัยมหากุต ๑ ฯ ล ฯ ธรรมอันเป็นเหตุอาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุ
เกิดขึ้นเพราะไม่ใช่ปัจจัยนั้น คือโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ อาศัย
ขั้นทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
อาร์มมณปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยเหตุ ส่วนในขณะที่ปฏิสนธินั้น
เหมือนกับที่เคยมาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุอาศัยธรรมอันไม่ไม่เป็นเหตุ
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขั้นอันไม่
เป็นเหตุ มหากุตทั้งปวงในขณะที่ปฏิสนธิ ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุอาศัยธรรมอัน
เป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต อาศัยขั้นทั้งหลายอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ ส่วนในขณะที่ปฏิสนธิ
นั้น เหมือนที่เคยมาแล้ว ฯ ที่เกิดขึ้นเพราะอริปัตติปัจจัย ไม่ใช่เพราะ
อนันการปัจจัย ไม่ใช่เพราะสมนันตรปัจจัย และอัญญมัญญปัจจัย อุปนิสสย
ปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาติ
ปัจจัย คืออโหสะ อโมหะ อาศัยอโลกะในรูป ฯ ในข้อนี้ท่านก็บอกว่า
ควรผูกถ้อยคำให้เป็นดังกังจักร ฯ โมหะอาศัยโลกะ โลกะอาศัยโมหะ ฯ ล ฯ

ในขณะปฏิสนธิ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่ เพราะปุเรชาติปัจจุณัน คือขันธอันประกอบกันอาศัยเหตุในรูป รูปอันเกิดขึ้น ด้วยจิตอาศัยเหตุ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ฯ

ธรรมอันเป็นเหตุ และไม่เป็นเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุเกิดขึ้นไม่ใช่ เพราะเหตุปุเรชาตนั้น คืออโหสะ อโมหะ และขันธอันประกอบกัน อาศัย อโลกะในรูป ฯ โมหะและขันธอันประกอบกันอาศัยโลกะ ฯ ในขณะปฏิสนธิ นั้น ท่านละข้อความไว้ ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาติปัจจุณัน คือขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุ ในรูป ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธทั้งหลาย อันไม่เป็นเหตุ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ฯ ธรรม อันเป็นเหตุอาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาติปัจจุณัน คือ เหตุทั้งหลายอาศัยขันธทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุในรูป ส่วนในขณะปฏิสนธิท่าน ละข้อความไว้ ฯ

ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุ เกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจุณัน คือขันธ ๓ กับเหตุอาศัยขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุใน รูป ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ท่านละข้อความไว้ ฯ ธรรมอันเป็นเหตุอาศัยธรรมอันเป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาติปัจจุณัน คืออโหสะ อโมหะ อาศัยอโลกะและขันธนั้นประกอบกันในรูป ฯ โมหะอาศัย โลกะและขันธอันประกอบกันในรูป ฯ ในตอนนั้นควรผูกถ้อยคำเป็นคังคจักร ฯ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุในรูปและอาศัยเหตุ ๑ ล ฯ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธอันไม่เป็นเหตุและอาศัยเหตุ ส่วนในขณะ ปฏิสนธินั้น ท่านละข้อความไว้ ฯ

ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาติปัจจุณัน คือขันธ ๓ กับอโหสะ อโมหะ อาศัย ขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุในรูป และอาศัยอโลกะ ๑ ล ฯ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ฯ ในที่นี้ท่านก็บอกควรผูกถ้อยคำเป็นคังคจักร ฯ ขันธ ๓ กับโมหะอาศัยขันธ ๑

ซึ่งไม่เป็นเหตุและอาศัยโลกะ ๑ ท่านบอกว่าควรผูกถ้อยคำเป็นคัมภีร์จักรเหมือนกัน ส่วนถ้อยคำในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนกับที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุเกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปัจฉาชาติปัจจัย และไม่ใช่อาสวนปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุ เกิดขึ้นเพราะกรรมปัจจัยนั้น คือเจตนาอันประกอบกันอาศัยเหตุ ๑ ธรรมอันไม่เป็นเหตุอาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกรรมปัจจัยนั้น คือเจตนาอันประกอบกันอาศัยขันธอันไม่เป็นเหตุ ๑ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ ๑ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกรรมปัจจัยนั้น คือเจตนาอันประกอบกัน อาศัยขันธอันเป็นเหตุและประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากปัจจัยนั้น มีข้อความ ๕ ดังที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาหารปัจจัยนั้น คือมหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ แห่งอสังขยสัตตวงส์หลาย ซึ่งเป็นภายนอกเป็นของเกิดขึ้นด้วยเหตุ ๑ ๑ ๑ กฏัตตารูปและอุปาทารูปอาศัยมหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอินทรีย์ปัจจัยนั้น คือมหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นของภายนอกเป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและเหตุ ๑ ๑ ๑ อุปาทารูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย รูปชีวิตินทรีย์อาศัยมหาภูตทั้งหลายแห่งอสังขยสัตตวงส์ ดังนี้ ๑

ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะขันธ์ปัจจัยนั้น คือขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับวิญญาณ ๕ และข้อที่ท่านก็ละข้อความไว้ ซึ่งเป็นข้อความที่กล่าวถึงมหาภูตดังที่เคยกล่าวมาแล้ว ดังนี้ ๑

ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะมัคคปัจจัยนั้น คือขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุซึ่งไม่เป็นเหตุ ส่วนในขณะอเหตุกปฏิสนธินี้ท่านกล่าวถึงมหาภูต ๑ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะสัมปยุตตปัจจัย ไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น สำหรับปัญหาในรูปเหมือนกับในคำว่า ไม่ใช่เพราะปุเรชาติปัจจัย ส่วนที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะนัตถิปัจจัย และไม่ใช่วิคคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้เป็น

แต่บอกกำหนดไว้เท่านั้น จบบ้างนี่เพียงเท่านั้น ท่านบอกว่า สหชาตวารคล้ายกับปฏิจจวาร ๑ ปฏิจจวาร และนิสสัยวาร ก็คล้ายกับปฏิจจวาร ๑ ถึงสังสัจจวาร และสัมปยุตตวารก็มีข้อความบริบูรณ์ดังที่เคยมาแล้ว ดังนี้

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปัญหาวารว่า ธรรมอันเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ นั้น คืออโลกะเป็นเหตุปัจจัยแห่ง อโหสะ อโมหะ ๑ ตอนนกวรผูกด้วยถ้อยคำเป็นดังงจักร ๑ โลกะเป็นเหตุปัจจัยแห่งโมหะ โทสะเป็นเหตุปัจจัยแห่งโมหะ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นเหมือนที่เคยมาแล้ว ๑ ธรรมอันเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั้น คือเหตุเป็นปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยวิตก ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น ท่านละข้อความไว้ ๑ ธรรมอันเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ นั้น คืออโลกะเป็นเหตุปัจจัยแห่งอโลกะ อโหสะ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ในตอนนั้นก็ควรยกถ้อยคำเป็นดังงจักรเหมือนกัน ๑ โลกะเป็นเหตุปัจจัยแห่งโมหะ ๑ ล ๑ ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น ท่านละข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ นั้น คือเหตุทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะปรารภเหตุ ๑ ธรรมอันเป็นเหตุเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั้น คือขันธ์อันไม่เป็นเหตุเกิดขึ้นเพราะปรารภเหตุ ๑ ธรรมอันเป็นเหตุเป็นอาร์มมณปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ นั้น คือเหตุและขันธอันประกอบกัน เกิดขึ้นเพราะปรารภเหตุ ๑ ธรรมอันเป็นไม่เป็นเหตุ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั้น คือบุคคลให้ทานถือศีลทำอุโบสถกรรมแล้ว ย่อมพิจารณาและพิจารณาสิ่งที่ประพฤติดีไว้แล้ว ออกจากมานแล้วพิจารณาณ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้วพิจารณาจรก พิจารณาผล พิจารณานิพพาน ๑

นิพพานถ้าเป็นอาร์มมณปัจจัย แห่งโคตรภุและแห่งความผ่องใส แห่งมรรคผล แห่งการนิก พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณาที่เลิศที่ไม่เป็นเหตุ ที่ละแล้ว ที่ชมไว้แล้ว ย่อมรู้กิเลสที่เคยกำเริบมาแล้ว ย่อมเห็นแจ้ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และวัตถุกับขันธอันไม่เป็นเหตุ

ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วก็นับเปลี่ยนแปลง
แล้วก็เกิดราคะและโทมนัส บุคคลย่อมเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ฟังเสียงด้วย
ทิพพโสต รู้จักจิตของผู้มีจิตอันไม่เป็นเหตุด้วยเจโตปริยญาณ อากาสาัญญาข-
ตนะกิริยา เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งวิญญาณัญญาขตนะกิริยา อากิญจัญญาขตนะ-
กิริยาเป็นอารัมมณปัจจัย แห่งเนวสัญญานาสัญญาขตนะกิริยา รูปายตนะเป็น
อารัมมณปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ ๑ ล ๑ โผฏฐัพพายตนะเป็นอารัมมณปัจจัย
แห่งกายวิญญาณ จันทร^๕ทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งอิทธิ-
วิญาณ และเจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขดากัมมุปคญาณ
อนาคตังสญาณ อวชิชฌนการ คัง^๕ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ^๕นั้นเหมือน
กับที่เข้ามาแล้ว ๑ ธรรมอันไม่เป็นเหตุเป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ^๕
และไม่เป็นเหตุ^๕นั้น คือบุคคลให้ทาน ถิ^๕ศีล ทำอุโบสถกรรมแล้วพิจารณา
จันทร^๕อันเป็นเหตุและประกอบกันก็เกิดขึ้น เพราะปรารภสิ่ง^๕นั้นเหมือนที่เข้ามาแล้ว ๑
ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ^๕นั้น
คือเหตุทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะปรารภเหตุ และจันทร^๕อันประกอบกัน ๑ ธรรมอัน
เป็นเหตุและไม่เป็นเหตุเป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ^๕นั้น คือจันทร^๕
ทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุเกิดขึ้นเพราะปรารภเหตุกับจันทร^๕อันประกอบกัน ๑ ธรรม
อันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็น
เหตุ^๕นั้น คือจันทร^๕ทั้งหลายอันเป็นเหตุ และประกอบกันเกิดขึ้นเพราะปรารภเหตุ
และเพราะปรารภจันทร^๕อันประกอบกันดังนี้ ๓ สันข้อความในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น
เอว^๕ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ ๑๑๒

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วย บัญชาการในเหตุทุกติกวาทิกา

เหตุ ฌโม เหตุสุส ฌมรส อธิปัตติปัจจน ปจฺจโย อารมมณชาติปัตติ
สหชาตชาติปัตติ ฯ อารมมณชาติปัตติ

ณ บัณฑิต อาคมภาพักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฑ์ ๑๑๒ ว่าด้วย
บัญชาการในเหตุทุกติกวาทิกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า ธรรมอันเป็นเหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ นั้น คือมีอารมณ์เป็น
ใหญ่ ๑ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือเหตุ
ทั้งหลายทำเหตุให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้น ฯ คำว่า สหชาตเป็นใหญ่นั้น คือความ
เป็นใหญ่อันเป็นเหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งเหตุอันประกอบกัน ฯ ธรรมอันเป็น
อธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั้น คือมีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาตเป็น
ใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือขันธ์ทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุทำเหตุ
ให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้น ฯ คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น คือความเป็นใหญ่อัน
เป็นเหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ
ธรรมอันเป็นเหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและไม่ใช่เป็นเหตุ นั้น คือ
มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ
เหตุและขันธ์อันประกอบกัน ทำเหตุให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้น ฯ คำว่า มีสหชาต
เป็นใหญ่นั้น คือความเป็นใหญ่อันเป็นเหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบ
กัน และแห่งเหตุแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุเป็นอธิปัตติ
ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ใช่เป็นเหตุ นั้น คือมีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาตเป็น

ใหญ่ ๑ ๆ คำว่ามีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น กล่าวถึงการให้ทานเป็นต้นจนตลอด
ถึงขั้นช้อนไม้เป็นเหตุเป็นที่สุด ๆ คำว่า มีสหชาติปัจจัยเป็นใหญ่นั้น ก็ความเป็น
ใหญ่อันไม่เป็นเหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขั้นช้อนประกอบกัน และแห่งรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต ๆ ธรรมอันไม่เป็นเหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ
นั้น ก็จะมีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๆ คำว่ามีอารมณ์เป็น
ใหญ่นั้น กล่าวถึงการให้ทานตลอดถึงวัตถุและขั้นช้อนไม้เป็นเหตุ ๆ คำว่ามี
สหชาติเป็นใหญ่นั้น ก็ความเป็นใหญ่อันไม่เป็นเหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งเหตุ
อันประกอบกัน ๆ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ
และไม่เป็นเหตุ นั้น ก็จะมีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๆ คำว่า
มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น ก็บุคคลให้ทาน ถึงศีล ทำอุโบสถกรรมแล้ว ทำให้
เป็นใหญ่แล้วพิจารณาขั้นช้อนไม้เป็นเหตุกับเหตุทั้งหลาย ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่
แล้วเกิดขึ้น บุคคลพิจารณาสิ่งที่ประพฤติก่อนแล้ว โดยเคารพวัตถุและ
ขั้นช้อนไม้เป็นเหตุทำสิ่งนั้น ให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้น ๆ คำว่ามีสหชาติเป็น
ใหญ่นั้น ก็ความเป็นใหญ่อันไม่เป็นเหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขั้นช้อนประกอบ
กัน และแห่งเหตุแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๆ ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็น
เหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยอันเป็นเหตุ นั้น ก็จะมีอารมณ์เป็นใหญ่ ๆ คำว่ามีอารมณ์
เป็นใหญ่นั้น ก็เหตุทั้งหลายทำเหตุและขั้นช้อนประกอบกันให้เป็นใหญ่แล้วเกิด
ขึ้น ๆ ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยอันไม่เป็นเหตุ นั้น
ก็จะมีอารมณ์เป็นใหญ่ ๆ คำว่ามีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น ก็ขั้นช้อนทั้งหลายอันไม่
เป็นเหตุ ทำเหตุและขั้นช้อนไม่ประกอบกันให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้น ๆ ธรรม
อันเป็นเหตุ และไม่เป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ และไม่
เป็นเหตุ นั้น ก็จะมีอารมณ์เป็นใหญ่ ๆ คำว่ามีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น ก็เหตุและขั้น
ช้อนประกอบกัน ทำเหตุและขั้นช้อนประกอบกันให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุเป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ นั้น ก็เหตุ
ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งเหตุหลัง ๆ ๆ ธรรมอันเป็นเหตุเป็นอนันตรปัจจัย
แห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั้น ก็เหตุก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขั้นช้อนไม้
เป็นเหตุหลัง ๆ ๆ ธรรมอันเป็นเหตุเป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ และ

ไม่เป็นเหตุ นั่น คือเหตุก่อน ๆ เป็นอนัตตปัจจัยแห่งเหตุและปัจจัยอันประกอบ
กันแล้ว ๆ ๆ ธรรมอันไม่เป็นเหตุเป็นอนัตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั่น
คือปัจจัยอันไม่เป็นเหตุก่อน ๆ เป็นอนัตตปัจจัยแห่งปัจจัยอันไม่เป็นเหตุหลัง ๆ
อนุโลมเป็นอนัตตปัจจัยแห่งโคตรภู ๆ ล ๆ แนวสัญญาหาสัญญาของตนะ เป็น
อนัตตปัจจัยแห่งผลสมามัตติ ธรรมอันไม่เป็นเหตุเป็นอนัตตปัจจัยแห่งธรรมอัน
เป็นเหตุ นั่น คือธรรมอันไม่เป็นเหตุเป็นอนัตตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและ
ไม่เป็นเหตุ ข้อความนี้ทั้ง ๓ เป็นเช่นเดียวกันกับข้อกล่าวถึงธรรมอันไม่
เป็นเหตุ ๆ ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ เป็นอนัตตปัจจัยแห่งธรรมอัน
เป็นเหตุ นั่น คือเหตุก่อน ๆ และปัจจัยอันประกอบกันเป็นอนัตตปัจจัยแห่งเหตุ
หลัง ๆ ๆ ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ เป็นอนัตตปัจจัยแห่งธรรมอัน
ไม่เป็นเหตุ นั่น คือเหตุก่อน ๆ กับปัจจัยอันประกอบกัน เป็นอนัตตปัจจัยแห่ง
ปัจจัยอันไม่เป็นเหตุแล้ว ๆ ธรรมอันเป็นเหตุ และไม่เป็นเหตุ เป็นอนัตตปัจจัย
แห่งธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ นั่น คือเหตุก่อน ๆ กับปัจจัยอันประกอบกัน
เป็นอนัตตปัจจัยแห่งเหตุหลัง ๆ และแห่งปัจจัยอันประกอบกัน ดังนี้ ๐

ธรรมอันเป็นเหตุ เป็นสมัตตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ นั่น คล้ายกับ
ในอนัตตปัจจัย ๆ ก็เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย นั่น คล้ายกับ
ในอุจจวาร ที่เป็นนิสสปัจจัย นั่น คล้ายกับในปัจจยวาร ดังนี้ ๐

ธรรมอันเป็นเหตุเป็นอุปนิสสปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ นั่น คืออาศัย
อารมณ์ ๐ อาศัยอนัตตระ ๐ อาศัยปกติ ๐ ๆ คำว่าอาศัยปกติ นั่น คือเหตุ
ทั้งหลายเป็นอุปนิสสปัจจัยแห่งเหตุทั้งหลาย ๆ ธรรมอันเป็นเหตุเป็นอุปนิสส-
ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั่น คือ อาศัยอารมณ์ ๐ อาศัยอนัตตระ ๐ อาศัย
ปกติ ๐ ๆ คำว่าอาศัยปกติ นั่น คือเหตุทั้งหลายเป็นอุปนิสสปัจจัยแห่งปัจจัย
ทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุ ๆ ธรรมอันเป็นเหตุเป็นอุปนิสสปัจจัยแห่งธรรมอัน
เป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ นั่น คืออาศัยอารมณ์ ๐ อาศัยอนัตตระ ๐ อาศัยปกติ ๐ ๆ
คำว่า อาศัยปกติ นั่น คือเหตุทั้งหลายเป็นอุปนิสสปัจจัยแห่งเหตุ และปัจจัย
อันประกอบกัน ๆ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ เป็นอุปนิสสปัจจัยแห่งธรรมอันไม่
เป็นเหตุ นั่น คืออาศัยอารมณ์ ๐ อาศัยอนัตตระ ๐ อาศัยปกติ ๐ ๆ คำว่า
อาศัยปกติ นั่น คือบุคคลอาศัยศรัทธาเป็นต้น แล้วให้ทานเป็นต้น ดังที่เคย

แสดงมาแล้ว ครั้นเป็นต้นนั้นก็เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งครั้นเป็นต้น ๑ ธรรมอันไม่เป็นเหตุเป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ นั่น คือ ศักยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่าอาศัยปกตินั้น คืออาศัยครั้นเป็นต้นดังที่เคยแสดงมาแล้ว ๑ ธรรมอันไม่เป็นเหตุเป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ นั่น คืออาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่าอาศัยปกตินั้นคล้ายกับที่อุปนิสสขบัจจยที่แลมาแล้ว ๑ ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุเป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ นั่น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ คำว่าอาศัยปกตินั้น คือเหตุและขันธอันประกอบกันเป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งเหตุทั้งหลาย ๑ ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุเป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั่น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่าอาศัยปกตินั้น คือเหตุและขันธอันประกอบกัน เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งขันธอันไม่เป็นเหตุ ๑ ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ นั่น คืออาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือเหตุและขันธอันประกอบกัน เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งเหตุและขันธอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุเป็นปุเรชาตบัจจยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั่น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือบุคคลเห็นแจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุว่าเป็นของไม่คงที่ เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วยินดีเพเลิดเพลินปรารภสิ่งนั้นแล้ว ก็เกิดวาระและโหมนัสบุคคลได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ฟังเสียงด้วยทิพพโสต รูปลายตนะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งจักขุวิญญาณ ๑ ล ๑ โณฏฐัพพายตนะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งกายวิญญาณ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือจักขวายตนะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งจักขุวิญญาณ ๑ ล ๑ กายายตนะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นปุเรชาตบัจจยแห่งขันธอันไม่เป็นเหตุ ๑ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งธรรมอันไม่เป็นต้นนั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น ก็ได้แก่กายเห็นจักขุ ตลอดถึงได้ยินเสียงด้วยจักขุคังที่มาแล้ว ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น

คือ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งเหตุทั้งหลาย ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุเป็นปุเรชาตปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ นั้น คือ อารมณ์เกิดก่อน ๑ วัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่าอารมณ์เกิดก่อนนั้น ได้แก่เห็นแจ้งจักขุเป็นต้น ฯ คำว่า วัตถุเกิดก่อนนั้น คือวัตถุเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งเหตุ และแห่งขันธอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุเป็นปัจฉาชาตปัจจัย แห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั้น คือ เหตุอันเกิดภายหลังเป็นปัจฉาชาตปัจจัยแห่งกายนชงเกิดก่อน ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุเป็นปัจฉาชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั้น คือ ขันธ์อันไม่เป็นเหตุซึ่งเกิดภายหลัง เป็นปัจฉาชาตปัจจัยแห่งกายนเกิดก่อน ฯ ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ เป็นปัจฉาชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั้น คือ เป็นของเกิดภายหลัง ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือเหตุและขันธอันประกอบกัน เป็นปัจฉาชาตปัจจัยแห่งกายนชงเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ นั้น คล้ายกับในอนันตรปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือเจตนาอันไม่เป็นเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดชนด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือเจตนาอันไม่เป็นเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันเป็นวิบาก และแห่งกฏัตตารูปทั้งหลาย ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือเจตนาอันไม่เป็นเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งเหตุอันประกอบกัน ฯ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือเจตนาอันไม่เป็นเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งเหตุอันเป็นวิบาก ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ และไม่เป็นเหตุ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือเจตนาอันไม่เป็นเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบ และแห่งเหตุแห่งรูปอันชนด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของมีขณะ

ต่างกันนั้น คือเจตนาอันไม่เป็นเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธ อันเป็นวิบาก และแห่งเหตุ และภูตตารูป ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุ เป็นวิบากปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ นั้น คือ อโลภะ ซึ่งเป็นวิบาก เป็นวิบากปัจจัยแห่งอโทสะ อโมหะ ฯ ขอนท่านบอกว่า มี บัญหา ๖ ในวิบากวิภังค์คล้ายกับในปฏิจจวาร ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุ เป็นอาหารปัจจัย แห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั้น คืออาหารทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุ เป็นอาหารปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และ แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต คืออาหารที่เป็นคำ ๆ ในขณะปฏิสนธิ เป็นอาหารปัจจัย แห่งกายัน ธรรมอันไม่เป็นเหตุ เป็นอาหารปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นเหตุ นั้น คืออาหารทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุ เป็นอาหารปัจจัย แห่งเหตุอันประกอบกัน อาหารที่เป็นคำ ๆ ในขณะปฏิสนธิ เป็นอาหารปัจจัยแห่งกายัน ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ เป็นอาหารปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ นั้น คืออาหาร ทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุ เป็นอาหารปัจจัย แห่งขันธอันประกอบกัน และแห่ง เหตุ แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น เหมือนที่มาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุ เป็นอินทรีย์ปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นเหตุ นั้น มีบัญญัติ ๓ เหมือนในชื่อว่าด้วยธรรมอันเป็นเหตุ ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ เป็นอินทรีย์ปัจจัย แห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั้น คืออินทรีย์ทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุ เป็นอินทรีย์ปัจจัย แห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต รูปชีวิตินทรีย์ในขณะ ปฏิสนธิ เป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งภูตตารูปทั้งหลาย ฯ ขอนท่านบอกว่ามีบัญญัติ ๘ เหมือนที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุ เป็นอานปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั้น มีข้อความ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุ เป็นมรรคปัจจัยและสัมปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ นั้น ท่านก็บอกว่ามีบัญญัติ ๘ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน

นั้น คือเหตุทั้งหลายเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เหตุทั้งหลายใน
 ขณะปฏิสนธิเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย เหตุทั้งหลายเป็นวิปยุตต
 ปัจจัยแห่งวัตถุ ๑ คำว่าเป็นของเกิดภายหลังนั้น คือเหตุทั้งหลายเป็นวิปยุตต
 ปัจจัยแห่งกายนซึ่งเกิดก่อน ๑ ธรรมอันไม่เป็นเหตุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่ง
 ธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็น
 ของเกิดภายหลัง ๑ ๑ คำว่าเป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือขันธทั้งหลายอันไม่
 เป็นเหตุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธอันไม่เป็นเหตุในขณะ
 ปฏิสนธิ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกตัตตารูป ขันธเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งวัตถุ
 วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธ ๑ คำว่าเป็นของเกิดก่อนนั้น คือจักขวาทนะ
 เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งจักขวิญญาณ ๑ ล ๑ กายาทนะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่ง
 กายวิญญาณ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธอันไม่เป็นเหตุ ๑ คำว่าเป็นของ
 เกิดภายหลังนั้น คือขันธอันไม่เป็นเหตุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายนซึ่งเกิดก่อน ๑
 ธรรมอันไม่เป็นเหตุ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ นั้น คือเป็นของ
 เกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่าเป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ
 วัตถุในขณะปฏิสนธิเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งเหตุ ๑ คำว่าเป็นของเกิดก่อนนั้น
 คือวัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งเหตุ ๑ ธรรมอันไม่เป็นเหตุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่ง
 ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ นั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิด
 ก่อน ๑ ๑ คำว่าเป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือวัตถุในขณะปฏิสนธิเป็นวิปยุตต
 ปัจจัยแห่งเหตุและแห่งขันธอันประกอบกัน ๑ คำว่าเป็นของเกิดก่อนนั้น คือ
 วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งเหตุและแห่งขันธอันประกอบกัน ๑ ธรรมอันเป็น
 เหตุและไม่เป็นเหตุ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั้น คือเป็น
 ของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของภายหลัง ๑ ๑ คำว่าเป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ
 เหตุและขันธอันประกอบกันเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เหตุ
 และขันธอันประกอบกันในขณะปฏิสนธิ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกตัตตารูป ๑
 คำว่าเป็นของเกิดภายหลังนั้น คือเหตุและขันธอันประกอบกันเป็นวิปยุตตปัจจัย
 แห่งกายนซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑ สันข้อความในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น

เอวံ กัมม คัวยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ ๑๑๓

คัมภีร์พระมหาปรัชญา

ว่าด้วยปัญหาวาร ในเหตุทุกติกมัตติกา

เหตุ ชมโม เหตุสุส ชมมสุส อตฺติปฺจเณน ปจฺจโย อโลโก
อโหสสุส อโหมสสุส อตฺติปฺจเณนาติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจะได้แสดงคัมภีร์มหาปรัชญา กัณฑ์ที่ ๑๑๓ ว่าด้วย
ปัญหาวารในเหตุทุกติกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

ดำเนินความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนา
นั้นว่า ธรรมอันเป็นเหตุ เป็นอภิปัจจยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ นั้น คือ ๑ โลกะ
เป็นอภิปัจจยแห่งอโหส อโหมส ๑ ในที่นั้นท่านบอกว่า ควรยกถ้อยคำเป็น
ดังกงจักร ๑ โลกะเป็นอภิปัจจยแห่งอโหมส ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นเหมือน
ที่เคยมีมาแล้ว ๑ ธรรมอันเป็นเหตุ เป็นอภิปัจจยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ นั้น
คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วย
กันนั้น คือ เหตุทั้งหลายเป็นอภิปัจจยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนที่เคยมีมาแล้ว ๑ คำว่า
เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ เหตุทั้งหลายเป็นอภิปัจจยแห่งกายนซึ่งเกิดก่อน ๑

ธรรมอันเป็นเหตุ เป็นอภิปัจจยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ และไม่เป็นเหตุ
นั้น คือ อโลกะ เป็นอภิปัจจยแห่งอโหส อโหมส และแห่งขันธอันประกอบ
กัน แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ๑ โลกะเป็นอภิปัจจยแห่งอโหมส และ
แห่งขันธอันประกอบกัน กับแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตเป็นต้น ส่วนในขณะ
ปฏิสนธินั้น เหมือนที่เคยมีมาแล้ว ๑ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ เป็นอภิปัจจย
แห่งขันธอันเป็นเหตุ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็น
ของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วย
กันนั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุ เป็นอภิปัจจยแห่งขันธ ๓ และแห่งรูป

คำเป็นดังกงจักรในตอ^๕นั้น ๑ โลกะและขันธอันประกอบกัน เป็นอรรถปัจจัย
แห่งโมหะ ตอ^{๕๔}นั้นก็ควรผูกด้วยคำเป็นดังกงจักรเหมือนกัน อโลกะและวัตถุ
ในขณะปฏิสนธิเป็นอรรถปัจจัยแห่งอโหสะ อโมหะ ตอ^{๕๔}นั้นก็ควรผูกด้วยคำ
เหมือนกัน

ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็น
เหตุ^๕นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑
เป็นอินทรีย์ ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุกับ
เหตุ เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ ๒ เป็น
อรรถปัจจัยแห่งขันธ ๒ เหตุและวัตถุในขณะปฏิสนธิ เป็นอรรถปัจจัยและขันธ
อันไม่เป็นเหตุ เหตุอันเกิดด้วยกันกับมหากต เป็นอรรถปัจจัยแห่งรูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ เหตุและอาหารที่เป็นคำ ๑
เป็นอรรถปัจจัยแห่งกาย^๕นั้น ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ เหตุและรูป
ชีวิตินทรีย์เป็นอรรถปัจจัยแห่งกตัตตรูปทั้งหลาย

ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรม อันเป็นเหตุ
และไม่เป็นเหตุ^๕นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า
เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุกับอโลกะ เป็นอรรถปัจจัย
แห่งขันธ ๓ และแห่งอโหสะ อโมหะแห่งรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต ในตอ^๕
นั้นก็ควรผูกด้วยคำเหมือนกัน ๑ ขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุกับโลกะ เป็นอรรถ
ปัจจัยแห่งขันธ ๓ และแห่งโมหะแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ตอ^{๕๔}นั้นก็ควรผูก
ด้วยคำด้วยเหมือนกัน ๑ ขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุในขณะปฏิสนธิกับโลกะ เป็น
อรรถปัจจัยแห่งขันธ ๓ และแห่งอโหสะ อโมหะ แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
ตอ^{๕๔}นั้นก็ควรผูกด้วยคำเหมือนกันกับอโลกะกับวัตถุ ในขณะปฏิสนธิเป็นอรรถปัจจัย
แห่งอโหสะ อโมหะ และแห่งขันธอันประกอบกัน โลกะกับวัตถุเป็นอรรถ
ปัจจัยแห่งโมหะ และแห่งขันธอันประกอบกัน ๑ ที่เป็นอรรถปัจจัย วิคต-
ปัจจัย และอวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ ขอบุโลมเพียงเท่านี้

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปัจจุตัตถ์ว่า ธรรมอันเป็นเหตุ เป็นอาร์มณปัจจัย
 แห่งธรรมอันเป็นเหตุอื่น คือ เป็นสหชาติปัจจัย ๑ เป็นอุปนิสสยปัจจัย ๑
 ธรรมอันเป็นเหตุเป็นอาร์มณปัจจัย แห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ และเป็นสหชาติ
 ปัจจัย เป็นอุปนิสสยปัจจัย เป็นปุเรชาติปัจจัย เป็นอุปนิสสยปัจจัย
 แห่งธรรม อันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ ๑ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ เป็นอาร์มณปัจจัย
 เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอุปนิสสยปัจจัย เป็นปุเรชาติปัจจัย เป็นปัจฉาชาติปัจจัย
 เป็นกรรมปัจจัย เป็นอาหารปัจจัย เป็นอินทรีย์ปัจจัย แห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ ๑
 ธรรมอันไม่เป็นเหตุ เป็นอาร์มณปัจจัย เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอุปนิสสยปัจจัย
 เป็นปุเรชาติปัจจัย เป็นกรรมปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นเหตุ ๑ ธรรมอันไม่เป็น
 เหตุ เป็นอาร์มณปัจจัย เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอุปนิสสยปัจจัย เป็นปุเรชาติ-
 ปัจจัย เป็นกรรมปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ ๑ ธรรมอัน
 เป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ เป็นอาร์มณปัจจัย เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอุปนิสสย
 ปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ เป็นอาร์มณ
 ปัจจัย เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอุปนิสสยปัจจัย เป็นปัจฉาชาติปัจจัย แห่งธรรม
 อันไม่เป็นเหตุ ๑ ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ เป็นอาร์มณปัจจัย เป็น
 สหชาติปัจจัย เป็นอุปนิสสยปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ ๑
 จบปัจจุตัตถ์เพียงเท่านั้น ในอนโลมปัจจุตัตถ์และปัจจุตัตถ์นาโลมนี้ ก็มีแต่บอกกำหนด
 ข้อความไว้ในปัจจัยนั้น ๆ เท่านั้น จบเหตุทุกติกมาตีกาเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในปัจจุจวาร อันมีในสเหตุทุกติกมาตีกาว่า ธรรม
 อันมีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๓ อาศัย
 จันท์ ๑ ซึ่งมีเหตุ จันท์ ๒ อาศัยจันท์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือน
 ที่เคยมีมาแล้ว ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุ อาศัยธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
 ปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยจันท์ทั้งหลายอันมีเหตุ ส่วนในขณะ
 ปฏิสนธินั้นเหมือนที่เคยมีมาแล้ว ๑ ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ อาศัยธรรม
 อันมีเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนี้ คือ จันท์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
 อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งมีเหตุ จันท์ ๒ อาศัยจันท์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือน

ธรรมอันมีเหตุ อาศัยธรรมอันมีเหตุเกิดขึ้น เพราะอาร์มมณบังจัจฉนั้น
คือ ชั้นที่ ๓ อาศัยชั้นที่ ๑ ซึ่งมีเหตุ ชั้นที่ ๒ อาศัยชั้นที่ ๑ ในขณะที่ปฏิสนธิ
นั้นเหมือนที่เคยมีมาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้น
เพราะอาร์มมณบังจัจฉนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจณาและอุทธัจจะ อาศัยชั้นที่
อันไปกับวิจิกิจณาและอุทธัจจะ ฯ ธรรมอันมีเหตุและไม่มีความ อาศัยธรรมอัน
มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณบังจัจฉ คือ ชั้นที่ ๓ กับโมหะ อาศัยชั้นที่ ๑

ซึ่งไปกับวิกิจจนาและอุทัจจะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๑ ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุ
อาศัยธรรมอันไม่มีเหตุเกิดขึ้น เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑
ซึ่งไม่มีเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีเหตุ อาศัยวัตถุในขณะ
ปฏิสนธิ

ธรรมอันมีเหตุ อาศัยธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัย
นั้น คือ ขันธ์อันประกอบกัน อาศัยโมหะอันไปกับวิกิจจนาและอุทัจจะ ขันธ์
อันมีเหตุ อาศัยวัตถุในขณะปฏิสนธิ ฯ ธรรมอันมีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุ
และไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ กับ
โมหะ ซึ่งไปกับวิกิจจนาและอุทัจจะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ขันธ์ ๓ อาศัย
ขันธ์ ๑ กับวัตถุซึ่งมีเหตุในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุเกิดขึ้น เพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ
ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุ
อาศัยธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันมีเหตุ ฯ ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ อาศัยธรรมอันมี
เหตุ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
ขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุอาศัยธรรมอัน
ไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๓ ฯ ล ฯ รูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิตอุปาทารูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุ
อาศัยธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลายซึ่งมีเหตุ ดังนี้ ๑ ธรรมอันมีเหตุ
อาศัยธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอนันตรปัจจัย เพราะสมันตรปัจจัย ดังนี้ ๑

ที่ เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุ ฯ ล ฯ
ส่วนในขณะปฏิสนธินี้ เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุ
อาศัยธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยขันธ์อันมีเหตุ โมหะอันไปกับวิกิจจนาและอุทัจจะ กับรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิตอาศัยขันธ์ทั้งหลายอันไปกับวิกิจจนาและอุทัจจะ ส่วนในขณะปฏิสนธิ
นี้ เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ฯ ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ อาศัยธรรม

อันมีเหตุ เกิดขึ้นเพราะสหชาตปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดเกิดขึ้นด้วยจิต
 อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ขันธ์ ๓ กับโมหะและรูปอัน
 เกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ ขันธ์ ๒ อาศัย
 ขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนที่เคยมีมาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่มี
 เหตุ อาศัยธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะสหชาตปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓
 กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ รูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ วัตถุอาศัยขันธ์
 หักหลาย ในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๓ ฯ ล ฯ
 ธรรมอันไม่มีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุเกิดขึ้น เพราะสหชาตปัจจัยนั้น มีปัญหา ๕
 เหมือนในเหตุปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุ อาศัยธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัยนั้น
 คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุ ส่วนในขณะปฏิสนธิ ฯ ล ฯ ธรรมอัน
 ไม่มีเหตุ อาศัยธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัยนั้น คือ โมหะ
 อันไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ อาศัยขันธ์อันไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ วัตถุ
 อาศัยขันธ์ ซึ่งมีเหตุในขณะปฏิสนธิ ฯ ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ อาศัย
 ธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับโมหะ อาศัย
 ขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ขันธ์ ๓ กับวัตถุ
 อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ธรรมอัน
 ไม่มีเหตุ อาศัยธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓
 อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ขันธ์ ๓ กับวัตถุ อาศัย
 ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ล ฯ ตลอดถึง
 อสัณฺณสत्त्वทั้งหลาย ฯ ธรรมอันมีเหตุอาศัยธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะ
 อัญญมัญญปัจจัยนั้น คือ ขันธ์อันประกอบกัน อาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา
 และอุทธัจจะ ขันธ์อันมีเหตุอาศัยวัตถุในขณะปฏิสนธิ ฯ ธรรมอันมีเหตุอาศัย
 ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัย
 ขันธ์ ๑ กับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ขันธ์ ๓
 อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุในขณะปฏิสนธิ กับอาศัยวัตถุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นเพราะโลสสขบัจจย เพราะ
อุปนิสสขบัจจย ปุเรชาคบัจจย อาเสวนบัจจย กรรมบัจจย วิปากบัจจย
อาหารบัจจย อินทริยบัจจย ฌานบัจจย มรรคบัจจย ท่านมิได้แจกข้อความ
ไว้ แต่บอกว่า ฌานบัจจยและมรรคบัจจยคล้ายกับสหชาคบัจจย มหาภูต
ภายนอกไม่มี ฯ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมปยุตตบัจจย วิปยุตตบัจจย อัคคิบัจจย
นัคคิบัจจย วิคคบัจจย อวิคคบัจจยนั้น ท่านก็มิได้แจกข้อความไว้ เป็นแต่
บอกกำหนดไว้เท่านั้น สันข้อความในกัณฐกันเพียงเท่านั้น.

เอว ก็มิ ค้วยประการณะนี้ ฯ

กัณฐที่ ๑๑๔

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าค้วยปฏิจจวาร ในสเหตุกทุกติกมาติกา

สเหตุกั ฐมมัม ปฏิจจ อเหตุโก ฐมโม อุปปชชติ นเหตุปจจยา วิจิ-
กัจฉาสหคเค อเหตุจของสเหตุเค.

ณ บัดนี้ อาคมภาพจะได้แสดงคัมภีร์มหาบัญญัติ กัณฐที่ ๑๑๔ ว่าค้วย
ปฏิจจวาร ในสเหตุกทุกติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ-
ศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนา หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาทพระบาลี ที่ได้ยกไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันไม่มีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบัจจยนั้น คือ โภหะ
อันไปกับวิจิกิจฉาและอเหตุจจะ อาศัยชั้นทั้งหลาย อันไปกับวิจิกิจฉาและ
อเหตุจจะ ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุอาศัยธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุ
บัจจยนั้น คือชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยชั้น ซึ่งไม่มีเหตุ ชั้น ๒
อาศัยชั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินี้ เหมือนที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ .

ธรรมอันไม่มีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มณบัจจัน
 นั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธ์ทั้งหลายอันมีเหตุ ส่วนในขณะปฏิสนธิ
 เหมือนที่เคยมาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุอาศัยธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้น
 ไม่ใช่เพราะอาร์มณบัจจันนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธ์ทั้งหลายอันไม่มี
 เหตุ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ วัตถุอาศัย
 ขันธ์ทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ ฯ ล ฯ ธรรมอันไม่มี
 เหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มณบัจจันนั้น คือ
 รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธ์ทั้งหลายอันมีเหตุ และอาศัสมหาภูตทั้งหลาย รูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธ์ทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ และอาศัย
 โมหะ ดังนี้ ฯ

ธรรมอันมีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอชิปติบัจจัน
 เหมือนกับสหชาติบัจจันในอนโลม ฯ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอนันครบัจจัน ไม่ใช่
 เพราะสมนันครบัจจัน ไม่ใช่เพราะอัญญมัญญบัจจัน ไม่ใช่เพราะอุปนิสสยบัจจัน
 ดังนี้ ฯ

ธรรมอันมีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาติบัจจัน
 คือขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุในรูป ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุใน
 ขณะปฏิสนธิ ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
 ปุเรชาติบัจจันนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ อาศัยขันธ์ทั้งหลาย
 อันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะในรูป ส่วนในขณะปฏิสนธิเหมือนที่เคยมา
 แล้ว ฯ ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
 ปุเรชาติบัจจันนั้น คือขันธ์ ๓ กับโมหะอาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุท-
 ัจจะในรูป ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิเหมือนที่เคยมา
 มาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุอาศัยธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะไม่ใช่ปุเรชาติ
 บัจจันนั้น คือขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุในรูป ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒
 รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีเหตุ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัย
 โมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ ส่วนในขณะปฏิสนธิเหมือนกับที่เคย

มีมาแล้ว ๑ ธรรมอันมีเหตุอาศัยธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาต
ปัจจุมัน ก้อนั้นทั้งหลายอันประกอบกัน อาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและ
อุทัจจะในรูป จันท์ทั้งหลายอันมีเหตุอาศัยวัตถุในขณะปฏิสนธิ ๑ ธรรม
อันมีเหตุและไม่มีเหตุอาศัยธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจุ
มัน ค้อนั้นทั้งหลายอันมีเหตุ อาศัยวัตถุในขณะปฏิสนธิ กตัตการูปอาศัยมหา
ภูตทั้งหลาย ๑ ธรรมอันมีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะปุเรชาตปัจจุมัน ก้อนั้น ๓ อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ
ในรูปและอาศัยโมหะ จันท์ ๒ อาศัยจันท์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ จันท์ ๓
อาศัยจันท์ ๑ กับวัตถุซึ่งมีเหตุ จันท์ ๒ อาศัยจันท์ ๒ ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุ
อาศัยธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจุมัน ก้อนั้น
เกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยจันท์ทั้งหลายอันมีเหตุ กับอาศัยมหาภูตทั้งหลาย รูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิตอาศัยจันท์และโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ ๑ ธรรมอันมี
เหตุและไม่มีเหตุ อาศัยธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุเกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาต
ปัจจุมัน ก้อนั้น ๓ อาศัยจันท์ ๑ กับวัตถุซึ่งมีเหตุในขณะปฏิสนธิ จันท์ ๒
อาศัยจันท์ ๒ กตัตการูปอาศัยจันท์และมหาภูตทั้งหลายอันมีเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุอาศัยกรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปัจจุชาตปัจจุ
มัน ไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจุมัน เหมือนกับข้อต่อไป ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกรรมปัจจุมัน
คือเจตนาอันมีเหตุอาศัยจันท์ทั้งหลายอันมีเหตุ ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุอาศัยธรรม
อันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกรรมปัจจุมัน คือเจตนาอันไม่มีเหตุอาศัยจันท์
ทั้งหลายอันไม่มีเหตุ และอาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วย
อาหารและฤดู ๑ ธรรมอันมีเหตุอาศัยธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
กรรมปัจจุมัน คือเจตนาอันประกอบกัน อาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุ
ทัจจะ ๑ ธรรมอันมีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
กรรมปัจจุมัน คือเจตนาอันประกอบกัน อาศัยจันท์ทั้งหลายกับโมหะอันไปกับ
วิจิกิจฉาและอุทัจจะ ดังนี้ ๑

ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากปัจฉิมันนั้น กล่าวถึงปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีเหตุอาศัยธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาหารปัจฉิม
ไม่ใช่เพราะอินทรีปัจฉิม ไม่ใช่เพราะถ่านปัจฉิม ไม่ใช่เพราะมรรคปัจฉิม
ไม่ใช่เพราะสวัปปตปัจฉิม ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจฉิมันนั้น
คือขั้น ๓ อาศัยขั้น ๑ ซึ่งมีเหตุในรูป ขั้น ๒ อาศัยขั้น ๒ ส่วนในขณะ
ปฏิสนธินั้นเหมือนกับเคยมาแล้ว ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุอาศัยธรรมอันไม่มีเหตุ
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจฉิมันนั้น คือโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ
อาศัยขั้น ๕ ทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะในรูป ๑ ธรรมอันมีเหตุ
และไม่มีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจฉิมันนั้น คือ
ขั้น ๓ กับโมหะอาศัยขั้น ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะในรูป ขั้น ๒
อาศัยขั้น ๒ ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุอาศัยธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
วิปยุตตปัจฉิมันนั้น คือขั้น ๓ อาศัยขั้น ๑ ซึ่งไม่มีเหตุในรูป ขั้น ๒ อาศัย
ขั้น ๒ ๑ ธรรมอันมีเหตุอาศัยธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปยุตต-
ปัจฉิมันนั้น คือขั้น ๕ ทั้งหลายอันประกอบกันอาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุ-
ทัจจะในรูป ๑ ธรรมอันมีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะวิปยุตตปัจฉิมันนั้น คือขั้น ๓ อาศัยขั้น ๑ กับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉา
และอุทัจจะในรูป ขั้น ๒ อาศัยขั้น ๒ ๑ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะนัตถิปัจฉิม
ไม่ใช่วิคตปัจฉิมันนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ ดังนี้ ๑ จมปัจฉิมนี้เพียงเท่านั้น
ส่วนอนโลมปัจฉิมนี้ และปัจฉิมยานุโลมนี้มีแต่บอกกำหนดข้อความไว้ ๑ สหชาต
วารณนี้คล้ายกับในปฏิจจวาร

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในปัจฉิมวารว่า ธรรมอันมีเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุ
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจฉิมันนั้น คล้ายกับในกับปฏิจจวาร ซึ่งว่าด้วยธรรมอันมีเหตุ ๑
ธรรมอันไม่มีเหตุมีธรรมอันมีเหตุเป็นปัจฉิม เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจฉิมันนั้นก็คล้ายกับ
ในปฏิจจวาร ๑ ธรรมอันมีเหตุมีธรรมอันไม่มีเหตุเป็นปัจฉิม เกิดขึ้นเพราะ
เหตุปัจฉิมันนั้น คือขั้น ๕ ทั้งหลายอันมีเหตุมีวัตถุเป็นปัจฉิม ขั้น ๕ ทั้งหลายอันประกอบ

กันมี โมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ^๕เป็นปัจจัย^๕ จัน^๕ทั้งหลายอันมีเหตุวิัตถุ^๕
 ในขณะปฏิสนธิเป็นปัจจัย^๕ ๑ ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ ธรรมอันไม่มีเหตุ^๕
 เป็นปัจจัย^๕ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น^๕ คือจัน^๕ทั้งหลายอันมีเหตุวิัตถุ^๕เป็นปัจจัย^๕
 รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีมหาภูตทั้งหลายเป็นปัจจัย^๕ จัน^๕ทั้งหลายอันประกอบกัน^๕
 กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมี โมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ^๕เป็นปัจจัย^๕ จัน^๕
 ทั้งหลายอันประกอบกัน^๕ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต^๕ วิัตถุในขณะปฏิสนธิเป็น
 ปัจจัย^๕ ๑ ธรรมอันมีเหตุมีธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุเป็นปัจจัย^๕ เกิดขึ้นเพราะ
 เหตุปัจจัยนั้น^๕ คือจัน^๕ ๓ มีจัน^๕ ๑ กับวิัตถุซึ่งมีเหตุเป็นปัจจัย^๕ จัน^๕ ๒ มีจัน^๕ ๒
 เป็นปัจจัย^๕ จัน^๕ ๓ มีจัน^๕ ๑ กับ โมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและโมหะเป็นปัจจัย^๕
 จัน^๕ ๒ มีจัน^๕ ๒ เป็นปัจจัย^๕ ส่วนในขณะปฏิสนธิ^๕เหมือนกับที่เคยมาแล้ว ๑
 ธรรมอันไม่มีเหตุมีธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุเป็นปัจจัย^๕ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย^๕
 นั้น^๕ คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต^๕ มีจัน^๕และมหาภูตทั้งหลายซึ่งมีเหตุเป็นปัจจัย^๕ รูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิต^๕ มีจัน^๕กับ โมหะอันติดไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ^๕เป็นปัจจัย^๕
 ส่วนในขณะปฏิสนธิ^๕เหมือนกับที่เคยมาแล้ว ๑ ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ^๕
 มีธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุเป็นปัจจัย^๕ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น^๕ คือจัน^๕ ๓
 มีจัน^๕ ๑ กับวิัตถุซึ่งมีเหตุเป็นปัจจัย^๕ จัน^๕ ๒ มีจัน^๕ ๒ เป็นปัจจัย^๕ รูปอันเกิด
 ขึ้นด้วยจิตมีจัน^๕และมหาภูตทั้งหลาย^๕ ซึ่งมีเหตุเป็นปัจจัย^๕ จัน^๕ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้น
 ด้วยจิตมีจัน^๕ ๑ กับ โมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ^๕เป็นปัจจัย^๕ จัน^๕ ๒ มี
 จัน^๕ ๒ เป็นปัจจัย^๕ จัน^๕ ๓ มีจัน^๕ ๑ กับวิัตถุซึ่งมีเหตุเป็นปัจจัย^๕ ในขณะปฏิสนธิ^๕
 จัน^๕ ๒ มีจัน^๕ ๒ เป็นปัจจัย^๕ กตัตตารูปมีจัน^๕และมหาภูตทั้งหลายซึ่งมีเหตุเป็น
 ปัจจัย^๕ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุมีธรรมอันมีเหตุเป็นปัจจัย^๕ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น^๕
 คือจัน^๕ ๓ มีจัน^๕ ๑ ซึ่ง^๕มีเหตุเป็นปัจจัย^๕ มีจัน^๕ ๑ ซึ่ง^๕มีเหตุเป็นปัจจัย^๕ ส่วนใน
 ขณะปฏิสนธิ^๕เหมือนกับที่เคยมาแล้ว ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุมีธรรมอันมีเหตุเป็น
 ปัจจัย^๕ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัย^๕ คือ โมหะไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ^๕
 มีจัน^๕ทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ^๕เป็นปัจจัย^๕ ๑ ธรรมอันมีเหตุและ
 ไม่มีเหตุมีธรรมซึ่งมีเหตุเป็นปัจจัย^๕ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น^๕ คือจัน^๕ ๓

กับโมหะ มีขันธ ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ^๕เป็นปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒
เป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุมีธรรมอันไม่มีเหตุเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะ
อาร์มมณปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ กับโมหะ มีขันธ ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ
เป็นปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นปัจจัย ขันธทั้งหลายมีวัตถุเป็นปัจจัยในขณะ
ปฏิสนธิ จักขุวิญญาณมีจักขวาทนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณมีกายาทนะเป็นปัจจัย
ขันธทั้งหลายอันไม่มีเหตุมีวัตถุเป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุมีธรรมอันไม่มีเหตุ
เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือขันธทั้งหลายอันมีเหตุมีวัตถุ
เป็นปัจจัย ขันธทั้งหลายอันประกอบกัน มีโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ
เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิ^๕นั้นเหมือนกับที่เคยมาแล้ว ๑ ธรรมอันมีเหตุ
และไม่มีเหตุ มีธรรมอันมีเหตุเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น
คือขันธทั้งหลายกับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ มีวัตถุเป็นปัจจัย ๑
ธรรมอันมีเหตุมีธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณ
ปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ มีขันธ ๑ กับวัตถุเป็นปัจจัย ขันธ ๓ มีขันธ ๑ กับ
โมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ^๕เป็นปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นปัจจัย
ส่วนในขณะปฏิสนธิ^๕นั้นเหมือนกับที่เคยมาแล้ว ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุมีธรรมอัน
ไม่มีเหตุเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา
และอุทัจจะ มีขันธทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะกับวัตถุเป็นปัจจัย ๑
ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุมีธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะ
อาร์มมณปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ กับโมหะ มีขันธ ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ
และวัตถุเป็นปัจจัย ขันธ ๒ กับโมหะ มีขันธ ๒ เป็นปัจจัย ดังนี้ ๑
ธรรมอันมีเหตุมีธรรมอันมีเหตุเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น
ท่านบอกว่ามีปัญหา ๘ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุมีธรรมอันมีเหตุเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอัมมัตตรปัจจัย
เพราะสมนัตตรปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ที่เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัยนั้นคล้ายกับในปฏิจจวาร ๑ ธรรมอันไม่มี
เหตุมีธรรมอันไม่มีเหตุเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะสหชาติปัจจัยนั้น คือขันธ ๓
กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุเป็นปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็น

บังจย ส่วนในขณะปฏิสนธิเหมือนที่เคยมาแล้ว จักขวิญญาณมีจักขวาทนะเป็น
 บังจย กายวิญญาณมีกายวาทนะเป็นบังจย จันทรังคยาอันไม่มีเหตุมีวัตถุเป็น
 บังจย ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุมีธรรมอันไม่มีเหตุเป็นบังจย เกิดขึ้นเพราะสหชาติ
 บังจยนั้น คือจันทรังคยาอันไม่มีเหตุมีวัตถุเป็นบังจย จันทรังคยาอันประกอบ
 กับโมหะอันไปกับวิกิจจนาเป็นบังจย ส่วนในขณะปฏิสนธิเหมือนที่เคยมาแล้ว ๑
 ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุมีธรรมอันมีเหตุเป็นบังจย เกิดขึ้นเพราะ
 สหชาติบังจยนั้น คือจันทรังคยาอันมีเหตุมีวัตถุเป็นบังจย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีมหาภูต
 เป็นบังจย จันทรังคยาอันประกอบกัน และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีโมหะอันไปกับ
 วิกิจจนาและอุทัจจะเป็นบังจย ส่วนในขณะปฏิสนธิเหมือนที่เคยมาแล้ว ๑
 ธรรมอันมีเหตุมีธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุเป็นบังจย เกิดขึ้นเพราะสหชาติ-
 บังจยนั้น คือจันทรังคยา ๓ มีจันทรังคยา ๑ ซึ่งมีเหตุกับวัตถุเป็นบังจย จันทรังคยา ๒ มีจันทรังคยา ๒
 เป็นบังจย จันทรังคยา ๓ มีจันทรังคยา ๑ ซึ่งไปกับวิกิจจนาและอุทัจจะและโมหะเป็น
 บังจย จันทรังคยา ๒ มีจันทรังคยา ๒ เป็นบังจย ส่วนในขณะปฏิสนธิเหมือนที่เคยมา
 แล้ว ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุมีธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุเป็นบังจย เกิดขึ้นเพราะ
 สหชาติบังจยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีจันทรังคยาและมหาภูตซึ่งมีเหตุเป็นบังจย
 รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีจันทรังคยากับโมหะซึ่งไปกับวิกิจจนาและอุทัจจะเป็นบังจย
 โมหะอันไปกับวิกิจจนาและอุทัจจะ มีจันทรังคยาซึ่งไปกับวิกิจจนาและอุทัจจะ
 เป็นบังจย ๑ ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ มีธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ
 เป็นบังจย เกิดขึ้นเพราะสหชาติบังจยนั้น คือจันทรังคยา ๓ มีจันทรังคยา ๑ ซึ่งมีเหตุกับวัตถุ
 เป็นบังจย จันทรังคยา ๒ มีจันทรังคยา ๒ เป็นบังจย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีจันทรังคยาและมหาภูต
 ซึ่งมีเหตุเป็นบังจย จันทรังคยา ๓ มีจันทรังคยา ๑ ซึ่งไปกับวิกิจจนาและอุทัจจะ และวัตถุ
 เป็นบังจย จันทรังคยา ๒ มีจันทรังคยา ๒ เป็นบังจย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีจันทรังคยาและ
 มหาภูตทั้งหลายซึ่งมีเหตุเป็นบังจย จันทรังคยา ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีจันทรังคยา ๑
 กับโมหะซึ่งไปกับวิกิจจนาและอุทัจจะเป็นบังจย จันทรังคยา ๒ มีจันทรังคยา ๒ เป็นบังจย
 จันทรังคยา ๓ กับโมหะมีจันทรังคยา ๑ ซึ่งไปกับวิกิจจนาและอุทัจจะกับวัตถุเป็นบังจย
 จันทรังคยา ๒ มีจันทรังคยา ๒ เป็นบังจย จันทรังคยา ๓ มีจันทรังคยา ๑ ซึ่งมีเหตุและวัตถุเป็นบังจย
 ในขณะปฏิสนธิ จันทรังคยา ๒ มีจันทรังคยา ๒ เป็นบังจย กตัตการูปมีจันทรังคยาและมหาภูต
 ซึ่งมีเหตุเป็นบังจย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีเหตุมีธรรมอันมีเหตุเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัย
ตลอดลงเพราะอวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ ดังนี้ ๑ จมบอนโลก
เพียงเท่านั้น ฯ

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๑๑๕

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยปัจจัยवारในสเหตุกติกमाติกา

สเหตุกัมม ชุมมํ ปัจจยา อเหตุโก ชุมโม อุปปชฺชติ นเหตุปัจจยา
วิจิกิจาสหคเต อหุชฺชองสหคเตติ ฯ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กณฑ์ที่ ๑๑๕ ว่าด้วย
ปัจจัยवारในสเหตุกติกमाติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันไม่มีเหตุมีธรรมอันมีเหตุเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือโมหะอันไปกับวิจิกิจาและอุทฺธจจะ มีขันธทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจาและ
อุทฺธจจะเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุมีธรรมอันไม่มีเหตุเป็นปัจจัย เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ มีขันธ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุเป็นปัจจัย
ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นเหมือนที่เคยมีมาแล้ว ฯ จักขุวิญญาณมีจักขวาทนะเป็น
ปัจจัย กายวิญญาณมีกายาทนะเป็นปัจจัย ขันธและโมหะอันไม่มีเหตุมีวัตถุ
เป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุมีธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุเป็นปัจจัย เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือโมหะอันไปกับวิจิกิจาและอุทฺธจจะมีขันธอัน

ไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะกับวัตถุเป็นปัจจัย ตอนนี้ไปท่านมิได้แจกข้อความไว้

จบปัจจยวารเพียรท่าน ส่วนนิสสยวารนั้นคล้ายกับในปัจจยวาร ดังนี้

ตอนนี้ไป เป็นข้อความในสังสฤทธวารว่า ธรรมอันมีเหตุปะปนกับธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนี้ คือขันธ ๓ ปะปนกับขันธ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ขันธ ๒ ปะปนกับขันธ ๒ ส่วนในขณะที่ปฏิสนธินี้ท่านและข้อความไว้ ๑ ธรรมอันมีเหตุปะปนกับธรรมที่ไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนี้ คือขันธทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ ปะปนกับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ ๑ ธรรมอันมีเหตุปะปนกับธรรมซึ่งมีเหตุและไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนี้ คือขันธ ๓ ปะปนกับขันธ ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ และปะปนกับโมหะ ขันธ ๒ ปะปนกับมีขันธ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุปะปนกับธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนี้ คือขันธ ๓ ปะปนกับขันธ ๑ ซึ่งมีเหตุ ขันธ ๒ ปะปนกับขันธ ๒ ส่วนในขณะที่ปฏิสนธินี้ท่านและข้อความไว้ ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุปะปนกับธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนี้ คือโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะปะปนกับขันธทั้งหลายซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ ๑ ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ ปะปนกับธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนี้ คือขันธ ๓ กับโมหะ ปะปนกับขันธ ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ ขันธ ๒ ปะปนกับขันธ ๒ ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุปะปนกับธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนี้ คือขันธ ๓ ปะปนกับขันธ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ขันธ ๒ ปะปนกับขันธ ๒ ส่วนในขณะที่ปฏิสนธินี้ท่านและข้อความไว้ ๑ ธรรมอันมีเหตุปะปนกับธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนี้ คือขันธทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ ปะปนกับวิจิกิจฉาซึ่งไปกับโมหะและอุทัจจะ ธรรมอันมีเหตุปะปนกับธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนี้ คือ ขันธ ๓ ปะปนกับขันธ ๑ และโมหะซึ่งกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ ขันธ ๒ ปะปนกับขันธ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุปะปนกับธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนี้ คือขันธ ๓ ปะปนกับขันธ ๑ ซึ่งมีเหตุ ขันธ ๒ ปะปนกับขันธ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมซึ่งมีเหตุปะปนกับธรรมซึ่งมีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอนันตรปัจจัย เพราะ
สมันตรปัจจัย เพราะสาหาตปัจจัยนั้น เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ที่เกิดขึ้นเพราะวิบากปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ปะปนกับขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุ
ซึ่งเป็นวิบาก ขันธ์ ๒ ปะปนกับขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินี้ท่านละข้อความ
ไว้ ๆ ธรรมอันไม่มีเหตุปะปนกับธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะวิบากปัจจัยนั้น
คือขันธ์ ๓ ปะปนกับขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ซึ่งเป็นวิบาก ขันธ์ ๒ ปะปนกับขันธ์ ๒
ส่วนในขณะปฏิสนธิ และที่เกิดขึ้นเพราะถาบันปัจจัย ตลอดถึงเพราะอวิภคปัจจัยนั้น
เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว จบอนุโลมเพียงเท่านี้

ในปัจจัยนี้ ท่านก็กล่าวไว้แต่โดยย่อเพียงข้อเดียวว่า ธรรมอันไม่มี
เหตุปะปนกับธรรมอันมีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือโมหะอัน
ไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ ปะปนกับขันธ์ทั้งหลาย อันไปกับวิจิกิจฉาและอุท-
ัจจะ ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุปะปนกับธรรมอันไม่มีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
เหตุปัจจัยนั้น คือขันธ์ ๓ ปะปนกับขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ขันธ์ ๒ ปะปนกับ
ขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินี้เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ จบสังวัฏฐวาร
เพียงเท่านี้ ส่วนสัมปยุตตวารนั้น ท่านบอกว่าคล้ายกับสังสังวัฏฐวาร

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในปัญหาวารว่า ธรรมอันมีเหตุเป็นเหตุปัจจัยแห่ง
ธรรมอันมีเหตุ นั้น คือเหตุทั้งหลายอันมีเหตุ นั้น เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ์อัน
ประกอบกัน ส่วนในขณะปฏิสนธินี้เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ฯ ธรรมอันมีเหตุ
เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือเหตุทั้งหลายอันมีเหตุเป็นเหตุปัจจัย
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินี้ท่านละข้อความไว้ ฯ ธรรม
อันมีเหตุ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ นั้น คือเหตุทั้งหลาย
อันมีเหตุเป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
ส่วนในขณะปฏิสนธินี้ ฯลฯ ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นเหตุปัจจัย แห่งธรรมอัน
ไม่มีเหตุ นั้น คือโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นเหตุปัจจัย แห่งธรรมอันมีเหตุ
คือโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบกัน
ธรรมอันไม่มีเหตุ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ นั้น คือโมหะอัน

ไปกับวิจิกิจฉ และอุทัจจะจะเป็นเหตุบังจย แ่งขันธอันประกอบกัน และแ่งรูปอันเกิดขึ้นจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุ เป็นอารัมมณบังจยแ่งธรรมอันมีเหตุ นั้น คือบุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม แล้วพิจารณา และพิจารณาสิ่งที่ประพฤติไว้แล้ว ออกจากทานแล้วพิจารณาทาน พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้วพิจารณามรรค พิจารณาผล พิจารณาภิเลสทีละแล้ว พิจารณาภิเลสที่ข่มไว้แล้ว รักษากิเลสที่เคยกำเรบแล้ว เห็นแจ้งขันธทั้งหลายอันมีเหตุว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีพลัดเพลิน ปราภสังขนั้นแล้วก็เกิดราคะและโทมนัส วิบากอันมีเหตุ เมื่อกุศลและอกุศลดับแล้วก็เกิดขึ้น เพราะมีสังขนั้นเป็นอารมณ พระอริยะทั้งหลายย่อมรู้จักของผู้มีจิตข่มเหตุด้วยเจโตปริยญาณ อากาสาัญญาขตนะเป็นอารัมมณบังจย แ่งวิญญานัญญาขตนะ อากิญจัญญาขตนะเป็นอารัมมณบังจย แ่งเนวสัญญานาสัญญาขตนะ ขันธทั้งหลายอันมีเหตุเป็นอารัมมณบังจย แ่งอิทธิวิญาณ เจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ ขันธทั้งหลายอันมีเหตุ ปราภขันธทั้งหลายอันมีเหตุแล้วก็เกิดขึ้น ๑

ธรรมอันมีเหตุเป็นอารัมมณบังจย แ่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือบุคคลเห็นแจ้งขันธทั้งหลายอันมีเหตุดังที่มาแล้วนั้น เมื่อกุศลและอกุศลดับไป วิบากไม่เป็นเหตุก็เกิดขึ้น เพราะมีสังขนั้นเป็นอารมณ ขันธทั้งหลายอันไม่มีเหตุกับโรหะ ปราภขันธทั้งหลายอันมีเหตุแล้วเกิดขึ้น ๑ ธรรมอันมีเหตุเป็นอารัมมณบังจย แ่งธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ นั้น คือขันธ์และโรหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ ปราภขันธอันมีเหตุแล้วเกิด ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นอารัมมณบังจย แ่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือนิพพานเป็นอารัมมณบังจยแ่งการนึกบุคคลเห็นแจ้งจักขุตลลอดถึงวัตถุ และขันธอันไม่มีเหตุกับโรหะ ว่าเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ดังที่มาแล้ว เมื่อกุศลและอกุศลดับไป วิบากอันไม่มีเหตุก็เกิดขึ้น เพราะมีสังขนั้นเป็นอารมณ รูปายตนะ เป็นอารัมมณบังจยแ่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพายตนะเป็นอารัมมณบังจยแ่งกายวิญญาณ ขันธอันไม่มีเหตุกับโรหะ ปราภขันธอันไม่มีเหตุกับโรหะ แล้วก็เกิดขึ้น ๑

ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นอาร์มณปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณา นิพพานเป็นอาร์มณปัจจัยแห่งโคตรภ และแห่งความผ่องใสมรรคผล พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณากิเลสแต่ละแล้ว ที่ไม่มีเหตุย่อมรู้กิเลสที่เคยกำเริบแล้ว ย่อมเห็นแจ้งตลอดถึงขันธ์และขันธอันไม่มีเหตุกับโมหะว่าไม่เที่ยงเป็นต้น ดังทว่าแล้ว เมื่ออกสและอกุสลดดับไป วิบากอันมีเหตุก็เกิดขึ้น เพราะมีสิ่งนั้นเป็นอาร์มณ พระอริยะทั้งหลายย่อมเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสท รู้จิตของผู้มีจิตอันไม่มีเหตุด้วยเจโตปริยญาณ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีเหตุเป็นอาร์มณปัจจัยแห่งอิทธิวิธญาณ และเจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขณิกัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ ขันธ์ทั้งหลายอันมีเหตุปรารภขันธอันมีเหตุและโมหะแล้วก็เกิดขึ้น ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นอาร์มณปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ นั้น คือ ขันธ์ดับโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ ปรารภจักขุตลอดถึงขันธอันไม่มีเหตุและปรารภโมหะ แล้วก็เกิดขึ้น

ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ เป็นอาร์มณปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ คือ ขันธ์ทั้งหลายอันมีเหตุ ปรารภขันธ์และโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะแล้วก็เกิดขึ้น ฯ ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุเป็นอาร์มณปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือ ขันธ์และโมหะอันไม่มีเหตุ ปรารภขันธ์และโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ ฯ ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ เป็นอาร์มณปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ นั้น คือ ขันธ์และโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ ปรารภขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ แล้วก็เกิดขึ้น ดังนี้ ฯ

ธรรมอันมีเหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ นั้น คือ มีอาร์มณเป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอาร์มณเป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลให้ทาน ถิ่อศีล ทำอุโบสถกรรมแล้วพิจารณาโดยเคารพ ออกจากฉานแล้ว พิจารณาฉานโดยเคารพ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว พิจารณามรรคและผลโดยเคารพ บุคคลย่อมยินดีเพลิดเพลินต่อขันธ์ทั้งหลายอันมีเหตุโดยเคารพ รากะทำสิ่งนั้นให้เป็นเหตุแล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันมีเหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน ฯ

ธรรมอันมีเหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุหนึ่ง คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๆ
 คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันมีเหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งรูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิต ๆ ธรรมอันมีเหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุและไม่มี
 เหตุหนึ่ง คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๆ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่
 อันมีเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิด
 ขึ้นด้วยจิต ๆ ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุหนึ่ง คือ มี
 อารมณ์เป็นใหญ่ ๆ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายพิจารณา
 นิพพานโดยเคารพ นิพพานเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งโคตรภู แห่งความผ่องใสและ
 แห่งมรรคผล บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อจักษุตลอดถึงวัตถุและต่อขันธ์อันไม่มีเหตุ
 โดยเคารพ ราคะทำสังนนั้นให้เป็นเหตุเคารพแล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น ดังนี้ ฯ

ธรรมอันมีเหตุ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุหนึ่ง คือ ขันธ์อันมี
 เหตุก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์อันมีเหตุหลัง ๆ อนุโลมเป็นอนันตรปัจจัย
 แห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส โคตรภูเป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค ความ
 ผ่องใสเป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค มรรคเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผล ผลเป็น
 อนันตรปัจจัยแห่งผล อนุโลมเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติ เนวสัญญานา-
 สัญญาขณะแห่งผู้ออกจากนิโรธ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติ ฯ ธรรม
 อันมีเหตุเป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุหนึ่ง คือ ขันธ์อันไปกับวิจิกิจา
 และอุทธัจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโมหะ อันไปกับวิจิกิจาและอุทธัจจะ
 หลัง ๆ จุติจิตอันมีเหตุเป็นอนันตรปัจจัยแห่งอุปปัตติจิตอันไม่มีเหตุ ภวังก์อันมีเหตุ
 เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการนึก และแห่งภวังก์อันไม่มีเหตุ ขันธ์อันมีเหตุเป็น
 อนันตรปัจจัย แห่งการออกซึ่งไม่มีเหตุ ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นอนันตรปัจจัย
 แห่งธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุหนึ่ง คือ ขันธ์อันไปกับวิจิกิจาและอุทธัจจะ
 ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์กับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจาและอุทธัจจะหลัง ๆ

ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุหนึ่ง คือ โมหะ
 อันไปกับวิจิกิจาและอุทธัจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัย แห่งโมหะอันไปกับ
 วิจิกิจาและอุทธัจจะหลัง ๆ ขันธ์อันไม่มีเหตุก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์

อันไม่มีเหตุหลัง ๆ การนี้ก็เป็นอนันตรปัจจัยแห่งวิญญาณ ๕ ๑ ชรรมอันไม่มีเหตุเป็นอนันตรปัจจัยแห่งชรรมอันมีเหตุหนึ่ง คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจาและอุทธัจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจาและอุทธัจจะหลัง ๆ จตฺติจตฺตอันไม่มีเหตุเป็นอนันตรปัจจัยแห่งอุปฺปตฺติจตฺตอันมีเหตุ ภาวักอันไม่มีเหตุเป็นอนันตรปัจจัยแห่งภวักอันมีเหตุ ขันธอันไม่มีเหตุเป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออกกอนมีเหตุ การนี้ก็เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธอันมีเหตุ

ชรรมอันไม่มีเหตุเป็นอนันตรปัจจัยแห่งชรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุหนึ่ง คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจาและอุทธัจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธกับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจาและอุทธัจจะหลัง ๆ การนี้ก็เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธกับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจาและอุทธัจจะ ๑ ชรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุเป็นอนันตรปัจจัยแห่งชรรมอันมีเหตุหนึ่ง คือ ขันธกับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจาและอุทธัจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ ซึ่งไปกับวิจิกิจาและอุทธัจจะหลัง ๆ ๑ ชรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชรรมอันไม่มีเหตุหนึ่ง คือ ขันธกับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจาและอุทธัจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจาและอุทธัจจะหลัง ๆ ขันธกับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจาและอุทธัจจะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออกกอนไม่มีเหตุ ๑ ชรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุหนึ่ง คือ ขันธกับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจาและอุทธัจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธกับโมหะซึ่งไปกับวิจิกิจาและอุทธัจจะหลัง ๆ ดังนี้ ๑ สันข้อความในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กิมี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๑๑๖

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยปัญหาวาร ในสเหตุกทุกติกมาติกา

สเหตุโก ชมฺโม สเหตุกสฺส ชมฺมสฺส สหชาตปฺจฺเจเน ปฺจฺจโย ปฏิจฺจวาเร สหชาตสทิสฺสนฺติ.

๓. บัณฑิต^๕ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน^๔ ถิ่นที่ ๑๑๖ ว่าด้วย
ปัญจาวารในสเทตทุกกติกวาทิตา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทฺธ-
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันมีเหตุ เป็นสหชาติปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ^๕ เหมือนชื่อว่าด้วย
สหชาติปัจจัยในปัจจุจวาร ๑ ที่^๔เป็นอัญญมัญญปัจจัย^๕เหมือนในปัจจุจวาร ที่^๔
เป็นนิสสยปัจจัย^๕เหมือนนิสสยปัจจัยในปัจจุจวาร ดังนี้ ๑

ที่เป็นอุปนิสสยปัจจัย^๕นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัย
ปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ^๕นั้น คือ^๔ขันธทั้งหลายอันมีเหตุเป็นอุปนิสสยปัจจัย^๕
แห่งขันธทั้งหลายอันมีเหตุ ๑ ธรรมอันมีเหตุเป็นอุปนิสสยปัจจัย^๕แห่งธรรมอันไม่มี
เหตุ^๕นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ^๕นั้น คือ^๔ขันธทั้งหลายอัน
มีเหตุเป็นอุปนิสสยปัจจัย^๕แห่งขันธอันไม่มีเหตุและแห่งโมหะ ๑ ธรรมอันมีเหตุเป็น
อุปนิสสยปัจจัย^๕แห่งธรรมอันมีเหตุ และไม่มีเหตุ^๕นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัย
ปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ^๕นั้น คือ^๔ขันธทั้งหลายอันมีเหตุเป็นอุปนิสสยปัจจัย^๕
แห่งขันธทั้งหลาย อันไปกับวิจิกิจลาและอุทัจจะ ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นอุป-
นิสสยปัจจัย^๕แห่งธรรมอันไม่มีเหตุ^๕นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า
อาศัยปกติ^๕นั้น คือ ความสุขกายเป็นอุปนิสสยปัจจัย^๕ แห่งความสุขกาย แห่งความ
ทุกข์กายแห่งโมหะ ความทุกข์กายและฤดู โภชนะ เสนาสนะ เป็นอุปนิสสยปัจจัย^๕
แห่งความสุขกาย แห่งความทุกข์กาย แห่งโมหะ โมหะเป็นอุปนิสสยปัจจัย^๕ แห่ง
ความสุขกาย แห่งความทุกข์กาย แห่งโมหะ ความสุขกาย ความทุกข์กาย ฤดู โภชนะ
เสนาสนะ และโมหะ เป็นอุปนิสสยปัจจัย^๕แห่งความสุขกาย แห่งความทุกข์กาย
แห่งโมหะ ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นอุปนิสสยปัจจัย^๕แห่งธรรม อันมีเหตุ^๕นั้น คือ
อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ^๕นั้น คือ บุคคล
อาศัยความสุขกาย ความทุกข์กาย ฤดู โภชนะ เสนาสนะและโมหะ แล้วก็
ให้วนตลอดคถึงทำสงฆ์ให้แตกกัน ความสุขกายตลอดถึงโมหะเป็นอุปนิสสยปัจจัย^๕
แห่งศรัทธาและปัญญา ราคะ ความปรารถนา มรรคและผลสมาบัติ ๑ ธรรม

อันไม่มีเหตุเป็นอุปนิสัยสขปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ^๕ คือ อาศัย
อนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ^๕ คือ ความสุขกายและโมหะ
เป็นอุปนิสัยสขปัจจัยแห่งขันธกับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจาและอุทัจจะ ๑ ธรรม
อันมีเหตุและไม่มีเหตุเป็นอุปนิสัยสขปัจจัย แห่งธรรมอันมีเหตุ^๕ คือ อาศัย
อนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ^๕ คือ ขันธ์กับโมหะอันไปกับ
วิจิกิจาและอุทัจจะเป็นอุปนิสัยสขปัจจัยแห่งขันธอันมีเหตุ ๑ ธรรมอันมีเหตุ
และไม่มีเหตุ เป็นอุปนิสัยสขปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ^๕ คือ อาศัยอนันตระ ๑
อาศัยปกติ ๑ คำว่า อาศัยปกติ^๕ คือ ขันธ์กับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจาและ
อุทัจจะ เป็นอุปนิสัยสขปัจจัยแห่งขันธกับโมหะอันไม่มีเหตุ ๑ ธรรมอันมี
เหตุและไม่มีเหตุ เป็นอุปนิสัยสขปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ^๕
คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ^๕ คือ ขันธ์กับโมหะ
ซึ่งไปกับวิจิกิจาและอุทัจจะ เป็นอุปนิสัยสขปัจจัยแห่งขันธกับโมหะ ซึ่งไปกับ
วิจิกิจาและอุทัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ^๕ คือ มีอารมณ์
เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อน^๕ คือ บุคคลเห็น
แจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มังคัมไม่ได้แล้วก็ยินดีเพเล็ค
เพลิน ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะและโทมนัส เมื่อกุศลและอกุศลดับไป
วิบากอันไม่มีเหตุก็เกิดขึ้น เพราะมีสิ่งนั้นเป็นอารมณ์ ระบายคนะเป็นปุเรชาตปัจจัย
แห่งจักขุวิญญาณ โณฏฐัพพายคนะเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ ๑ คำว่า
มีจักขุเกิดก่อน^๕ คือ จักขวยคนะ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายายคนะ
เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งขันธอันไม่มี
เหตุและแห่งโมหะ ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ^๕
คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อน^๕ คือ
บุคคลเห็นแจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุทั้งวัน แล้วบุคคลได้เห็นรูปด้วยทิพพจักข
ได้ยินเสียงด้วยทิพโสต ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อน^๕ คือ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจัย
แห่งขันธอันมีเหตุ ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ
และไม่มีเหตุ^๕ คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เกิด
ก่อน^๕ คือ ขันธ์และโมหะ อันไปกับวิจิกิจาและอุทัจจะปรารภจักขุตลอดถึง

วัตถุแล้วก็เกิดขึ้น ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาติปัจจัยแห่ง
ขันธและโมหะ อันไปกับวิจิกิจณาและอุทฺธจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุเป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือ ขันธ
ทั้งหลายอันมีเหตุซึ่งเกิดขึ้นภายหลัง เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งกายนซึ่งเกิดก่อน ๑
ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือ ขันธกับโมหะ
อันไม่มีเหตุ อันเกิดภายหลังเป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งกายนซึ่งเกิดก่อน ๑ ธรรม
อันมีเหตุและไม่มีเหตุเป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือ ขันธ
กับโมหะ อันไปกับวิจิกิจณาและอุทฺธจจะซึ่งเกิดภายหลัง เป็นปัจฉาชาติปัจจัย
แห่งกายนซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุเป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ นั้น คล้ายกับในอนันตร-
ปัจจัย แต่ไม่มีการนึก ไม่มีภวังค์ ข้อความทั้ง ๘ ควรจดไว้อาเสวนปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ นั้น คือ เป็นของ
เกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ
เจตนาอันมีเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน ๑ คำว่า เป็นของมีขณะ
ต่างกันนั้น คือ เจตนาอันมีเหตุเป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธ อันมีเหตุซึ่งเป็นวิบาก ๑
ธรรมอันมีเหตุเป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑
เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ เจตนาอันมีเหตุเป็น
กรรมปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ
เจตนาอันมีเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันไม่มีเหตุ อันเป็นวิบากและแห่งกตัตตา
รูป ๑ ธรรมอันมีเหตุเป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ นั้น คือ เป็น
ของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ
เจตนาอันมีเหตุเป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต ๑ คำว่า มีของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันมีเหตุเป็นกรรมปัจจัย
แห่งขันธอันมีเหตุ อันเป็นวิบากและแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ธรรมอันไม่มีเหตุ
เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือ เจตนาอันไม่มีเหตุเป็นกรรมปัจจัย
แห่งขันธอันประกอบกันและแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุเป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ นั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งมี
เหตุ ซึ่งเป็นวิบาก เป็นวิปากปัจจัยแห่งขันธ ๓ ขันธ ๒ เป็นวิปากปัจจัยแห่ง

ชั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นเหมือนที่เคยมาแล้ว ฯ ธรรมอันมีเหตุเป็น
วิปากปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือ ชั้นอันมีเหตุอันเป็นวิปาก เป็นวิปากปัจจัย
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นก็เหมือนที่เคยมาแล้ว ฯ
ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ นั้น คือ ชั้น ๓
ซึ่งมีเหตุ ซึ่งเป็นวิปาก เป็นวิปากปัจจัยแห่งชั้น ๒ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
ชั้น ๒ เป็นวิปากปัจจัยแห่งชั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นเหมือนที่เคยมาแล้ว
แล้ว ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือ ชั้น ๓
ซึ่งไม่มีเหตุ ซึ่งเป็นวิปาก เป็นวิปากปัจจัยแห่งชั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต ชั้น ๒ เป็นวิปากปัจจัยแห่งชั้น ๒ ชั้นทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ เป็น
วิปากปัจจัยแห่งวัตถุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุ เป็นอาหารปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ นั้น ท่านบอกว่ามี ๓
ปัญหา ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นอาหารปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือ อาหาร
ทั้งหลาย อันไม่มีเหตุเป็นอาหารปัจจัยแห่งชั้นอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต อาหารที่เบญจกัณฐะ ในขณะปฏิสนธิ เป็นอาหารปัจจัยแห่งกายนั้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุเป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ นั้น มีปัญหา ๓ ฯ
ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือ อินทรีย์ทั้งหลาย
อันไม่มีเหตุ เป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งชั้นอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิท่านละข้อความไว้ จักขุนทรีย์เป็นอินทรีย์
ปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายอินทรีย์เป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งกายวิญญาณ รูป
ชีวิตินทรีย์เป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งกตัตถารูป ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุเป็นฌานปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ นั้น มี ๓ ปัญหา ฯ ธรรม
อันไม่มีเหตุเป็นฌานปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือ องค์ฌานอันไม่มีเหตุ
เป็นฌานปัจจัยแห่งชั้นอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วน
ในขณะปฏิสนธิ นั้น เหมือนที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุเป็นมรรคปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ นั้น ท่านบอกว่ามี ๓
ปัญหาทั้ง ๓ ข้อความ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุเป็นสัมปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ นั้น มี ๖ ปัญหากล้าย กับในสัมปยุตตปัจจัยที่ว่าไว้ในปฏิจจวาร ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือ เป็นของ เกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้นธรรมอันมีเหตุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้นธรรมอันมีเหตุในขณะ ปฏิสนธิเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกตัตถารูป ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้นธรรมอันมีเหตุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายนซึ่งเกิดก่อน ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุเป็น วิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิด ก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้นทั้งหลาย อันไม่มีเหตุ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้นธรรมอันไม่มีเหตุใน ขณะปฏิสนธิเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกตัตถารูป ชั้นทั้งหลายเป็นวิปยุตตปัจจัย แห่งวัตถุ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลาย คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ จักขวยคนะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายาคนะ เป็นวิปยุตต- ปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งชั้นและโมหะอันไม่มีเหตุ ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้นกับโมหะซึ่งไม่มีเหตุเป็นวิปยุตตปัจจัย แห่งกายนซึ่งเกิดก่อน ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันมี เหตุ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วย กันนั้น คือ วัตถุในขณะปฏิสนธิเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งชั้นธรรมอันมีเหตุ ๑ คำว่า เป็น ของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งชั้นธรรมอันมีเหตุ ๑ ธรรมอัน ไม่มีเหตุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ นั้น คือ เป็นของเกิด ก่อน ๑ ข้อนี้ได้แก่วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งชั้นกับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิณณาและ อุทฺธจจะ ๑ ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้นกับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิณณาและอุทฺธจจะเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิด ขึ้นด้วยจิต คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้นกับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิณณา และอุทฺธจจะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายน ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุเป็นอดีตปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ นั้น คือ ชั้น ๑ ซึ่งมีเหตุ
เป็นอดีตปัจจัยแห่งชั้น ๓ ชั้น ๒ เป็นอดีตปัจจัยแห่งชั้น ๒ ส่วนในขณะ
ปฏิสนธิ นั้นเหมือนที่เคยมาแล้ว ฯ ธรรมอันมีเหตุเป็นอดีตปัจจัยแห่งธรรม
อันไม่มีเหตุ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่าเป็น
ของเกิดด้วยกัน นั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันมีเหตุเป็นอดีตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต ชั้นอันไปกับวิจิกิจฉาและอหัจจะ เป็นอดีตปัจจัยแห่งโมหะและรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น ฯ ล ฯ ฯ คำว่าเป็นของเกิดภายหลัง
นั้น คือ ชั้นอันมีเหตุเป็นอดีตปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ นั้น คือ
ชั้น ๑ ซึ่งมีเหตุเป็นอดีตปัจจัยแห่งชั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้น ๑
ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอหัจจะเป็นอดีตปัจจัยแห่งชั้น ๓ และแห่งโมหะ แห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้น ๒ เป็นอดีตปัจจัยแห่งชั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ
นั้น ฯ ล ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นอดีตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือ เป็น
ของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ฯ คำว่าเป็นของ
เกิดภายหลังเป็นของเกิดด้วยกัน นั้น คือ ชั้น ๑ ซึ่งมีเหตุเป็นอดีตปัจจัยแห่ง
ชั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้น ๒ เป็นอดีตปัจจัยแห่งชั้น ๒ โมหะ
อันไปกับวิจิกิจฉาและอหัจจะเป็นอดีตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนที่กล่าว
ถึงปฏิสนธิ นั้น เหมือนกับที่เคยมาแล้วจนตลอดถึงคำที่ว่าด้วยอสังขสัญญาสัตว์ ฯ คำว่า
เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุว่าเป็นของไม่เที่ยง
เป็นต้น เมื่อกุศลและอกุศลดับไป วิบากอันไม่มีเหตุก็เกิดขึ้น เพราะมีสังข
เป็นอารมณ์ รูปายตนะ เป็นอดีตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพายตนะเป็น
อดีตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ จักขวยตนะ เป็นอดีตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ
กายายตนะ เป็นอดีตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นอดีตปัจจัยแห่งชั้น และ
โมหะอันไม่มีเหตุ ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้นอันไม่มีเหตุกับโมหะ
เป็นอดีตปัจจัยแห่งกายนซึ่งเกิดก่อน อาหารที่เป็นคำ ฯ เป็นอดีตปัจจัยแห่งกาย
น รูปชีวิตินทรีย์ เป็นอดีตปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ สันชื่อความใน
กันชนเพียงเท่านั้น

กัณท์ที่ ๑๑๗

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปัญหาวารในสเหตุกทุกมัตติกา

อเหตุโก ฌมโม สเหตุกสฺส ฌมมสฺส อตฺถิปจฺจเบน ปจฺจโย สหชาตํ
ปุเรชาตํ ฯ สหชาโต วิจิกิจฺจาสหคโตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์มหาปัฏฐาน กัณท์ที่ ๑๑๗ ว่าด้วย
ปัญหาวาร ในสเหตุกทุกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพรท-
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเน้นความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้ในเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า ธรรมอันไม่มีเหตุ เป็นอติปิฏจยแห่งธรรมอันมีเหตุ นั้น ก็เป็นของเกิด
ด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ โมหะ
อันไปกับวิจิกิจฉาและอุทฺธจจะ เป็นอติปิฏจยแห่งขันธอันประกอบกัน วัตถุ
ในขณะปฏิสนธิเป็นอติปิฏจยแห่งขันธอันมีเหตุ ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น
คือ บุคคลเห็นแจ้ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
วัตถุว่าเป็นของไม่คงที่ เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีเพลิดเพลิน ปราภ
สิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะและโทมนัส เมื่ออกสละและอกสละดับไป วิบากอันมีเหตุ
ก็เกิดขึ้นเพราะสิ่งนั้นเป็นอารมณ์ บุคคลได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียง
ด้วยทิพพโสต วัตถุเป็นอติปิฏจยแห่งขันธอันมีเหตุ ฯ ธรรมอันไม่มีเหตุเป็น
อติปิฏจยแห่งธรรมอันมีเหตุ และไม่มีเหตุ นั้น ก็ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็น
ของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา
และอุทฺธจจะเป็นอติปิฏจยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วย
จิต ฯ คำว่าเป็นของเกิดก่อนนั้น ก็ขันธและโมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและ

อุทฺธจจะ ปรรณกัณฺฐลตถวตฺถุแลวเกตฺตงเ
 และโมหะอันไปกับวิจิกิณาและอุทฺธจจะ

ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ เป็นอติปิฏจยแห่งธรรมอันมีเหตุ นั้น คือ
 เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น
 คือ ขันธ์ และโมหะ อันไปกับวิจิกิณาและอุทฺธจจะ เป็นอติปิฏจยแห่งขันธ์ ๓
 ขันธ์ ๒ เป็นอติปิฏจยแห่งขันธ์ ๒ ขันธ์ ๑ และวัตถุซึ่งมีเหตุในขณะปฏิสนธิ
 เป็นอติปิฏจยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ เป็นอติปิฏจยแห่งขันธ์ ๒ ๑ ขันธ์ ๑
 กับวัตถุซึ่งมีเหตุ เป็นอติปิฏจยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ เป็นอติปิฏจยแห่งขันธ์ ๒ ๑
 ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ เป็นอติปิฏจยแห่งธรรมอันไม่มีเหตุ นั้น คือเป็น
 ของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑
 เป็นอินทรีย์ ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย
 อันมีเหตุเป็นอติปิฏจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ทั้งหลายอันไปกับวิจิกิณา
 และอุทฺธจจะ กับโมหะ เป็นอติปิฏจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์และ
 มหาภูตทั้งหลายซึ่งมีเหตุในขณะปฏิสนธิ เป็นอติปิฏจยแห่งกตัตตารูป ๑ คำว่า
 เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือขันธ์ทั้งหลายซึ่งไปกับวิจิกิณาและอุทฺธจจะ กับวัตถุ
 เป็นอติปิฏจยแห่งโมหะ ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย
 อันไปกับวิจิกิณา และอุทฺธจจะ กับโมหะ เป็นอติปิฏจยแห่งกายนซึ่งเกิดก่อน
 คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุ กับอาหารที่เป็นคำ ๆ
 เป็นอติปิฏจยแห่งกายน ๑ ขันธ์ทั้งหลายซึ่งมีเหตุกับรูปชีวิตินทรีย์ เป็นอติ
 ปิฏจยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย

ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ เป็นอติปิฏจยแห่งธรรมอันมีเหตุ และไม่มี
 เหตุ นั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของ
 เกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ ๑ กับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิณาและอุทฺธจจะ เป็นอติ
 ปิฏจยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน
 นั้น คือ ขันธ์ ๑ กับวัตถุ ซึ่งไปกับวิจิกิณาและอุทฺธจจะ เป็นอติปิฏจยแห่ง
 ขันธ์ ๓ และแห่งโมหะ ขันธ์ ๒ เป็นอติปิฏจยแห่งขันธ์ ๒ ดังนี้ ๑ จบอนุโลม
 เพียงเท่านั้น

ในข้อนี้ว่า ธรรมอันมีเหตุเป็นอารัมภณปัจจัย สาชาตปัจจัย อุปนิสส-
ปัจจัย กรรมปัจจัย แห่งธรรมอันมีเหตุ ๑ ธรรมอันมีเหตุ เป็นอารัมภณปัจจัย
สาชาตปัจจัย อุปนิสสปัจจัย กาลาชาตปัจจัย กรรมปัจจัย แห่งธรรมอันมี
เหตุ ๑ ธรรมอันมีเหตุ เป็นอารัมภณปัจจัย เป็นสาชาตปัจจัย เป็นอุปนิสส-
ปัจจัย เป็นกรรมปัจจัย แห่งธรรมอันมีเหตุ และไม่มีเหตุ ธรรมอันไม่มีเหตุ
เป็นอารัมภณปัจจัย เป็นสาชาตปัจจัย เป็นอุปนิสสปัจจัย เป็นปุเรชาตปัจจัย
เป็นปัจจุกาลาชาตปัจจัย เป็นอาหารปัจจัย เป็นอินทริยปัจจัย แห่งธรรมอันมี
เหตุ ๑ ธรรมอันไม่มีเหตุ เป็นอารัมภณปัจจัย เป็นสาชาตปัจจัย เป็นอุปนิสส-
ปัจจัย เป็นปุเรชาตปัจจัย แห่งธรรมอันมีเหตุ

ธรรมอันไม่มีเหตุเป็นอารัมภณปัจจัย เป็นสาชาตปัจจัย เป็นอุปนิสส-
ปัจจัย เป็นปุเรชาตปัจจัย แห่งธรรมอันมีเหตุ และไม่มีเหตุ ๑ ธรรมอันมีเหตุ
และไม่มีเหตุ เป็นอารัมภณปัจจัย เป็นสาชาตปัจจัย เป็นอุปนิสสปัจจัยแห่ง
ธรรมอันมีเหตุ ๑ ธรรมอันมีเหตุ และไม่มีเหตุ เป็นอารัมภณปัจจัย สาชาต
ปัจจัย เป็นอุปนิสสปัจจัย กาลาชาตปัจจัย แห่งธรรมอันไม่มีเหตุ ๑ ธรรมอัน
มีเหตุและไม่มีเหตุ เป็นอารัมภณปัจจัย เป็นสาชาตปัจจัย เป็นอุปนิสสปัจจัย
แห่งธรรมอันมีเหตุ และไม่มีเหตุ ดังนี้ จบจนนัยเพียงเท่านั้น ส่วนอนโลก
บัจฉนีย์ และปัจจนยานโลก ซึ่งว่าด้วยกัมมผลข้อความนั้นมิได้ยกมาแสดง จบ
สเหตุกทุกกติกายเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปัจจุจวาร ในเหตุสัพพยุตตมกติกามาติกาว่า ธรรม
อันประกอบด้วยเหตุอาศัยธรรมอันประกอบด้วยเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยใน
คือ ขันธ์ ๑ อาสยขันธ์ ๑ ซึ่งประกอบด้วยเหตุ ขันธ์ ๒ อาสยขันธ์ ๒ ส่วนใน
ขณะปฏิสนธิท่านละข้อความไว้ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยเหตุ อาสยธรรมอัน
ประกอบด้วยเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยใน คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาสย
ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยเหตุ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นเหมือนที่เคยมาแล้ว
ในมาติกานี้ ก็มีข้อความพิสดารเหมือนกับในมาติกานี้แล้วมา จบมาติกานี้
เพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปัจจุจวาร อันมีในเหตุสเหตุกทุกกติกามาติกาว่า ธรรม
อันเป็นเหตุ และมีเหตุ อาสยธรรมอันเป็นเหตุ และมีเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุ

ปัจจัยนั้น คือ อโหสะ อโมหะ อาศัยโลภะ ฯลฯ โมหะอาศัยโลภะ ฯลฯ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น อโหสะ อโมหะ อาศัยโลภะ ฯ ข้อความเหล่านี้ท่านบอกว่า ควรแจกรวมกันไปเป็นดังกงจักร ฯ ธรรมอันมีเหตุและไม่มีเหตุ อาศัย ธรรมอันเป็นเหตุ และมีเหตุเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์อันประกอบกัน อาศัยเหตุ ส่วนในขณะปฏิสนธิท่านละข้อความไว้ ฯ ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ และมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น อโหสะ อโมหะ กับขันธ์อันประกอบกันอาศัยโลภะ

ตอนนั้นท่านบอกว่า ควรผูกข้อความให้วนกันไป เป็นดังกงจักรเหมือนกัน ฯ โมหะกับขันธ์อันประกอบกัน อาศัยโลภะ ฯ ตอนนั้นท่านก็บอกว่าควรผูกข้อความเหมือนกัน ฯ ในขณะปฏิสนธิ ท่านละข้อความไว้ ฯ ธรรมอันเป็นเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ อาศัยธรรมอันมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิท่านควรละข้อความไว้ ฯ ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ อาศัยอันมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ เหตุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย อันมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุ ในขณะปฏิสนธิ นั้น ฯ ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ กับมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ อาศัยธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับเหตุ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น ฯ ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ กับธรรมซึ่งมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ อโหสะ อโมหะ อาศัยโลภะ กับขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน ฯ ตอนนั้นก็ควรผูกข้อความเหมือนกัน โมหะอาศัยโลภะกับขันธ์อันประกอบกัน ตอนนั้นก็ควรผูกข้อความเหมือนกัน ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น ฯ

ธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ กับอาศัยเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น ฯ ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับอโหสะ

อโมหะ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ กับอาศัยอโลกะ ขันธ์ ๒ อาศัย
ขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑ ข้อนั้นแจกไว้แต่เพียงเท่านั้น เป็น
อันว่าจอนโลมเพียงเท่านั้น

ในปัจจัยนี้ว่าธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอุปนิสัยปัจจัยนั้น คือ อโหสะ อโมหะ อาศัยอโลกะ ตอน
นี้สมควรผูกข้อความเหมือนกัน ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑ สำหรับข้อม
ข้อความ ๘ ส่วนที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะชาติปัจจัยและปัจฉาชาติปัจจัย อาเสวนปัจจัย
นี้มีข้อความอย่างละ ๘ แต่ท่านมิได้แจกไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะกรรมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันประกอบกัน อาศัยเหตุ ๑ ธรรมอัน
มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุอาศัยธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกรรม
ปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันประกอบกัน อาศัยขันธ์อันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ ๑
ธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ มีเหตุแต่ไม่
เป็นเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกรรมปัจจัยนั้น คือ เจตนาอันประกอบกัน อาศัย
เหตุและขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน ๑ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะวิปากปัจจัย ไม่ใช่
เพราะวิปยุตตปัจจัยนั้น มีข้อความอย่างละ ๘ จบปัจจัยเพียงเท่านั้น ท่านบอกว่า
สหชาตวาร ปัจจยวาร นิสสยวาร สังสญฺฐวาร สัมปยุตตวาร ก็คล้ายกับ
ปัจจุจวาร ดังนี้

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปัญหาวารว่า ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ เป็นเหตุ
ปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ และเป็นเหตุ นั้น คือ อโลกะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งอโหสะ
อโมหะ ข้อนั้นสมควรผูกข้อความเหมือนกัน ๑ ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ เป็น
เหตุปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุ นั้น คือ เหตุเป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ์
อันประกอบกัน ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑ ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ
เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ นั้น คือ
อโลกะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งอโหสะ อโมหะ และแห่งขันธ์อันประกอบกัน ข้อนั้น
ก็สมควรผูกข้อความเหมือนกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ เป็นอารัมภณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและ
มีเหตุ นั้น คือ เหตุเกิดขึ้นเพราะปรารภเหตุ ๑ ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ

อาร์มณปัจฉัยแห่งธรรมอันมีเหตุแต่ไม่^๕เป็นเหตุ^๕นั้น คือ^๕ ^๕ชั้นทั้งหลายอันมีเหตุแต่^๕ไม่^๕เป็นเหตุ^๕ ปราภเวตเกิด^๕ขึ้น^๕ ฯ ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุเป็นอาร์มณปัจฉัย^๕แห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ^๕ อันมีเหตุแต่ไม่^๕เป็นเหตุ^๕นั้น คือ^๕ เหตุและชั้น^๕ทั้งหลายอันประกอบกันปราภเวตเกิด^๕ขึ้น^๕

ธรรมอันมีเหตุแต่ไม่^๕เป็นเหตุ^๕ เป็นอาร์มณปัจฉัยแห่งธรรมอันมีเหตุแต่ไม่^๕เป็นเหตุ^๕นั้น คือ^๕ บุคคลให้ทาน^๕ ถือศีล^๕ ทำอุโบสถกรรม^๕ แล้วพิจารณา^๕ และพิจารณาสิ่งที่ประพฤติไว้แล้ว^๕ ออกจากทาน^๕ แล้วพิจารณามาน^๕ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรค^๕ แล้วพิจารณามรรค^๕ พิจารณาผล^๕ พิจารณากิเลสทีละ^๕แล้ว^๕ พิจารณากิเลสทั้งหมดไว้แล้ว^๕ รุกิเลสที่เคยกำเรบแล้ว^๕ เห็นแจ้งชั้นทั้งหลายอันมีเหตุแต่ไม่^๕เป็นเหตุ^๕ ว่าเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น^๕ ดังที่^๕ว่ามาแล้ว^๕ ย่อมรู้จักของ^๕ผู้^๕ม^๕จิต^๕ ซึ่งมีเหตุแต่ไม่^๕เป็นเหตุ^๕ ด้วยเจโตปริยญาณ^๕ อากาสนัญญาตนะเป็นอาร์มณปัจฉัยแห่งวิญญาณัญญาตนะ^๕ อากิญจัญญาตนะเป็นอาร์มณปัจฉัย^๕แห่งเนวสัญญานาสัญญาตนะ^๕ ชั้นทั้งหลายอันมีเหตุแต่ไม่^๕เป็นเหตุ^๕ เป็นอาร์มณปัจฉัยแห่งอิทธีวิวิญญาณ^๕ และเจโตปริยญาณ^๕ บุพเพนิวาสานสสติญาณขก^๕กับมุปตญาณ^๕ อากตังสญาณ^๕ ฯ ธรรมอันมีเหตุแต่ไม่^๕เป็นเหตุ^๕ เป็นอาร์มณ^๕ปัจฉัย^๕แห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ^๕นั้น คือ^๕ บุคคลให้ทานเป็นต้นดังที่^๕ว่ามาแล้ว^๕

ธรรมอันมีเหตุแต่^๕เป็นเหตุ^๕ เป็นอาร์มณปัจฉัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ^๕และมีเหตุ^๕ มีเหตุแต่ไม่^๕เป็นเหตุ^๕นั้น คือ^๕ บุคคลให้ทานเป็นต้นดังที่^๕ว่ามาแล้ว^๕ ฯ ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ^๕ กับธรรมอันมีเหตุแต่ไม่^๕เป็นเหตุ^๕ เป็นอาร์มณ^๕ปัจฉัย^๕แห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ^๕นั้น คือ^๕ เหตุทั้งหลายปราภเวต^๕ และชั้นอันประกอบกันแล้วเกิด^๕ขึ้น^๕ ฯ ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ^๕ กับธรรมอันมีเหตุแต่ไม่^๕เป็นเหตุ^๕ เป็นอาร์มณปัจฉัยแห่งธรรมอันมีเหตุแต่ไม่^๕เป็นเหตุ^๕นั้น คือ^๕ ชั้นทั้งหลายอันมีเหตุแต่ไม่^๕เป็นเหตุ^๕ ปราภเวตกับชั้นอันประกอบกันแล้วเกิด^๕ขึ้น^๕ ฯ ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ^๕ กับธรรมอันมีเหตุแต่ไม่^๕เป็นเหตุ^๕ เป็นอาร์มณปัจฉัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ^๕ กับแห่งธรรมอันมีเหตุแต่ไม่^๕เป็นเหตุ^๕นั้น คือ^๕ เหตุกับชั้นอันประกอบกัน^๕ ปราภเวตกับชั้นอันประกอบกัน^๕แล้วเกิด^๕ขึ้น^๕ ดังนี้^๕ ๐

ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ
 ก่อ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์
 เป็นใหญ่นั้น คือ เหตุทั้งหลาย ทำเหตุให้เป็นทีการพแล้วเกิดขึ้น ๑ คำว่า มีสหชาติ
 เป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่ อันมีเหตุและไม่เป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งเหตุ
 อันประกอบกัน ๑ ธรรมอันเป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมี
 เหตุแต่ไม่เป็นเหตุ นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า
 มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ ชนธัมมเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ ทำเหตุให้เป็นทีการพ
 แล้วเกิดขึ้น ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันเป็นเหตุและมี
 เหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชนธัมมประกอบกัน

ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและมี
 เหตุ มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑
 คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ เหตุและชนธัมมทั้งหลายอันประกอบกัน ทำเหตุ
 ให้เป็นทีการพแล้วเกิดขึ้น ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่
 อันมีเหตุและเป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชนธัมมประกอบกัน และแห่งเหตุ ๑
 ธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ นั้น
 คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น
 คือ บุคคลให้ทานถือศีล ทำอุโบสถกรรมแล้ว ทำสิ่งทั้ง ๓ ให้เป็นทีการพ แล้ว
 พิจารณา และพิจารณาสิ่งที่ประพฤติกิวัฏก่อนแล้ว ออกจากทานแล้วพิจารณามาน
 พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคให้เป็นทีการพแล้วพิจารณา ทำผล
 ให้เป็นทีการพ แล้วพิจารณา บุคคลทำชนธัมมทั้งหลายอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ ได้
 เป็นทีการพแล้ว ยินดีเพลินเพลิน รากะ ทำสิ่งนั้นให้เป็นทีการพแล้วเกิดขึ้น
 วิญญูก็เกิดขึ้น ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันมีเหตุแต่ไม่
 เป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชนธัมมประกอบกัน

ธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและมี
 เหตุ นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็น
 ใหญ่นั้น คือ บุคคลให้ทานเป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้ว ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น
 คือ ความเป็นใหญ่อันมีเหตุแต่ไม่เข้าเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งเหตุอันประกอบ

กัน ฯ ธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ และมีเหตุ อันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น ดังที่กล่าวมาแล้ว ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งเหตุทั้งหลาย

ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ซึ่งได้แก่เหตุทั้งหลาย ทำเหตุและขันธอันประกอบกันให้เป็นทีเฝ้าแล้วเกิดขึ้น ฯ ธรรมอันเป็นเหตุ และมีเหตุ มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุ นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ อันได้แก่ขันธทั้งหลาย ซึ่งมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ ทำเหตุกับขันธอันประกอบกันให้เป็นทีเฝ้าแล้วเกิดขึ้น ฯ ธรรมอันเป็นเหตุ และมีเหตุ มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ อันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ซึ่งได้แก่เหตุและขันธอันประกอบกัน ทำเหตุและขันธอันประกอบกันให้เป็นทีเฝ้าแล้วเกิดขึ้น ดังนี้ ๑ สันข้อความในกัณฺฐกัณฺโณเพียงเท่านั้น

เอวํ กัมมํ คัวยปรการณณํ ฯ

กัณฺฐกัณฺโณ ๑๑๘

คัมภีรพระมหาปัญฐาน

ว่าด้วยปัญหาวาร ในเหตุสเหตุกทุกมาติกา

เหตุ เจว สเหตุโก จ ชมฺโม เหตุสฺส เจว สเหตุกสฺส จ ชมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโยติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีรมหาปัญฐาน กัณฺฐกัณฺโณ ๑๑๘ ว่าด้วยปัญหาวาร ในเหตุสเหตุกทุกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งศาสนานี้ว่า
 ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ และมี
 เหตุนั้น คือเหตุก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งเหตุหลัง ๆ ๆ ธรรมอันเป็น
 เหตุและมีเหตุ เป็นอนันตรปัจจัยอันมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุนั้น คือเหตุก่อน ๆ
 เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชั้นอื่นมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุหลัง ๆ ๆ ธรรมอันเป็น
 เหตุและมีเหตุ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ อันมีเหตุ
 แต่ไม่เป็นเหตุนั้น คือเหตุก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งเหตุและชั้นอื่นประ
 กอบกันหลัง ๆ ๆ ธรรมอันมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรม
 อันมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุนั้น คือชั้นอื่นมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุก่อน ๆ เป็นอนัน
 ตรปัจจัยแห่งชั้นอื่นมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุหลัง ๆ อนโลมเป็นอนันตรปัจจัย
 แห่งโคตรภูเป็นต้น ดังที่เคยมาแล้ว ตลอดถึงคำว่าเนวสัญญานาสัญญายตนะ
 แห่งผู้ออกจากนิโรธ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมาบัติ ๆ ธรรมอันมีเหตุ แต่ไม่
 เป็นเหตุ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุนั้น คือชั้นอื่นมีเหตุ
 แต่ไม่เป็นเหตุก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งเหตุหลัง ๆ อนโลมเป็นอนันตร
 ปัจจัยแห่งโคตรภูเป็นต้น ดังที่เคยมาแล้ว ๆ ธรรมอันมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุ
 เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ อันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุนั้น
 คือชั้นอื่นมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งเหตุและชั้น
 อื่นประกอบกันหลัง ๆ อนโลม เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภูเป็นต้น ดังที่เคย
 มาแล้ว ๆ ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ กับมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอนันตรปัจจัย
 แห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุนั้น คือเหตุกับชั้นอื่นประกอบกันก่อน ๆ เป็น
 อนันตรปัจจัยแห่งเหตุหลัง ๆ ๆ ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ กับมีเหตุแต่ไม่เป็น
 เหตุ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุนั้น คือเหตุกับชั้น
 อื่นประกอบกันก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชั้นอื่นมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุหลัง ๆ ๆ
 ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ กับมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
 ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ อันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ คือเหตุกับชั้นอื่นประกอบ

กันก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งเหตุกับขันธอันประกอบกันหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย
อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ นั้น มีข้อความ ๓ กล้ายกับในข้อ
ที่ว่าด้วยเหตุ ในปฏิจจวาร ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ
และมีเหตุ นั้น คืออาศัยอาารมณ ๑ อาศัยอนันตรระ ๑ อาศัยปคติ ๑ ฯลฯ คำว่า
อาศัยปคตินั้น คือเหตุเป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งเหตุ ๆ เหตุเป็นอุปนิสสขปัจจัย
แห่งขันธทั้งหลาย อันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ ๆ เหตุเป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งเหตุ
และแห่งขันธอันประกอบกัน ๆ ธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอุปนิสสขปัจจัย
แห่งธรรมอันมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุ นั้น คือ อาศัยอาารมณ ๑ อาศัยอนันตรระ ๑
อาศัยปคติ ๑ ฯลฯ คำว่า อาศัยปคตินั้น คือ บุคคลอาศัยสรีรธาเป็นต้น แล้วให้
ทานเป็นต้น ดังที่เคยมาแล้ว ๆ ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ
เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ นั้น คืออาศัยอาารมณ ๑ อาศัย
อนันตรระ ๑ อาศัยปคติ ๑ ๆ คำว่า อาศัยปคตินั้น คือเหตุและขันธอันประกอบกัน
เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งเหตุทั้งหลาย ๆ เหตุแห่งขันธอันประกอบกัน เป็นอุปนิสสข
ปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย ๆ ขันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ ๆ เหตุและขันธทั้งหลาย
อันประกอบกัน เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งเหตุและขันธอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ เป็นอาเสวปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและมี
เหตุ นั้น กล้ายกับในอนันตรปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ แต่ไม่
เป็นเหตุ นั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็นของ
เกิดด้วยกันนั้น คือเจตนาอันมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธ
อันประกอบกัน ๆ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือเจตนาอันมีเหตุ แต่ไม่
เป็นเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันเป็นวิบาก อันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ ๆ
ธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ
คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน

นั้น คือ เจตนาอันมีเหตุไม่เป็นเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งเหตุอันประกอบกัน ๆ
 คำว่า เป็นของมีขณะต่างกัณณ คือเจตนาอันมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุ เป็นกรรม
 ปัจจัยแห่งเหตุอันเป็นวิบาก ๆ ธรรมอันมีเหตุแต่เป็นเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่ง
 ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ อันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุมา คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑
 เป็นของมีขณะต่างกัณณ ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือเจตนาอันมีเหตุแต่ไม่
 เป็นเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งชั้นอื่นประกอบกัน และแห่งเหตุทั้งหลาย ๆ คำว่า
 เป็นของมีขณะต่างกัณณ คือเจตนาอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่ง
 ชั้นอื่นเป็นวิบาก และแห่งเหตุทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ เป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและมี
 เหตุ นั้น คืออโลกะอันเป็นวิปาก เป็นวิปากปัจจัย แห่งอโหสะ อโมหะ อโลกะ
 เมื่อขณะปฏิสนธิ นั้น เหมือนกับในเหตุปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอาหารปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็น
 เหตุ นั้น ท่านบอกว่ามีข้อความ ๓ แต่มิได้แจกไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ เป็นอทรยปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุและมี
 เหตุ นั้น มีข้อความ ๕ ดังที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอาณปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็น
 เหตุ นั้น มีข้อความ ๓ ตามที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ เป็นมรรคปัจจัย สัมปัตตปัจจัย อตถปัจจัย
 นัตถปัจจัย วิคตปัจจัย อวิคตปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ ดังนี้ ๑ จบ
 อนุโลมเพียงเท่านั้น

ในปัจจัยนี้ว่า ธรรมอันเป็นเหตุแต่มีเหตุ เป็นอาร์มณปัจจัย สหชาตปัจจัย
 อุปนิสสปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ เป็นอาร์มณปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็น
 เหตุ เป็นสหชาตปัจจัย อุปนิสสปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ เป็นอาร์มณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสส
 ปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอาร์มณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสส
 ปัจจัย กรรมปัจจัยแห่งธรรมอันมีเหตุ แต่ไม่เกิดเป็นเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอาร์มมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสปัจจัย กรรมปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอาร์มมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสปัจจัย กรรมปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ อันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ อันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอาร์มมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ อันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอาร์มมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสปัจจัย แห่งธรรมอันมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ เป็นอาร์มมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นเหตุและมีเหตุ อันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ ดังนี้ ๑ ในข้อนี้ท่านกล่าวย่อไว้เพียงเท่านั้น จบเหตุสเหตุทุกมัตติกาเพียงเท่านั้น

ในเหตุสเหตุสัมปยุตตทุกมัตติกาว่า ธรรมอันเป็นเหตุและประกอบกับเหตุ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุและประกอบกับเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ อโหส อโมหะ อาศัยอโลกะ ช้อนควรผูกข้อความให้รวมกันไปเป็นคังกังจักร แต่ท่านมิได้ผูกไว้ ๑ โมหะอาศัยโลกะ ๑ ตอนนั้นก็ควรผูกข้อความเหมือนกัน มาติกาภิธานก็มิข้อความพิสดารเหมือนกันในเหตุสเหตุทุกมัตติกาที่กล่าวมาแล้ว

ในเหตุสเหตุทุกมัตติกาว่า ธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ์นั้น ก็คือขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ๑ ธรรมอันไม่เป็นเหตุและมีเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธทั้งหลาย อันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ ส่วนในขณะปฏิสนธิ์นั้น ก็คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธทั้งหลาย อันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ ๑ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ และไม่เป็นเหตุ ไม่มีเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ ขันธ ๒

อาศัยชั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินี้ ก็อย่างเดียวกันกับนี้ คือชั้น ๓ และรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ ชั้น ๒ อาศัย
ชั้น ๒ ๆ ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุ และไม่มี
เหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น ๆ ล. ๑ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ รูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิตและกตัตถารูป อุปาหารูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ๆ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ
แต่มีเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุ และไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือชั้นทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ อาศัยวัตถุในขณะปฏิสนธิ ธรรมอันไม่
เป็นเหตุ แต่มีเหตุ และไม่เป็นเหตุ ไม่มีเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุ ไม่มีเหตุ
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือชั้นทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ อาศัยวัตถุ
ในขณะปฏิสนธิ กตัตถารูป อุปาหารูป อาศัยมหาภูตเป็นทั้งหลาย ๆ ธรรมอัน
เป็นเหตุ ไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือชั้น ๑ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไม่เป็น
เหตุ แต่มีเหตุ ในขณะปฏิสนธิกับอาศัยวัตถุ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ธรรมอันไม่
เป็นเหตุ และไม่มีเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ และไม่เป็นเหตุ
ไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นและมหา
ภูตทั้งหลาย ซึ่งไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ ส่วนในขณะปฏิสนธินี้ก็เหมือนกัน ๆ
ธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ กับธรรมอันไม่เป็นเหตุ และไม่เป็นเหตุ อาศัย
ธรรมอันไม่เป็นเหตุ มีแต่เหตุ และไม่เป็นเหตุ ไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือชั้น ๑ อาศัยชั้น ๑ กับวัตถุ ซึ่งไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ ในขณะ
ปฏิสนธิ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ๆ กตัตถารูป และอุปาหารูป อาศัยชั้นและมหาภูต
ทั้งหลาย อันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ เกิด
ขึ้นเพราะอารัมมณปัจจัย คือ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ
ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิก็เหมือนกัน ดังนี้ ๆ ธรรมอันไม่เป็น
เหตุ และไม่มีเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุ และไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะ
อารัมมณปัจจัยนั้น คือชั้น ๑ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุ และไม่มีเหตุ ส่วน
ในขณะปฏิสนธิก็เหมือนกัน ๆ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ อาศัยธรรมอัน

ไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจฉิมัน คือชั้นทั้งหลายอัน
ไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ อาศัยวัตถุในขณะปฏิสนธิ ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ
อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ อันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะ
อาร์มมณปัจฉิมัน คือชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ กับวัตถุซึ่งไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ
ในขณะปฏิสนธิ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ดังนี้ จมอนุโลมเพียงเท่านั้น

ในปัจฉิมนี้ว่า ธรรมอันไม่เป็นเหตุ และไม่มีเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุ
และไม่มีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจฉิมัน คือชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุ และไม่มีเหตุ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณปัจฉิมัน คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นทั้งหลาย
อันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ
เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจฉิมัน คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นทั้งหลาย
อันไม่เป็นเหตุ และไม่มีเหตุ ส่วนในขณะปฏิสนธิในแก้วมณฑลแก้วแก้วมาแล้ว ฯ
ธรรมอันไม่เป็นเหตุ และไม่มีเหตุ อาศัยธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ และไม
เป็นเหตุ ไม่มีเหตุ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณปัจฉิมัน คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยชั้นและมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ ส่วนในขณะปฏิสนธิ
ท่านละข้อความไว้ จบปัจฉิมเพียงนี้ ในอนุโลมปัจฉิม และปัจฉิมอนุโลม
ซึ่งบอกข้อความไว้นั้นมิได้ยกมาแสดง จบปฏิจวารเพียงเท่านั้น ส่วนสาขาวาร
ก็เหมือนกัน ดังนี้

ในปัจฉิมวารนี้ ว่าด้วยธรรมซึ่งไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ อันมีเหตุอันเป็น
ปัจฉิมโดยย่อว่า ธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ มีธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ
เป็นปัจฉิม เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจฉิมัน มีข้อความ ๓ ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ
และไม่มีเหตุ มีธรรมอันไม่เป็นเหตุ และไม่มีเหตุเป็นปัจฉิม เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจฉิมัน คือมหาภูต ๓ มีมหาภูต ๑ เป็นปัจฉิม รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกตัตตารูป
อุปาทารูป มีมหาภูตเป็นปัจฉิม ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ มีธรรมอันไม่

เป็นเหตุ และไม่มีเหตุบังจัญ เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจัญนั้น คือชนธอันไม่เป็นเหตุ
แต่มีเหตุ มีวัตถุเป็นบังจัญ ในขณะที่ปฏิสนธิก็เหมือนกัน ฯ ชรรมอันไม่เป็นเหตุ
แต่มีเหตุ และไม่เป็นเหตุ ไม่มีเหตุ มีชรรมอันไม่เป็นเหตุ และไม่มีเหตุเป็นบังจัญ
เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจัญนั้น คือชนธอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ มีวัตถุเป็นบังจัญ
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีมรรกุตเป็นบังจัญ ในขณะที่ปฏิสนธิก็เหมือนกัน ฯ ชรรม
อันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ มีชรรมอันไม่เป็นเหตุ และมีเหตุ ไม่เป็นเหตุ และไม่มี
เหตุเป็นบังจัญ เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจัญ มีข้อความ ๓ แต่ท่านมิได้แจกไว้ ดังนี้ ๑
จบบังจนัยและบังจยวารเพียงเท่านั้น ฯ ส่วนนิสสขวาร ท่านว่าเหมือนบังจยวาร
สนข้อความในกัณฺทณเพียงเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฺท ๑๑๙

คัมภีร์พระมหาบัญญัติฐาน

ว่าด้วยสังสัจจวาร ในนเหตุสเหตุกทุกติกมาติกา

นเหตุ สเหตุก ฌมมํ สสฺสโง นเหตุสเหตุโก ฌมโม อุปฺปชฺชติ
เหตุปฺปชฺชติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจะได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติฐาน กัณฺทที่ ๑๑๙ ว่าด้วย
สังสัจจวาร ในนเหตุสเหตุกทุกติกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ชรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุปะปนกับชรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ เกิดขึ้นเพราะ
เหตุบังจัญนั้น คือชนธ ๓ ปะปนกับชนธ ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ ส่วนใน

ขณะปฏิสนธิก็ทำนองเดียวกันตั้ง^๕ ส่วนถ้อยคำต่อไป^๕ เป็นแต่ทำนบอกกำหนด
ข้อความไว้เท่านั้น เป็นอันว่าจบสังสัจจวารเพียงเท่า^๕ ส่วนสัมปตตวาร ทำน
บอกว่าคล้ายกับสังสัจจวาร

ต่อไปนี้^๕เป็นข้อความในปัญหาวารว่า ธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ เป็น
อารัมมณปัจจัยแห่งธรรม อันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ^๕นั้น คือบุคคลให้ทานถือศีล
ทำอุโบสถกรรมแล้วพิจารณา และพิจารณาสิ่งที่ประพฤติดไว้ก่อนแล้ว ออกจาก
ฌานแล้วพิจารณาฌาน พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้วพิจารณามรรค
พิจารณาผล พิจารณากิเลสที่ละแล้ว พิจารณากิเลสที่ข่มไว้แล้ว รู้กิเลสที่เคย
กำเรบแล้ว เห็นแจ้งขั้น^๕ทั้งหลาย อันไม่เป็นเหตุมีเหตุว่า เป็นของไม่คงที่
เป็นทุกข์บังคับไม่ได้แล้วยินดีเพลิดเพลิน ปราภว^๕สิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะและ
โทมนัส เมื่อกุศลและอกุศลดับไป ธรรมอันไม่เป็นเหตุและมีเหตุก็เกิดขึ้น
เพราะมี^๕สิ่งนั้นเป็นอารมณ^๕ บุคคลย่อมรู้จักของ^๕ผู้จิตอันเป็นเหตุแห่งเหตุด้วย
เจโตปริยญาณ อากาสนัญญาบตนะ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งวิญญานัญญาบตนะ
อากิญจัญญาบตนะเป็นอารัมมณปัจจัยแห่งเนวสัญญานาสัญญาบตนะ

ขั้น^๕ทั้งหลายอันไม่มีเหตุแต่เป็นเหตุ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งอิทธิวิญญาน
และเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขตถัมมุปกญาณ อนาคตังสญาณ
ขั้น^๕ทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ ปราภว^๕ขั้น^๕ทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุแต่มี
เหตุแล้วเกิดขึ้น

ธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ
และไม่มีเหตุ^๕นั้น คือบุคคลเห็นแจ้งขั้น^๕ทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุว่าเป็น
ของไม่เที่ยงเป็นต้นตั้ง^๕ที่^๕มาแล้ว เมื่อกุศลและอกุศลดับไป วิบากอันไม่เป็น
เหตุและไม่มีเหตุก็เกิดขึ้นเพราะมี^๕สิ่งนั้นเป็นอารมณ^๕ ขั้น^๕ทั้งหลายอันไม่เป็น
เหตุและไม่มีเหตุปราภว^๕ขั้น^๕ทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ แล้ว^๕ก็เกิดขึ้น ฯ
ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรม อันไม่เป็นเหตุ
และไม่มีเหตุ^๕นั้น คือนิพพานเป็นอารัมมณปัจจัยแห่งการ^๕นี้^๕ บุคคลเห็นแจ้ง ตา
หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพวัตถุ และขั้น^๕ทั้งหลาย

อันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ ว่าเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ดังที่ว่ามาแล้ว เมื่อกุศล
และอกุศลดับไป วิบากอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุก็เกิดขึ้น เพราะมีสังข
เป็นอารมณ์ รูปายสนะเป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โสณัฐพพายตนะ
เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งกายวิญญาณ ฐานทั้งหลายอันไม่ไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ
ปรารภฐานทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุแล้วก็เกิดขึ้น ฯ

ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งธรรม อันไม่
เป็นเหตุแต่มีเหตุ นั้น คือพระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณานิพพาน นิพพานเป็น
อารมณ์ปัจจัยแห่งโคตรก และแห่งความมั่งไส แห่งมรรคผล บุคคลเห็นแจ้ง
จักขุเป็นต้นว่า ไม่เที่ยงเป็นต้น ดังที่ว่ามาแล้ว เมื่อกุศลและอกุศลดับไป
วิบากอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุก็เกิดขึ้น เพราะมีสังขเป็นอารมณ์ บุคคลได้
เห็นรูปด้วยทิพจักขุได้ยินเสียงด้วยทิพโสท รุจิตของผู้จิตอันไม่เป็นเหตุและ
อารมณ์ปัจจัยแห่งอิทฐิญาณ และเจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ
อนาคตังสญาณ ฐานทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุปรารภฐานทั้งหลาย อันไม่
เป็นเหตุและไม่มีเหตุ แล้วก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๐

ธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรม อันไม่เป็นเหตุ
แต่มีเหตุ นั้น คือมีอารมณ์เป็นใหญ่ ๐ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๐ คำว่า มีอารมณ์
เป็นใหญ่นั้น คือบุคคลให้ทานถือศีลแล้วทำสังขให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา
และพิจารณาสิ่งที่ประพฤติดีไว้แล้ว ออกจากฉานแล้วทำฉานให้เป็นใหญ่แล้ว
พิจารณา พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้วทำมรรคให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา
ทำผลให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา บุคคลทำฐานทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุให้
เป็นใหญ่ แล้วยินดีเพลิดเพลิน ราคะทำสังขให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิ
ก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น คือฉานเป็นใหญ่อันไม่เป็นเหตุ
แต่มีเหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งฐานอันประกอบกัน ฯ คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่
นั้น คือความเป็นใหญ่อันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต

ธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ
แต่มีเหตุ และไม่เป็นเหตุไม่มีเหตุ นั้น คือมีสหชาตเป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีสหชาต

เป็นใหญ่^๕ คือความเป็นใหญ่อันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธ
อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มี
เหตุเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ^๕ นั้น คือมอรรณเป็นใหญ่^๕ ฯ
คำว่า มอรรณเป็นใหญ่^๕ นั้น คือพระอริยะทั้งหลายทำนิพพานให้เป็นทีเคารพ
แล้วพิจารณานิพพานเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งโคตรภ
มรรคผล บุคคลทำกิจของตนให้เป็นทีเคารพแล้วยินดีเพลิดเพลิน ราคะทำสิ่ง
นั้นให้เป็นทีเคารพแล้วก็เกิดขึ้น ทฏฐก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ เป็นอนันตรปัจจัย แห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่
มีเหตุ^๕ นั้น คือขันธอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุก่อน ฯ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธอัน
ไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ^๕ นั้น อนโลมเป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภ
๑ ล ๑
เนวสัจญานาสัจญายตนะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติ ฯ ธรรมอันไม่เป็น
เหตุแต่มีเหตุเป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ^๕ นั้น คือจิตจิต
อันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ^๕ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอุปบัติจิตอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ^๕
ภวังค์อันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ^๕ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการนึก และแห่งภวังค์
อันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ^๕ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีเหตุแต่มีเหตุ^๕ เป็นอนันตร
ปัจจัยแห่งการออกอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ^๕

ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ^๕ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็น
เหตุและไม่มีเหตุ^๕ นั้น คือ ขันธอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุก่อน ฯ เป็นอนันตร
ปัจจัยแห่งขันธอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ^๕ นั้น การนึกเป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
วิญญาน ๕ ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุเป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรม
อันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ^๕ นั้น คือจิตจิตอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ^๕ เป็นอนันตรปัจจัย
แห่งอุปบัติจิตอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ^๕ การนึกเป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ อัน
ไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ^๕ ขันธ์อันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ^๕ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการ
ออก ซึ่งไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ^๕ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ^๕ เป็นสมนันตรปัจจัย เป็นสหชาติปัจจัย
แห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ^๕ นั้น ทำาบอกว่ามีข้อความอย่างละ ๗ ๑ ที่
เป็นอัญญมัญญปัจจัยนั้นมีข้อความ ๖ ๑ ที่เป็นนสสปัจจัยนั้นมีข้อความ ๗ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั้น คืออาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือบุคคลอาศัยศรัทธาเป็นต้นดังที่เคยว่ามาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุเป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ นั้น คืออาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือศรัทธาเป็นต้น เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งความสขกายเป็นต้น ดังที่เคยว่ามาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ และไม่มีเหตุ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ นั้น คืออาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือความสขกายเป็นต้น เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งความสขกายเป็นต้น ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุ และไม่มีเหตุ เป็นอุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ นั้น คืออาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือบุคคลอาศัยความสขกายเป็นต้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรม อันไม่เป็นเหตุ และไม่มีเหตุ นั้น คือมอารมณ์เกิดก่อน ๑ มัตถกเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือบุคคลเห็นแจ้งจักขุเป็นต้น เมื่อกุศลและอกุศลดับไป วิบากอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุก็เกิดขึ้น เพราะมีสังขนั้นเป็นอารมณ์ รูปายคนะเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งจักขวิญญาณ โภณูปพายคนะเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ ฯ คำว่า มัตถกเกิดก่อนนั้น คือจักขวายคนะเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งจักขวิญญาณ กายายคนะเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ มัตถกเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ

ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรม อันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ นั้น คือมอารมณ์เกิดก่อน ๑ มัตถกเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือบุคคลเห็นแจ้งจักขุเป็นต้น ดังที่เคยว่ามาแล้ว เมื่อกุศลและอกุศลดับไป วิบากอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุก็เกิดขึ้นเพราะมีสังขนั้นเป็นอารมณ์ บุคคลได้เห็นรูปด้วยทิพจักขุได้ฟังเสียงด้วยทิพโสต ฯ คำว่า มัตถกเกิดก่อนนั้น คือมัตถกเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ เป็นปัจฉาชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ นั้น คือขันธทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ เป็นปัจฉาชาต

ปัจจัยแห่งกายัน ซึ่งเกิดก่อน ๑ ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ เป็นปัจฉา-
ชาติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุอัน ๑ คือขันธทั้งหลายอันไม่เป็น
เหตุและไม่มีเหตุ เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งกายัน ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ
แต่มีเหตุอัน ๑ คือขันธทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจจัย
แห่งขันธทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุแล้ง ๆ อนโลมเป็นอาเสวนปัจจัยแห่ง
โคตรภูและความผ่องใส โคตรภูเป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมรรค ความผ่องใส
เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมรรค ๑ ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุเป็นอาเสวน
ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุอัน ๑ คือขันธทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุ
และไม่มีเหตุก่อน ๆ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุและ
ไม่มีเหตุแล้ง ๆ ดังนี้

ธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่ไม่มีเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ
แต่มีเหตุอัน ๑ คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า
เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือเจตนาอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุเป็นกรรมปัจจัยแห่ง
ขันธอันประกอบกัน ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือเจตนาอันไม่
เป็นเหตุแต่มีเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันเป็นวิบาก และไม่เป็นเหตุแต่มี
เหตุ ๑ ธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุเป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ
และไม่มีเหตุอัน ๑ คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า
เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือเจตนาอันเป็นเหตุไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุเป็นกรรมปัจจัยแห่ง
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือเจตนาอันไม่
เป็นเหตุแต่มีเหตุเป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ ซึ่งเป็นวิบาก
และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย

ธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุเป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่
มีเหตุและไม่มีเหตุ ไม่มีเหตุอัน ๑ คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะ
ต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือเจตนาอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ
เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกันและแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า
เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือเจตนาอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ เป็นกรรมปัจจัย

แห่งขันธอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ ซึ่งเป็นวิบาก และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ฯ
 ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุและ
 ไม่มีเหตุ นั่น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ขันธได้แก่เจตนาอันไม่เป็นเหตุและไม่มี
 เป็นเหตุกรรมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ
 เจตนาอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุในขณะปฏิสนธิ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอัน
 ประกอบกัน และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ เป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ
 แต่มีเหตุ นั่น มีข้อความ ๓ ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุเป็นวิปากปัจจัย
 แห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ นั่นมีข้อความ ๑ แต่ท่านมิได้แจกไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ เป็นอาหารปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ
 แต่มีเหตุ นั่นมีข้อความ ๓ ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ เป็นอาหาร
 ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ คืออาหารทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุ
 และไม่มีเหตุเป็นอาหารปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วย
 จิต ฯ อาหารที่เป็นคำ ๆ ในขณะปฏิสนธิ เป็นอาหารปัจจัยแห่งกายนี้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุเป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ
 แต่มีเหตุ นั่นมีข้อความ ๓ ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุเป็นอินทรีย์ปัจจัย
 แห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ นั่น คืออินทรีย์ทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุและ
 ไม่มีเหตุ เป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วย
 จิต รูปชีวิตินทรีย์ในขณะปฏิสนธิเป็นอินทรีย์ปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุเป็นฌานปัจจัยแห่งธรรม อันไม่เป็นเหตุมี
 เหตุ นั่นมีข้อความ ๔ ที่เป็นมรรคปัจจัยนั้นมีข้อความ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุเป็นสัมปยุตตปัจจัยแห่งธรรม อันไม่เป็นเหตุ
 แต่มีเหตุ นั่น คือขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ เป็นสัมปยุตตปัจจัยแห่งขันธ ๓
 ส่วนในขณะปฏิสนธิก็ทำนองนี้ ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุเป็นสัมป-
 ยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ นั่น คือ ขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นเหตุ
 และไม่มีเหตุ เป็นสัมปยุตตปัจจัยแห่งขันธ ๓ ส่วนในขณะปฏิสนธิก็ทำนอง
 เดียวกัน ดังนี้ ๑ สันข้อความในกัณฐ์นี้เพียงเท่านั้น

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๒๐

คัมภีร์พระมหาปรัชญา

ว่าด้วยปัญหาوار ในนเหตุสเหตุทุกกมัตติกา

นเหตุสเหตุโก ฌมโม นเหตุสเหตุสส ฌมมสส วิปปยุตตปจฺจเบน
ปจฺจโย สหชาตํ ปจฺจชาตุนติ

ณ บัณฑิต อตมภาพจักแสดงคัมภีร์มหาปรัชญา กัณฑ์ที่ ๑๒๐ ว่าด้วย
ปัญหาوار ในนเหตุสเหตุทุกกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ
พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า ธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ เป็นวิปปยุตตบัจจยแห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ
และไม่มีเหตุ นั้น คือ เกิดด้วยกัน ๑ เกิดภายหลัง ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วย
กันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ เป็นวิปปยุตตบัจจยแห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุในขณะปฏิสนธิ เป็น
วิปปยุตตบัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น
คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุเป็นวิปปยุตตบัจจยแห่งกายนี้ ซึ่งเกิด
ก่อน ฯ ธรรมอันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ เป็นวิปปยุตตบัจจยแห่งธรรมอัน
ไม่ใช่เหตุและไม่มีเหตุ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑
เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอัน
ไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ เป็นวิปปยุตตบัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์
ทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ เป็นวิปปยุตตบัจจยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นวิปปยุตตบัจจย
แห่งขันธ์ทั้งหลาย ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ จักขวายนะ เป็นวิปป-
ยุตตบัจจยแห่งจักขุวิญญาณ กายายนะเป็นวิปปยุตตบัจจยแห่งกายวิญญาณ

วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ ฯ คำว่า
 เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันไม่ใช่เหตุและไม่มีเหตุ เป็น
 วิปยุตตปัจจัยแห่งกายนี้ ซึ่งเกิดก่อน ฯ ธรรมอันไม่ใช่เหตุและไม่มีเหตุ เป็น
 วิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ใช่เหตุ แต่มีเหตุนี้ คือ เป็นของเกิดด้วย
 กัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ วัตถุในขณะ
 ปฏิสนธิ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ ฯ คำว่า
 เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัย แห่งขันธทั้งหลาย อันไม่ใช่
 เหตุ แต่มีเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ เป็นอรรถปัจจัย อันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ
 นั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งไม่ใช่เหตุแต่มีเหตุ เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ ๓ ขันธ์ ๒
 เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ นั้น ก็ทำนองเดียวกัน ฯ ธรรม
 อันไม่ใช่เหตุ แต่มีเหตุ เป็นอรรถปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ใช่เหตุและไม่มีเหตุ
 นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ ขอนดงท้าวมา
 แล้ว ฯ ธรรมอันไม่ใช่เหตุ แต่มีเหตุเป็นอรรถปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ใช่เหตุ
 แต่มีเหตุ อันไม่ใช่เหตุและไม่มีเหตุ นั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งไม่ใช่เหตุ แต่มีเหตุ
 เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิ
 ก็เหมือนกัน ฯ ธรรมอันไม่ใช่เหตุและไม่มีเหตุ เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรม
 อันไม่ใช่เหตุ ทั้งไม่มีเหตุ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑
 เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิด
 ด้วยกันนั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งไม่ใช่เหตุและไม่มีเหตุ เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ ๓
 และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ความซ้อนเหมือนกันที่เขยว้างจนกระทั่งตลอด
 ถึงควรว่าด้วยอสังขยัตถ์ ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้ง
 ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพัตถ์ว่า เป็น
 ของไม่คงที่ เป็นทุกข์บังคับไม่ได้ แล้วก็ขึ้นแต่เปลี่ยนแปลง ปรรกสิ่งนั้นแล้ว ก็
 เกิดราคะและโทมนัส รูปาคณะ เป็นอรรถปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพา-
 ยคณะ เป็นอรรถปัจจัยแห่งกายวิญญาณ จักขวยาคณะ เป็นอรรถปัจจัยแห่งจักขุ
 วิญญาณ กายายาคณะ เป็นอรรถปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นอรรถปัจจัยแห่ง

ขันธทั้งหลาย อันไม่ใช่เหตุและไม่มีเหตุ ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลัง
 คือขันธทั้งหลาย อันไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ เป็นอดีตปัจจัยแห่งกายน ซึ่ง
 เกิดก่อนอาหารที่เป็นคำ ฯ เป็นอดีตปัจจัยแห่งกาย มีรูปชีวิตินทรีย์ เป็นอดีต
 ปัจจัยแห่งกฏัตตารูปทั้งหลาย ฯ ธรรมอันไม่ใช่เหตุและไม่มีเหตุ เป็นอดีตปัจจัย
 แห่งธรรม อันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิด
 ก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน นั้น คือ วัตถุในขณะปฏิสนธิ เป็นอดีต
 ปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันไม่ใช่เหตุแต่มีเหตุ ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น
 คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุเป็นต้น ดังที่ว่าแล้ว เมื่อกุศลและอกุศลดับไป วิบาก
 อันไม่ใช่เหตุ แต่มีเหตุเกิดขึ้น เพราะมีสังขารเป็นอารมณ์ ฯ ธรรมอันไม่ใช่
 เหตุ แต่มีเหตุและไม่ใช่เหตุ ทั้งไม่มีเหตุ เป็นอดีตปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ใช่
 เหตุ แต่มีเหตุ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า
 เป็นของเกิดด้วยกัน นั้น คือ ขันธ ๑ และวัตถุซึ่งไม่ใช่เหตุ แต่มีเหตุเป็นอดีต
 ปัจจัยแห่งขันธ ๑ ขันธ ๒ เป็นอดีตปัจจัยแห่งขันธ ๒ ฯ ธรรมอันไม่ใช่เหตุ
 แต่มีเหตุ และไม่ใช่เหตุทั้งไม่มีเหตุ เป็นอดีตปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ใช่เหตุและ
 ไม่มีเหตุ นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑
 เป็นอินทรีย์ ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน นั้น คือ ขันธและมหาภูตทั้งหลาย
 อันไม่ใช่เหตุ แต่มีเหตุ เป็นอดีตปัจจัยแห่งรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า
 เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลาย อันไม่ใช่เหตุ แต่มีเหตุกับอาหารที่
 เป็นคำ ฯ เป็นอดีตปัจจัยแห่งกายน ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ
 ขันธทั้งหลายอันไม่ใช่เหตุ แต่มีเหตุกับรูปชีวิตินทรีย์ เป็นอดีตปัจจัยแห่งกฏัตตา
 รูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑ จบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ในปัจจุณียว่า ธรรมอันไม่ใช่เหตุ แต่มีเหตุ เป็นอารมณ์มปัจจัย สห
 ชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย กรรมปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ใช่เหตุ แต่มีเหตุ
 ด้วย ๑

ธรรมอันไม่ใช่เหตุ แต่มีเหตุ เป็นอารมณ์มปัจจัย สหชาติปัจจัย อุป
 นิสสขปัจจัย บังดาชาติปัจจัย กรรมปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ใช่เหตุ และไม่มี
 เหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ใช่เหตุ แต่มีเหตุ เป็นสหชาตปัจจัย กรรมปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ใช่เหตุ แต่มีเหตุ และไม่ใช่เหตุทั้งไม่มีเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ใช่เหตุ และไม่มีเหตุ เป็นอาร์มมณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสยปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย บังดาชาตปัจจัย อาหารปัจจัย อินทรีย์ปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ใช่เหตุ และไม่มีเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ใช่เหตุ และไม่มีเหตุ เป็นอาร์มมณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสยปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ใช่เหตุ แต่มีเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ใช่เหตุ แต่มีเหตุ และไม่ใช่เหตุ ทั้งไม่มีเหตุ เป็นสหชาตปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย แห่งธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ใช่เหตุ แต่มีเหตุ และไม่ใช่เหตุ ทั้งไม่มีเหตุ เป็นสหชาตปัจจัย บังดาชาตปัจจัย อาหารปัจจัย อินทรีย์ปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ใช่เหตุ และไม่มีเหตุ ดังนี้ ๑ จบปัจจัยนี้เพียงเท่านั้น ส่วนอนโลมปัจจัยนี้ และปัจจัยยานุโลมนี้ มีแต่บอกกำหนดข้อความไว้เท่านั้น เป็นอันว่า จบมาตีกานเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในปฏิจจวาร อันมีในสัจจบทยกมาติกาว่า ธรรมอันมีปัจจัย อาศัยธรรมอันมีปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมปัจจัย ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย ในขณะที่ปฏิสนธิ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ ๑ ล ๑ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับกตัตตารูป อุปาหารูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ส่วนข้อต่อไป ท่านมิได้จำแนกไว้ให้พิสดาร เป็นอันว่าจบอนโลมเพียงเท่านั้น ทั้งในปัจจัยนี้ ก็กล่าวโดยย่อว่า ธรรมอันมีปัจจัย อาศัยธรรมอันมีปัจจัยเกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ มีแต่ปัจจัย ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะที่อุปปฏิสนธินี้ เหมือนกับที่เคยมาแล้ว โมหะ อันติดไปกับวิกิจจานละอุทธัจจะ อาศัยขันธ์ทั้งหลาย อันติดไปกับวิกิจจา และอุทธัจจะ ดังนี้

สหชาตวาร ก็คล้ายกับปฏิจจวาร ส่วนในปัจจัยวาร ท่านก็ว่าไว้แต่เพียงโดยย่อว่า ธรรมอันมีปัจจัย มีธรรมซึ่งมีปัจจัยเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย

นั่น คือ ชั้น ๓ กับรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต มีชั้น ๑ ซึ่งมีปัจจัยเป็นปัจจัย
วัตถุมีชั้นทั้งหลายเป็นปัจจัย ในขณะที่ปฏิสนธิ ชั้นทั้งหลายมีวัตถุเป็นปัจจัย
มหาภูต ๓ มิมหาภูต ๑ เป็นปัจจัย ๆ ละ ชั้นทั้งหลายอันมีปัจจัย มีวัตถุเป็น
ปัจจัย และกล่าวว่า ธรรมอันมีปัจจัย มีธรรมอันมีปัจจัย เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
เพราะอาร์มมณปัจจัย ดังนั้น ถึงในวารอื่นก็เหมือนกับในวารนี้ แต่ทุกวาร
มีปัญหาคือเท่านั้น

ต่อไปเป็นเนื้อความในปัญหาวารว่า ธรรมอันมีปัจจัยเป็นเหตุปัจจัย
แห่งธรรมอันมีปัจจัยนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันมีปัจจัย เป็นเหตุปัจจัยแห่งชั้น
อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะที่ปฏิสนธิ ก็เหมือน
นี้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีปัจจัย เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันมีปัจจัยนั้น บุคคล
ให้ทาน ถวายศีล ทำอุโบสถกรรมแล้ว เก็บไปพิจารณาและพิจารณาสิ่งที่ประพฤ
ติไว้ก่อนแล้ว ออกจากฉานแล้ว พิจารณานาน พระอริยะทั้งหลาย ออกจาก
มรรคแล้ว พิจารณามรรค พิจารณาผล พิจารณาภิเลสทีละแล้ว พิจารณาภิเลส
ที่ข้ามไว้แล้ว รักิเลสที่เคยกำเริบ เห็นแจ้งจักขุตลอดถึงจักขุและชั้นอันมีปัจจัย
ว่า ไม่คงที่ เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีเพเลิดเพลิน ปราภวสิ่งนั้นแล้ว
ก็เกิดราคะ และโทมนัส บุคคลย่อมได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วย
ทิพพโสต รู้จิตของผู้มีจิตอันมีปัจจัย ด้วยเจโตปริยญาณ อากาสาณัญ
จายตนะ วิญญานัญจาตนะ อากิญจัญญายตนะ เป็นอาร์มมณปัจจัย แห่งเนว
สัญญานาสัญญายตนะ รูปายตนะ เป็นอาร์มมณปัจจัย แห่งจักขุวิญญาน โผฏ
ฐัพพายตนะ เป็นอาร์มมณปัจจัย แห่งกายวิญญาน ชั้นทั้งหลายอันมีปัจจัย เป็น
อาร์มมณปัจจัย แห่งอิทธิวิญญาน และแห่งเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติ
ญาณ ขตกัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ๆ ธรรมอันไม่มี
ปัจจัย เป็นอาร์มมณปัจจัย แห่งธรรมอันมีปัจจัยนั้น คือ พระอริยะทั้งหลาย
ย่อมพิจารณานิพพาน นิพพานเป็นอาร์มมณปัจจัย แห่งโคตรภู และแห่งความ
ผ่องใส แห่งมรรค ผล อาวัชชนาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีปัจจัย เป็นอธิปัตติปัจจัย แห่งธรรมอันมีปัจจัยนั้น คือ มีอาร์มมณ
เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๆ คำว่า มีอาร์มมณเป็นใหญ่นั้น คือ บุคคล

ให้ทานเป็นต้นค้ำว่าแล้ว ๆ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่ นั่น คือ ความเป็นใหญ่
อันมีปัจจัย เป็นอธิปัตติปัจจัย แห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิด
ด้วยจิต ๆ ธรรมอันไม่มีปัจจัย เป็นอธิปัตติปัจจัย แห่งธรรมอันมีปัจจัยนั้น
คืออารมณ์เป็นใหญ่ ๆ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่ นั่น คือ พระอริยะทั้งหลาย
พิจารณาให้ทานโดยเคารพ นิพพานเป็นอธิปัตติปัจจัย แห่งโคตรภู และแห่ง
ความเผื่อใจ แห่งมรรคผล ค้ำ

ธรรมอันมีปัจจัย เป็นอนันตรปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย
ตลอดถึงอวิคตปัจจัย แห่งธรรมอันมีปัจจัยนี้ ท่านมิได้จำแนกข้อความไว้
เป็นแต่บอกว่า ปัจจัยไหนข้อความเท่านั้น เป็นอันว่า จบอนุโลมเพียง
เท่านั้น

ในปัจจัยนี้ว่า ธรรมอันมีปัจจัย เป็นอารมณ์ปัจจัย แห่งธรรมอันมี
ปัจจัยนั้น และเป็นสหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย บังคาชาติ
ปัจจัย กรรมปัจจัย อาหารปัจจัย อินทรีย์ปัจจัย แห่งธรรมอันมีปัจจัย ค้ำ ๑

ธรรมอันไม่มีปัจจัย เป็นอารมณ์ปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอัน
มีปัจจัย ค้ำ ๑

ต่อไป ก็กล่าวถึงแต่จำนวนข้อความเท่านั้น เป็นอันว่าจบสัปปัจจัยทุก
ภาคิกาทิ้งเท่านั้น

ในปัจจุจวาร อันมีในสังขตาทกมัตถิกานี้ว่า ธรรมอันมีสิ่งอื่นคบบ้าง
อาศัยธรรมอันถูกคบบ้าง เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งถูกคบบ้าง วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย ในขณะที่
ปฏิสนธิ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ ๑ ๑ ๑ รูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต และกตัตถารูป อุปาทารูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ค้ำเท่านั้น
เท่านั้นว่า มัตถิกานี้ก็เป็นเหมือนกับสัปปัจจัยทุกภาคิกา

ในสนธิสสนทกมัตถิกา ข้อว่าด้วยปัจจุจวารนั้นว่า ธรรมอันเห็นไม่ได้
อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่ได้ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้ ขันธ์ ๒ อาศัย
ขันธ์ ๒ ส่วนในขณะที่ปฏิสนธิ ขันธ์ ๓ กับกตัตถารูป ซึ่งเห็นไม่ได้ อาศัย
ขันธ์ ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย ขันธ์

ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ ๑ ล ๑ รูปอันเกิดขึ้นด้วย
จิตและกตัตตารูป อุปาทารูป อันเห็นไม่ได้ อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ๑ ธรรม
ซึ่งเห็นได้อาศัยธรรมซึ่งเห็นไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิตซึ่งเห็นได้ อาศัยชั้นทั้งหลาย อันเห็นไม่ได้ รูปอันเกิดขึ้นด้วย
จิต และกตัตตารูป อุปาทารูป อันเห็นได้ อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ในขณะที่
ปฏิสนธิ ๑ ธรรมอันเห็นได้และเห็นไม่ได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้ เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นได้และเห็น
ไม่ได้ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ๑ ล ๑ รูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตตารูป อุปาทารูป อันเห็นได้และเห็นไม่ได้ อาศัย
มหาภูตทั้งหลาย ในขณะที่ปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะอาศัย
อาร์มณปัจจัย คือ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒
ชั้นทั้งหลายอาศัยวัตถุในขณะที่ปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้เกิดขึ้น เพราะอธิปัตติปัจจัย
นั้น คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่ได้ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเห็น
ไม่ได้ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ มหาภูต ๒ อาศัย
มหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อุปาทารูป อันเห็นไม่ได้ อาศัยมหาภูตทั้ง
หลาย ๑ ธรรมอันเห็นได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัย
นั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอันเห็นได้ อาศัยชั้นทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ รูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิตและอุปาทารูป ซึ่งเห็นไม่ได้ อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ๑ ธรรม
อันเห็นได้และเห็นไม่ได้ อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัย
นั้น คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นได้และเห็นไม่ได้ อาศัย
ชั้น ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต กับ
อุปาทารูป อันเห็นได้และเห็นไม่ได้ อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ เป็นอันว่า
จบอนุโลมเพียงเท่านั้น

เอวํ กิมี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณท์ที่ ๑๒๑

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วย สนิทสนทนทุกมาติกา

อนิสฺสณํ ฌมฺมํ ปฏิจฺจํ อนิสฺสโน ฌมฺโม อุปฺปชฺชติ น เหตุ
ปจฺจยา อเหตุกํ อนิสฺสณนฺติ ฯ

ณ บัณฑิต อาत्मภาพจักได้แสดงคัมภีร์มหาปัฏฐาน กัณท์ที่ ๑๒๑ ว่าด้วย
สนิทสนทนทุกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและ
พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศา
นนี้ว่า ธรรมอันเห็นไม่ได้อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
เหตุบังจยนั้น คือจันท์ ๓ กับรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งเห็นไม่ได้ อาศัยจันท์ ๑
ซึ่งไม่มีเหตุ ซึ่งเห็นไม่ได้ จันท์ ๒ อาศัยจันท์ ๒ วัตถุอาศัยจันท์ทั้งหลาย ใน
ขณะอเหตุกปฏิสนธิ จันท์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ มหาภูต
๒ อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกตัตตารูป อุปาทารูป อันเห็นไม่ได้
อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ฯ ล ฯ โมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ อาศัยจันท์
ทั้งหลาย อันไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ ธรรมอันเห็นได้อาศัยธรรมอันเห็นไม่ได้
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบังจยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งเห็นได้ อาศัยจันท์
ทั้งหลายซึ่งเห็นไม่ได้ ซึ่งไม่มีเหตุ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกตัตตารูปอุปาทารูป
อาศัยมหาภูตทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ กตัตตารูป และอุปาทารูป อันเห็นได้
อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งเป็นภายนอก ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู และอาศัยมหาภูต
ทั้งหลาย แห่งอสังญญัตถ์ทั้งหลาย ฯ ธรรมอันเห็นได้และเห็นไม่ได้ อาศัย
ธรรมอันเห็นไม่ได้อันเกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบังจยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
ซึ่งเห็นได้และเห็นไม่ได้ อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้ ซึ่งไม่เป็นเหตุ จันท์ ๒ อาศัย

ชั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น กตัตตารูป และอุปาทารูป อันเห็นได้ อาศัย
มหากตทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ กตัตตารูป และอุปาทารูป อันเห็นได้และเห็น
ไม่ได้ อาศัยมหากตทั้งหลายซึ่งเป็นภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู
และเป็นของอสัญญสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ในปัจจุวารว่า ชรรมอันเห็นไม่ได้มีชรรมอันเห็นไม่ได้เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งเห็นไม่ได้ อาศัย
ชั้น ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ วัตถุมีชั้นทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ
เป็นปัจจัย ชั้นทั้งหลายมีวัตถุเป็นปัจจัย มหากต ๓ มมหากต ๑ เป็นปัจจัย
มหากต ๒ มมหากต ๒ เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกตัตตารูป อุปาทารูป
ซึ่งเห็นไม่ได้ มมหากตทั้งหลายเป็นปัจจัย ชั้นทั้งหลายอันเห็นไม่ได้มีวัตถุเป็น
ปัจจัยส่วนอีก ๒ ข้อท่านมิได้จำแนกไว้ ดังนี้ ๑

ชรรมอันเห็นไม่ได้มีชรรมอันเห็นไม่ได้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณ
ปัจจัย ๕ คือ ชั้น ๓ มีชั้น ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้เป็นปัจจัย จัเร ๒ มีชั้น ๒ เป็น
ปัจจัย ชั้นทั้งหลายมีวัตถุในขณะปฏิสนธิเป็นปัจจัย จักขุวิญญาณมีจักขวายนตะ
เป็นปัจจัย ๕ กายวิญญาณมีกายายนตะเป็นปัจจัย ชั้นทั้งหลายอันเห็นไม่ได้มีวัตถุ
เป็นปัจจัย ต่อไปเป็นแต่ท่านบอกไว้ว่าขังอีก แต่ท่านย่อไว้เพียงเท่านั้น ๑
เป็นอันจบอนุโลมเพียงเท่านี้

ในปัจจนัย ท่านก็กล่าวไว้แต่เพียงโดยย่อว่า ชรรมอันเห็นไม่ได้มีชรรมอัน
เห็นไม่ได้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือชั้น ๓ กับรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งเห็นไม่ได้ มีชั้น ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้ ซึ่งไม่มีเหตุเป็นปัจจัย
ชั้น ๒ มีชั้น ๒ เป็นปัจจัย ส่วนในขณะอเหตุกปฏิสนธินั้น เหมือนกับที่เคย
มีมาแล้ว จักขุวิญญาณมีจักขวายนตะเป็นปัจจัย กายวิญญาณมีกายายนตะเป็น
ปัจจัย ชั้นทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ อันไม่มีเหตุวัตถุเป็นปัจจัย โภหะอันไป
กับวิจิกิจฉาและอุทัจจะมีชั้นกับวัตถุ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะเป็นปัจจัย
ดังนี้เท่านั้น ทั้งท่านบอกไว้ว่านิสสยวารก็เหมือนนัยนี้ ฯ

ในสังสญวาร ท่านก็กล่าวไว้โดยย่อว่า ชรรมอันเห็นไม่ได้ปะปนกับชรรมอัน
เห็นไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือชั้น ๔ ปะปนกับชั้น ๑ ซึ่งเห็นไม่

ได้ ชั้น ๒ ประปรกับชั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นเหมือนที่เคยมีมาแล้ว
ดังนี้

ธรรมอันเห็นไม่ได้ ประปรกับธรรมอันเห็นไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณ-
ปัจจัย ท่านมิได้แจกข้อความไว้ แต่ได้ความเหมือนกับชื่อว่าด้วยปัจจัย
ส่วนสัมปตคตวานั้น ก็คล้ายกับสังสัทธวาร ดังนี้

ในปัญหาวารว่า ธรรมอันเห็นไม่ได้ เป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งธรรมอันเห็น
ไม่ได้ นั้น คือเหตุทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ เป็นเหตุปัจจัยแห่งชั้นอันประกอบกัน
และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ในขณะปฏิสนธินั้นก็ทำนองนี้

ธรรมอันเห็นไม่ได้ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้ นั้น คือ เหตุ
ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ เป็นเหตุปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งเห็นได้ ส่วนใน
ขณะปฏิสนธิก็เหมือนกัน ๑ ธรรมอันเห็นไม่ได้ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเห็น
ได้และเห็นไม่ได้ นั้น คือเหตุทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ เป็นเหตุปัจจัยแห่งชั้น
อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งเห็นได้และเห็นไม่ได้ ส่วน
ในขณะปฏิสนธิก็เหมือนกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้ นั้น คือบุคคล
เห็นแจ้งรูปอันเห็นได้ว่า เป็นของไม่คงที่ เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีเพลิดเพลิน
ปรารถนาสิ่งนั้นแล้วก็เกิดขึ้น รากะ และโทมัส บุคคลได้เห็นรูปด้วย
ทิพพจักขุ รูปายตนะ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ ชั้นทั้งหลายอันเห็น
ได้เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งอิทธีวิญญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ อนาคตังสญาณ
อวิชชานาการ ๑ ธรรมอันเห็นไม่ได้ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันเห็น
ไม่ได้ นั้น กล่าวถึงบุคคลให้ทานดังที่เคยมีมาแล้ว และกล่าวต่อไปว่าอาภาสานัญ-
จายตนะ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งวิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะเป็น
อาร์มมณปัจจัยแห่งเวสัณญาณาสัญญายตนะ สัททายตนะเป็นอาร์มมณปัจจัย
แห่งโสตวิญญาณ โสณัฐพิพายตนะเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งกายวิญญาณ ชั้น
ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งอิทธีวิญญาณ และเจโตปริยญาณ
บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขดากัมมุปกญาณ อนาคตังสญาณ อวิชชานาการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้ นั่น คือ อารมณ์
เป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่ คือ บุคคลทำรูปซึ่งเห็นไม่ได้ให้เป็นใหญ่
แล้วยินดีเพลิดเพลิน ราคะทำสังขารให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ภริยาก็เกิดขึ้น ๑
ธรรมอันเห็นไม่ได้ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้ นั่น คือ อารมณ์เป็น
ใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ กล่าวถึงการ
ให้ทานดีกว่ามาแล้ว คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันเห็น
ไม่ได้ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อันเห็นไม่ได้ ๑ ธรรมอันเห็นไม่ได้เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้ นั่น
คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อัน
เห็นไม่ได้ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอันเห็นได้ ๑ ธรรมอัน
เห็นไม่ได้เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นได้และเห็นไม่ได้ นั่น คือ มีสหชาติ
เป็นใหญ่ ๑ ข้อนี้ได้แก่ความเป็นใหญ่อันเห็นไม่ได้ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่ง
ขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อันเห็นได้และเห็นไม่ได้
ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้ นั่น คือ ขันธ
อันเห็นไม่ได้ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธอันเห็นไม่ได้หลัง ๆ อนุโลม
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภู ๑ โคตรภูเป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค เนวสัญญานา
สัญญายตนะเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้เป็นสมนันตรปัจจัย สหชาติปัจจัยแห่งธรรมอันเห็น
ไม่ได้ นั่น มีข้อความ ๓ ข้อ ๑ ที่เป็นัญญมัญญปัจจัยนั้นมีข้อความ ๑ ข้อ ที่
เป็นนิสสยปัจจัยนั้นมีข้อความ ๓ ข้อ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้ นั่น คือ อาศัย
อารมณ์ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั่น คือ เมื่อบุคคลปรารถนาความสุข
สมบูรณ์ด้วยผิวพรรณแล้วก็ให้ทาน ถวายศีล ทำอุโบสถกรรม ความสมบูรณ์
ด้วยผิวพรรณนั้นก็อุปนิสสยปัจจัยแห่งศรัทธา ตลอดถึงความปรารถนาและ
ความสุขกายทุกขกาย มรรค ผล สมบัติ

ธรรมอันเห็นไม่ได้เห็นอุปนิสสขปัจจยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้เห็น คือ อาศัย
 อารมณ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๆ คำว่า อาศัยปกติเห็น คือ บุคคล
 อาศัยศรัทธา ตลอดจนเสนาสนะแล้วให้ทานเป็นต้นตัวที่เคยว่ามา ศรัทธาเป็น
 ต้นนั้น ก็เป็นอุปนิสสขปัจจย แห่งศรัทธาเป็นต้น ตลอดจนผลสมบัติ เป็นที่สุด
 คังน ๑

ธรรมอันเห็นได้เป็นปุเรชาตปัจจยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้เห็น คือ บุคคล
 เห็นแจ้งรูปอันเห็นไว้ว่า เห็นของไม่คงที่เป็นต้น และได้เห็นรูปด้วยทิพยจักขุ
 รูปายตนะเป็นปุเรชาตปัจจยแห่งจักขุวิญญาณ ๑ ธรรมอันเห็นไม่ได้เป็นปุเรชาต
 ปัจจยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้เห็น คือ วิอารมณ์เกิดก่อน ๑ วิัตถุเกิดก่อน ๑ ๆ
 คำว่า วิอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุตั้งที่เคยว่ามา
 สักกายตนะเป็นปุเรชาตปัจจยแห่งโสตวิญญาณ โสตทิพพาทนะ เป็นปุเรชาต-
 ปัจจยแห่งกายวิญญาณ ๑ คำว่า วิัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวาทนะเป็นปุเรชาต-
 ปัจจยแห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะเป็นปุเรชาตปัจจยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็น
 ปุเรชาตปัจจยแห่งขันธทั้งหลายอันเห็นไม่ได้เห็น ๑ ธรรมอันเห็นได้และเห็นไม่ได้
 นั้น เป็นปุเรชาตปัจจยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้เห็น คือ วิอารมณ์เกิดก่อน ๑ วิัตถุ
 เกิดก่อน ๑ ๆ คำว่า ๒ นี้ ได้แก่คำว่า รูปายตนะ และวัตถุ เป็นปุเรชาตปัจจยแห่ง
 ขันธทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ รูปายตนะกับจักขวาทนะเป็นปุเรชาตปัจจยแห่งจักขุ
 วิญญาณ คังน ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ เป็นปัจฉาชาตปัจจย แห่งธรรมอันเห็นไม่ได้เห็น
 คือ ขันธทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ ซึ่งเกิดภายหลังเป็นปัจฉาชาตปัจจยแห่งกาย
 อันเห็นไม่ได้ซึ่งเกิดก่อน ๑ ธรรมอันเห็นไม่ได้ เป็นปัจฉาชาตปัจจยแห่งธรรม
 อันเห็นได้ คือ ขันธทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ซึ่งเกิดภายหลัง เป็นปัจฉาชาตปัจจย
 แห่งกายอันเห็นได้ซึ่งเกิดก่อน ๑ ธรรมอันเห็นไม่ได้ เป็นปัจฉาชาตปัจจยแห่ง
 ธรรมอันเห็นได้และเห็นไม่ได้นั้น คือ ขันธทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ ซึ่งเกิดภายหลัง
 เป็นปัจฉาชาตปัจจยแห่งกายซึ่งเห็นได้และเห็นไม่ได้ อันเกิดก่อน คังน ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้เป็นอเสวนปัจจย แห่งธรรมอันเห็นไม่ได้เห็นเหมือนที่
 เคยมีมาแล้ว คังน ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้ นั่น คือ เป็น
 ของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน
 นั่น คือ เจตนาอันเห็นไม่ได้ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และ
 แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งเห็นไม่ได้ ๆ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกัน นั่น คือ
 เจตนาอันเห็นไม่ได้ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันเห็นไม่ได้เป็นวิบาก และ
 แห่งกตัตถารปหังหลายอันเห็นไม่ได้ ๆ ธรรมอันเห็นไม่ได้ เป็นกรรมปัจจัย
 แห่งธรรมอันเห็นได้ นั่น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑
 ซึ่งมีข้อความค้ำท้าวมาแล้ว ๆ ธรรมอันเห็นไม่ได้ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอัน
 เห็นได้และเห็นไม่ได้ นั่น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑
 ค้ำท้าวแล้วนั้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ เป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้ นั่น วิช
 ความ ๓ ที่เป็นอาหารปัจจัยนั้น ก็มีข้อความ ๓ ที่เป็นอินทริยปัจจัย และถา
 บัญปัจจัย มรรคปัจจัย ก็มีข้อความอย่างละ ๓ ที่เป็นสัมปยุตตปัจจัย วิช
 แต่ท่านมิได้แจกไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้ นั่น คือ เป็น
 ของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๆ คำว่า เป็น
 ของเกิดด้วยกัน นั่น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งเห็นไม่ได้ ขันธ์ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ในขณะปฏิสนธิ
 เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกตัตถารูปอันเห็นไม่ได้ ขันธ์ทั้งหลายเป็นวิปยุตตปัจจัย
 แห่งวัตถุ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย ๆ คำว่า เป็นของเกิดก่อน นั่น
 คือ จักขวาทนจะเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายาทนจะเป็นวิปยุตตปัจจัย
 แห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธอันเห็นมิได้ ๆ คำว่า เป็น
 ของเกิดภายหลัง นั่น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายอัน
 เห็นไม่ได้ นั่น ซึ่งเกิดก่อน ๑ ธรรมอันเห็นไม่ได้เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอัน
 เห็นไม่ได้ นั่น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๆ คำว่า เป็น
 ของเกิดด้วยกัน คือ ขันธ์ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิตอันเห็นได้ ขันธ์ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้อันเกิดภายหลัง ใน
 ขณะปฏิสนธิ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายซึ่งเห็นได้ ซึ่งเกิดก่อน ๆ ธรรม

อันเห็นไม่ได้เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นได้และเห็นไม่ได้นั้น คือเป็นของ
เกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน คือ จันทร
ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอันเห็นได้และ
เห็นไม่ได้ จันทรทั้งหลายอันเห็นไม่ได้นี้ ซึ่งเกิดภายหลังในขณะปฏิสนธิ เป็น
วิปยุตตปัจจัยแห่งกายซึ่งเห็นได้และเห็นไม่ได้นี้ อันเกิดก่อน ดังนี้ ๑ ของข้อ
ความในกัมมจันเพียงเท่านั้น

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๑๒๒

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปัญหาวารในสนิหัสสนทุกมาติกา

สนิหัสสนโน รมโม อนิหัสสนสฺส ชมมสฺส อตฺถปิจฺจเยน ปิจฺจโย
สนิหัสสนํ รูปํ อนิจฺจโศติ-

ณ บัดนี้ อาตมภาพจะได้แสดงคัมภีร์มหาปัฏฐาน กณฑ์ที่ ๑๒๒ ว่าด้วย
ปัญหาวารในสนิหัสสนทุกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า ธรรมอันเห็นได้เป็นอติปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้นั้น คือบุคคลเห็น
แจ้งรูปอันเห็นได้ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดี
เพลิดเพลิน ปราภณาส่งนั้นแล้วก็เกิด ราคะ และโทมนัส และได้เห็นรูปด้วย
ทิพยจักขุ รูปร่างตนเป็นอติปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ ฯ ธรรมอันเห็นไม่ได้
เป็นอติปัจจัยแห่งธรรมอันเห็นไม่ได้นั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของ

เกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๑ คำว่า
 เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือชั้น ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้ เป็นอติปิฏจัยแห่งชั้น ๓
 และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอันเห็นไม่ได้ ชั้น ๒ เป็นอติปิฏจัยแห่งชั้น ๒
 ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นเหมือนที่เคยมาแล้ว จนกระทั่งถึงคำว่าด้วยอสัญญสัตว์ ๑
 คำว่าเป็นของเกิดก่อนนั้น คือบุคคลเห็นแจ้ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง
 กลิ่น รส โผฏฐัพพะ วัตถุ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดี
 เหล็ดเพลินปรารภสิ่งนั้น แล้วก็เกิดราคะ และโทมนัส บุคคลได้ยินเสียงด้วย
 หิพยโสตา อายตนะคือเสียงเป็นอติปิฏจัยแห่งโสตวิญญาณ โผฏฐัพพะอายตนะ
 เป็นอติปิฏจัยแห่งกายวิญญาณ จักขวายตนะ เป็นอติปิฏจัยแห่งจักขุวิญญาณ
 กายายตนะ เป็นอติปิฏจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นอติปิฏจัยแห่งชั้นทั้งหลาย
 อันเห็นไม่ได้ ๑ คำว่าเป็นของเกิดภายหลังนั้น คือชั้นทั้งหลายอันเห็นไม่ได้
 เป็นอติปิฏจัยแห่งกายอันเห็นไม่ได้ ซึ่งเกิดก่อน อาหารที่เป็นคำ ๆ เป็นอติ
 ปิฏจัยแห่งกายอันเห็นไม่ได้ รูปชีวิตินทรีย์ เป็นอติปิฏจัยแห่งกตัตตตารูป
 ทั้งหลายอันเห็นไม่ได้

ธรรมอันเห็นไม่ได้ เป็นอติปิฏจัยแห่งธรรมอันเห็นได้นั้น คือเป็น
 ของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๑
 คำว่าเป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือชั้นทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ เป็นอติปิฏจัย
 แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอันเห็นได้ มหาภูตทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ เป็น
 อติปิฏจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และแห่งกตัตตตารูป อุปาทารูป อันเป็น
 ได้ มหาภูตทั้งหลายอันเป็นของภายนอก อันเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู อันเป็น
 ของแห่งอสัญญสัตว์ทั้งหลาย เป็นอติปิฏจัยแห่งมหาภูตที่เห็นได้ ๑ คำว่า
 เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือชั้นทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ เป็นอติปิฏจัยแห่ง
 กายอันเห็นได้นั้นซึ่งเกิดก่อน อาหารที่เป็นคำ ๆ เป็นอติปิฏจัยแห่งกายอันเห็น
 ได้นั้น รูปชีวิตินทรีย์ เป็นอติปิฏจัยแห่งกตัตตตารูปทั้งหลายอันเห็นได้ ๑ ธรรม
 อันเห็นไม่ได้ เป็นอติปิฏจัยแห่งธรรมอันเห็นได้และเห็นไม่ได้นั้น คือเป็น
 ของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๑
 คำว่าเป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือชั้น ๑ ซึ่งเห็นไม่ได้ เป็นอติปิฏจัยแห่ง

ขั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งเห็นได้ และเห็นไม่ได้ ขั้น ๓
 เป็นอภิปัจจกัมมแห่งขั้น ๒ มหาภูตทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ เป็นอภิปัจจกัมม
 แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และแห่งกตัตตารูป อุปาทารูป อันเห็นได้ และเห็น
 ไม่ได้ มหาภูตทั้งหลายอันเป็นภายนอก อันเกิดขึ้นด้วยอาการ และอนุ อันเป็น
 ของแห่งอสังขณัฐทั้งหลาย เป็นอภิปัจจกัมมแห่งกตัตตารูป และอุปาทารูป
 ซึ่งเห็นได้และเห็นไม่ได้ ฯ ธรรมอันเห็นได้และเห็นไม่ได้ เป็นอภิปัจจกัมมแห่ง
 ธรรมอันเห็นไม่ได้ นั้น คือรูปายตนะและวัตถุอันเกิดก่อน เป็นนัตถิปัจจกัมมแห่ง
 ขั้นทั้งหลายอันเห็นไม่ได้ รูปายตนะและจักขวายตนะ เป็นอภิปัจจกัมมแห่ง
 จักขุวิญญาณ ฯ ที่เป็นนัตถิปัจจกัมม วิคตปัจจกัมม อวิคตปัจจกัมม นั้น ท่านมิได้แจก
 ข้อความไว้ ดังนี้ ๑ เป็นอันว่าจบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ในขั้นนี้ว่า ธรรมอันเห็นได้ เป็นอาร์มมณปัจจกัมม อุปนิสสขปัจจกัมม
 แห่งธรรมอันเห็นไม่ได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ เป็นอาร์มมณปัจจกัมม สหชาตปัจจกัมม อุปนิสสขปัจจกัมม
 ปุเรชาตปัจจกัมม บัณฑาชาตปัจจกัมม กรรมปัจจกัมม อาหารปัจจกัมม อินทริยปัจจกัมม แห่ง
 ธรรมอันเห็นไม่ได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ เป็นสหชาตปัจจกัมม บัณฑาชาตปัจจกัมม กรรมปัจจกัมม
 อาหารปัจจกัมม อินทริยปัจจกัมม แห่งธรรมอันเห็นได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นไม่ได้ เป็นสหชาตปัจจกัมม บัณฑาชาตปัจจกัมม กรรมปัจจกัมม
 อาหารปัจจกัมม อินทริยปัจจกัมม แห่งธรรมอันเห็นได้และเห็นไม่ได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเห็นได้และเห็นไม่ได้ เป็นปุเรชาตปัจจกัมม แห่งธรรมอันเห็นได้
 ดังนี้ ๑ จบขั้นนี้และมาติกาเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ข้อความในปฎิจจวาร อันมีในสัปปฏิสมทุกมาติกาว่า ธรรมอัน
 กระทบได้ อาศัยธรรมอันกระทบได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือมหาภูต ๒
 อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งกระทบได้ มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
 และกตัตตารูป อุปาทารูป อันกระทบได้ อาศัยมหาภูตทั้งหลาย อันกระทบได้
 จักขวายตนะ รสาชตนะ อาศัยโณภูตัพพะตนะ ฯ ธรรมอันกระทบไม่ได้ อาศัย
 ธรรมอันกระทบได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คืออาโปธาตุ อาศัยมหาภูต

ทั้งหลายซึ่งกระทบได้ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกตัตตารูป อุปาทารูป อันกระทบ
ไม่ได้ อาศัยมหาภูตทั้งหลายซึ่งกระทบได้ อาโปธาตุ อิตดินทรีย์ อาหารที่เป็น
คำ ๆ อาศัยโณฏฐัพพายตนะ ฯ ๑ ธรรมอันกระทบได้และกระทบไม่ได้ อาศัย
ธรรมอันกระทบได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือมหาภูต ๒ กับอาโปธาตุ
อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งกระทบได้ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วย
จิตและกตัตตารูป อุปาทารูป อันกระทบได้และกระทบไม่ได้ อาศัยมหาภูต
ทั้งหลายซึ่งกระทบได้ จักขวายตนะ รสายตนะ อาโปธาตุ อิตดินทรีย์ อาหาร
ที่เป็นคำ ๆ อาศัยโณฏฐัพพายตนะ ฯ ๑ ธรรมอันกระทบไม่ได้ อาศัยธรรมอัน
กระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วย
จิตอาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งกระทบไม่ได้ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย
ในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกตัตตารูป
อุปาทารูป อันกระทบไม่ได้ อาศัยอาโปธาตุ อิตดินทรีย์และอาหารที่เป็นคำ ๆ
อาศัยอาโปธาตุ ฯ ๑ ธรรมอันกระทบได้อาศัยธรรมอันกระทบไม่ได้ เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อันกระทบได้ อาศัยขันธ์ทั้งหลาย
อันกระทบไม่ได้ มหาภูตทั้งหลายอันกระทบไม่ได้ อาศัยอาโปธาตุในขณะปฏิสนธิ
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกตัตตารูป อุปาทารูป อันกระทบได้ อาศัยอาโปธาตุ
จักขวายตนะ โณฏฐัพพายตนะ อาศัยอาโปธาตุ ฯ ๑ ธรรมอันกระทบได้และกระทบ
ไม่ได้ อาศัยธรรมอันกระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ์ ๓ กับ
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งกระทบได้และกระทบไม่ได้ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งกระทบ
ไม่ได้ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกตัตตารูป อุปาทารูป
อันกระทบได้และกระทบไม่ได้ อาศัยอาโปธาตุในขณะปฏิสนธิ จักขวายตนะ
โณฏฐัพพายตนะ อิตดินทรีย์ และอาหารที่เป็นคำ ๆ อาศัยอาโปธาตุ ฯ ๑ ธรรม
อันกระทบได้ อาศัยธรรมอันกระทบได้และกระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งกระทบได้ อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย
ซึ่งกระทบได้ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๑ และอาโปธาตุซึ่งกระทบได้ ในขณะ
ปฏิสนธิ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตตารูป อุปาทารูป อันกระทบได้ อาศัย
มหาภูตและอาโปธาตุอันกระทบได้ จักขวายตนะ รสายตนะ อาศัยโณฏฐัพพายตนะ
และอาโปธาตุ ๑ ฯ ๑ ธรรมอันกระทบไม่ได้ อาศัยธรรมอันกระทบได้และกระทบ

ไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น ก็รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอันกระทบไม่ได้ อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลายซึ่งกระทบไม่ได้ กตัตตารูป อันกระทบไม่ได้ อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลายอันกระทบไม่ได้ ในขณะที่ปฏิสนธิ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกตัตตารูป อุปาหารูป อันกระทบไม่ได้ อาศัยโณฏฐัพพายตนะและอาโปธาตุ อิตถินทรีย์และอาหารที่เป็นคำ ๆ อาศัยโณฏฐัพพายตนะและอาโปธาตุ ฯ ธรรมอันกระทบได้และกระทบไม่ได้ อาศัยธรรมอันกระทบได้และกระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น ก็รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอันกระทบได้และกระทบไม่ได้ อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลายอันกระทบไม่ได้ กตัตตารูป อันกระทบได้และกระทบไม่ได้ อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย อันกระทบไม่ได้ ในขณะที่ปฏิสนธิ และกตัตตารูป อุปาหารูป รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอันกระทบได้และกระทบไม่ได้ อาศัยโณฏฐัพพายตนะ และอาโปธาตุ จักขวายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ อาหารที่เป็นคำ ๆ อาศัยโณฏฐัพพายตนะและอาโปธาตุ ดังนี้ ๑

ธรรมอันกระทบไม่ได้ อาศัยธรรมอันกระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะอาร์มณปัจจัยนั้น คือขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งกระทบไม่ได้ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุในขณะที่ปฏิสนธิ ดังนี้ ๑

ธรรมอันกระทบได้ อาศัยธรรมอันกระทบได้ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัยนั้น คือกตัตตารูปอันสมควรแก่ปฏิสนธิเสีย - ก็เกิดขึ้นเพราะอนันตรปัจจัย เพราะสมนันตรปัจจัย เพราะสหชาติปัจจัยนั้น ท่านปฐิกรักรกล่าวถึงมหาภูตทั้งปวง ดังนี้ ๑

ที่เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัยนั้น คือมหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งกระทบได้ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ ฯ ธรรมอันกระทบไม่ได้ อาศัยธรรมอันกระทบได้ เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัย คืออาโปธาตุอาศัยมหาภูตทั้งหลายซึ่งกระทบได้ ฯ ธรรมอันกระทบได้และกระทบไม่ได้ อาศัยธรรมอันกระทบได้ เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัยนั้น คือมหาภูต ๒ กับอาโปธาตุ อาศัยมหาภูต ๑ ซึ่งกระทบได้ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ ฯ ธรรมอันกระทบไม่ได้ อาศัยธรรมอันกระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัยนั้น คือขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งกระทบไม่ได้ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย

ในขณะปฏิสนธิ ชั้นทั้งหลายอาศัยวัตถุ ๑ ธรรมอันกระทบได้อาศัยธรรมอันกระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัยนั้น คือ มหาภูตทั้งหลายอันกระทบไม่ได้ อาศัยอาโปธาตุ ข้อนั้นท่านบอกว่า ควรกล่าวถึงมหาภูตทั้งหลาย อันเป็นภายในและภายนอก ๑ ธรรมอันกระทบได้ อาศัยธรรมอันกระทบได้และกระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะอัญญมัญญปัจจัยนั้น คือ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๑ กับอาโปธาตุซึ่งกระทบได้ ที่เกิดขึ้นเพราะนิสสยปัจจัย เพราะอวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้จำแนกไว้ และปัจจัยทั้งหลาย ท่านบอกแต่กำหนดข้อความไว้เท่านั้น จบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ในปัจจัยนี้ว่า ธรรมอันกระทบได้ อาศัยธรรมอันกระทบได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความ ๓ ๑ ธรรมอันกระทบไม่ได้ อาศัยธรรมอันกระทบไม่ได้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งกระทบได้ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งกระทบไม่ได้ซึ่งไม่มีเหตุ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ วัตถุอาศัยชั้นทั้งหลายในอเหตุกปฏิสนธิ ชั้นทั้งหลายอาศัยวัตถุ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตตารูป อุปาทารูป อันกระทบไม่ได้ อาศัยอาโปธาตุ อิตถินทรีย์ อาหารที่เป็นคำ ๆ อาศัยอาโปธาตุ กตัตตารูป และอุปาทารูป อันกระทบไม่ได้ อาศัยอาโปธาตุซึ่งเป็นของภายนอก เป็นของเกิดขึ้นด้วยอาหารและฤดู เป็นของแห่งอสังขยสัตว์ทั้งหลาย โมหะอันไปกับวิจิกิจฉา และอุทัจจะ อาศัยชั้นทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉา และอุทัจจะ ดังนี้ ๑ ในข้อนี้ท่านบอกว่า ปัญหาอีก ๒ ข้อมีความอย่างละ ๓ และควรกล่าวถึงมหาภูตทั้งหลายในภายนอก

ธรรมอันกระทบได้ อาศัยธรรมอันกระทบได้ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณปัจจัย ตลอดถึงไม่ใช่เพราะวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกไว้ ๑ ท่านบอกว่า ถึงแม้ว่าสหชาตวารก็คล้ายกับปฏิสงขาร ดังนี้ ๑

ในปัจจัยว่า ธรรมอันกระทบได้ มีธรรมอันกระทบได้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ๑ ธรรมอันกระทบไม่ได้ มีธรรมอันกระทบไม่ได้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งกระทบไม่ได้ มีชั้น ๑ ซึ่งกระทบไม่ได้ เป็นปัจจัย ชั้น ๒ มีชั้น ๒ เป็น

บังจย. ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตตารูป อุปาทารูป
อันกระทบไม่ได้ มีอาโปธาตุเป็นบังจย. อิดดินทรีย์ และอาหารที่เป็นคำ ๆ มี
อาโปธาตุเป็นบังจย. ขันธ์ทั้งหลายอันกระทบไม่ได้ มีวัตถุเป็นบังจย. ๆ ท่านบอก
ว่า อีก ๕ ข้อคล้ายกับในปฏิจจวาร ดังนี้ ๑

ธรรมอันกระทบไม่ได้ มีธรรมอันกระทบได้เป็นบังจย. เกิดขึ้นเพราะ
อารมณ์บังจยนั้น คือจักขุวิญญาณ มีจักขวาทนะเป็นบังจย. กายวิญญาณ
มีกายาทนะเป็นบังจย. ๆ ธรรมอันกระทบไม่ได้ มีธรรมอันกระทบไม่ได้เป็น
บังจย. เกิดขึ้นเพราะอารมณ์บังจยนั้น คือขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ ซึ่งกระทบไม่ได้
เป็นบังจย. ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นบังจย. ขันธ์ทั้งหลายอันกระทบไม่ได้มีวัตถุ
ในขณะปฏิสนธิเป็นบังจย. ๆ ธรรมอันกระทบไม่ได้ มีธรรมอันกระทบได้และ
กระทบไม่ได้เป็นบังจย. เกิดขึ้นเพราะอารมณ์บังจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับ
จักขวาทนะ ซึ่งไปกับจักขุวิญญาณเป็นบังจย. ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับกายาทนะ
ซึ่งไปกับกายวิญญาณเป็นบังจย. ๆ ต่อนี้ไปท่านมิได้แจกข้อความไว้เป็นอันว่า
จบบังจยนี้เพียงเท่านั้น ๆ ท่านบอกวานิสสยวาร ก็คล้ายกับบังจยวาร ๆ ถึงแม้ว่า
ในสังสญญวารก็มีข้อความอย่างละเอียด ๆ ที่เกิดขึ้นเพราะอวิคตบังจยนั้น มีข้อ
ความเคี้ยว ๆ ควรว่าถึงข้อความให้ครบทั้ง ๒ ดังนี้

ต่อนี้เป็นข้อความในปัญหาวารว่า ธรรมอันกระทบไม่ได้ เป็นเหตุ
บังจยแห่งธรรมอันกระทบไม่ได้นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันกระทบไม่ได้ เป็น
เหตุบังจยแห่งขันธ์อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งกระทบไม่ได้
ส่วนในขณะปฏิสนธิก็เหมือนกัน ๑ ธรรมอันกระทบไม่ได้ เป็นเหตุบังจยแห่ง
ธรรมอันกระทบได้นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันกระทบไม่ได้ เป็นเหตุบังจยแห่ง
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอันกระทบได้ ส่วนขณะปฏิสนธินั้นก็เหมือนกัน ๑ ธรรม
อันกระทบไม่ได้ เป็นเหตุบังจยแห่งธรรมอันกระทบได้และกระทบไม่ได้นั้น คือ
เหตุทั้งหลายอันกระทบได้ เป็นเหตุบังจยแห่งขันธ์อันประกอบกัน และแห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งกระทบได้และกระทบไม่ได้ ส่วนในขณะปฏิสนธิ
ก็เหมือนกัน ดังนี้ ๑ ของข้อความในกัณฐกัณโถไว้เพียงเท่านั้น.

เอว ก็มิ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๑๒๓

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยปัญหาวารในสัปปฏิมทุกะ

สัปปฏิโม ชมโม อปปฏิมสส รมมสส อารมมณปัจจุเบน ปัจจโยติ.
ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์มหาบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๑๒๓ ว่าด้วย
ปัญหาวารในสัปปฏิมทุกะ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้น
ว่า ธรรมอันกระทบได้ คือ ถูกต้องได้ เป็นอาร์มมณปัจจุแห่งธรรมอันถูกต้องไม่
ได้นั้น คือ บุคคลเห็นแจ้ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผ
ฏัพพะ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีเพลิดเพลิน
ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะและโทมนัส บุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียง
ด้วยทิพโสต รูปลายตนะเป็นอาร์มมณปัจจุแห่งจักขุวิญญาณ โผฏัพพะตนะ
เป็นอาร์มมณปัจจุแห่งกายวิญญาณ ชันชทั้งหลายอันถูกต้องได้ เป็นอาร์มมณ-
ปัจจุแห่งอิทธิวิญญาณ และปุพเพนิวาสานุสสติญาณ อนาคตังสญาณ
อาวัชชนาการ ฯ ธรรมอันถูกต้องไม่ได้เป็นอาร์มมณปัจจุแห่งธรรมอันถูกต้อง
ไม่ได้ นั้น คือ บุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรมแล้วพิจารณา และพิจารณา
สิ่งประพฤติไว้แล้ว ออกจากฉาน แล้วพิจารณานาน พระอริยะทั้งหลาย
ออกจากมรรคแล้ว พิจารนามรรค พิจารณาผล นิพพานเป็นอาร์มมณปัจจุ
แห่งโคตรก และแห่งความม่งไสแห่งมรรคผล และอาวัชชนาการ พระอริยะ
ทั้งหลายย่อมพิจารณากิเลสที่ละแล้ว ย่อมเล็งเห็นกิเลสที่ข่มได้แล้ว ย่อมรู้
กิเลสที่เคยกำเริบแล้ว บุคคลย่อมเห็นแจ้งซึ่งวัตถุ และอดีตดิถี ปริสัณห์

ชีวิตินทรีย์ อาโปธาตุ อาหารที่เป็นคำ ๆ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับ
ไม่ได้ แล้วขันธ์ก็เพลิดเพลน นึกถึงสิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะ และโทมนัส บุคคล
ข่มรู้จักของข่มจิตอันถูกต้องไม่ได้ ด้วยเจโตปริยญาณ อากาสาณัญญาขันธ์เป็น
อารัมมณปัจจัยแห่งวิญญานัญญาขันธ์ อากิญจัญญาขันธ์ เป็นอารัมมณปัจจัย
แห่งเนวสัญญานาสัญญาขันธ์ จันท์ทั้งหลายอันถูกต้องไม่ได้ เป็นอารัมมณ-
ปัจจัยแห่งอิทธิวิธญาณ และเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขณ-
กัมมุปปาทญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ดังนั้น ๑

ธรรมอันถูกต้องได้ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันถูกต้องไม่ได้ นั่น คือ มี
อารัมมณเป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีอารัมมณเป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำตา หู จมูก ลิ้น
กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะให้เป็นใหญ่ แล้วขันธ์เพลิดเพลน ราคะ
ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น ๑ ธรรมอันถูกต้องไม่ได้เป็น
อธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันถูกต้องไม่ได้ นั่น คือ มีอารัมมณเป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติ
เป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารัมมณเป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลให้ทาน ถวายศีล ทำ
อุโบสถกรรมแล้ว ทำให้เป็นใหญ่ แล้วพิจารณา ทำสิ่งที่ประพฤติดีไว้แล้ว ให้
เป็นใหญ่ แล้วพิจารณา ออกจากฉานแล้ว ทำฉานให้เป็นใหญ่ แล้วพิจารณา
พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคให้เป็นใหญ่แล้ว พิจารณา ทำ
ผลให้เป็นใหญ่ แล้วพิจารณา นิพพานเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่ง
ความม่งไสแห่งมรรคผล บุคคลทำวัตถุ และอดีตินทรีย์ ปริสันทริย์ ชีวิติน-
ทรีย์ อาโปธาตุ อาหารที่เป็นคำ ๆ ให้เป็นใหญ่ แล้วขันธ์เพลิดเพลน ราคะ
ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น ๑ มีคำว่า สหชาติเป็นใหญ่
นั่น คือ ความเป็นใหญ่อันถูกต้องไม่ได้ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบ
กัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งถูกต้องไม่ได้ ๑ ธรรมอันถูกต้องไม่ได้
เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันถูกต้องได้ นั่น คือ ความเป็นใหญ่อันถูกต้องไม่ได้
เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งถูกต้องได้ ๑ ธรรมอันใด ๆ ก็ถูก
ไม่ได้เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมซึ่งใด ๆ ก็ถูกได้ และถูกไม่ได้ นั่น คือ มี
สหชาติเป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่ที่ใด ๆ
ก็ถูกไม่ได้ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิตซึ่งใด ๆ ก็ถูกได้ และถูกไม่ได้ ดังนั้น ๑

ธรรมอันใครๆ ดูกไม่ได้ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันใครๆ ก็ดูไม่ได้
นั่น คือ ขันธ์อันดูไม่ได้ก่อนๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์อันดูไม่ได้หลังๆ ฯลฯ
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติ ดังนี้ ๑

ธรรมอันดูไม่ได้ เป็นสมอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันดูไม่ได้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันดูได้ เป็นสหชาติปัจจัยแห่งธรรมอันดูได้นั้น มีข้อความ ๘
เป็นอัญญมัญญปัจจัยนั้น มีข้อความ ๖ ที่เป็นนิสสยปัจจัยนั้น มีข้อความ ๘
ดังนี้ ๑

ธรรมอันดูได้ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันดูไม่ได้ นั่น คือ อาศัย
อารมณ์ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บกคลอาศัยเหตุ และ
เสนาสนะ แล้วก็ทำความดี ความชั่วต่างๆ ดังที่เคยมีมาแล้ว เหตุ และ
เสนาสนะนั้น ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งศรัทธาตลอดถึงผลสมบัติ ฯ ธรรม
อันดูไม่ได้ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันดูได้นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑
อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บกคลอาศัย
ศรัทธา ศีล และความสุกกาย ความทุกข์กาย โภชนะ แล้วก็ทำความดี
ความชั่วต่าง ๆ ศรัทธาเป็นต้นนั้น ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งศรัทธา เป็นต้น
ดังนี้ ๑

ธรรมอันดูได้ เป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งธรรมอันดูไม่ได้ นั่น คือ มีอารมณ์
เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็น
จักขุตลอดถึงโณภูมัพพะว่า เป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น แล้วก็เกิดราคะ และโทมนัส
บุคคลได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพยโสต ระบายตาเป็นปุเร-
ชาติปัจจัยแห่งจักขวิญญาณ โณภูมัพพะตาเป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งกายวิญญาณ ฯ
คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวยตาเป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งจักขวิญญาณ
กายายตาเป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งกายวิญญาณ ฯ ธรรมอันดูไม่ได้เป็นปุเรชาติ-
ปัจจัยแห่งธรรมอันดูได้ต้องไม่ได้นั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ
คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งวัตถุ และอดีตินทรีย์ ปุริสิน
ทรีย์ จีวนินทรีย์ อาโปธาตุ อาหารที่เป็นคำๆ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์
บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีเพลิดเพลิน นึกถึงสิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะ และโทมนัส ฯ

คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันถูก
ไม่ได้ ฯ ธรรมอันถูกได้และถูกไม่ได้ เป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งธรรมอันถูกไม่ได้
คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ ข้อนี้ได้แก่จักขวาทนะ และวัตถุ
กับโณภูมิจักขวาทนะ และวัตถุ เป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันถูกไม่ได้
ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกไม่ได้ เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งธรรมอันถูกไม่ได้ นั่น คือ ขันธ์
ทั้งหลายอันถูกไม่ได้ ซึ่งเกิดภายหลัง เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งกายอันถูกไม่ได้
ซึ่งเกิดก่อน ฯ ขันธ์ทั้งหลายอันถูกไม่ได้ ซึ่งเกิดภายหลัง เป็นปัจฉาชาติ-
ปัจจัยแห่งกายอันถูกได้ ซึ่งเกิดก่อน ฯ ขันธ์ทั้งหลายอันถูกไม่ได้ ซึ่งเกิด
ภายหลัง เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งกายอันถูกได้ และถูกไม่ได้ ซึ่งเกิดก่อน
ดังนี้ ๑ ฯ ข้อนี้น่าจะบอกว่า ควรกล่าวถึงมลราก ถึงคำเริ่มต้นแห่งข้อความทั้ง ๒

ธรรมอันถูกไม่ได้ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันถูกไม่ได้ นั่น คือ ขันธ์
ทั้งหลายอันถูกไม่ได้ก่อน ฯ เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันถูกไม่ได้
หลังๆ ๑ ล ฯ ความผ่องใส เป็นอาเสวนปัจจัยแห่งมรรค ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกไม่ได้ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันถูกไม่ได้ นั่น คือ เป็นของ
เกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน
คือ เจตนาอันถูกไม่ได้ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบกัน และแห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งถูกไม่ได้ ฯ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ
เจตนาอันถูกไม่ได้ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธ์อันเป็นวิบาก และแห่งกตัตตารูป
อันถูกไม่ได้ ฯ ธรรมอันถูกไม่ได้ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันถูกได้ นั่น คือ
เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วย
กันนั้น คือ เจตนาอันถูกไม่ได้ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบกัน และ
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งถูกได้ ฯ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ
เจตนาอันถูกไม่ได้ ฯ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธ์อันเป็นวิบาก และแห่งกตัตตารูป
ทั้งหลายซึ่งถูกได้ ฯ ธรรมอันถูกไม่ได้เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันถูกได้ และ
ถูกไม่ได้ นั่น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ซึ่งเมื่อ
ความตั้งที่ว่ามาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกไม่ได้ เป็นวิปากบ้งจยแห่งธรรมอันถูกไม่ได้นั้น มีข้อความ ๓ ตามที่วามาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกไม่ได้ เป็นอาหารบ้งจยแห่งธรรมอันถูกไม่ได้คั้น คือ อาหารทั้งหลายอันถูกไม่ได้ เป็นอาหารบ้งจยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งถูกไม่ได้ อาหารที่เป็นคำ ๆ ในขณะที่ปฏิสนธิเป็นอาหารบ้งจยแห่งกายซึ่งถูกไม่ได้ ในข้อนี้ท่านบอกว่า ควรกล่าวถึงข้อความอีก ๒ ข้อ ในข้อความที่ ๒ ข้อนั้น ควรกล่าวถึงอาหารที่เป็นคำ ๆ ในที่สุดทุกข้อไป ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกได้ เป็นอินทรีย์บ้งจยแห่งธรรมอันถูกไม่ได้คั้น คือ จักขุอินทรีย์ เป็นอินทรีย์บ้งจยแห่งจักขุวิญญาณ กายินทรีย์ เป็นอินทรีย์บ้งจยแห่งกายวิญญาณ ฯ ธรรมอันถูกไม่ได้เป็นอินทรีย์บ้งจยแห่งธรรมอันถูกไม่ได้คั้น มีข้อความ ๓ และกล่าวถึงชีวิตินทรีย์ในที่สุดแห่งข้อนี้ด้วย ฯ ธรรมอันถูกได้และถูกไม่ได้ เป็นอินทรีย์บ้งจยแห่งธรรมอันถูกไม่ได้คั้น คือ จักขุอินทรีย์ และจักขุวิญญาณ เป็นอินทรีย์บ้งจยแห่งขันธทั้งหลาย อันไปกับจักขุวิญญาณ กายอินทรีย์ และกายวิญญาณ เป็นอินทรีย์บ้งจยแห่งขันธทั้งหลาย อันไปกับกายวิญญาณ ดังนี้ ๑

ที่เป็นณานบ้งจย และมรรคบ้งจยนั้น ท่านบอกว่า มีข้อความอย่างละ ๓ ที่เป็นสัมปยุตตบ้งจย มีข้อความเดียว ดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกได้ เป็นวิปยุตตบ้งจยแห่งธรรมอันถูกไม่ได้คั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ จักขวายนตะ เป็นวิปยุตตบ้งจยแห่งจักขุวิญญาณ กายายนตะ เป็นวิปยุตตบ้งจยแห่งกายวิญญาณ ฯ ธรรมอันถูกไม่ได้เป็นวิปยุตตบ้งจยแห่งธรรมอันถูกไม่ได้คั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันถูกไม่ได้ เป็นวิปยุตตบ้งจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ซึ่งถูกไม่ได้ ขันธทั้งหลายในขณะที่ปฏิสนธิเป็นวิปยุตตบ้งจยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นวิปยุตตบ้งจยแห่งขันธทั้งหลาย ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปยุตตบ้งจยแห่งขันธทั้งหลายอันถูกไม่ได้ ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลัง

นั้น คือขันธทั้งหลายอันถูกไม่ได้ เป็นวิปปยัตตปัจจัยแห่งกายซึ่งถูกไม่ได้
 อันเกิดก่อน ฯ ธรรมอันถูกไม่ได้เป็นวิปปยัตตปัจจัยแห่งธรรมอันถูกได้นั้น คือ
 เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน
 นั้น คือขันธทั้งหลายอันถูกไม่ได้ เป็นวิปปยัตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
 ซึ่งถูกได้ ส่วนในขณะปฏิสนธิก็เหมือนกันทั่วแล้ว ฯ ขันธทั้งหลายอัน
 ถูกไม่ได้ ซึ่งเกิดภายหลังนั้น เป็นวิปปยัตตปัจจัยแห่งกายอันถูกได้ซึ่งเกิด
 ก่อน ฯ ธรรมอันถูกไม่ได้เป็นวิปปยัตตปัจจัยแห่งธรรมอันถูกได้ และถูกไม่ได้
 นั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่า เป็นของ
 เกิดด้วยกันนั้น คือขันธทั้งหลายอันถูกไม่ได้ เป็นวิปปยัตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิด
 ขึ้นด้วยจิต ซึ่งถูกได้ และถูกไม่ได้ ส่วนในขณะปฏิสนธิก็เหมือนกัน ดังนี้ ฯ
 คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือขันธทั้งหลายอันถูกไม่ได้ เป็นวิปปยัตตปัจจัย
 แห่งกายอันถูกต้องได้และถูกไม่ได้ ซึ่งเกิดก่อนดังนี้ ๑

ธรรมอันถูกได้เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรมอันถูกได้นั้น มีข้อความเดียว
 เหมือนกับในปฏิจจวาร ฯ ธรรมอันถูกได้เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรมอันถูกไม่ได้นั้น
 คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน
 นั้น คือมหาภูตทั้งหลายซึ่งถูกได้ เป็นอรรถปัจจัยแห่งอาโปธาตุ และแห่งรูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิตอันถูกไม่ได้ แห่งกตัตถารูป แห่งอุปาทารูปทั้งหลาย โภญ-
 ฐัพพายตนะ เป็นอรรถปัจจัยแห่งอิตถินทรีย์ และแห่งอาหารที่เป็นคำๆ ๑ ล ฯ
 คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือบุคคลเห็นแจ้งจักขุขัลลจนถึงโณฐัพพะเป็นต้น
 ดังที่เคยมาแล้ว รูปายตนะเป็นอรรถปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โณฐัพพายตนะ
 เป็นอรรถปัจจัยแห่งกายวิญญาณ จักขวยตนะเป็นอรรถปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ
 กายายตนะเป็นอรรถปัจจัยแห่งกายวิญญาณ ฯ ธรรมอันถูกได้เป็นอรรถปัจจัยแห่ง
 ธรรมอันถูกได้ และถูกไม่ได้นั้น คือมหาภูต ๑ ซึ่งถูกได้ เป็นอรรถปัจจัยแห่ง
 มหาภูต ๒ และแห่งอาโปธาตุ ส่วนคำต่อไปจนกระทั่งถึงคำว่าด้วยอสังขสत्ถ์
 กลับกับในปฏิจจวาร

ธรรมอันถูกไม่ได้เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรมอันถูกไม่ได้นั้น คือเป็นของเกิด
 ด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑

เป็นอินทรีย์ ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้น ๑ อันถูกไม่ได้เป็น
 อตติปัจจัยแห่งชั้น ๓ ๆ ล ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือบุคคลเห็นแจ้ง
 วัตถุ และอดีตินทรีย์ ปริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ อาโปธาตุ อาหารที่เป็นคำ ๆ
 ว่าไม่เที่ยงเป็นต้น วัตถุเป็นอตติปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายอันถูกไม่ได้ ๆ คำว่า
 เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันถูกไม่ได้เป็นอตติปัจจัยแห่งกายอัน
 ถูกไม่ได้ ซึ่งเกิดก่อน อาหารที่เป็นคำ ๆ เป็นอตติปัจจัยแห่งกายซึ่งถูกไม่ได้ใน
 รูปชีวิตินทรีย์ เป็นอตติปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลายซึ่งถูกไม่ได้ ๆ ธรรมอัน
 ถูกไม่ได้เป็นอตติปัจจัยแห่งธรรมอันถูกได้นั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็น
 ของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิด
 ด้วยกันนั้น คือชั้นทั้งหลายอันถูกไม่ได้ เป็นอตติปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้น
 ด้วยจิตซึ่งถูกได้ อาโปธาตุในขณะปฏิสนธิเป็นอตติปัจจัยแห่งมหาภูตทั้งหลาย
 อันถูกได้ และเป็นอตติปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งถูกได้ และแห่ง
 กตัตตารูป แห่งอุปาทารูป อาโปธาตุ เป็นอตติปัจจัยแห่งจักขวาทนะ และ
 โสณพพาทนะ อาโปธาตุ อันเป็นภายนอก อันเกิดขึ้นด้วยอาหาร และถูก
 อันเป็นของแห่งอสังขยัตว์ทั้งหลาย เป็นอตติปัจจัยแห่งจักขวาทนะ และ
 โสณพพาทนะ ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือชั้นทั้งหลายอันถูกไม่ได้
 เป็นอตติปัจจัยแห่งกายอันถูกได้นั้นซึ่งเกิดก่อน อาหารที่เป็นคำ ๆ เป็นอตติปัจจัย
 แห่งกายซึ่งถูกได้ รูปชีวิตินทรีย์ เป็นอตติปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย
 ซึ่งถูกได้

ธรรมอันถูกไม่ได้เป็นอตติปัจจัยแห่งธรรมอันถูกได้ และถูกไม่ได้นั้น คือ
 เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๆ
 คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือชั้น ๑ ซึ่งถูกไม่ได้เป็นอตติปัจจัยแห่ง
 ชั้น ๓ ๆ ล ฯ ตลอดถึงคำว่า อสังขยัตว์คล้ายกับในปัญจวาร ๆ คำว่า เป็น
 ของเกิดภายหลังนั้น คือชั้นทั้งหลายอันถูกไม่ได้เป็นอตติปัจจัยแห่งกายซึ่งถูก
 ได้และถูกไม่ได้ อันเกิดก่อน อาหารที่เป็นคำ ๆ เป็นอตติปัจจัยแห่งกาย ซึ่ง
 ถูกได้และถูกไม่ได้ รูปชีวิตินทรีย์ เป็นอตติปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย

ซึ่งถูกได้และถูกไม่ได้ ๑ ธรรมอันถูกได้และถูกไม่ได้เป็นอรรถบัญญัติแห่งธรรมอันถูกได้นั้น คล้ายกับในปฏิจจวาร ๑ ธรรมอันถูกได้และถูกไม่ได้เป็นอรรถบัญญัติแห่งธรรมอันถูกไม่ได้นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์และมหาภูตทั้งหลายอันถูกไม่ได้เป็นอรรถบัญญัติแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งถูกไม่ได้ ข้อคล้ายกับในปฏิจจวาร ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ ๑ กับจักขวยตนะ ซึ่งไปกับจักขุวิญญาณเป็นอรรถบัญญัติแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ เป็นอรรถบัญญัติแห่งขันธ์ ๒ ขันธ์ ๑ กับกายตนะ ซึ่งไปกับกายวิญญาณ เป็นอรรถบัญญัติแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ เป็นอรรถบัญญัติแห่งขันธ์ ๒ ๑ ธรรมอันถูกได้และถูกไม่ได้เป็นอรรถบัญญัติแห่งธรรมอันถูกได้ และถูกไม่ได้นั้น คล้ายกับในปฏิจจวาร ดังนี้ ๑ ขบอนุโลม และข้อความในกถาชั้นเพียงเท่านี้

เอวํ กัมมํ คัวยประการณํ ๑

กัณท์ที่ ๑๒๔

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยสัพปณฺฑิตทุกมาติกา และรูปทุกมาติกา

สพฺพณฺโฆ สโม สัพฺปณฺฑิตสฺส ชมฺมสฺส สหชาตปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโฆติ
ณ บัณฑิตํ อาคมภาพจะได้อสดงคัมภีร์มหาบัญญานกัณท์ที่ ๑๒๔ ว่าด้วย
สัพฺปณฺฑิตทุกมาติกาและรูปทุกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ
พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนา
นั้นว่า ธรรมอันถูกได้เป็นสหชาตบัญญัติแห่งธรรมอันถูกได้ ๑ ธรรมอันถูก
ได้เป็นขารัมมณบัญญัติ และสหชาตบัญญัติ อุปนิสสยบัญญัติ ปุเรชาตบัญญัติ แห่ง

ธรรมอันถูกไม่ได้ ๑ ธรรมอันถูกได้ เป็นสหชาตปัจจัย แห่งธรรมอันถูกได้ และถูกไม่ได้ ๑ ธรรมอันถูกไม่ได้ เป็นอารมณ์ปัจจัย สหชาตปัจจัย อุป-
นิสสปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย ปัจจาชาตปัจจัย กรรมปัจจัย อาหารปัจจัย
อินทริยปัจจัย แห่งธรรมอันถูกไม่ได้ ธรรมอันถูกไม่ได้ เป็นสหชาตปัจจัย
ปัจฉาชาตปัจจัย กรรมปัจจัย อาหารปัจจัย อินทริยปัจจัย แห่งธรรมอันถูกได้ ๑
ธรรมอันถูกไม่ได้ เป็นสหชาตปัจจัย ปัจฉาชาตปัจจัย กรรมปัจจัย อินทริย-
ปัจจัย แห่งธรรมอันถูกได้ และถูกไม่ได้ ๑ ธรรมอันถูกได้และถูกไม่ได้ เป็น
สหชาตปัจจัย แห่งธรรมอันถูกได้ ธรรมอันถูกได้และถูกไม่ได้ เป็นสหชาตปัจจัย
แห่งธรรมอันถูกไม่ได้ และเป็นปุเรชาตปัจจัย ๑ ธรรมอันถูกได้และถูกไม่ได้
เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันถูกได้ และถูกไม่ได้ ดังนี้ จบสัพปฎิสมทุกมัตติกา
เพียงเท่านั้น

ในรูปทุกมัตติกาว่า ธรรมอันมีรูปอาศัยธรรมอันมีรูป เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ รูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตถารูป อุปาทารูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ๑ ธรรม
อันไม่มีรูป อาศัยธรรมอันมีรูป เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันท์ทั้งหลาย
อันมีรูป อาศัยวัตถุ ในขณะที่ปฏิสนธิ ๑ ธรรมอันมีรูปและไม่มีรูป อาศัย
ธรรมอันมีรูป เกิดเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันท์ทั้งหลายอันไม่มีรูปอาศัย
วัตถุ ในขณะที่ปฏิสนธิ กตัตถารูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ๑ ธรรมอันไม่มีรูป
อาศัยธรรมอันไม่มีรูป เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๓ อาศัยจันท์ ๑
ซึ่งไม่มีรูป จันท์ ๒ อาศัยจันท์ ๒ ในขณะที่ปฏิสนธิก็ทำนองนี้ ๑ ธรรมอัน
มีรูปอาศัยธรรมอันไม่มีรูป เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต อาศัยจันท์ทั้งหลายอันไม่มีรูป ส่วนในขณะที่ปฏิสนธิก็เหมือนกัน ๑
ธรรมอันมีรูป และไม่มีรูป อาศัยธรรมอันไม่มีรูป เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือ จันท์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยจันท์ ๑ ซึ่งไม่มีรูป จันท์ ๒ อาศัย
จันท์ ๒ ส่วนในขณะที่ปฏิสนธิก็ทำนองนี้ ๑ ธรรมอันมีรูป อาศัยธรรมอันมี
รูปและไม่มีรูป เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัย
จันท์และมหาภูตทั้งหลายอันไม่มีรูป ส่วนในขณะที่ปฏิสนธิก็เหมือนกัน ๑ ธรรม

อันไม่มีรูป อาสยธรรมอันมีรูปและไม่มีรูป เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาสยขันธ์ ๑ กับวัตถุ ซึ่งไม่มีรูป ในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ ๒ อาสยขันธ์ ๓ ๑ ธรรมอันมีรูป และไม่มีรูป อาสยธรรมอันมีรูปและไม่มีรูป เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาสยขันธ์ ๑ กับวัตถุ ซึ่งไม่มีรูป ในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ ๒ อาสยขันธ์ ๒ กตัตถารูป อาสยขันธ์และมหากตทั้งหลาย อันไม่มีรูป ดังนั้น ที่ว่ามานั้นบอกว่าเป็นเนื้อความย่อ จบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ในปัจจุณียทานก็กล่าวไว้แต่โดยย่อว่า ธรรมอันมีรูปอาสยธรรมอันมีรูป เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ๑ ธรรมอันไม่มีรูปอาสยธรรมอันไม่มีรูป เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาสยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีรูป ไม่มีเหตุ ขันธ์ ๒ อาสยขันธ์ ๒ โมหะอันไปกับวิภิจจนาและอุทัจจะ อาสยขันธ์ทั้งหลายอันไปกับวิภิจจนาและอุทัจจะ ในขณะปฏิสนธิดังนี้ ๑ ในข้อนี้ท่านบอกว่าควรแจกข้อความ ๘ ซึ่งว่าด้วยธรรมอันเกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น กำหนดด้วยคำว่าไม่มีเหตุดังนี้ จบปฏิจจวารเพียงเท่านั้น

ในปัจจุจวารว่า ธรรมอันมีรูป มีธรรมอันมีรูปเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น เหมือนกับในปฏิจจวาร ๑ ธรรมอันไม่มีรูป มีธรรมอันมีรูปเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีรูปวัตถุเป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิก็ทำนองนี้ ๑ ธรรมอันมีรูปและไม่มีรูป มีธรรมอันมีรูปเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีรูป มีวัตถุเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีมหากตทั้งหลายเป็นปัจจัย ข้อความที่ยังเหลืออยู่ ก็ควรแจกตามที่เคยแจกมาแล้ว ดังนี้

ธรรมอันไม่มีรูป มีธรรมอันมีรูปเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอารมณ์เป็นปัจจัย นั้น คือ จักขุวิญญาณมีจักขวาทนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณ มีกายาตนะเป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีรูปวัตถุเป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิก็เหมือนกัน ๑ ธรรมอันไม่มีรูปมีอารมณ์อันไม่มีรูปเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอารมณ์เป็นปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีรูปเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิ ก็เหมือนกัน ๑ ธรรมอันไม่มีรูป มีธรรมอันมีรูปและไม่มีรูปเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอารมณ์เป็นปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับจักขวาทนะ

กับวิจิกิจจาและอุทัจจะ ในขณะปฏิสนธิเป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันมีรูปและ
ไม่มีรูป ธรรมอันมีรูป และไม่มีรูปเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย
นั้น คือ ขันธ์ ๓ อันไม่มีเหตุ มีขันธ์ ๑ กับวัตถุ ซึ่งไม่มีรูปเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒
มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและปฏิสนธิ มีขันธ์และมหากุศลทั้ง
หลายซึ่งไม่มีรูปเป็นปัจจัย ดังนั้น ส่วนนิสสยวาร ก็คล้ายกับปัจจัยวาร
สังสยวาร ก็คล้ายกับที่เคยแสดงมาแล้ว ท่านกล่าวไว้แต่เพียงข้อเดียวว่า ธรรม
อันไม่มีรูปปะปนกับธรรมอันไม่มีรูป เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ปะปน
กับขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีรูป ขันธ์ ๒ ปะปนกับขันธ์ ๒ ดังนั้น เท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปัญหาวารว่า ธรรมอันไม่มีรูป เป็นเหตุปัจจัย
แก่ธรรมอันไม่มีรูปนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันไม่มีรูป เป็นเหตุปัจจัยแก่ขันธ์
อันประกอบกัน ๑ ธรรมอันไม่มีรูปเป็นเหตุปัจจัยแก่ธรรมอันมีรูปนั้น คือ
เหตุทั้งหลายอันไม่มีรูป เป็นเหตุปัจจัย แก่ขันธ์อันประกอบกัน และแห่งรูปอัน
สนธิ ๑ ธรรมอันไม่มีรูปเป็นเหตุปัจจัยแก่ธรรมอันมีรูปและไม่มีรูปนั้น คือ
เหตุทั้งหลาย อันไม่มีรูป เป็นเหตุปัจจัยแก่ขันธ์อันประกอบกัน และแห่งรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต ดังนั้น ๑

ธรรมอันมีรูป เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีรูปนั้น คือ บุคคลเห็น
แจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุ และอดีตินทรีย์ ปุริสีนทรีย์ จิวตินทรีย์ อาโปธาตุ อาหาร
ที่เป็นคำ ๆ อันเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ดังที่เคยมีมา และได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ
ได้ฟังเสียงด้วยทิพพโสต รูปายตนะ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณโสภณ
หยาตนะเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งกายวิญญาณ ขันธ์ทั้งหลายอันมีรูป เป็นอาร์มมณ
ปัจจัยแห่งอิทธิวิญญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ
ธรรมอันไม่มีรูป เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีรูปนั้น คือ บุคคลพิจารณา
หาน คีล อุโปสถกรรม ที่ตนทำไว้แล้ว พิจารณาสิ่งที่ตนประพฤติดีไว้แล้วออก
จากณานแล้ว พิจารณานาน พระอริยะทั้งหลายออกจากรกแล้วพิจารณามรรค
พิจารณาผล นิพพานเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งโคตรก และแห่งความม่งไส แห่ง
มรรคผลและอาวัชชนาการ พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณากิเลสที่ละแล้วพิจารณา
กิเลสที่ข้ามไว้แล้ว รู้กิเลสที่เคยกำเรบแล้ว บุคคลย่อมเห็นแจ้งขันธ์ทั้งหลายอัน

ไม่มีรูปว่า เป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ข้อมรรจุของผู้มีจิตอันไม่มีรูป ด้วย
เจโตปริยญาณ อากาสนัญญาขตนะ เป็นอาร์มณบัจจย แห่งวิญญาตัญญาขตนะ
อากิญจัญญาขตนะ เป็นอาร์มณบัจจยแห่งเนวสัญญานาสัญญาขตนะ จันธ
ทั้งหลายอันไม่มีรูป เป็นอาร์มณบัจจยแห่งอิทธีวิชญาณ และเจโตปริยญาณ ปุพ-
เพนิวาसानุสสติญาณ ขตากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ คังน ๑

ธรรมอันมีรูป เป็นอธิปัตติบัจจยแห่งธรรมอันมีรูปนั้น คือมีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑
คำว่ามีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำกัมม และอาหารที่เป็นคำ ๆ ให้เป็นใหญ่
แล้วยินดี เพลิดเพลิน รากะ ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิด
ขึ้น ๑ ธรรมอันไม่มีรูป เป็นอธิปัตติบัจจยแห่งธรรมอันไม่มีรูปนั้น คือ มีอารมณ์
เป็นใหญ่ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คังทว่ามาแล้ว ๑
นิพพานเป็นอธิปัตติบัจจยแห่งมรรคผล บุคคลทำจันธทั้งหลายอันไม่มีรูปให้เป็น
ใหญ่ แล้วยินดี เพลิดเพลิน รากะ ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่ แล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็
เกิดขึ้น ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันไม่มีรูป เป็น
อธิปัตติบัจจยแห่งจันธอันประกอบกัน ธรรมอันไม่มีรูป เป็นอธิปัตติบัจจยแห่งธรรม
อันมีรูปนั้น คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ข้อนี้ได้แก่ความเป็นใหญ่อันไม่มีรูป
เป็นอธิปัตติบัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ธรรมอันไม่มีรูป เป็นอธิปัตติ
บัจจยแห่งธรรมอันมีรูปและไม่มีรูปนั้น คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ซึ่งได้แก่
ความเป็นใหญ่ อันไม่มีรูป เป็นอธิปัตติบัจจยแห่งจันธอันประกอบกัน และ
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต คังน ๑

ธรรมอันไม่มีรูป เป็นอนันตรบัจจยแห่งธรรมอันไม่มีรูปนั้น คือ จันธ
ทั้งหลายอันไม่มีรูปก่อน ๑ เป็นอนันตรบัจจย สมันตรบัจจยแห่งจันธ อัน
ไม่มีรูปหลัง ๑ และแห่งผลสมابติ ๑ ที่เป็นสหชาติบัจจยนั้น มีข้อความ ๑
ที่เป็นอัญญมัญญบัจจยนั้น มีข้อความ ๑ ที่เป็นนิสสยบัจจยนั้น มีข้อความ ๑
คังน ๑

ธรรมอันมีรูป เป็นอุปนิสสยบัจจยแห่งธรรมอันไม่มีรูป คือ อาศั-
ยอารมณ์ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยฤดู และ
โภชนะ เสนาสนะ แล้วก็ให้ทานเป็นต้น ๑ ธรรมอันไม่มีรูป เป็นอุปนิสสย

ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีรูปนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัย
ปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกตินี้ คือ บุคคลอาศัยศรัทธา และศีลเป็นต้น แล้วให้
ทานเป็นต้น ศรัทธาเป็นต้นนั้น เป็นอุปนิสัยสยปัจจัยแห่งศรัทธาเป็นต้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีรูป เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีรูปนั้น คือ มีอารมณ์เกิด
ก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้ง
จักขุเป็นต้น ตลอดถึงได้ยินเสียงด้วยทิพย์โสต ดังที่เคยว่ามา ระบายตนะเป็น
ปุเรชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกาย
วิญญาณ ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวยตนะเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่ง
จักขุวิญญาณ กายายตนะ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นปุเรชาต
ปัจจัยแห่งขันธอันไม่มีรูป ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีรูป เป็นปัจฉาชาตปัจจัยแห่งธรรมอันมีรูปนั้น คือ ขันธ
ทั้งหลายอันไม่มีรูปซึ่งเกิดภายหลัง เป็นปัจฉาชาตปัจจัยแห่งกายนั้นซึ่งเกิดก่อน
ดังนี้ ๑ สันข้อความในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น

เอวํ กัมมํ คัวยประการณํ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๒๕

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยรูปทุกมัตติกา ในปัญหาวาร

อรุปี ชมโม อรุปีสุส ชมฺมสุส อาเสวนปจฺจเบน ปจฺจโย ปุริมา
ปุริมาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๑๒๕ ว่าด้วย
รูปทุกมัตติกาในปัญหาวาร สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันไม่มีรูปเป็นอาเสวนปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีรูปนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายก่อน ๆ
อันไม่มีรูปเป็นอาเสวนปัจจัยแห่งขันธ์อันไม่มีรูปหลัง ๆ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีรูปเป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีรูปนั้น คือ เป็นของเกิด
ด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ
เจตนาอันไม่มีรูป เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธ์อันไม่ประกอบกัน ๑ คำว่า เป็นของ
มีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันไม่มีรูปเป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธ์อันเป็นวิปาก ๑
ธรรมอันไม่มีรูปเป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันมีรูปนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑
เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันไม่มีรูป
เป็นกรรมปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น
คือ เจตนาอันไม่มีรูปเป็นกรรมปัจจัยแห่งกตัตถารูปทั้งหลาย ๑ ธรรมอันไม่มีรูป
เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันมีรูปและไม่มีรูปนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็น
ของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันไม่มีรูป
เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า
เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันไม่มีรูปเป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธ์อันเป็น
วิปาก และแห่งกตัตถารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีรูปเป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีรูปนั้น ท่านบอกว่ามีข้อ
ความ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีรูปเป็นอาหารปัจจัยแห่งธรรมอันมีรูปนั้น คือ อาหารที่เป็นคำ ๆ
เป็นอาหารปัจจัยแห่งกายนี้ ๑ ธรรมอันไม่มีรูปเป็นอาหารปัจจัยแห่งธรรมอันไม่
มีรูปนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีรูปเป็นอินทริยปัจจัยแห่งธรรมอันมีรูปนั้น คือ รูปชีวิตินทริยเป็น
อินทริยปัจจัยแห่งกตัตถารูป ๑ ธรรมอันมีรูปเป็นอินทริยปัจจัยแห่งธรรมอัน
ไม่มีรูปนั้น คือ จักขุทริยเป็นอินทริยปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายอินทริยเป็น

อินทรีย์บังจยแห่งกายวิญญาณ ๑ ธรรมอันมีรูปเป็นอินทรีย์บังจยแห่งธรรมอันไม่มีรูปนั้นมิชอบความ ๓ ๑ ธรรมอันมีรูปเป็นและไม่มีรูปเป็นอินทรีย์บังจยแห่งธรรมอันไม่มีรูปนั้น คือ จักขุอินทรีย์และจักขุวิญญาณเป็นอินทรีย์บังจยแห่งจันทรังหหลายอันไปกับจักขุวิญญาณ กายอินทรีย์และกายวิญญาณเป็นอินทรีย์บังจยแห่งจันทรังหหลายอันไปกับกายวิญญาณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่มีรูปเป็นฉนบังจยแห่งธรรมอันไม่มีรูปนั้นเกิด เป็นมรรคบังจยเกิด มีข้อความอย่างละ ๓ เป็นวิปยุตตบังจยมีข้อความเดียว ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีรูปเป็นวิปยุตตบังจยแห่งธรรมอันไม่มีรูปนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ วัตถุในขณะปฏิสนธิเป็นวิปยุตตบังจยแห่งจันทรังหหลายอันไม่มีรูป ๑ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ จักขวายนะเป็นวิปยุตตบังจยแห่งจักขุวิญญาณ กายายนะเป็นวิปยุตตบังจยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นวิปยุตตบังจยแห่งจันทรังหหลายอันไม่มีรูป ๑ ธรรมอันไม่มีรูปเป็นวิปยุตตบังจยแห่งธรรมอันมีรูปนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ จันทรังหหลายอันไม่มีรูปเป็นวิปยุตตบังจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต จันทรังหหลายอันไม่มีรูปในขณะปฏิสนธิเป็นวิปยุตตบังจยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ จันทรังหหลายอันไม่มีรูปเป็นวิปยุตตบังจยแห่งกายนิขงเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันมีรูปเป็นอติตติบังจยแห่งธรรมอันมีรูปนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น ท่านกล่าวถึงมหากต ๑ แล้วละไว้ตลอดถึงคำที่ว่าด้วยอสังญสัจจ แล้วกล่าวต่อไปว่าอาหารที่เป็นคำ ๆ เป็นอติตติบังจยแห่งกายนิ รูปชีวิตินทรีย์เป็นนัตติตติบังจยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ๑ ธรรมอันมีรูปเป็นอติตติบังจยแห่งธรรมอันไม่มีรูปนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ วัตถุในขณะปฏิสนธิเป็นอติตติบังจยแห่งจันทรังหหลายอันไม่มีรูป คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุ และอาหารที่เป็นคำ ๆ ว่าเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์บังคับไม่ได้ แล้วก็นึกเพลิดเพลิดปรารภสิ่งนั้น แล้วก็เกิดราคะและ

โทมนัส บุคคลได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุได้ยินเสียงด้วยทิพโสต รูปร่างตนะ
เป็นอภิปัจจยแห่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพตนะเป็นอภิปัจจยแห่งกายวิญญาณ
จักขวาทนะเป็นอภิปัจจยแห่งจักขุวิญญาณ กายาทนะเป็นอภิปัจจยแห่งกาย
วิญญาณ วัตถุเป็นอภิปัจจยแห่งขันธทั้งหลายอันไม่มีรูป ฯ ธรรมอันไม่มีรูป
เป็นอภิปัจจยแห่งธรรมอันไม่มีรูปนั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งไม่มีรูปเป็นอภิปัจจย
แห่งขันธ ๓ ขันธ ๒ เป็นอภิปัจจยแห่งขันธ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ
เหมือนกัน ฯ ธรรมอันไม่มีรูปเป็นอภิปัจจยแห่งธรรมอันมีรูปนั้น คือ เป็น
ของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น
คือ ขันธทั้งหลาย อันไม่มีรูปเป็นอภิปัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนใน
ขณะปฏิสนธิเหมือนกัน ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลาย
อันไม่มีรูป เป็นอภิปัจจยแห่งกายนซึ่งเกิดก่อน ฯ ธรรมอันไม่มีรูปเป็นอภิป
ัจจยแห่งธรรมอันมีรูปและไม่มีรูปนั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งไม่มีรูปเป็นอภิปัจจยแห่ง
ขันธ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ ๒ เป็นอภิปัจจยแห่งขันธ ๒ ส่วน
ในขณะปฏิสนธิเหมือนกัน ฯ ธรรมอันมีรูปและไม่มีรูปเป็นอภิปัจจยแห่ง
ธรรมอันมีรูปนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็น
อาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธและมหากต
ทั้งหลายอันไม่มีรูปเป็นอภิปัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของ
เกิดภายหลังนั้น คือ ขันธอันไม่มีรูปและอาหารที่เป็นคำ ฯ เป็นอภิปัจจยแห่ง
กายน ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธอันไม่มีรูปและรูปชีวิตินทรีย์
เป็นอภิปัจจยแห่งกตัตการูป ฯ ธรรมอันมีรูปและไม่มีรูปเป็นอภิปัจจยแห่งธรรม
อันไม่มีรูปนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็น
ของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ ๑ กับจักขวาทนะซึ่งไปกับจักขุวิญญาณเป็นอภิป
ัจจยแห่งขันธ ๓ ขันธ ๒ เป็นอภิปัจจยแห่งขันธ ๒ ขันธ ๑ กับวัตถุซึ่ง
ไม่มีรูปซึ่งไปกับกายวิญญาณเป็นอภิปัจจยแห่งขันธ ๓ ขันธ ๒ เป็นอภิปัจจย
แห่งขันธ ๒ ขันธ ๑ กับวัตถุอันไม่มีรูปในขณะปฏิสนธิเป็นอภิปัจจยแห่งขันธ ๓
ขันธ ๒ เป็นอภิปัจจยแห่งขันธ ๒ ฯ ที่เป็นอภิปัจจย วิคตปัจจย อวิคต
ปัจจยนั้น ท่านมิได้จำแนกความไว้ จบอนุโลมเพียงเท่านี้

ในบัดนี้ว่า ธรรมอันมีรูปเป็นสาขาคบัจฉัย อารมณบัจฉัย อินทริยบัจฉัย
แห่งธรรมอันมีรูป ฯ ธรรมอันมีรูปเป็นอารมณกบัจฉัย สาขาคบัจฉัย อุปปนีสสย-
บัจฉัย ปุเรชาตบัจฉัยแห่งธรรมอันไม่มีรูป ฯ ธรรมอันไม่มีรูปเป็นอารมณกบัจฉัย
สาขาคบัจฉัย อุปปนีสสยบัจฉัย ธรรมกบัจฉัย แห่งธรรมอันไม่มีรูป ฯ ธรรมอัน
ไม่มีรูปเป็นสาขาคบัจฉัย บัจฉยาคบัจฉัย ธรรมกบัจฉัยแห่งธรรมอันมีรูป ฯ
ธรรมอันไม่มีรูปเป็นสาขาคบัจฉัย ธรรมกบัจฉัยแห่งธรรมอันมีรูปและไม่มีรูป ฯ
ธรรมอันมีรูปและไม่มีรูปเป็นสาขาคบัจฉัย บัจฉยาคบัจฉัย อารมณบัจฉัย อินทริย-
บัจฉัยแห่งธรรมอันมีรูป ฯ ธรรมอันมีรูปและไม่มีรูปเป็นสาขาคบัจฉัย ปุเรชาต-
บัจฉัยแห่งธรรมอันไม่มีรูป ดังนี้ จบรูบทกมภาติกาเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นข้อความในโลกียทกมภาติกาว่า ธรรมอันเป็นโลกียะอาศัยธรรม
อันเป็นโลกียะเกิดขึ้นเพราะเหตุบัจฉัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นโลกียะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย
ในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ มหาภูต ๒
อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกตัตถารูป อุปาทารูป อาศัยมหาภูต
ทั้งหลาย ฯ ธรรมอันเป็นโลกุตตระอาศัยธรรมอันเป็นโลกุตตระ เกิดขึ้นเพราะ
เหตุบัจฉัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นโลกุตตระ ขันธ์ ๒ อาศัย
ขันธ์ ๒ ฯ ธรรมอันเป็นโลกียะอาศัยธรรมอันเป็นโลกุตตระเกิดขึ้นเพราะเหตุบัจฉัย
นั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธ์ทั้งหลายอันเป็นโลกุตตระ ฯ ธรรมอันเป็น
โลกียะ และโลกุตตระอาศัยธรรมอันเป็นโลกุตตระเกิดขึ้นเพราะเหตุบัจฉัยนั้น คือ
ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นโลกุตตระ ขันธ์ ๒ อาศัย
ขันธ์ ๒ ฯ ธรรมอันเป็นโลกียะอาศัยธรรมอันเป็นโลกียะ และโลกุตตระเกิดขึ้น
เพราะเหตุบัจฉัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลายอัน
เป็นโลกุตตระ ดังนี้ อันนี้เป็นเนื้อความย่อ จบข้อความในอนุโลมเพียงเท่านั้น

ในบัดนี้ว่า ธรรมอันเป็นโลกียะอาศัยธรรมอันเป็นโลกียะเกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
เหตุบัจฉัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นโลกียะ
ซึ่งไม่มีเหตุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในอเหตุกปฏิสนธิ นั้น ท่านละข้อความ
ไว้จนกระทั่งถึงคำว่าด้วยอสังขณัตถ์ โมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะอาศัย

ชั้นทั้งหลายอันไปกับวิภิกขณาและอุทฺธจจะ ^{๕๔} ดังนั้นเป็นต้น สหชาตวาทคล้ายกับ
ในปฏิจจวาร ในปฏิจจวาท่านกล่าวไว้แต่เพียงโดยย่อว่า ธรรมอันเป็นโลกีย์มีธรรม
อันเป็นโลกีย์เป็นปัจจัย ^{๕๕} เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือชั้น ๓ มีชั้น ๑ ^{๕๖} ที่
เป็นโลกีย์เป็นปัจจัย ๑ ล ๑ มหาภต ๓ วิมหาภต ๑ เป็นปัจจัย มหาภต ๒ วิ
มหาภต ๒ เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกตัตตารูป อุปาทารูป วิมหาภต
ทั้งหลายเป็นปัจจัย ^{๕๗} ชั้นทั้งหลายอันเป็นโลกีย์มีวัตถุเป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันเป็น
โลกุตระมีธรรมอันเป็นโลกีย์เป็นปัจจัย ^{๕๘} เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้นที่
ทั้งหลายอันเป็นโลกุตระมีวัตถุเป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันเป็นโลกีย์และโลกุตระมีธรรม
อันเป็นโลกีย์เป็นปัจจัย ^{๕๙} เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันเป็น
โลกุตระมีวัตถุเป็นปัจจัย ^{๖๐} รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีมหาภตทั้งหลายเป็นปัจจัย ๑
ธรรมอันเป็นโลกุตระมี ธรรมอันเป็นโลกุตระเป็นปัจจัย ^{๖๑} เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
มีข้อความ ๓ ๑ ธรรมอันเป็นโลกีย์มีธรรมอันเป็นโลกีย์ และโลกุตระเป็นปัจจัย
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น ^{๖๒} คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีชั้นและมหาภตทั้งหลาย
ซึ่งเป็นโลกุตระเป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันเป็นโลกุตระมี ธรรมอันเป็นโลกีย์และ
โลกุตระเป็นปัจจัย ^{๖๓} เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ มีชั้น ๑ ซึ่งเป็น
โลกุตระกับวัตถุเป็นปัจจัย ชั้น ๒ มีชั้น ๒ เป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันเป็นโลกีย์
และโลกุตระ มีธรรมอันเป็นโลกีย์และโลกุตระเป็นปัจจัย ^{๖๔} เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ มีชั้น ๑ ซึ่งเป็นโลกุตระกับวัตถุเป็นปัจจัย ชั้น ๒ มี
ชั้น ๒ เป็นปัจจัย ^{๖๕} รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีชั้นและมหาภตทั้งหลายอันเป็นโลกุตระ
เป็นปัจจัย ดังนั้น เป็นอันจบอนุโลมเพียงเท่านี้

ในปัจจัยที่ท่านักกล่าวไว้แต่เพียงโดยย่อว่า ธรรมอันเป็นโลกีย์มีธรรมอัน
เป็นโลกีย์เป็นปัจจัย ^{๖๖} เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ มีชั้น ๑ ซึ่ง
เป็นโลกีย์ซึ่งไม่มีเหตุเป็นปัจจัย ๑ จักขุวิญญาณมีจักขวาทนะเป็นปัจจัย
กายวิญญาณมีกายาทนะเป็นปัจจัย ^{๖๗} ชั้นทั้งหลายอันเป็นโลกีย์อันไม่มีเหตุวัตถุ
เป็นปัจจัย โมหะอันไปกับวิภิกขณาและอุทฺธจจะ มีชั้นอันไปกับวิภิกขณาและ
อุทฺธจจะกับวัตถุเป็นปัจจัย ^{๖๘} ดังนั้น ๑ สังสัจจวาท่านักกล่าวไว้แต่เพียง โดยย่อว่า
ธรรมอันเป็นโลกีย์ปะปนกับธรรมอันเป็นโลกีย์ ^{๖๙} เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ

จันท์ ๓ ประปนกับจันท์ ๑ ซึ่งเป็นโลกีย์ จันท์ ๒ ประปนกับจันท์ ๒ จันท์ ๓ ประปนกับจันท์ ๑ ซึ่งเป็นโลกีย์ในขณะปฏิสนธิ จันท์ ๒ ๆ ประปนกับจันท์ ๒ ธรรมอันเป็นโลกุตตระประปนกับธรรมอันเป็นโลกุตตระ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๓ ประปนกับจันท์ ๑ ซึ่งเป็นโลกุตตระ จันท์ ๒ ประปนกับจันท์ ๒ ดังนี้ ๆ ท่านบอกว่าสัมปยุตตวารคล้ายกับสังสญญาวารแต่ท่านมิได้จำแนกไว้ สัมปยุตตวารในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๒๖

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปัญหาวาร ในโลกียทุกมาติกา

โลกิโย- ชมโม โลกียสฺส ชมมสฺส เหตุปัจจัยเชน ปัจจัยโย โลกียา เหตุสมปยุตตกาวมํ ชนฺธานนฺติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐานกัณฑ์ที่ ๑๒๖ ว่าด้วยปัญหาวารในโลกียทุกมาติกาสืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้นว่า ธรรมอันเป็นโลกีย์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นโลกีย์นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันเป็นโลกีย์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งจันท์อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นกับจิต ส่วนในการปฏิสนธิก็ทำนองนี้ ๆ ธรรมอันเป็นโลกุตตระ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นโลกุตตระนั้นท่านบอกว่ามีข้อความ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นโลกีย์เป็นอภิมมณปัจฉิม แห่งธรรมอันเป็นโลกีย์นั้น คือ
 บุคคลให้ทานถือศีลทำอุโบสถกรรมแล้ว ย่อมเก็บมาพิจารณา ย่อมพิจารณาสิ่ง
 ที่ประพฤติกิเลสไว้แล้ว ออกจากฉานแล้วพิจารณาฉาน พระอริยะทั้งหลายย่อม
 พิจารณาโคตรภู พิจารณาความผ่องใสและกิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่ข่มไว้แล้ว
 และรู้กิเลสที่เคยกำเริบแล้ว บุคคลย่อมเห็นแจ้ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป
 เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะวัตถุ และชั้นทั้งหลายอันเป็นโลกีย์ ว่าเป็นของ
 ไม่เที่ยงเป็นทุกข์บังคับไม่ได้ แล้วขันธ์ก็พลัดเปลี่ยนปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะ
 และโทมนัส บุคคลย่อมได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต รู
 จิตของผู้อื่นจิตอันเป็นโลกีย์ ด้วยเจโตปริยญาณอากาศาณัญญาของตนะ เป็นอภิมมณ
 ปัจฉิมแห่งวิญญานณัญญาของตนะ อากิญจัญญาของตนะ เป็นอภิมมณปัจฉิมแห่งเนว
 สัญญานาสัญญาของตนะ รูปายตนะ เป็นอภิมมณปัจฉิมแห่งจักขุวิญญาน โผฏ
 ฐัพพายตนะ เป็นอภิมมณปัจฉิมแห่งกายวิญญาน ขันธ์ทั้งหลายอันเป็นโลกีย์
 เป็นอภิมมณปัจฉิมแห่งอิริยวิหขณญาณ และเจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ
 ขณิกัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อวชฌนการ ฯ ธรรมอันเป็นโลกุตตระ เป็น
 อภิมมณปัจฉิมแห่งธรรมอันเป็นโลกุตตระนั้น คือ นิพพานเป็นอภิมมณปัจฉิม
 แห่งมรรคผล ฯ ธรรมอันเป็นโลกุตตระ เป็นอภิมมณปัจฉิมแห่งธรรมอันเป็น
 โลกีย์นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ย่อมพิจารณามรรคผล
 นิพพาน เป็นอภิมมณปัจฉิมแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใสแห่งการนึกพระ
 อริยะทั้งหลายย่อมรู้จิตของผู้อื่นเป็นโลกุตตระด้วยเจโตปริยญาณ ขันธ์ทั้งหลาย
 อันเป็นโลกุตตระเป็นอภิมมณปัจฉิมแห่งเจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ
 อนาคตังสญาณ อวชฌนการ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นโลกีย์ เป็นอธิปัตติปัจฉิมแห่งธรรมอันเป็นโลกีย์นั้น คือ มี
 อารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ
 บุคคลให้ทานถือศีลทำอุโบสถกรรมแล้วย่อมพิจารณา และพิจารณาสิ่งที่ประพฤติกิ
 เลสไว้แล้ว ออกจากฉานแล้วพิจารณาฉาน พระเสขะทั้งหลายทำโคตรภูและ
 ความผ่องใสให้เป็นใหญ่ แล้วพิจารณาบุคคลทำจักษุเป็นต้น ให้เป็นใหญ่แล้ว
 ขันธ์ก็พลัดเปลี่ยน ราคะทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่ แล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า
 มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันเป็นโลกียะ เป็นอธิปัตติปัจฉิมแห่ง

ชั้นอื่นประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นกับจิต ฯ ธรรมอันเป็นโลกุตตระเป็น
 อธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมเป็นโลกุตตระนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาตเป็น
 ใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ นิพพานเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งมรรคผล ฯ
 คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันเป็นโลกุตตระ เป็นอธิปัตติ
 ปัจจัยแห่งชั้นอื่นประกอบกัน ฯ ธรรมอันเป็นโลกุตตระ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่ง
 ธรรมอันเป็นโลกียะนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า
 มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคผล
 นิพพานให้เป็นใหญ่ แล้วพิจารณาพิพพานเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งโคตรภูและแห่ง
 ความผ่องใส ฯ คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันเป็นโลกุตตระ
 เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันเป็นโลกุตตระ เป็นอธิปัตติ
 ปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นโลกียะและโลกุตตระนั้น คือ มีสหชาตเป็นใหญ่ ฯ คำว่า
 มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันเป็นโลกุตตระ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่ง
 ชั้นอื่นประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นกับจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นโลกียะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น คือชั้น
 อันเป็นโลกียะก่อน ฯ เป็นอนันตรเป็นปัจจัยแห่งชั้นเป็นโลกียะหลัง ฯ ๑ ล ๑
 อนโลมเป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส ฯ ธรรมอันเป็น
 โลกียะเป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นโลกุตตระนั้น คือ โคตรภูเป็นอนันตร
 ปัจจัยแห่งมรรค ความผ่องใสเป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรค อนโลมเป็นอนันตร
 ปัจจัยแห่งผลสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญาคณะของผู้ออกจากนิโรธ เป็นอนันตร
 ปัจจัยแห่งผลสมาบัติ ฯ ธรรมอันเป็นโลกุตตระ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรม
 อันเป็นโลกุตตระนั้น คือ ชั้นอื่นเป็นโลกุตตระก่อน ฯ เป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
 ชั้นอื่นเป็นโลกุตตระหลัง ฯ มรรคเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผล ผลเป็นอนันตร
 ปัจจัยแห่งผล ฯ ธรรมอันเป็นโลกุตตระอันเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผล ฯ ธรรมอัน
 เป็นโลกุตตระ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น คือ ผลเป็นอนันตร
 ปัจจัยแห่งการออก ฯ ธรรมอันเป็นโลกียะนั้นเป็นสมนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็น
 โลกียะนั้นคือเป็นสหชาตปัจจัย ท่านบอกว่ามีข้อความ ๕ ที่เป็นอัญญมัญญปัจจัย
 นั้น มีข้อความ ๒ ที่เป็นนิสสยปัจจัยนั้น มีข้อความ ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นโลกียะ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น
 คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น
 คือ บุคคลอาศัยศรัทธา ศัล ตลอดจนเสนาสนะแล้วก็ให้ทาน และทำความดี
 ความชั่วอื่น ๆ ศรัทธาอันเป็นโลกียะ เป็นต้น ก็เป็นนิสสขบัจจยแห่งศรัทธาอัน
 เป็นโลกียะ เป็นต้น กรรมอันเป็นกุศลและอกุศลเป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งวิบาก ฯ
 ธรรมอันเป็นโลกียะ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันเป็นโลกุตตระนั้น คือ อาศัย
 อนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ การบริกรรมมรรคอันเป็น
 ปฐมเป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งมรรคอันเป็นปฐม ฯ ๓ ฯ การบริกรรมมรรคที่ ๔ เป็น
 อุปนิสสขบัจจยแห่งมรรคที่ ๔ ฯ ธรรมอันเป็นโลกุตตระเป็นอุปนิสสขบัจจย แห่ง
 ธรรมอันเป็นโลกุตตระ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันเป็นโลกุตตระนั้น คือ
 อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ มรรค
 อันเป็นปฐม เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งมรรคที่ ๒ มรรคที่ ๓ เป็นอุปนิสสขบัจจย
 แห่งมรรคที่ ๔ ฯ ธรรมอันเป็นโลกุตตระเป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันเป็น
 โลกียะนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัย
 ปกติ นั้น คือ พระอริยะทั้งหลาย อาศัยมรรคแล้วทำให้เกิดสมาบัติที่ยังไม่เกิด
 เข้าสมาบัติที่ทำให้เกิดแล้ว เห็นแจ้งสังขารทั้งหลายตามที่เป็นของไม่เที่ยง เป็น
 ทุกข์ บังคับไม่ได้ มรรคแห่งพระอริยะเหล่านั้น ก็เป็นนิสสขบัจจยแห่งมรรค ๓ ๓
 แห่งความฉลาด ในฐานะและไม่ใช่ฐานะ ผลสมาบัติเป็นอุปนิสสขบัจจยแห่ง
 ความสุขกาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นโลกียะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น คือ
 มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคล
 เห็นแจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุ ตามที่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็
 ยินดีเพลิดเพลิน ปรรกสิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะและโทมนัส บุคคลได้เห็นรูป
 ด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต รูปร่างตนะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งจักขุ-
 วิญญาณ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งกายวิญญาณ ฯ คำว่า มีวัตถุ
 เกิดก่อนนั้น คือ จักขวายตนะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะ

เป็นปุเรชาตปัจจุตยแห่งกายวิญญาณ

วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจุตยแห่งขันธอันเป็น

โลกียะ ๑ ธรรมอันเป็นโลกียะ

เป็นปุเรชาตปัจจุตยแห่งธรรมอันเป็นโลกุตตระนั้น

คือ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจุตยแห่งขันธ
ทั้งหลาย อันเป็นโลกุตตระ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นโลกียะ เป็นปัจจุตยแห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น คือ
ขันธอันเป็นโลกียะซึ่งเกิดภายหลัง

เป็นปัจจุตยแห่งกายนซึ่งเกิดก่อน

ธรรมอันเป็นโลกุตตระ เป็นปัจจุตยแห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น คือ ขันธ
ทั้งหลายอันเป็นโลกุตตระ ซึ่งเกิดภายหลังเป็นปัจจุตยแห่งกายน ซึ่ง
เกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นโลกียะ เป็นอาเสวนปัจจุตยแห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น คือ
ขันธอันเป็นโลกียะก่อน ๑

เป็นอาเสวนปัจจุตยแห่งขันธอันเป็นโลกียะหลัง ๑

อนุโลมเป็นอาเสวนปัจจุตยแห่งโคตรภูและแห่งความผ่องใส ๑ โคตรภูเป็น
อาเสวนปัจจุตยแห่งมรรค ความผ่องใสเป็นอาเสวนปัจจุตยแห่งมรรค ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นโลกียะ เป็นกรรมปัจจุตยแห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น คือ
เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน
นั้น คือ เจตนาอันเป็นโลกียะ เป็นกรรมปัจจุตยแห่งขันธอันประกอบกัน และ
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันเป็น
โลกียะ เป็นกรรมปัจจุตยแห่งขันธอันเป็นวิบาก และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ๑

ธรรมอันเป็นโลกุตตระ เป็นกรรมปัจจุตยแห่งธรรมอันเป็นโลกุตตระนั้น คือ
เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น

คือ เจตนาอันเป็นโลกุตตระ เป็นกรรมปัจจุตยแห่งขันธอันประกอบกัน ๑ คำว่า
เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาเป็นโลกุตตระ เป็นกรรมปัจจุตยแห่งขันธอัน
เป็นวิบาก ๑ ธรรมอันเป็นโลกุตตระ เป็นกรรมปัจจุตยแห่งธรรมอันเป็นโลกียะ

คือ เจตนาอันเป็นโลกุตตระ เป็นกรรมปัจจุตยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ธรรม
อันเป็นโลกุตตระ เป็นกรรมปัจจุตยแห่งธรรมอันเป็นโลกียะและโลกุตตระนั้น คือ

เจตนาอันเป็นโลกุตตระ เป็นกรรมปัจจุตยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นโลกียะ เป็นวิปากบ้งจยแห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น คือ
 ชั้น ๑ ซึ่งเป็นโลกียะเป็นวิปาก เป็นวิปากบ้งจยแห่งชั้น ๓ และแห่งรูปอัน
 เกิดขึ้นด้วยจิต ชั้น ๒ เป็นวิปากบ้งจยแห่งชั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิก็
 ทำนองนี้ ๑ ธรรมอันเป็นโลกุตตระเป็นวิปากบ้งจยแห่งธรรมอันเป็นโลกุตตระ
 นั้น มีข้อความ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นโลกียะ เป็นอาหารบ้งจยแห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น คือ
 อาหารทั้งหลายอันเป็นโลกียะ เป็นอาหารบ้งจยแห่งชั้นอันประกอบกัน และ
 แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาหารที่เป็นคำ ๆ ในขณะปฏิสนธิ เป็นอาหารบ้งจย
 แห่งกายนี้ ๑ ธรรมอันเป็นโลกุตตระ เป็นอาหารบ้งจยแห่งธรรมอันเป็นโลกุตตระ
 นั้นมีข้อความ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นโลกียะ เป็นอินทรีย์บ้งจยแห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น ทำ
 บอกว่าควรกล่าวถึงปฏิสนธิด้วย ๑ จักขุอินทรีย์เป็นอินทรีย์บ้งจยแห่งจักขุวิญญาณ
 กายอินทรีย์เป็นอินทรีย์บ้งจยแห่งกายวิญญาณ รูปจิตินทรีย์เป็นอินทรีย์บ้งจย
 แห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ๑ ธรรมอันเป็นโลกุตตระ เป็นอินทรีย์บ้งจยแห่งโลกุตตระ
 นั้น ท่านบอกว่า มีข้อความ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นโลกียะ เป็นญาณบ้งจยแห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น ท่าน
 บอกว่า มีข้อความเดิม ๑ ธรรมอันเป็นโลกุตตระ เป็นญาณบ้งจยแห่งธรรมอันเป็น
 โลกียะนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความ ๓ ๑ ที่เป็นมรรคบ้งจยนั้น ฝ่ายโลกียะมีข้อ
 ความ ๑ ฝ่ายโลกุตตระมีข้อความ ๓ ๑ ธรรมอันเป็นโลกียะ เป็นสัมปยุตตบ้งจย
 แห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น มีข้อความ ๑ ธรรมอันโลกุตตระ เป็นสัมปยุตตบ้งจย
 แห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความ ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นโลกียะ เป็นวิปยุตตบ้งจยแห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น คือ
 เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๑ คำว่า
 เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้นทั้งหลาย อันเป็นโลกียะ เป็นวิปยุตตบ้งจย
 แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้นทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ เป็นวิปยุตตบ้งจยแห่ง
 วัตถุ วัตถุเป็นวิปยุตตบ้งจยแห่งชั้นทั้งหลาย ๑ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น
 คือ จักขวาตนะ เป็นวิปยุตตบ้งจยแห่งจักขุวิญญาณ กายาตนะ เป็นวิปยุตต-
 บ้งจยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นวิปยุตตบ้งจยแห่งชั้นทั้งหลายอันเป็นโลกียะ ๑

คำว่า เป็นของเกิดภายหลัง^๕ คือ ขันธ์ทั้งหลายอันเป็นโลกียะ เป็นวิปปยุตต-
ปัจจัยแห่งกาย^๖ ซึ่งเกิดก่อน ๑ อันเป็นโลกียะ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่ง
ธรรมอันเป็นโลกุตระนั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ๑ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น
คือ วัตถุเป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันเป็นโลกุตระ ๑ ธรรมอัน
เป็นโลกุตระ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วย
กับ ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์^๗หลาย
อันเป็นโลกุตระเป็นวิปปยุตตปัจจัย แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของ
เกิดภายหลัง^๘ คือ ขันธ์ทั้งหลายอันเป็นโลกุตระ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งกาย
ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นโลกียะ เป็นอภิปัจจ^๙แห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น คือ เป็น
ของเกิดด้วยกับ ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑
เป็นอินทรีย์ ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นโลกียะ เป็น
อภิปัจจ^{๑๐}แห่งขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ๓ ๑ ตลอดถึงอสัญญสัตว์ ๑
คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุ ดังที่มาแล้ว
ในปุเรชาลปัจจ วัตถุเป็นอภิปัจจ^{๑๑}แห่งขันธ์อันเป็นโลกียะ ๑ คำว่า เป็นของ
เกิดภายหลัง^{๑๒} คือ ขันธ์ทั้งหลายอันเป็นโลกียะ เป็นอภิปัจจ^{๑๓}แห่งกายซึ่ง
เกิดก่อน อาหารที่เป็นคำ ๑ เป็นอภิปัจจ^{๑๔}แห่งกาย^{๑๕} รูปชีวิตินทรีย์ เป็นอภิปัจจ^{๑๖}
แห่งกตัตตารปทั้งหลาย ๑ ธรรมอันเป็นโลกียะ เป็นอภิปัจจ^{๑๗}แห่งธรรมอันเป็น
โลกุตระนั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ๑ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุ
เป็นอภิปัจจ^{๑๘}แห่งขันธ์อันเป็นโลกุตระ ๑ ธรรมอันเป็นโลกุตระ เป็นอภิปัจจ^{๑๙}
ปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นโลกุตระนั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งเป็นโลกุตระ เป็นอภิปัจจ^{๒๐}
ปัจจัยแห่งขันธ์ ๓ ขันธ์ ๒ เป็นอภิปัจจ^{๒๑}แห่งขันธ์ ๒ ๑ ธรรมอันเป็นโลกุตระ
เป็นอภิปัจจ^{๒๒}แห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกับ ๑ เป็นของ
เกิดภายหลัง ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์อันเป็นโลกุตระ เป็น
อภิปัจจ^{๒๓}แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลัง^{๒๔} คือ ขันธ์
อันเป็นโลกุตระเป็นอภิปัจจ^{๒๕}แห่งกายซึ่งเกิดก่อน ๑ ธรรมอันเป็นโลกุตระ
เป็นอภิปัจจ^{๒๖}แห่งธรรมอันเป็นโลกียะและโลกุตระนั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งเป็น

โลกุตตระ เป็นอรรถบัญญัติแห่งขั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขั้น ๒
เป็นอรรถบัญญัติแห่งขั้น ๒ ๑ ธรรมอันเป็นโลกียะและโลกุตตระ เป็นอรรถบัญญัติ
แห่งธรรมอันเป็นโลกียะนั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑
เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขั้นและ
มหากตอันเป็นโลกุตตระ เป็นอรรถบัญญัติแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็น
ของเกิดภายหลังนั้น คือขั้นอันเป็นโลกุตตระกับอาหารเป็นคำๆ เป็นอรรถบัญญัติ
แห่งภพ ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขั้นอันเป็นโลกุตตระและรูป
จิตินทรีย์ เป็นอรรถบัญญัติแห่งกตัตถารูป ๑ ธรรมอันเป็นโลกียะและโลกุตตระ
เป็นอรรถบัญญัติแห่งธรรมอันเป็นโลกุตตระนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็น
ของเกิดก่อน ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือขั้น ๑ ซึ่งเป็นโลกุตตระ
กับวัตถุ เป็นอรรถบัญญัติแห่งขั้น ๓ ขั้น ๒ เป็นอรรถบัญญัติแห่งขั้น ๒ ที่
อรรถบัญญัติ วิคตบัญญัติ อวิคตบัญญัตินั้น ก็เหมือนกัน ดังนี้ จบอนุโลมในกถา
เพียงเท่านี้

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กถาที่ ๑๒๗

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยโลกียทุกมัตถิกา และมัตถิกานอก

โลกิโย ชมโม โลกียสฺส ชมมสฺส อารมฺมณเปจฺเจน ปจฺจโย สหชาต-
ปจฺจเยน ปจฺจโยติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กถาที่ ๑๒๗ ว่าด้วย
โลกียทุกมัตถิกา และมัตถิกานอก สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุท-
ทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

จำแนกความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า
 ธรรมอันเป็นโลกียะ เป็นอรัณมณบ้งจย สหชาตบ้งจย อุปนิสสยบ้งจย ปุเรชาต-
 บ้งจย บ้งจาชาตบ้งจย กรรมบ้งจย อาหารบ้งจย อินทรีย์บ้งจยแห่งธรรม
 อันเป็นโลกียะ ฯ ธรรมอันเป็นโลกียะ เป็นอุปนิสสยบ้งจย ปุเรชาตบ้งจย
 แห่งธรรมอันเป็นโลกุตตระ ฯ ธรรมอันเป็นโลกุตตระ เป็นอรัณมณบ้งจย
 สหชาตบ้งจย อุปนิสสยบ้งจย แห่งธรรมอันเป็นโลกุตตระ ฯ ธรรมอันเป็น
 โลกุตตระ เป็นอรัณมณบ้งจย สหชาตบ้งจย อุปนิสสยบ้งจย บ้งจาชาตบ้งจย
 แห่งธรรมอันเป็นโลกียะ ฯ ธรรมอันเป็นโลกุตตระ เป็นสหชาตบ้งจย แห่ง
 ธรรมอันโลกียะ และโลกุตตระ ฯ ธรรมอันเป็นโลกียะ และโลกุตตระ เป็น
 สหชาตบ้งจย บ้งจาชาตบ้งจย อาหารบ้งจย อินทรีย์บ้งจย แห่งธรรมอันเป็น
 โลกียะ ฯ ธรรมอันเป็นโลกียะ และโลกุตตระ เป็นสหชาตบ้งจย ปุเรชาตบ้งจย
 แห่งธรรมอันเป็นโลกุตตระ ดังนี้ จบโลกียทุกมัตถิกา เพียงเท่านั้น

ในแก่นจวิญญูเขยทุกมัตถิกาวา ธรรมอันควรรู้ด้วยอะไร ๆ อาศัยธรรมอัน
 ควรรู้ด้วยอะไร ๆ เกิดขึ้นเพราะเหตุบ้งจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วย
 จิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งควรรู้ด้วยอะไร ๆ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ วัตถุอาศัยขันธ์
 ทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑
 รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต กตัตตารูป อุปาหารูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ฯ ธรรม
 อันควรรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อาศัยธรรมอันควรรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เกิดขึ้นเพราะเหตุ
 บ้งจยนั้น คือขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อันควรรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อาศัย
 ขันธ์ ๑ ซึ่งควรรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ วัตถุอาศัยขันธ์
 ทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑
 มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตตารูป อุปาหารูป
 อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ฯ ธรรมอันควรรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และไม่ควรรู้ด้วยสิ่งใด
 สิ่งหนึ่ง อาศัยธรรมอันควรรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เกิดขึ้นเพราะเหตุบ้งจยนั้น คือ
 ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อันควรรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และไม่ควรรู้ด้วย

ธรรมอันไม่พึงรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อาศัยธรรมอันพึงรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง
 และไม่พึงรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอัน
 เกิดขึ้นด้วยจิต อันไม่พึงรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งพึงรู้ด้วยสิ่งใด
 สิ่งหนึ่ง และไม่พึงรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ วัตถุอาศัยขันธ์
 ห้าหลายในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหา
 ภูต ๑ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตถารูป
 อุปาหารูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ๔ ธรรมอันพึงรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และไม่
 พึงรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อาศัยธรรมอันพึงรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และไม่พึงรู้ด้วยสิ่งใด
 สิ่งหนึ่ง เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อัน
 พึงรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และไม่พึงรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งพึงรู้ด้วย
 สิ่งใดสิ่งหนึ่ง และไม่พึงรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ วัตถุอาศัย
 ขันธ์ทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑
 มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตถารูป อุปาหารูป
 อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ดังนี้ ๑ ท่านบอกว่า เท่าที่มานี้ก็ยังข้อยอยู่ จมอนุโลม
 เพียงเท่านั้น

ส่วนวาระอื่น ท่านมิได้แจกไว้ เป็นแต่บอกว่า ควรแจกให้พิสดาร และ
 ในปัญหาวาระนั้น ท่านก็กล่าวไว้โดยย่อเฉพาะข้อเดียวว่า ธรรมอันพึงรู้ด้วย
 สิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันพึงรู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้น คือเหตุอันพึง
 รู้ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิด
 ขึ้นด้วยจิต ดังนี้ เป็นอันว่าจบมรดกานเพียงเท่านั้น

ในอัสวทกมาคิกาวา ธรรมอันเป็นอัสวะ อาศัยธรรมอันเป็นอัสว
 เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ทิฐาสวะ และอวิชชาสวะ อาศัยกามาสวะ ๔
 กามาสวะ และอวิชชาสวะ อาศัยทิฐาสวะ ๔ กามาสวะ ทิฐาสวะ อาศัย
 อวิชชาสวะ ๔ อวิชชาสวะ อาศัยภวาสวะ ๔ อวิชชาสวะ อาศัยทิฐาสวะ ๔
 ท่านบอกว่า ที่แจกมาแล้วนี้ แจกเป็นพิทธจักร โดยมีคำตั้งเพียง ๑
 เท่านั้น ๔ ธรรมอันไม่ใช่อัสวะ อาศัยธรรมอันเป็นอัสวะ เกิดขึ้นเพราะ
 เหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกับอัสวะ และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต

อาศัยอาสนะ ๑ ธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่เป็นอาสวะ อาศัยธรรมอันเป็นอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือทัญญาสวะ และอวิชชาสวะ กับขันธอันประกอบกัน และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยกามาสวะ ๑ ตอนนั้นก็ควรผูกถ้อยคำให้วนกันไปเหมือนกัน

ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นอาสนะ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ วัตถุอาศัยขันธทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ ขันธทั้งหลาย อาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต และกตัตตารูป อุปาทารูป อาศัยมหาภูตทั้งหลาย ๑ ธรรมอันเป็นอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ อาสวะ ๔ อาศัยขันธทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ

ธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่เป็นอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ กับอาสวะ และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ทัญญาสวะ และอวิชชาสวะ อาศัยกามาสวะ กับขันธอันประกอบกัน ๑ ตอนนั้นก็ควรแจกให้เป็นดังวงจรเหมือนกัน ๑ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ อาศัยธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นอาสวะ กับอาศัยอาสวะทั้งหลาย ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ๑ ธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่เป็นอาสวะ อาศัยธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ กับทัญญาสวะ และอวิชชาสวะ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นอาสวะ และอาศัยกามาสวะ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ดังนี้ ๑ ทานบอกว่าเท่าที่ว่ามัน เป็นเนื้อความย่อเท่านั้น ขอบุญโลมเพียงเท่านี้

ในบัจฉนียว่า ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ไม่เป็นอาสวะ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ วัตถุอาศัยขันธทั้งหลายใน

ขณะอเหตุกปฏิสนธิ^๕ ชั้น^๕ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ ฯลฯ^๕
 ธรรมอันเป็นอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบังจย^๕
 นั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจณาและอุทธัจจะ อาศัยชั้น^๕ทั้งหลายอันไปกับ
 วิจิกิจณาและอุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ อาศัยธรรมอันเป็นอาสวะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
 อารัมมณบังจยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยอาสวะทั้งหลาย ฯ ธรรมอัน
 เป็นอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอารัมมณบังจยนั้น
 คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น^๕ทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ วัตถุอาศัยชั้น^๕
 ทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ ฯลฯ ธรรมอันไม่เป็น
 อาสวะ อาศัยธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
 อารัมมณบังจยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยอาสวะและชั้น^๕อันประกอ
 กัน สันเนอความซึ่งท่านกล่าวไว้โดยย่อเพียงเท่านั้น ฯ สหชาตวาร ก็คล้ายกับ
 ปฏิจจวาร

ในปัจจยวาระว่า ธรรมอันเป็นอาสวะ มีธรรมอันเป็นอาสวะเป็นบังจย^๕
 เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจยนั้น มีข้อความ ๓ คล้ายกับในปฏิจจวาร ฯ ธรรม
 ไม่เป็นอาสวะ มีธรรมอันไม่เป็นอาสวะเป็นบังจย^๕ เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจยนั้น^๕
 คือ ชั้น^๕ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีชั้น^๕ ๑ ซึ่งไม่เป็นอาสวะเป็นบังจย^๕ ชั้น^๕ ๒
 มีชั้น^๕ ๒ เป็นบังจย^๕ วัตถุมีชั้น^๕ทั้งหลายในขณะปฏิสนธิเป็นบังจย^๕ ชั้น^๕ทั้งหลาย
 มีวัตถุเป็นบังจย^๕ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกตัตตารูป อุปาทารูป มีมหาภูตทั้งหลาย
 เป็นบังจย^๕ ชั้น^๕ทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ มีวัตถุเป็นบังจย^๕ ฯ ธรรมอันเป็น
 อาสวะ มีธรรมอันไม่เป็นอาสวะเป็นบังจย^๕ เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจยนั้น^๕ คือ
 อาสวะทั้งหลาย มีชั้น^๕ทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะบังจย^๕ อาสวะทั้งหลายมี
 วัตถุเป็นบังจย^๕

ธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่เป็นอาสวะ มีธรรมอันไม่เป็นอาสวะเป็นบังจย^๕
 เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจยนั้น^๕ คือ ชั้น^๕ ๓ กับอาสวะ และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
 มีชั้น^๕ ๑ ซึ่งไม่เป็นอาสวะเป็นบังจย^๕ ชั้น^๕ ๒ มีชั้น^๕ ๒ เป็นบังจย^๕ อาสวะกับ
 ชั้น^๕อันประกอ^๕กัน มีวัตถุเป็นบังจย^๕ ฯ ธรรมอันเป็นอาสวะ มีธรรมอันไม่

เป็นอาสวะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ทิฏฐาสวะและอวิชชาสวะ
มิกามาสวะ และขันธอันประกอบกันเป็นปัจจัย ๆ ทิฏฐาสวะ และอวิชชาสวะ
มิกามาสวะกับวัตถุเป็นปัจจัย ๆ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ มีธรรมอันเป็นอาสวะ
และไม่เป็นอาสวะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิตมีขันธ์ ๑ ซึ่งไม่เป็นอาสวะ กับอาสวะเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒
เป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ มีอาสวะและวัตถุเป็นปัจจัย

ธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่เป็นอาสวะ มีธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่
เป็นอาสวะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับทิฏฐาสวะ
อวิชชาสวะ และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ ๑ ซึ่งไม่เป็นอาสวะ กับกามาสวะ
เป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ๆ ทิฏฐาสวะ อวิชชาสวะ กับขันธ
อันประกอบกัน มิกามาสวะแล้ววัตถุเป็นปัจจัย จบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ในปัจจัยนี้ว่า ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ มีธรรมอันไม่เป็นอาสวะเป็นปัจจัย
เกิดขึ้นเพราะเหตุเป็นปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ ๑ ซึ่ง
ไม่เป็นอาสวะ ซึ่งไม่มีเหตุปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ส่วนนอกเหตุก-
ปฏิสนธินี้ เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ๆ จักขุวิญญาณ มีจักขวาทนะเป็นปัจจัย
กายวิญญาณ มีกายาทนะเป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ อันไม่มี
เหตุ มีวัตถุเป็นปัจจัย

ธรรมอันเป็นอาสวะ มีธรรมอันไม่เป็นอาสวะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ มีขันธอันไปกับ
วิจิกิจฉาและอุทธัจจะ กับวัตถุเป็นปัจจัย ดังนี้ ๆ นิสสยวารเหมือนปัจจัยวาร

ในสังสัจจวารท่านก็กล่าวไว้แต่เพียงโดยย่อว่า ธรรมอันเป็นอาสวะ
ปะปนกับธรรมอันเป็นอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ทิฏฐาสวะ และ
อวิชชาสวะ ปะปนกับกามาสวะ ดังนี้ ๆ ถึงแม้ว่าสัมปยุตตวารก็คล้ายกับ
สังสัจจวาร สันข้อความในกัมมัตถนเพียงเท่านั้น

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๑๒๘

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปัญหาวารในอาสวทุกมาติกา

อาสโว ฌมโม อาสวสฺส ฌมมสฺส เหตุปัจจยเณ ปจฺจโย กามาสโว
ทฺธิจฺจาสวสฺส อวิชฺชาสวสฺสาคิ

ณ บัณฑิต อาตมภาพักได้แสดงคัมภีร์มหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๑๒๘ ว่าด้วย
ปัญหาวารในอาสวทุกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะนั้น คือ
กามาสวะเป็นเหตุปัจจัยแห่งทฺธิจฺจาสวสฺส แห่งอวิชฺชาสวสฺส และภวาสวะเป็นต้น
ปัจจัยแห่งอวิชฺชาสวสฺส ฯ ตอนนั้นก็ควรผูกถ้อยคำให้วนกันไป ซึ่งเรียกว่า
พัทธจักร ฯ ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะนั้น
คือ เหตุทั้งหลายอันเป็นอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งชั้นอื่นประกอบกัน และ
แห่งรูปอื่นเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรม
อันเป็นอาสวะและไม่เป็นอาสวะนั้น คือ กามาสวะเป็นเหตุปัจจัยแห่งทฺธิจฺจาสวสฺส
แห่งอวิชฺชาสวสฺส แห่งชั้นอื่นประกอบกัน และแห่งรูปอื่นเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ
ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น คือ เหตุ
ทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งชั้นอื่นประกอบกัน และแห่ง
รูปอื่นเกิดขึ้นด้วยจิตและปฏิสนธิ ฯ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นเหตุปัจจัย
แห่งอาสวะอันประกอบกัน ฯ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่ง

ธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่เป็นอาสวะนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ
เป็นเหตุบังจยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตซึ่งเป็น
อาสวะ ฯ ธรรมอันเป็นอาสวะและไม่เป็นอาสวะ เป็นเหตุบังจยแห่งธรรม
อันไม่เป็นอาสวะนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันเป็นอาสวะและไม่เป็นอาสวะ เป็น
เหตุบังจยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นอาร์มมณบังจยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะนั้น คือ
อาสวะทั้งหลายปรารภอาสวะทั้งหลายแล้วเกิดขึ้น ฯ ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็น
อาร์มมณบังจยแห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ
ปรารภขันธทั้งหลายแล้วเกิดขึ้น ฯ ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นอาร์มมณบังจย
แห่งธรรมอันเป็นอาสวะและไม่เป็นอาสวะนั้น คือ อาสวะและขันธอันประกอบ
กัน ปรารภอาสวะทั้งหลายแล้วเกิดขึ้น ฯ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็น
อาร์มมณบังจยแห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น คือ บุคคลให้ทาน ถวายศีล ทำ
อุโบสถกรรม แล้วพิจารณา ออกจากฌานแล้วพิจารณาฌาน พระอริยะ
ทั้งหลาย ออกจากมรรคแล้วย่อมพิจารณาผลนิพพาน นิพพานเป็น
อาร์มมณบังจยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใสแห่งมรรคผล พระอริยะ
ทั้งหลายย่อมพิจารณาภิเลสที่ละแล้ว ที่ไม่เป็นอาสวะ พิจารณาภิเลสที่ข้ามไว้
แล้ว รู้ภิเลสที่เคยกำเริบแล้ว บุคคลย่อมเห็นแจ้งจักขุตลอดถึงชาติ และ
ขันธทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ ว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มังคับไม่ได้ แล้วก็นินคิ
เพลิกเพลิน ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะและโทมนัส บุคคลย่อมได้เห็นรูปด้วย
ทิพยจักขุ ได้ฟังเสียงด้วยทิพยโสต รูจิตของผู้นั้นจิตอันไม่เป็นอาสวะ ด้วย
เจโตปริยญาณ อากาสนัญญาตชนะ เป็นอาร์มมณบังจย แห่งวิญญาณัญญาตชนะ
อาภิญญัญญาตชนะ เป็นอาร์มมณบังจย แห่งเนวสัญญานาสัญญาตชนะ รูปา-
ยตนะ เป็นอาร์มมณบังจยแห่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพายตนะ เป็นอาร์มมณ-
บังจยแห่งกายวิญญาณ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอาร์มมณบังจย
แห่งอิทธิวิญญาณ อาริษฏฆาการ ฯ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอาร์มมณบังจย
แห่งธรรมอันเป็นอาสวะนั้น คือ บุคคลให้ทาน ถวายศีล ทำอุโบสถกรรมแล้ว
ย่อมยินดีเพลิกเพลิน ปรารภสิ่งนั้นแล้วอาสวะทั้งหลายก็เกิดขึ้น บุคคลย่อม

ขึ้นก็เพ่งเล็งเพ่งดูต่อมานและวัตถุ ตลอดจนชาติและขันธทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ
 ปรารภสิ่งนั้นแล้วอาสวะทั้งหลายก็เกิดขึ้น ๑ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็น
 อารัมมณปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นอาสวะและไม่เป็นอาสวะนั้น ก็เหมือนกับที่
 ว่างมาแล้ว แปลกแต่ว่า อาสวะและขันธอันประกอบกัน ปรารภทานเป็นต้น
 นั้นแล้วก็เกิดขึ้น ๑ ธรรมอันเป็นอาสวะและไม่เป็นอาสวะ เป็นอารัมมณ-
 ปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะนั้น คือ อาสวะทั้งหลาย ปรารภอาสวะและ
 ขันธอันประกอบกันแล้วเกิดขึ้น ๑ ธรรมอันเป็นอาสวะนั้นและไม่เป็นอาสวะ เป็น
 อารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ
 ปรารภอาสวะและขันธอันประกอบกันแล้วเกิดขึ้น ๑ ธรรมอันเป็นอาสวะและ
 ไม่เป็นอาสวะ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรม อันเป็นอาสวะและไม่เป็นอาสวะ
 นั้น คือ อาสวะและขันธอันประกอบกัน ปรารภอาสวะและขันธอันประกอบ
 กันแล้วก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะนั้น คือ
 มัารมณเป็นใหญ่ ๑ คำว่า มัารมณเป็นใหญ่นั้น คือ อาสวะทั้งหลาย
 ทำอาสวะทั้งหลายให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ขนความอีก ๒ ข้อที่ยังเหลืออยู่
 คล้ายกับในอารัมมณปัจจัย ๑ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่ง
 ธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น คือ มัารมณเป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑
 คำว่า มัารมณเป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลให้ทาน ถวายศีล ทำอุโบสถกรรมแล้ว
 ย่อมทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา ย่อมพิจารณาสิ่งที่ประพฤติดีไว้ก่อนแล้ว
 พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคผลนิพพานให้เป็นใหญ่ แล้ว
 พิจารณา นิพพานเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใสแห่งมรรคผล
 บุคคลทำกิจตลอดถึงวัตถุ และขันธทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ ให้เป็นใหญ่
 แล้วขึ้นก็เพ่งเล็งเพ่งดู รากะทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น

คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือความเป็นใหญ่อันไม่เป็นอาสวะ เป็น
 อธิปัตติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ธรรม
 อันไม่เป็นอาสวะ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะนั้น คือ มัารมณ
 เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มัารมณเป็นใหญ่นั้น คือ
 บุคคลทำทานตลอดถึงขันธทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ ให้เป็นใหญ่แล้วขึ้นก็เพ่งเล็ง

เพลิน อาสวะทั้งหลายทำสังนให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้น ๑ คำว่า มีสหชาติ
เป็นใหญ่^๕ ๑ คือ ความเป็นใหญ่อันไม่เป็นอาสวะ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งอาสวะ
อันประกอบกัน ๑ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็น
อาสวะและไม่เป็นอาสวะ^๕ ๑ คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑
คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น ก็เหมือนกับที่มาแล้ว ๑ คำว่า มีสหชาติ
เป็นใหญ่^๕ ๑ คือ ความเป็นใหญ่อันไม่เป็นอาสวะ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธ
อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตเป็นอาสวะ ๑ ธรรมอันเป็น
อาสวะและไม่เป็นอาสวะ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะ^๕ ๑ คือ
มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น ได้แก่บุคคลทำอาสวะ
และขันธอันประกอบกัน ให้เป็นใหญ่ด้วยอินทรีย์เพลิดเพลิน อาสวะทั้งหลายทำ
สังนให้เป็นใหญ่แล้ว^๕ ๑ ๑ ชอนกัมมข้อความ ๓ ตามที่มาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะ^๕ ๑ คือ
อาสวะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอาสวะหลัง ๆ ๑ ๑ ธรรมอันเป็นอาสวะ
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะ^๕ ๑ คือ อาสวะก่อน ๆ เป็นอนันตร-
ปัจจัยแห่งขันธอันไม่เป็นอาสวะหลัง ๆ อาสวะทั้งหลายเป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
การออก ๑ ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะ
และไม่เป็นอาสวะ^๕ ๑ คือ อาสวะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอาสวะหลัง ๆ
และแห่งขันธอันประกอบกัน ๑ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัย
แห่งธรรมอันเป็นอาสวะ^๕ ๑ คือ ขันธอันไม่เป็นอาสวะก่อน ๆ เป็นอนันตร-
ปัจจัยแห่งขันธอันไม่เป็นอาสวะหลัง ๆ อนุโลมเป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภู
แห่งผลสมาบัติ ๑ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอัน
เป็นอาสวะ^๕ ๑ คือ ขันธอันไม่เป็นอาสวะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ
อันเป็นอาสวะหลัง ๆ ๑ ๑ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งธรรม
อันเป็นอาสวะและไม่เป็นอาสวะ^๕ ๑ คือ ขันธอันไม่เป็นอาสวะก่อน ๆ เป็น
อนันตรปัจจัยแห่งอาสวะหลัง ๆ และแห่งขันธอันประกอบกัน ๑ ๑ ธรรมอัน
เป็นอาสวะและไม่เป็นอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะ^๕ ๑ มีข้อ
ความ ๓ ๑ ๑ ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นสมันตรปัจจัย สหชาติปัจจัย และอัญญ-
มัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย^๕ ๑ มีข้อความอย่างละ ๕ แต่ท่านมิได้แจกไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะนั้น คือ
 อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกตินี้
 คือ อาสวะทั้งหลายเป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งอาสวะทั้งหลาย อนึ่งเกม ๓ ข้อ ๑
 ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น คือ
 อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกตินี้ คือ
 บุคคลอาศัยศรัทธาเป็นต้น ดังที่เคยมาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็น
 อุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑
 อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกตินี้ คือ บุคคลอาศัยศรัทธาเป็นต้น แล้ว
 ก็เกิดมานะทิฏฐิ ทำความเคียดความชังต่าง ๆ ดังที่มาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่เป็น
 อาสวะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่เป็นอาสวะนั้น
 คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกตินี้
 ก็เหมือนกับที่เคยมาแล้ว ฯ ธรรมอันเป็นอาสวะและไม่เป็นอาสวะ เป็น
 อุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ
 อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกตินี้เหมือนกับที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น
 คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อน
 เหมือนกับที่เคยมาแล้ว ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวยตนะ เป็น
 ปุเรชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ
 วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ ฯ ธรรมอันไม่เป็น
 อาสวะ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะ คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑
 มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลิน
 ต่อจักขุตลอดถึงวัตถุ อาสวะทั้งหลายปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดขึ้น คำว่า มีวัตถุ
 เกิดก่อนนั้น คือวัตถุเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งอาสวะทั้งหลาย ฯ ธรรมอันไม่
 เป็นอาสวะ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่เป็นอาสวะนั้น
 คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น
 คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อจักขุ อาสวะและขันธ์อันประกอบกัน ปรารภ
 สิ่งนั้นแล้วเกิดขึ้น ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจัย
 แห่งอาสวะ และแห่งขันธ์อันประกอบกับอาสวะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น
คือ อาสวะทั้งหลายอันเกิดภายหลัง เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งกายนี้ ซึ่งเกิด
ก่อน ฯ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น
คือ ขันธทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะซึ่งเกิดภายหลัง เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งกาย
นี้ ซึ่งเกิดก่อน ฯ ธรรมอันเป็นอาสวะและไม่เป็นอาสวะ เป็นปัจฉาชาติปัจจัย
แห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น คือ อาสวะและขันธอันประกอบกันซึ่งเกิดภายหลัง
เป็นปัจฉาชาติปัจจัยแห่งกายนี้ ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นอาสวะปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะนั้น มี
ข้อความ ๕ แต่ท่านมิได้แจกไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น คือ
เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วย
กันนั้น คือ เจตนาอันไม่เป็นอาสวะ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน
และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ
เจตนาอันไม่เป็นอาสวะ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันเป็นวิบาก และแห่ง
กตัตถารูปทั้งหลาย ฯ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอัน
ไม่เป็นอาสวะ คือ เจตนาอันไม่เป็นอาสวะ เป็นกรรมปัจจัยแห่งอาสวะอัน
ประกอบกัน ฯ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันเป็น
อาสวะ และไม่เป็นอาสวะนั้น คือ เจตนาอันไม่เป็นอาสวะ เป็นกรรมปัจจัย
แห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งอาสวะ แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น เป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะ มี
ข้อความเดียว ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอาหารปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น
คือ อาหารทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอาหารปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน
และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาหารที่เป็นคำ ฯ ในขณะปฏิสนธิ เป็นอาหาร
ปัจจัยแห่งกายนี้ ฯ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอาหารปัจจัยแห่งธรรมอัน
เป็นอาสวะนั้น คือ อาหารทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอาหารปัจจัยแห่งอาสวะ

อันประกอบกัน ๑ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะเป็นอาหารบัจจย^๕ แห่งธรรมอันเป็นอาสวะและไม่เป็นอาสวะนั้น คือ อาหารทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอาหารบัจจย^๕ แห่งขันธ^๔อันประกอบกันและแห่งอาสวะ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอินทรีย์บัจจย^๕แห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น คือ อินทรีย์ทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอินทรีย์บัจจย^๕แห่งขันธ^๔อันประกอบกันและแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต จักขุอินทรีย์ในขณะปฏิสนธิ เป็นอินทรีย์บัจจย^๕แห่งจักขุวิญญาณ กายอินทรีย์เป็นอินทรีย์บัจจย^๕แห่งกายวิญญาณ รูปชีวิตินทรีย์เป็นอินทรีย์บัจจย^๕แห่งกตัตถารูปทั้งหลาย ๑ ที่เป็นฌานบัจจย^๕มีข้อความ ๓ ๔ ๕ เป็นมรรคบัจจย^๕ และสัมปยุตบัจจย^๕มีข้อความอย่างละ ๘ ดังนี้ ๑ สันข้อความในกัณฑ์เพียงเท่านั้น.

เอว^๔ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๑๒๙

คัมภีร์พระมหาบัญญัติฐาน

ว่าด้วยบัญญัติหาวาร ในอาสวทุกมาติกา

อาสโว ชมโม โน อาสวสุส ชมมสุส วิปยุตตปจฺจเยน ปจฺจโย สหชาตํ ปจฺจชาตํ ๑ สหชาตาคี

ณ บัณฑิต^๕ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์มหาบัญญัติฐาน กัณฑ์ที่ ๑๒๙ ว่าด้วยบัญญัติหาวาร ในอาสวทุกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทฺธศาสนาและพุทฺธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น ว่า ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นวิปยุตตบัจจย^๕แห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น คือ

เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน
คือ อาสวะทั้งหลาย เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็น
ของเกิดภายหลังนั้น คือ อาสวะทั้งหลายเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายอันซึ่งเกิด
ก่อน ๑ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะ
นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๑
คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ จันทรทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ เป็นวิป-
ยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต จันทรทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ เป็นวิป-
ยุตตปัจจัยแห่งวัตถุ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งจันทรทั้งหลาย ๑ คำว่า เป็น
ของเกิดก่อนนั้น คือ จักขวยตนะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายตนะ
เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งจันทรทั้งหลาย
อันไม่เป็นอาสวะ ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ จันทรทั้งหลาย
อันไม่เป็นอาสวะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายอันซึ่งเกิดก่อน ๑ ธรรมอันไม่
เป็นอาสวะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะนั้น คือ เป็นของเกิด
ก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งอาสวะ
ทั้งหลาย ๑ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะ
และไม่เป็นอาสวะ คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน
นั้น คือ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งจันทรอันประกอบกัน ธรรมอันเป็นอาสวะ
และไม่เป็นอาสวะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น คือ เป็น
ของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น
คือ อาสวะและจันทรอันประกอบกัน เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วย
จิต ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ อาสวะและจันทรอันประกอบกัน
เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายอันซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะนั้น คือ
กามาสวะ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งทัญญาสวะ และอวิชชาสกะ ๑ ตอนนั้นก็ควรผูก
พัทธจักร ๑ ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะ
นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ คำว่า เป็นของเกิด
ด้วยกันนั้น คืออาสวะทั้งหลาย เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งจันทรอันประกอบกัน และ

แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ อาสวะทั้งหลาย
 เป็นอดีตปัจจัยแห่งกายนขาที่เกิดก่อน ๑ ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นอดีตปัจจัย
 แห่งธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่เป็นอาสวะนั้น คือ การอาสวะ เป็นอดีตปัจจัย
 แห่งวิภูษาสวะ แห่งวิชชาสวะ แห่งขันธอัมประกอบกัน และแห่งรูปอัน
 เกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอดีตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็น
 อาสวะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑
 เป็นอาหาร ๑ เป็นอเนกรีย์ ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ
 ซึ่งไม่เป็นอาสวะ เป็นอดีตปัจจัยแห่งขันธ ๓ ข้อเท่านั้นบอกว่า ควรกล่าวถึง
 อสัณฺณสत्ตว์ด้วย ๑ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้ง ตา หู จมูก
 ลิ้น กาย เสข ๑ กลิ่น รส โสณฺฑิพพะ วัตถุ อันเป็นของไม่เที่ยง เป็น
 มุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็เกิดราคะและโทมนัส บุคคลย่อมได้เห็นรูปด้วยทิพ
 จักษุ ได้ฟังเสียงด้วยทิพโสท รูปายตนะ เป็นอดีตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ
 โสณฺฑิพพะตนะ เป็นอดีตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ จักขวายตนะ เป็นอดีตปัจจัย
 แห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะ เป็นอดีตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุ เป็นอดีต
 ปัจจัยแห่งขันธอันไม่ใช่อาสวะ ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ
 ทั้งหมดอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอดีตปัจจัยแห่งกายนขา ซึ่งเกิดก่อน อาหารที่เป็น
 คำ ๑ เป็นอดีตปัจจัยแห่งกายนขา รูปชีวิตินทรีย์ เป็นอดีตปัจจัยแห่งกตัตถารูป
 ทั้งหมด ๑ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอดีตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะนั้น
 คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น
 คือ ขันธทั้งหลายอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอดีตปัจจัยแห่งอาสวะทั้งหลาย ๑ คำว่า
 ทั้งหมดปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดขึ้น วัตถุเป็นอดีตปัจจัยแห่งอาสวะทั้งหลาย ๑
 ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอดีตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่เป็น
 อาสวะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ คำว่า เป็นของ
 เกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นอาสวะ เป็นอดีตปัจจัยแห่งขันธ ๓ และ
 แห่งอาสวะทั้งหลาย กับแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ ๒ เป็นอดีตปัจจัยแห่ง
 ขันธ ๒ ๑ ข้อนี้ควรผูกด้วยคำให้วนกันไปคังคจักรเหมือนกัน ๑ ธรรมอัน

เป็นอาสวะและไม่เป็นอาสวะ เป็นอรรถบัญญัติแห่งธรรมอันเป็นอาสวะนั้น คือ
 เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น
 คือ อาสวะและขันธอันประกอบกัน ซึ่งไม่มีอาสวะ เป็นอรรถบัญญัติแห่งทิวาสวะ
 และอวิชชาสวะ ข้อนั้นก็ควรผูกถ้อยคำเป็นดังกังจักรเหมือนกัน ๑ กามาสวะ
 และวัตถุ เป็นอรรถบัญญัติแห่งทิวาสวะ และอวิชชาสวะ ๑ ธรรมอันเป็น
 อาสวะและไม่เป็นอาสวะ เป็นอรรถบัญญัติแห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะนั้น คือ
 เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑
 เป็นอินทรีย์ ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นอาสวะ
 กับอาสวะทั้งหลาย เป็นอรรถบัญญัติแห่งขันธ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑
 คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ อาสวะและมหาภูตทั้งหลาย เป็นอรรถบัญญัติ
 แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาสวะและวัตถุ เป็นอรรถบัญญัติแห่งขันธทั้งหลาย
 อันไม่เป็นอาสวะ ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ อาสวะทั้งหลายกับ
 อาหารที่เป็นคำ ๆ เป็นอรรถบัญญัติแห่งกายนี้ ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น
 คือ อาสวะกับรูปจิตินทรีย์ เป็นอรรถบัญญัติแห่งกตัตถารูปทั้งหลาย ๑ ธรรม
 อันเป็นอาสวะและไม่เป็นอาสวะ เป็นอรรถบัญญัติแห่งธรรมอันเป็นอาสวะ และ
 ไม่เป็นอาสวะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า
 เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นอาสวะ กับกามาสวะ เป็นอรรถ
 บัญญัติแห่งขันธ ๓ และแห่งทิวาสวะ อวิชชาสวะ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
 ขันธ ๒ เป็นอรรถบัญญัติแห่งขันธ ๒ ตอนนั้นก็ควรผูกถ้อยคำเหมือนกัน ๑ คำว่า
 เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ กามาสวะและวัตถุ เป็นอรรถบัญญัติแห่งทิวาสวะ
 และอวิชชาสวะ และขันธอันประกอบกัน ตอนนั้นก็ควรผูกถ้อยคำเป็นดังกังจักร
 เหมือนกัน ๑ ทิวากการผูกถ้อยคำเป็นดังกังจักรนั้น คือ เก็บคำเหล่านี้แจก
 กันไป แต่ถ้าไม่แจกกันไป จะพูดเป็นคำธรรมคา ก็ได้ใจความว่าสิ่งเหล่านี้
 ต่างก็เป็นอรรถบัญญัติแห่งสิ่งเหล่านั้น ดังนี้ จมอนุโลมเพียงเท่านี้

ในปัจจุบันนี้ว่า ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอารัมมณบัญญัติ และสหชาติ
 บัญญัติ อุปนิสสยบัญญัติ แห่งธรรมอันเป็นอาสวะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นอารัมมณบัญญัติ สหชาติบัญญัติ อุปนิสสยบัญญัติ
 บัณฑิตบัญญัติ แห่งธรรมอันไม่มีอาสวะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอาสวะ เป็นอาร์มณบ้งจย สหชาติบ้งจย อุปนิสสยบ้งจย
แห่งธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่เป็นอาสวะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอาร์มณบ้งจย สหชาติบ้งจย อุปนิสสยบ้งจย
ปุเรชาติบ้งจย บังดาชาติบ้งจย กรรมบ้งจย อินทริยบ้งจย แห่งธรรมอันไม่เป็น
อาสวะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอาร์มณบ้งจย สหชาติบ้งจย อุปนิสสยบ้งจย
ปุเรชาติบ้งจย แห่งธรรมอันเป็นอาสวะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เป็นอาร์มณบ้งจย สหชาติบ้งจย อุปนิสสยบ้งจย
ปุเรชาติบ้งจยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่เป็นอาสวะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอาสวะและไม่เป็นอาสวะ เป็นอาร์มณบ้งจย สหชาติบ้งจย
อุปนิสสยบ้งจย ปุเรชาติบ้งจย แห่งธรรมอันเป็นอาสวะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอาสวะนั้นและไม่เป็นอาสวะ เป็นอาร์มณบ้งจย สหชาติบ้งจย
อุปนิสสยบ้งจย แห่งธรรมอันไม่เป็นอาสวะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอาสวะและไม่เป็นอาสวะนั้น เป็นอาร์มณบ้งจย สหชาติบ้งจย
อุปนิสสยบ้งจย แห่งธรรมอันเป็นอาสวะ และไม่เป็นอาสวะ ดังนี้ ๑ จบบังจนัย
และอาสวทุกมัตติกาเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นข้อความในสาส์นทุกมัตติกาว่า ธรรมอันมีอาสวะ อาศัย
ธรรมอันมีอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุบ้งจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นเพราะ
จิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอาสวะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย
ในขณะปฏิสมธิ ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ มหาภูต ๒
อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตกับกตัตถารูป และอุปาทารูป อาศัย
มหาภูตทั้งหลาย ฯ ธรรมอันไม่เป็นอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้น
เพราะเหตุบ้งจยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีอาสวะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ
ธรรมอันมีอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่มีอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุบ้งจยนั้น คือ รูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันไม่มีอาสวะ ฯ ธรรมอันมีอาสวะและ
ไม่มีอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่มีอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุบ้งจยนั้น คือ ขันธ์ ๓
กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่มีอาสวะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒

ธรรมอันมีอาสวะ อาศัยธรรมอันมีอาสวะ และไม่มีอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์และมหาภูตทั้งหลายอันไม่มี
อาสวะ ฯ ขอนท่านบอกวามข้อความเหมือนกันในโลกียทุกมัตติกา เป็นอัน
ว่าจบสาสวทุกมัตติกาเพียงเท่านี้

ต่อไปนี้เป็นข้อความในอัสวะ สัมปยุตตทุกมัตติกาว่า ธรรมอันประกอบ
กับอาสวะ อาศัยธรรมอันประกอบกับอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ
ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งประกอบกับอาสวะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ธรรมอัน
ปราศจากอาสวะ อาศัยธรรมอันประกอบกับอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกับอาสวะ โมหะนับ
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันไปกับโทมนัส ฯ ธรรมอันประกอบ
กับอาสวะ และไม่ประกอบกับอาสวะ อาศัยธรรมอันประกอบกับอาสวะ เกิด
ขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่ง
ประกอบกับอาสวะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ขันธ์ ๓ กับโมหะ และรูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับโทมนัส ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ธรรม
อันไม่ประกอบกับอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ เกิดขึ้นเพราะ
เหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่ประกอบ
กับอาสวะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยโมหะอันไป
กับโทมนัส และไปกับวิจิกิฉา ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น วัตถุอาศัยขันธ์ทั้งหลาย
ขันธ์ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๓
มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกตัตตารูป อุปาทารูป อาศัย
มหาภูตทั้งหลาย ฯ ธรรมอันประกอบกับอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่ประกอบกับ
อาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ์อันประกอบกับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยโมหะอันไป
ไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิฉา และอุทฺทัจจะ ฯ ธรรมอันประกอบกับอาสวะ
และไม่ประกอบกับอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ เกิดขึ้นเพราะ
เหตุปัจจัยนั้น คือขันธ์อันประกอบกับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยโมหะอันไป
ไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิฉา และอุทฺทัจจะ ฯ ธรรมอันประกอบกับอาสวะ
อาศัยธรรมอันประกอบกับอาสวะ และไม่ประกอบกับอาสวะ เกิดขึ้นเพราะ

เหตุบังจັນนั้น คือ จันท์ ๓ อาศัษจันท์ ๑ กับโมหะซึ่งไปกับโทมนัส และไปกับ
 วิจิกิจฉา และอุทัจจะ จันท์ ๒ อาศัษจันท์ ๒ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ
 อาศัษธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
 บังจันนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัษจันท์และมรรคทั้งหลาย ซึ่งประกอบด้วย
 กับอาสวะ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัษจันท์กับโมหะซึ่งไปกับโทมนัส และไป
 กับวิจิกิจฉา อุทัจจะ ฯ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะ
 อาศัษธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
 บังจันนั้น คือ จันท์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัษจันท์ ๑ และโมหะซึ่งไป
 กับวิจิกิจฉา และอุทัจจะ จันท์ ๒ อาศัษจันท์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ อาศัษธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้น
 เพราะอาร์มมณบังจันนั้น คือ จันท์ ๓ อาศัษจันท์ ๑ ซึ่งประกอบด้วยอาสวะ จันท์ ๒
 อาศัษจันท์ ๒

ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ อาศัษธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้น
 เพราะอาร์มมณบังจันนั้น คือ โมหะอาศัษจันท์ทั้งหลาย ซึ่งไปกับโทมนัส และ
 ไปกับวิจิกิจฉา อุทัจจะ ฯ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะและไม่ประกอบด้วย
 อาสวะ อาศัษธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณบังจันนั้น
 คือ จันท์ ๓ โมหะ อาศัษจันท์ ๑ ซึ่งไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา อุทัจจะ ฯ
 ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ อาศัษธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้น
 เพราะอาร์มมณบังจันนั้น คือ จันท์ ๓ อาศัษจันท์ ๑ ซึ่งไม่ประกอบด้วยอาสวะ
 จันท์ ๒ อาศัษจันท์ ๒ จันท์ทั้งหลายอาศัษวัตถุในขณะปฏิสนธิ ฯ ธรรมอันประ
 มาณด้วยอาสวะ อาศัษธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณ
 บังจันนั้น คือ จันท์อันประกอบด้วย อาศัษโมหะอันไปกับโทมนัส และไปกับ
 วิจิกิจฉา และอุทัจจะ ฯ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ อาศัษธรรมอันประกอบด้วย
 กับอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณบังจันนั้น คือ จันท์ ๓
 อาศัษจันท์ ๑ และโมหะซึ่งไปกับโทมนัส วิจิกิจฉาและอุทัจจะ จันท์ ๒ อาศัษ
 จันท์ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ อาศัยธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้น
 เพราะอธิปัตติบังจันนั้น มีข้อความ ๓ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ อาศัย
 ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติบังจันนั้น คือ ชันธ ๓ กับรูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชันธ ๑ ซึ่งไม่ประกอบด้วยอาสวะ ชันธ ๒ อาศัยชันธ ๒
 รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยโมหะอันไปกับโทมนัส มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑
 มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๓ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต กับอุปาทารูป อาศัยมหาภูต
 ทั้งหลาย ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ
 เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติบังจันนั้น คือ ชันธอันประกอบด้วยอาสวะ อาศัยโมหะอันไปกับ
 โทมนัส ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะ อาศัย
 ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติบังจันนั้น คือ ชันธ ๓ กับรูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยโมหะอันไปกับโทมนัส ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ
 อาศัยธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติ
 บังจันนั้น คือ ชันธ ๓ อาศัยชันธ ๑ กับโมหะซึ่งไปกับโทมนัส ชันธ ๒ อาศัยชันธ ๒ ๑
 ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ อาศัยธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วย
 กับอาสวะ เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติบังจันนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชันธและ
 มหาภูตทั้งหลาย อันประกอบด้วยอาสวะ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชันธกับ
 โมหะ ซึ่งไปกับโทมนัส ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วย
 อาสวะ อาศัยธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้น
 เพราะอธิปัตติบังจันนั้น คือ ชันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชันธ ๑ กับ
 โมหะ ซึ่งไปกับโทมนัส ชันธ ๒ อาศัยชันธ ๒ ดังนี้ ๑ ๑ ท่านบอกกว่าที่แสดงมา
 นี้เป็นเนื้อความย่อ จบอนุโลมและข้อความในกัณฑ์นี้เพียงเท่านี้
 เอิ๋ว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๑๓๐

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปฏิจจวาร ในอาสวสัมปยุตตทุกขมัตติกา

อาสวสัมปยุตต์ ธรรม์ ปฏิจจ อาสววิปยุตโต ธรรม์ อุปปชชติ
นเหตุปจฺจยา วิจิกิจฺจาสหคเตติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๑๓๐ ว่าด้วย
ปฏิจจวาร ในอาสวสัมปยุตตทุกขมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ
พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งศาสนา
นั้นว่า ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ อาศัยธรรมอันประกอบกับอาสวะ เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบังจັນนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจฺจและอุทฺธจจะ อาศัย
ฉนฺธทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฺจและอุทฺธจจะ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ
อาศัยธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบังจັນนั้น คือ
ฉนฺธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยฉนฺธ ๑ ซึ่งไม่ประกอบกับอาสวะ ซึ่ง
ไม่มีเหตุ ฉนฺธ ๒ อาศัยฉนฺธ ๒ ส่วนในอเหตุกปฏิสนธิ นั้น เหมือนที่เคยมีมา
แล้ว ดังนี้ .

ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ อาศัยธรรมอันประกอบกับอาสวะ เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะอารัมมณบังจັນนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยฉนฺธทั้ง
หลายอันประกอบกับอาสวะ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ อาศัยธรรม
อันไม่ประกอบกับอาสวะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอารัมมณบังจັນนั้น คือ รูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยฉนฺธทั้งหลายอันไม่ประกอบกับอาสวะ และอาศัยโมหะ
อันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฺจ อุทฺธจจะ ส่วนขณะในปฏิสนธิ นั้น วัตถุ

อาศัยขันธทั้งหลาย มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๓
มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ ตลอดถึงคำว่าด้วยมหาภูตแห่งอสังญสัตว์ ดังที่
เคยมีมาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ อาศัยธรรมอันประกอบด้วย
อาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มณบัจจันนั้น
คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธและมหาภูตทั้งหลาย อันประกอบด้วยอาสวะ
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธกับโมหะอันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจา
อุทัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ อาศัยธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะอติปติบัจจันนั้น เหมือนที่เคยมีมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ อาศัยธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตบัจจันนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งประกอบด้วย
อาสวะในรูป ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ ๒ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ
อาศัยธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตบัจจันนั้น คือ
โมหะอันไปกับวิจิกิจาและอุทัจจะ อาศัยขันธทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจาและ
อุทัจจะในรูป รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธทั้งหลายอันประกอบด้วย
อาสวะ ฯ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะ อาศัย
ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตบัจจันนั้น คือ ขันธ์ ๓
กับโมหะ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไปกับวิจิกิจาและอุทัจจะในรูป ขันธ์ ๒ อาศัย
ขันธ ๒ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่ประกอบด้วย
อาสวะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตบัจจันนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่ง
ไม่ประกอบด้วยอาสวะในรูป ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยขันธทั้งหลาย อันไม่ประกอบด้วยอาสวะ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
โมหะอันไปกับโทมนัส ไปกับวิจิกิจาและอุทัจจะ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น
เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ฯ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่
ประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตบัจจันนั้น คือ ขันธ์อันประ
กอบกัน อาศัยโมหะอันไปกับวิจิกิจาและอุทัจจะ ธรรมอันประกอบด้วย
อาสวะ อาศัยธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ ไม่และประกอบด้วยอาสวะ เกิดขึ้น

ไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจันน คือ จันท์ ๓ จันท์อาศัย ๑ กับโมหะ ซึ่งไป
กับวิจิกิจาและอุทฺธัจจะในรูป จันท์ ๒ อาศัยจันท์ ๒ ๆ ธรรมอันไม่ประ-
กอบกับอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ และไม่ประกอบกับอาสวะ
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจันน คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยจันท์
และมหาภูตทั้งหลายอันไม่ประกอบกับอาสวะ และอาศัยจันท์และโมหะ ซึ่งไป
กับโหมณัส ไปกับวิจิกิจา และอุทฺธัจจะ จันท์ ๒ อาศัยจันท์ ๒ ที่เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะปัจจนาชาตปัจจันน ไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจันน มีข้อความอย่าง
ละ ๕ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบกับอาสวะ อาศัยธรรมอันประกอบกับอาสวะ เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะกรรมปัจจันน คือ เจตนาอันประกอบกับอาศัยจันท์ทั้งหลายอัน
ประกอบกับอาสวะ ๆ ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่
ประกอบกับอาสวะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกรรมปัจจันน คือ เจตนาอันไม่ประ
กอบกับ อาศัยจันท์ทั้งหลายอันไม่ประกอบกับอาสวะ ๆ ธรรมอันประกอบ
กับอาสวะ อาศัยธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกรรม
ปัจจันน คือ เจตนาประกอบกับ อาศัยโมหะซึ่งไปกับโหมณัส และวิจิกิจา
อุทฺธัจจะ ๆ ธรรมอันประกอบกับอาสวะ อาศัยธรรมอันประกอบกับอาสวะ
และไม่ประกอบกับอาสวะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะกรรมปัจจันน คือ เจตนาประ
กอบกับ อาศัยจันท์กับโมหะ ซึ่งไปกับวิจิกิจาและอุทฺธัจจะ ๆ ที่เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะวิปากมัจจันน ไม่ใช่เพราะอาศัยปัจจันน ไม่ใช่เพราะอินทริยปัจจันน
ไม่ใช่เพราะฉานปัจจันน ไม่ใช่เพราะมรรคปัจจันน ไม่ใช่เพราะสัมปยุตตปัจจันน
ไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจจันน ไม่ใช่เพราะนัตถิปัจจันน ไม่ใช่เพราะวิคตปัจจันน
ท่านมิได้แจกข้อความไว้ เป็นแต่บอกกำหนดไว้เท่านั้น ทั้งบอกว่าสหชาตวาร
ก็เหมือนกับปฏิจจวาร ดังนี้ ๑

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในปัจจยวารว่า ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ มี
ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะเป็นปัจจันน เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจันน มีข้อความ ๓
ตามที่ว่าไว้แล้วในปฏิจจวาร ๆ ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ มีธรรมอันไม่
ประกอบกับอาสวะเป็นปัจจันน เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจันน คือ จันท์

กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีชั้น ๑ ซึ่งไม่ประกอบกับอาสวะนั้นเป็นบ้งจย ชั้น ๒
มีชั้น ๒ เป็นบ้งจย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีโมหะอันไปกับโทมนัส และ
ไปกับวิจิกิจฉา อุทธัจจะ เป็นบ้งจย วัตถุมีชั้นทั้งหลายในขณะปฏิสนธิ เป็น
บ้งจย ชั้นทั้งหลายมีวัตถุเป็นบ้งจย มหาภูต ๓ มีมหาภูต ๑ เป็นบ้งจย รูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต กตัตถารูป อุปาหารูป มีมหาภูตทั้งหลายเป็นบ้งจย ชั้น
ทั้งหลายอันไม่ประกอบกับอาสวะ มีวัตถุเป็นบ้งจย โมหะอันไปกับโทมนัส และ
ไปกับวิจิกิจฉา อุทธัจจะ มีวัตถุเป็นบ้งจย ฯ ชรรมอันประกอบกับอาสวะ มี
ชรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะเป็นบ้งจย เกิดขึ้นเพราะเหตุบ้งจยนั้น คือ ชั้น
ทั้งหลายอันประกอบกับอาสวะ มีวัตถุเป็นบ้งจย ชั้นอันประกอบกัน มีโมหะ
อันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา อุทธัจจะ เป็นบ้งจย ฯ ชรรมอันประ
กอบกับอาสวะ และไม่ประกอบกับอาสวะ มีชรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ
เป็นบ้งจย เกิดขึ้นเพราะเหตุบ้งจย คือ ชั้นทั้งหลายอันประกอบกับอาสวะ
มีวัตถุเป็นบ้งจย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีมหาภูตทั้งหลายเป็นบ้งจย ชั้นอัน
ประกอบกันและรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีโมหะอันไปกับโทมนัส และไปกับ
วิจิกิจฉา อุทธัจจะ เป็นบ้งจย ชั้นกับโมหะอันไปกับโทมนัส มีวัตถุเป็น
บ้งจย ฯ ชรรมอันประกอบกับอาสวะ มีชรรมอันประกอบกับอาสวะ และไม่
ประกอบกับอาสวะเป็นบ้งจย เกิดขึ้นเพราะเหตุบ้งจยนั้น คือ ชั้น ๓ มีชั้น ๑
กับวัตถุ ซึ่งประกอบกับอาสวะ เป็นบ้งจย ชั้น ๒ มีชั้น ๒ เป็น
บ้งจย ชั้น ๓ มีชั้น ๑ กับโมหะ ซึ่งไปกับโทมนัสและไปกับวิจิกิจฉา
อุทธัจจะเป็นบ้งจย ชั้น ๒ มีชั้น ๒ เป็นบ้งจย ฯ ชรรมอันไม่ประกอบ
กับอาสวะ มีชรรมอันประกอบกับอาสวะ และไม่ประกอบกับอาสวะ เป็นบ้งจย
เกิดขึ้นเพราะเหตุบ้งจยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีชั้นและมหาภูต อันประ
กอบกับอาสวะเป็นบ้งจย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีชั้นกับโมหะ ซึ่งไปกับโทมนัส
และไปกับวิจิกิจฉา อุทธัจจะ เป็นบ้งจย โมหะอันไปกับโทมนัส มีชั้นกับวัตถุ
ซึ่งไปกับโทมนัสเป็นบ้งจย ฯ ชรรมอันประกอบกับอาสวะ และไม่ประกอบกับ
อาสวะ มีชรรมอันประกอบกับอาสวะ และไม่ประกอบกับอาสวะเป็นบ้งจย เกิด
ขึ้นเพราะเหตุบ้งจยนั้น คือ ชั้น ๓ มีชั้น ๑ กับวัตถุ ซึ่งประกอบกับอาสวะ

เป็นปัจจัย จันทร ๒ มีจันทร ๒ เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีจันทร
และมหากตทั้งหลาย อันประกอบกับอาสวะเป็นปัจจัย จันทร ๓ กับรูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต มีจันทร ๑ กับโมหะ ซึ่งไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา อุทธัจจะ
เป็นปัจจัย จันทร ๒ มีจันทร ๒ เป็นปัจจัย จันทร ๓ กับโมหะ มีจันทร ๑ กับ
วัตถุ ซึ่งไปกับโทมนัสเป็นปัจจัย จันทร ๒ มีจันทร ๒ เป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบกับอาสวะ มีธรรมอันประกอบกับอาสวะ เป็นปัจจัย
เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ตามที่กล่าวมาแล้วในปฏิจจวาร ฯ
ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ มีธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะเป็นปัจจัย เกิด
ขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ จันทร ๓ มีจันทร ๑ กับวัตถุ ซึ่งไม่ประกอบ
กับอาสวะเป็นปัจจัย จันทร ๒ มีจันทร ๒ เป็นปัจจัย จันทรทั้งหลาย มีวัตถุใน
ขณะปฏิสนธิเป็นปัจจัย จักขุวิญญาณ มีจักขวาทนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณ
มีกายาทนะเป็นปัจจัย จักรทั้งหลายอันไม่ประกอบกับอาสวะ มีวัตถุเป็นปัจจัย
โมหะอันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา อุทธัจจะ มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ
ธรรมอันประกอบกับอาสวะ มีธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะเป็นปัจจัย เกิด
ขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ จันทรอันประกอบกัน มีวัตถุเป็นปัจจัย จันทร
อันประกอบกัน มีโมหะอันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา อุทธัจจะเป็น
ปัจจัย ฯ ธรรมอันประกอบกับอาสวะ และไม่ประกอบกับอาสวะ มีธรรม
อันไม่ประกอบกับอาสวะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ จันทร
กับโมหะ ซึ่งไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา และอุทธัจจะ มีวัตถุเป็นปัจจัย
ธรรมอันประกอบกับอาสวะ มีธรรมอันประกอบกับอาสวะ และไม่ประกอบกับ
อาสวะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ จันทร ๓ มีจันทร ๑
กับวัตถุ ซึ่งประกอบกับอาสวะเป็นปัจจัย จันทร ๒ มีจันทร ๒ เป็นปัจจัย ฯ
ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ มีธรรมอันประกอบกับอาสวะ และไม่ประกอบกับ
อาสวะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไปกับโทมนัส
และไปกับวิจิกิจฉา อุทธัจจะ มีจันทรกับวัตถุ ซึ่งไปกับโทมนัส และไปกับ
วิจิกิจฉา อุทธัจจะ เป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันประกอบกับอาสวะ และไม่ประ
กอบกับอาสวะ มีธรรมอันประกอบกับอาสวะ และไม่ประกอบกับอาสวะเป็น
ปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ จันทร ๓ กับโมหะ มีจันทร ๑

กับวัตถุ ซึ่งไปกับโหมณัส และวิจิกิจฉา อุทัจจะ เป็นปัจจัย ชั้น ๒ มี
 ชั้น ๒ เป็นปัจจัย ๑ ที่เกิดขึ้นเพราะอธิปัตติปัจจัย เพราะอนันตรปัจจัย
 เพราะอวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ จบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ในปัจจัยนี้ว่า ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอัสวะ มีธรรมอันประกอบด้วย
 อัสวะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือโมหะอันไปกับวิจิกิจฉา
 และอุทัจจะ มีชั้นอันไปกับวิจิกิจฉา และอุทัจจะ เป็นปัจจัย ๑ ธรรม
 อันไม่ประกอบด้วยอัสวะ มีธรรมอันไม่ประกอบด้วยอัสวะเป็นปัจจัย เกิดขึ้น
 ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีชั้น ๑
 ซึ่งไม่ประกอบด้วยอัสวะ ซึ่งไม่เป็นเหตุเป็นปัจจัย ชั้น ๒ มีชั้น ๒ เป็น
 ปัจจัย ส่วนในอเหตุกปฏิสนธิ ตลอดถึงคำว่าด้วยอสังขณัตถ์นั้น เหมือน
 ขาลที่เคยมีมาแล้ว จักขุวิญญาณ มีจักขวายนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณ มี
 กายายนะเป็นปัจจัย ชั้นอันไม่ประกอบด้วยอัสวะ อันไม่มีเหตุ มีวัตถุ
 เป็นปัจจัย โมหะอันไปกับวิจิกิจฉา และอุทัจจะ มีวัตถุเป็นปัจจัย ๑ ธรรม
 อันไม่ประกอบด้วยอัสวะ มีธรรมอันประกอบด้วยอัสวะ และไม่ประกอบด้วย
 อัสวะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจฉา
 และอุทัจจะ มีชั้นและวัตถุ ซึ่งไปกับวิจิกิจฉา และอุทัจจะ เป็นปัจจัย
 คำน ๑ อันเป็นข้อความย่อ ตามที่ท่านว่าไว้ และท่านว่าถึงนิสสขวาร ก็
 คล้ายกันกับปัจจัยวาร

ในสังสัจจวาร ท่านก็ว่าไว้แต่เพียงโดยย่อว่า ธรรมอันประกอบด้วยอัสวะ
 ประปนกับธรรมอันประกอบด้วยอัสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยคั่นเท่านั้น เป็น
 อันจบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ในปัจจัยนี้ว่า ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอัสวะ ประปนกับธรรมอันประกอบด้วย
 อัสวะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและ
 อุทัจจะ ประปนกับชั้นทั้งหลาย อันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ ๑ ธรรม
 อันไม่ประกอบด้วยอัสวะ ประปนกับธรรมอันไม่ประกอบด้วยอัสวะ เกิดขึ้นไม่ใช่
 เพราะเหตุปัจจัย คั่นเท่านั้น ท่านบอกว่า ถึงแม้ว่าสัมปยุตตวาร ก็คล้าย
 กับสังสัจจวาร คั่น

ในปัญหาวารว่า ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบด้วยอาสวะ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต โทสะเป็นเหตุปัจจัยแห่งโมหะ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบด้วยอาสวะ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต โทสะเป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบด้วยอาสวะ และแห่งโมหะกับแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ โมหะอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบด้วยอาสวะ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต โมหะอันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา อุทธัจจะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิบัติสนธิ์นั้น เหมือนที่เคยมาแล้ว ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ โมหะอันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา อุทธัจจะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบด้วยอาสวะ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ โมหะอันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา อุทธัจจะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบด้วยอาสวะ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ โทสะและโมหะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบด้วยอาสวะ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ โทสะกับโมหะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ โทสะกับโมหะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบด้วยอาสวะ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑ ของคชข้อความในกัณฺฐกนฺทเพียงนี้ ๑ เอิว์ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๑๓๐

คัมภีร์พระมหาบัญชา

ว่าด้วยปัญหาวาร ในอัสวสัมปยุตตทุกกมัตติกา

อัสวสัมปยุตโต ชมโม อัสวสัมปยุตตสส ชมมสส อารมมณปัจจุเบน
ปัจจุโย อัสวสัมปยุตเตติ

ณ บัณฑิต อตมภาพจะได้แสดงคัมภีร์มหาบัญชา กัณฑ์ที่ ๑๓๐ ว่าด้วย
ปัญหาวาร ในอัสวสัมปยุตตทุกกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นพระโยชน์แก่พระ
พุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันประกอบด้วยอัสวะ เป็นอาร์มมณัจฉัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอัสวะ
นั้น คือขันธอันประกอบด้วยอัสวะ ปรรกขันธอันประกอบด้วยอัสวะแล้วเกิด
ขึ้น ฯ ธรรมอันประกอบด้วยอัสวะ เป็นอาร์มมณัจฉัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วย
อัสวะนั้น คือขันธกับโมหะ อันไม่ประกอบด้วยอัสวะ ปรรกขันธอัน
ประกอบด้วยอัสวะเกิดขึ้น ฯ ธรรมอันประกอบด้วยอัสวะ เป็นอาร์มมณัจฉัย
แห่งธรรมอันประกอบด้วยอัสวะ และไม่ประกอบด้วยอัสวะนั้น คือ ขันธกับโมหะ
อันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉาอุทธัจจะ ปรรกขันธอันประกอบด้วยอัสวะ
แล้วเกิดขึ้น ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอัสวะ เป็นอาร์มมณัจฉัยแห่งธรรมอัน
ไม่ประกอบด้วยอัสวะนั้น คือ มุคคผลพิจารณา ทาน ศีล อุโบสถกรรมที่ตนทำไว้
แล้ว และพิจารณาสิ่งที่ได้ประพฤติกี่ไว้แล้ว ออกกถณาน แล้วพิจารณาณ
พระอริยทั้งหลายออกจากมรรค แล้วพิจารณามรรค ผล นิพพาน นิพพานเป็น
อาร์มมณัจฉัยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใสแห่งมรรค ผล พระอริยะ
ทั้งหลายย่อมพิจารณากิเลสที่ละแล้ว ที่ไม่ประกอบด้วยอัสวะ และพิจารณากิเลส

ที่ข่มไว้แล้ว รุกเสสที่เคยก่ำไว้แล้ว บุคคลย่อมเห็นแจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุ และ
 จันทรอันไม่ประกอบกับอาสวะ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ ฯ ย่อม
 ได้เห็นรูปที่เพ่งจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพโพสธ วัตถุของผู้มีจิตอันไม่ประกอบกับ
 อาสวะด้วยเจโตปริยญาณ อากาสนัญญาตนะ เป็นอารมณ์บังจักษแห่งวิญญาณัญ
 ญาตนะ อากิญจัญญาตนะ เป็นอารมณ์บังจักษแห่งเนวสัญญานาสัญญาตนะ
 รปายตนะ เป็นอารมณ์บังจักษแห่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพายตนะเป็นอารมณ์
 บังจักษแห่งกายวิญญาณ จันทรอันไม่ประกอบกับอาสวะ เป็นอารมณ์บังจักษแห่ง
 อิทธิวิญญาณ และเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขณิกัมมุปคญาณ
 อนาคตังสญาณ อวัชชนาการ โมหะ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ เป็น
 อารมณ์บังจักษแห่งธรรมอันประกอบกับอาสวะนั้น คือ บุคคลให้ทาน ถิรศีล ทำ
 อุโบสถกรรม แล้วยินดีเพลิดเพลิน รากะ ปรารภสิ่งนั้น แล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิ
 วิจิกิจฉา อุทัจจะ โทมนัสที่เกิดขึ้น บุคคลย่อมพิจารณาสิ่งที่ประพฤติดีไว้แล้ว
 ออกจากมาน แล้วพิจารณาาน บุคคลย่อมยินดีเพลิดเพลินต่อจักขุตลอดถึงวัตถุ
 และจันทรอันไม่ประกอบกับรากะ ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิและโทมนัส
 วิจิกิจฉา อุทัจจะก็เกิดขึ้น ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ เป็นอารมณ์
 บังจักษแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ และไม่ประกอบกับอาสวะนั้น คือ จันทร
 กับโมหะ อันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา อุทัจจะ ปรารภจักขุ ตลอด
 ถึงวัตถุและจันทรอันไม่ประกอบกับอาสวะ แล้วก็เกิดขึ้น ฯ ธรรมอันประกอบกับ
 อาสวะและไม่ประกอบกับอาสวะ เป็นอารมณ์บังจักษแห่งธรรมอันประกอบกับ
 อาสวะนั้น คือ จันทรอันประกอบกับอาสวะ ปรารภจันทรกับโมหะ อันไปกับโทมนัส
 ไปกับวิจิกิจฉา และอุทัจจะ แล้วก็เกิดขึ้น ฯ ธรรมอันประกอบกับอาสวะ
 และไม่ประกอบกับอาสวะ เป็นอารมณ์บังจักษแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ
 นั้น คือ จันทรกับโมหะอันไม่ประกอบกับอาสวะ ปรารภจันทรกับโมหะ อันไปกับ
 โทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา อุทัจจะ แล้วก็เกิดขึ้น ฯ ธรรมอันประกอบกับ
 อาสวะและไม่ประกอบกับอาสวะ เป็นอารมณ์บังจักษแห่งธรรมอันประกอบกับ
 อาสวะและไม่ประกอบกับอาสวะนั้น คือ จันทรกับโมหะ อันไปกับโทมนัส ไป
 กับวิจิกิจฉา และอุทัจจะ ปรารภจันทรกับโมหะซึ่งไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา
 อุทัจจะ แล้วก็เกิดขึ้น ดังนี้ ฯ

ธรรมอันประกอบด้วยอสังขะ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอสังขะนั้น
 อสังขะนั้น คือ อารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์
 เป็นใหญ่นั้น คือ ธรรมทั้งหลายอันประกอบด้วยอสังขะ ทำธรรมทั้งหลายอันประ
 มาณด้วยอสังขะให้เป็นใหญ่ แล้วก็เกิดขึ้น ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ
 ความเป็นใหญ่อันประกอบด้วยอสังขะ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอสังขะนั้น
 ธรรมอันประกอบด้วยอสังขะ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอสังขะนั้น
 คือมีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อัน
 ประกอบด้วยอสังขะ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอสังขะนั้น ความเป็นใหญ่อัน
 ไปด้วยโทมนัส เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอสังขะนั้น ความเป็นใหญ่อัน
 ไปด้วยอสังขะ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอสังขะนั้น และไม่
 ประกอบด้วยอสังขะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น
 คือความเป็นใหญ่อันประกอบด้วยอสังขะ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอสังขะนั้น
 และแห่งธรรมอันประกอบด้วยอสังขะนั้น ความเป็นใหญ่อันไปด้วยโทมนัส เป็นอธิปัตติ
 ปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอสังขะนั้น และแห่งธรรมอันประกอบด้วยอสังขะนั้น ความเป็นใหญ่อัน
 ไปด้วยอสังขะ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอสังขะนั้น ความเป็นใหญ่อัน
 ไปด้วยอสังขะนั้น คือ อารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่
 นั้น คือ บุคคลทำทาน ศีล อุโบสถกรรมให้เป็นใหญ่ แล้วพิจารณา ทำสิ่ง
 ที่ประพฤติกุศลไว้แล้ว และทำทานให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา พระอริยะทั้งหลาย
 ออกจากมรรคแล้ว ทำมรรค ผล นิพพาน ให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา นิพพาน
 เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส แห่งมรรคผล ๑ คำว่า มี
 สหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันประกอบด้วยอสังขะ เป็นอธิปัตติปัจจัย
 แห่งธรรมอันประกอบด้วยอสังขะนั้น และแห่งธรรมอันประกอบด้วยอสังขะนั้น ธรรมอันประกอบด้วยอสังขะ
 เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอสังขะนั้น คือ อารมณ์เป็น
 ใหญ่ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลให้ทาน ศีล อุโบสถกรรม
 แล้วทำสิ่งทั้ง ๓ นั้น ให้เป็นใหญ่ แล้วบิณฑบาตเพลิกเพลิน ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่
 แล้วก็เกิดราคะและทิฏฐิ บุคคลย่อมพิจารณาสิ่งที่ประพฤติกุศลไว้ก่อนแล้ว ออก
 จากฌาน แล้วพิจารณาฌาน และทำสิ่งทั้ง ๒ นั้นให้เป็นใหญ่ ทำกับขุทลตลอดถึง

วัตถุกับขันธอันไม่ประกอบกับอาสวะให้เป็นใหญ่ แล้วยินดีเพลิดเพลิน รากะทำ
สิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น กิจฺจํก็เกิดขึ้น ดังที่ ๑

ธรรมอันประกอบกับอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับ
อาสวะนั้น คือ ขันธอันประกอบกับอาสวะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธอัน
ประกอบกับอาสวะหลัง ๆ ๆ ธรรมอันประกอบกับอาสวะเป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะนั้น คือ ขันธอันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจา
และอุทฺธัจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโมหะ อันไปกับโทมนัสและไปกับ
วิจิกิจา อุทฺธัจจะหลัง ๆ ขันธอันประกอบกับอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
การออก ๆ ธรรมอันประกอบกับอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบ
กับอาสวะ และไม่ประกอบกับอาสวะนั้น คือ ขันธอันไปกับโทมนัส และไป
กับวิจิกิจา อุทฺธัจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธกับโมหะ อันไปกับ
โทมนัส และไปกับวิจิกิจา อุทฺธัจจะหลัง ๆ ๆ ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะนั้น คือ โมหะ อันไปกับ
โทมนัส และไปกับวิจิกิจา อุทฺธัจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโมหะ อัน
ไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจา อุทฺธัจจะหลัง ๆ ขันธอันไม่ประกอบกับ
อาสวะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธอันไม่ประกอบกับอาสวะหลัง ๆ อนุโลม
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งผลสมาบติ ๆ ธรรมอันไม่ประกอบกับ
อาสวะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับอาสวะนั้น คือ โมหะ อันไป
กับโทมนัส และไปกับวิจิกิจา อุทฺธัจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ
อันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจา อุทฺธัจจะหลัง ๆ การนี้ก็เป็นอนันตรปัจจัย
แห่งขันธอันประกอบกับอาสวะ ๆ ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ เป็นอนันต
ปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับอาสวะ และไม่ประกอบกับอาสวะนั้น คือ โมหะ
อันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจา อุทฺธัจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
ขันธกับโมหะ ซึ่งไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจา อุทฺธัจจะหลัง ๆ การนี้
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธกับโมหะ อันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจา
อุทฺธัจจะ ๆ ธรรมอันประกอบกับอาสวะและไม่ประกอบกับอาสวะ เป็นอนันตร
ปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับอาสวะนั้น คือ ขันธกับโมหะ อันไปกับโทมนัส

และไปกับวิจิกิจฉา อุทัจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ อันไปกับ
โทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา อุทัจจะหลัง ๆ ๆ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ
และไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ
นี้ คือ ขันธ์กับโมหะอันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา อุทัจจะก่อน ๆ
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโมหะ อันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา อุทัจจะ
หลัง ๆ ขันธ์กับโมหะ อันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา อุทัจจะ เป็น
อนันตรปัจจัยแห่งการออก ๆ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะและไม่ประกอบด้วยอาสวะ
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะนั้น
คือ ขันธ์กับโมหะ อันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา อุทัจจะก่อน ๆ เป็น
อนันตรปัจจัยแห่งขันธกับโมหะ อันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา อุทัจจะ
หลัง ๆ ๆ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นสมนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบ
กับอาสวะ และเป็นสหชาติปัจจัยนั้น ท่านบอกวามข้อความ ๘ ๑ ที่เป็นอัญญมัญญ
ปัจจัยนั้น มีข้อความ ๖ ที่เป็นนิสสยปัจจัยนั้น มีข้อความ ๘ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วย
อาสวะนั้น คือ อาศัยอาร์มณ ๑ อาศัยอนันตร ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า
อาศัยปกตินั้น คือ ขันธ์อันประกอบด้วยอาสวะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งขันธ อัน
ประกอบด้วยอาสวะ ๆ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะเป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม
อันไม่ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ อาศัยอนันตร ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัย
ปกตินั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งขันธ
กับโมหะ อันไม่ประกอบด้วยอาสวะ ๆ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นอุป-
นิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ
อาศัยอนันตร ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกตินั้นคือ ขันธ์อันประกอบด้วย
อาสวะเป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งขันธกับโมหะ อันไปกับโทมนัสและไปกับวิจิกิจฉา
อุทัจจะ ๆ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันไม่
ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ อาศัยอาร์มณ ๑ อาศัยอนันตร ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า
อาศัยปกตินั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธา ศีล ปัญญา ฌาน สุขกาย เสนาสนะ
และโมหะ แล้วก็ให้ทาน เป็นต้นตลอดถึงทำสมาบัติให้เกิด เป็นที่สุด ศรัทธา

เป็นต้นนั้น ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งศรัทธาเป็นต้น ธรรมอันไม่ประกอบด้วย
 อาสวะเป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ อาศัยอารมณ์
 อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธา
 เป็นต้น แล้วก็เกิดมานะทิฎฐิ และฆ่าสัตว์ ทำสงฆ์ให้แตกกัน ศรัทธากับโมหะ
 ก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งราคะ ตลอดจนความปรารถนา ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วย
 กับอาสวะเป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วย
 อาสวะนั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ ศรัทธา
 ศีล และโมหะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งขันธกับโมหะอันไปกับโทมนัส และ
 ไปกับวิจิกิจฉา อุทธัจจะ ฯ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะและไม่ประกอบด้วย
 อาสวะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ คือ อาศัยอนันตระ ๑
 อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ ขันธกับโมหะ อันไปกับโทมนัส
 และไปกับวิจิกิจฉา อุทธัจจะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งขันธอันไม่ประกอบด้วย
 อาสวะ ฯ ขันธกับโมหะอันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา อุทธัจจะ เป็น อุป-
 นิสสยปัจจัย แห่งขันธกับโมหะ อันไม่ประกอบด้วยอาสวะ ฯ ธรรมอันประกอบด้วย
 กับอาสวะและไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วย
 กับอาสวะและไม่ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ
 คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ ขันธกับโมหะ อันไปกับโทมนัส วิจิกิจฉา และอุทธัจจะ
 เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งขันธกับโมหะ อันไปกับโทมนัส และไปกับวิจิกิจฉา
 อุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประ-
 ครอบกับอาสวะนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีวัตถุเป็นใหญ่ ฯ คำว่า มี
 อารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุตามที่เห็นของไม่เที่ยง
 เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ และได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ฟังเสียงด้วยทิพพโสทร
 รูปายตนะ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปุเรชาต-
 ปัจจัยแห่งกายวิญญาณ ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวยตนะ เป็นปุเรชาต-
 ปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุ
 เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งขันธกับโมหะ อันไม่ประกอบด้วยอาสวะ ฯ ธรรมอันไม่

ประกอบกับอาสวะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะนั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อจกฺขุตลอดถึงวัตถุ ประารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะ ตลอดจนถึงโทมนัส ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งขันธอันประกอบกับอาสวะ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งธรรมอันประกอบกับอาสวะและไม่ประกอบกับอาสวะนั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ ขันธ์กับโมหะอันไปกับ โทมนัส และวิจิกิฉา อุทฺธังจะ ประารภวัตถุแล้วก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตบัจจยแห่งขันธกับโมหะ อันไปกับโทมนัส และวิจิกิฉา อุทฺธังจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกับอาสวะ อันเกิดภายหลังเป็นปัจฉาชาตบัจจยแห่งกายนชงเกิดก่อน ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ เป็นปัจฉาชาตบัจจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะนั้น คือ ขันธ์กับโมหะซึ่งเกิดภายหลังซึ่งไม่ประกอบกับอาสวะเป็นปัจฉาชาตบัจจยแห่งกายน ชงเกิดก่อน ฯ ธรรมอันประกอบกับอาสวะและไม่ประกอบกับอาสวะ เป็นปัจฉาชาตบัจจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะนั้น คือ ขันธ์กับโมหะ ซึ่งเกิดภายหลัง ซึ่งไปกับโทมนัส และวิจิกิฉา อุทฺธังจะ เป็นปัจฉาชาตบัจจยแห่งกายน ชงจะเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบกับอาสวะ เป็นอาสเวนบัจจยแห่งธรรมอันประกอบกับอาสวะนั้น มีข้อความ ๘ แต่ไม่มีการกล่าวถึงการนึก และการออกคังน ๑ สันข้อความในกัณฺฐนเพียงเท่านั้น

เอวํ กิมี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัมมท ๑๓๒

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปัญหาราร ในอาสวสัมปยุตตทุกมาคิกา

อาสวสัมปยุตโต ชมโม อาสวสัมปยุตตสุส ชมมสุส กมมปจฺจเขน
ปจฺจโยคิ.

ณ บัณฑิต อตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐานกัมมทที่ ๑๓๒ ว่าด้วย
ปัญหาราร ในอาสวสัมปยุตตทุกมาคิกาสืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ
พุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนา
นี้ว่า ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นกรรมบถจกัแห่งธรรมอันประกอบด้วย
อาสวะนั้น คือ เจตนาอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นกรรมบถจกัแห่งขันธอันประกอบด้วย
กัน ฯ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นกรรมบถจกัแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วย
อาสวะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ฯ คำว่า
เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นกรรมบถจกัแห่ง
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันประกอบด้วย
อาสวะ เป็นกรรมบถจกัแห่งวิบากจกั และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย
เจตนาอันไปกับโทมนัส วิจิกิฉา อุทฺธจจะ เป็นกรรมบถจกัแห่งโมหะ และ
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นกรรมบถจกั
แห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ เจตนาอัน
ประกอบด้วยอาสวะ เป็นกรรมบถจกัแห่งขันธอันประกอบด้วยกัน และแห่งรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต เจตนาอันไปกับโทมนัส วิจิกิฉา และอุทฺธจจะ เป็นกรรม
บถจกัแห่งขันธอันประกอบด้วยกัน และแห่งโมหะ แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นกรรมบังจัญแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วย
อาสวะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็น
ของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นกรรมบังจัญแห่ง
ขันธอันประกอบด้วยกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของมีขณะ
ต่างกันนั้น คือ เจตนาอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นกรรมบังจัญแห่งวิปากขันธ
แห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นวิปากบังจัญแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วย
กับอาสวะนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความเดียว ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นอาหารบังจัญแห่งธรรมอันประกอบด้วย
อาสวะนั้น คือ อาหารทั้งหลายอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นอาหารบังจัญแห่งขันธ
อันประกอบด้วยกัน ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นอาหารบังจัญ แห่งธรรมอัน
ไม่ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ อาหารทั้งหลายอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นอาหาร
บังจัญแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาหารทั้งหลายอันไปกับโหมนัส วิภิกขณา
และอุทฺธจจะ เป็นอาหารบังจัญแห่งโมหะ และแห่งรูปที่เกิดขึ้นด้วยจิต ๑
ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นอาหารบังจัญแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ
และไม่ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ อาหารทั้งหลายอันประกอบด้วยอาสวะ เป็น
อาหารบังจัญแห่งขันธอันประกอบด้วยกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาหาร
ทั้งหลายอันไปกับโหมนัส วิภิกขณา และอุทฺธจจะ เป็นอาหารบังจัญแห่งขันธอัน
ประกอบด้วยกัน และแห่งโมหะแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วย
กับอาสวะ เป็นอาหารบังจัญแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ อาหารทั้ง
หลายอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นอาหารบังจัญแห่งขันธอันประกอบด้วยกัน และ
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาหารที่เป็นคำ ๆ ในขณะปฏิสนธิ เป็นอาหารบังจัญ
แห่งกายนี้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นอินทรีย์บังจัญ ฌานบังจัญ มรรคบังจัญ
แห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะนั้น ท่านบอกว่ามีข้อความอย่างละ ๔ ที่ เป็น
สัมปยุตตบังจัญนั้น มีข้อความ ๖ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบกับอาสวะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบ
กับอาสวะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๓ ๑ คำว่า
เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกับอาสวะ เป็นวิปยุตตปัจจัย
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลาย
อันประกอบกับอาสวะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งกายนี้ ซึ่งเกิดก่อน ๑
ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับ
อาสวะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภาย
หลัง ๑ ซึ่งมีข้อความดังกล่าวมาแล้วนั้น ๑ ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ เป็น
วิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับอาสวะนั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ๑
คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบกับ
อาสวะ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบ
กับอาสวะ และไม่ประกอบกับอาสวะนั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ๑ ขันธ์ได้แก่วัตถุ
เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งขันธ์กับโมหะอันไปกับโทมนัส วิจิกิจฉา และอุทธัจจะ ๑
ธรรมอันประกอบกับอาสวะ และไม่ประกอบกับอาสวะเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรม
อันไม่ประกอบกับอาสวะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๑
คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับโทมนัส วิจิกิจฉาและอุท-
ธัจจะ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลัง
นั้น คือ ขันธ์กับโมหะซึ่งไปกับโทมนัส และวิจิกิจฉา อุทธัจจะ เป็นวิปยุตตปัจจัย
แห่งกายนี้ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบกับอาสวะ เป็นอัตถิปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับ
อาสวะนั้น มีข้อความเดียว ๑ ธรรมอันประกอบกับอาสวะ เป็นอัตถิปัจจัยแห่ง
ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภาย
หลัง ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกับอาสวะ
เป็นอัตถิปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ทั้งหลายอันไปกับโทมนัส วิจิกิจฉา
อุทธัจจะ เป็นอัตถิปัจจัยแห่งโมหะ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า
เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกับอาสวะ เป็นอัตถิปัจจัย
แห่งกายนี้ ซึ่งเกิดก่อน ๑ ธรรมอันประกอบกับอาสวะ เป็นอัตถิปัจจัยแห่ง
ธรรมอันประกอบกับอาสวะ และไม่ประกอบกับอาสวะนั้น เช่นเดียวกับในสห-

ชาตบิัจจย ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นอติบิัจจยแห่งธรรมอันไม่
ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของ
เกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ซึ่งมีข้อความคงที่มาแล้ว ๑
ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะเป็นอติบิัจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ
เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน
คือ โมหะอันไปกับโทมนัส วิจิกิฉา และอุทัจจะ เป็นอติบิัจจยแห่งขันธ
อันประกอบด้วย ๑ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อ
จักขุ ตลอดถึงวัตถุ รากะ ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดขึ้น ที่อุฏฺฐิ วิจิกิฉา และ
อุทัจจะ โทมนัสก็เกิดขึ้น วัตถุเป็นอติบิัจจยแห่งขันธอันประกอบด้วย ๑ ธรรม
อันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นอติบิัจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และ
ไม่ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑
คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ โมหะอันไปกับโทมนัส วิจิกิฉา อุทัจจะ
เป็นอติบิัจจยแห่งขันธอันประกอบด้วย และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า
เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ ขันธทั้งหลายกับโมหะอันไปกับโทมนัส วิจิกิฉา และ
อุทัจจะ ปรารภจักขุตลอดถึงวัตถุ แล้วก็เกิดขึ้น ๑ ธรรมอันประกอบด้วย
อาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นอติบิัจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ
นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิด
ด้วยกันนั้น คือ ขันธ ๑ ซึ่งประกอบด้วยอาสวะ และวัตถุเป็นอติบิัจจยแห่ง
ขันธ ๓ ขันธ ๒ เป็นอติบิัจจยแห่งขันธ ๒ ขันธ ๑ กับโมหะ ซึ่งไปกับโทมนัส
และวิจิกิฉา โทมนัส เป็นอติบิัจจยแห่งขันธ ๓ ขันธ ๒ เป็นอติบิัจจย
แห่งขันธ ๒ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็น
อติบิัจจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็น
ของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๑ คำว่า
เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธและมหากตทั้งหลายอันประกอบด้วยอาสวะ เป็น
อติบิัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธทั้งหลายกับโมหะอันไปกับโทมนัส
วิจิกิฉา อุทัจจะ เป็นอติบิัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธทั้งหลาย
กับวัตถุ ซึ่งไปกับโทมนัส และวิจิกิฉา อุทัจจะ เป็นอติบิัจจยแห่งโมหะ ๑
คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันประกอบด้วยอาสวะ และ

อาหารที่เป็นคำ ๆ เป็นอัตถิปัจจยแห่งกายนี้ ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลัง
 นั้น คือ ขันธ์กับรูปชีวิตินทรีย์อันประกอบด้วยอาสวะ เป็นอัตถิปัจจยแห่งกตัตตา-
 รูปทั้งหลาย ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็น
 อัตถิปัจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะนั้น คือ
 เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น
 คือ ขันธ์ ๑ กับโมหะซึ่งไปกับโหมณัส วิจิกขณา และอุทธัจจะ เป็นอัตถิปัจจย
 แห่งขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ ๒ เป็นอัตถิปัจจยแห่งขันธ์ ๒
 คัจฉน ๑ จบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปัจจุณีย์ว่า ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เป็น
 อารัมมณปัจจย สหชาตปัจจย อุปนิสสยปัจจย แห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ
 คัจฉน ๑

ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นอารัมมณปัจจย สหชาตปัจจย อุปนิส-
 สยปัจจย บัณฑาชาตปัจจย กรรมปัจจย แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ คัจฉน

ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ เป็นอารัมมณปัจจย สหชาตปัจจย อุปนิส-
 สยปัจจย แห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะ คัจฉน ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นอารัมมณปัจจย สหชาตปัจจย
 อุปนิสสยปัจจย ปุเรชาตปัจจย บัณฑาชาตปัจจย กรรมปัจจย อาหารปัจจย
 อินทรีย์ปัจจย แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ คัจฉน ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นอารัมมณปัจจย สหชาตปัจจย
 อุปนิสสยปัจจย ปุเรชาตปัจจย แห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ คัจฉน ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นอารัมมณปัจจย สหชาตปัจจย
 อุปนิสสยปัจจย ปุเรชาตปัจจย แห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบ
 กับอาสวะ คัจฉน ๑

ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ และไม่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นอารัมมณ-
 ปัจจย สหชาตปัจจย อุปนิสสยปัจจย แห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ คัจฉน

กรรมอันประกอบด้วยอัสวะ และไม่ประกอบด้วยอัสวะ เป็นอาร์มณ-
บัจจัย สหชาตบัจจัย อุปนิสสขบัจจัย บัจฉาชาตบัจจัย แห่งกรรมอันไม่ประกอบ
กับอัสวะ ดังนี้ ๑

กรรมอันประกอบด้วยอัสวะ และไม่ประกอบด้วยอัสวะ เป็นอาร์มณ-
บัจจัย สหชาตบัจจัย อุปนิสสขบัจจัย แห่งกรรมอันประกอบด้วยอัสวะ และไม่
ประกอบด้วยอัสวะ ดังนี้ ๑ จบปัญหานี้และอัสวะ สัมปยุตตทุกมาติกา
เพียงเท่านี้

ต่อไปนี้ เป็นอัสวะสาสวทุกมาติกาว่า กรรมอันเป็นอัสวะ และมีอัสวะ
อาศัยกรรมอันเป็นอัสวะ และมีอัสวะเกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจัยนั้น คือ อัสวะ
ทั้ง ๔ ต่างก็อาศัยกันและกัน ๑ กรรมอันมีอัสวะแต่ไม่เป็นอัสวะ อาศัยกรรม
อันเป็นอัสวะและมีอัสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจัยนั้น คือ ชนฺธอันประกอบด้วย
กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยอัสวะทั้งหลาย ๑ กรรมอันเป็นอัสวะและมี
อัสวะ กับกรรมอันมีอัสวะแต่ไม่เป็นอัสวะ อาศัยกรรมอันเป็นอัสวะ และ
มีอัสวะเกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจัยนั้น คือ อัสวะทั้ง ๔ กับชนฺธอันประกอบด้วย
และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยอัสวะทั้ง ๔ ๑ กรรมอันมีอัสวะแต่ไม่เป็น
อัสวะ อาศัยกรรมอันมีอัสวะแต่ไม่เป็นอัสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจัยนั้น คือ
ชนฺธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชนฺธ ๑ ซึ่งมีอัสวะแต่ไม่เป็นอัสวะ
ชนฺธ ๒ อาศัยชนฺธ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น วัตถุอาศัยชนฺธทั้งหลาย ชนฺธ
ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๓
มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ ๑ กรรมอันเป็นอัสวะ และมีอัสวะอาศัยกรรม
อันมีอัสวะ แต่ไม่เป็นอัสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจัยนั้น คือ อัสวะทั้งหลาย
อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันมีอัสวะ แต่ไม่เป็นอัสวะ ๑ กรรมอันเป็นอัสวะและ
มีอัสวะ กับกรรมอันมีอัสวะ แต่ไม่เป็นอัสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจัยนั้น
คือ ชนฺธ ๓ กับอัสวะ และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชนฺธ ๑ ซึ่งมีอัสวะ
แต่ไม่เป็นอัสวะ ชนฺธ ๒ อาศัยชนฺธ ๒ ๑ กรรมอันเป็นอัสวะและมีอัสวะ
อาศัยกรรมอันเป็นอัสวะและมีอัสวะ กับกรรมอันมีอัสวะ แต่ไม่เป็นอัสวะ
เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจัยนั้น คือ อัสวะทั้ง ๔ ต่างก็อาศัยกันและกัน กับอาศัย

ชั้นอื่นประกอบกัน ๆ ธรรมอันมีอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ อาศัยธรรมอันเป็นอาสวะ และมีอาสวะ กับธรรมอันมีอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งมีอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ และอาศัยอาสวะทั้งหลาย ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ๆ ธรรมอันเป็นอาสวะและมีอาสวะ กับธรรมอันมีอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ อาศัยธรรมอันเป็นอาสวะและมีอาสวะ มีอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับอาสวะอย่างใดอย่างหนึ่ง และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งมีอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ และอาศัยอาสวะอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้ ๆ ถึงแม้ว่า ปฏิจจวาร-สหชาตวาร บังจบวาร นิสสขวาร สังสัจจวาร สัมปยัคตวาร ในมัตถิกานี้ ก็เหมือนกับในอัสวทกมัตถิกา ดังนี้

ต่อไปนี้เป็นข้อความในปัญหาวารว่า ธรรมอันเป็นอาสวะและมีอาสวะ เป็นเหตุปัจจัย อารัมมณปัจจัยนั้น ท่านบอกว่า ไม่ควรกล่าวถึงโลกุตตระ ควรกล่าวแต่เพียงว่า พระเสขะทั้งหลายยังมาพิจารณาโคตรภู และความผ่องใส นอกจากนั้นเหมือนกับในอธิปัตติปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอาสวะและมีอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะ และมีอาสวะนั้น คือ อาสวะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอาสวะหลัง ๆ ๆ ธรรมอันเป็นอาสวะและมีอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะนั้น คือ อาสวะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชั้นอื่นมีอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะหลัง ๆ อาสวะทั้งหลายเป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ๆ ธรรมอันเป็นอาสวะและมีอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรม อันเป็นอาสวะ และมีอาสวะ กับมีอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะนั้น คือ อาสวะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชั้นอื่นประกอบกัน ซึ่งเป็นอาสวะหลัง ๆ ๆ ธรรมอันมีอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะนั้น คือ ชั้นอื่นมีอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชั้นอื่นมีอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะหลัง ๆ อนโลมเป็นอนันตรปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส การนี้ก็เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชั้นอื่นมีอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ ๆ ธรรมอันมีอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะและมีอาสวะนั้น คือ ชั้นอื่นมีอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะก่อน ๆ

เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอาสวะหลัง ๆ การนี้ก็เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอาสวะทั้ง
หลาย ๆ ธรรมอันมีอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอัน
เป็นอาสวะ และมีอาสวะ มีอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะนั้น คือ ขันธ์อันมีอาสวะ
แต่ไม่เป็นอาสวะก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอาสวะหลัง ๆ และแห่งขันธ์อัน
ประกอบกัน การนี้ก็เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอาสวะ และแห่งขันธ์อันประกอบกัน ๆ
ธรรมอันเป็นอาสวะและมีอาสวะ มีอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัย
แห่งธรรมอันเป็นอาสวะ และมีอาสวะนั้น คือ อาสวะก่อน ๆ กับขันธ์อัน
ประกอบกัน เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอาสวะหลัง ๆ ๆ ธรรมอันเป็นอาสวะและมี
อาสวะ กับมีอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันมีอาสวะ
แต่ไม่เป็นอาสวะนั้น คือ อาสวะก่อน ๆ กับขันธ์อันประกอบกัน เป็นอนันตร-
ปัจจัยแห่งขันธ์อันมีอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะหลัง ๆ อาสวะและขันธ์อันประกอบ
กัน เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ๆ ธรรมอันเป็นอาสวะและมีอาสวะ กับ
มีอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะ และมี
อาสวะ กับมีอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะนั้น คือ อาสวะก่อน ๆ กับขันธ์อัน
ประกอบกัน เป็นอนันตรปัจจัยแห่งอาสวะหลัง ๆ และแห่งขันธ์อันประกอบกัน
ดังนี้ ๑

ท่านบอกว่า ควรให้ข้อความทั้งปวงพิสดาร เหมือนกับอย่างที่ได้แสดงมา
แล้ว แต่ท่านมิได้แจกไว้ เป็นอันว่าจบ อาสวะ สาสวะทุกมาติกาเพียงเท่านี้
เວີ ກໍມີ ດ້ວຍປະການຣະນີ ໆ

กัณฑ์ที่ ๑๓๓

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยอาสวาสวสัมปยุตตทุกมาติกา

อาสวญฺเจว อาสวสมปยุตฺตญฺจ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อาสโว เจว อาสวสม-
ปยุตฺโต จ ธมฺโม อปฺปชฺชตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๑๓๓ ว่าด้วย
 อาสวสาสวสัมปยุตตทุกกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
 และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้.

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
 ธรรมอันเป็นอาสวะ และประกอบกับอาสวะ อาศัยธรรมอันเป็นอาสวะ และ
 ประกอบกับอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ อาสวะทั้ง ๔ ต่างก็อาศัยกัน
 และกัน ฯ ธรรมอันประกอบกับอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ อาศัยธรรมอันเป็น
 อาสวะและประกอบกับอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธอันประกอบ
 กัน อาศัยอาสวะ ฯ ธรรมอันเป็นอาสวะประกอบกับอาสวะ และประกอบกับ
 อาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ อาศัยธรรมอันเป็นอาสวะ และประกอบกับอาสวะ
 เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คืออาสวะทั้ง ๔ กับขันธอันประกอบกัน ต่างก็อาศัย
 อาสวะทั้ง ๔ ฯ ธรรมอันประกอบกับอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ อาศัยธรรมอัน
 ประกอบกับอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓
 อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งประกอบกับอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ
 ธรรมอันเป็นอาสวะ และประกอบกับอาสวะ อาศัยธรรมอันประกอบกับอาสวะ
 แต่ไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ อาสวะทั้งหลาย อาศัยขันธ์
 ทั้งหมดอันประกอบกับอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ

ธรรมอันเป็นอาสวะ และประกอบกับอาสวะ กับธรรมอันประกอบกับ
 อาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ อาศัยธรรมอันประกอบกับอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ
 เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับอาสวะทั้งหลาย อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่ง
 ประกอบอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ธรรมอันเป็น
 อาสวะ และประกอบกับอาสวะ อาศัยธรรมอันเป็นอาสวะและประกอบกับอาสวะ
 กับธรรมอันประกอบกับอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
 คือ อาสวะทั้ง ๔ ต่างก็อาศัยอาสวะทั้ง ๔ และขันธอันประกอบกัน ฯ ธรรม
 อันประกอบกับอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะอาศัยธรรมอันเป็นอาสวะ และประกอบ

กับอาสวะ กับธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ และอาศัยอาสวะทั้งหลาย ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒

ธรรมอันเป็นอาสวะด้วย ประกอบด้วยอาสวะด้วย กับธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ อาศัยธรรมอันเป็นอาสวะด้วย ประกอบด้วยอาสวะด้วย และธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือชั้น ๓ กับอาสวะทั้ง ๔ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะกับอาศัยอาสวะทั้ง ๔ ดังนั้น ส่วนข้อต่อไป ท่านบอกไว้แต่เพียงจำนวนข้อความเท่านั้น และบอกไว้ว่า สหชาตวาร ปัจจยวาร นิสสยวาร สังสฏฐวาร สัมปยุตตวาร ก็เช่นเดียวกันกับในปัจจุจวาร ดังนี้

ในข้อต่อไปว่า ธรรมอันเป็นอาสวะ และประกอบด้วยอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะ และประกอบด้วยอาสวะนั้นมีความ ๓ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะนั้น คือเหตุทั้งหลายอันประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งชั้นอันประกอบด้วย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอาสวะ ประกอบด้วยอาสวะ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะ และประกอบด้วยอาสวะนั้นมีความ ๓ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะนั้น คือชั้นทั้งหลายอันประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ ประการชั้นทั้งหลายอันประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ แล้วเกิดขึ้น ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะ และประกอบด้วยอาสวะนั้น คืออาสวะทั้งหลาย ประการชั้นทั้งหลายอันประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ แล้วเกิดขึ้น ๑ ธรรมอันประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นอาสวะ ทั้งประกอบด้วยอาสวะ และประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะนั้น คืออาสวะกับปัจจัยอันประกอบด้วยอาสวะ ประการชั้นทั้งหลายอันประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็น

ธรรมอันเป็นอาสวะ ทั้งประกอบกับอาสวะ และประกอบกับอาสวะ แต่
ไม่เป็นอาสวะนั้น เป็นอาร์มมณัจฉัย สหชาตัจฉัย อุปนิสสขัจฉัย แห่งธรรม
อันเป็นอาสวะและประกอบกับอาสวะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอาสวะ และประกอบกับอาสวะ ประกอบกับอาสวะ แต่
ไม่เป็นอาสวะ เป็นอาร์มมณัจฉัย สหชาตัจฉัย อุปนิสสขัจฉัยแห่งธรรม
อันประกอบกับอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นอาสวะ ทั้งประกอบกับอาสวะ และประกอบกับอาสวะ
แต่ไม่เป็นอาสวะ เป็นอาร์มมณัจฉัย สหชาตัจฉัย อุปนิสสขัจฉัยแห่งธรรม
อันเป็นอาสวะทั้งประกอบกับอาสวะ และแห่งธรรมอันประกอบกับอาสวะ แต่
ไม่เป็นอาสวะ ดังนี้ ๑ จบมัตติกานเพียงเท่านั้น

ในมัตติกาต่อไป ซึ่งเรียกว่าอาสวะวิปยุตตสาสวทุกมัตติกานั้น ท่านกล่าว
ข้อความไว้แต่โดยย่อว่า ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะแต่มีอาสวะ อาศัยธรรม
อันไม่ประกอบกับอาสวะ แต่มีอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือชั้น ๓
กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไม่ประกอบกับอาสวะ แต่มีอาสวะ
ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น วัตถุอาศัยชั้นทั้งหลาย ชั้น
ทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๓ มหา
ภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ และไม่มีอาสวะ
อาศัยธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะ และไม่มีอาสวะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
มีข้อความ ๓ และท่านบอกไว้ว่า มัตติกานี้มีข้อความพิสดาร เหมือนกับใน
โลกียทุกมัตติกา ดังนี้ ๑

ในข้อต่อไป ซึ่งเรียกว่าสัญญาโยชนทุกมัตติกานั้น ท่านก็กล่าวไว้แต่โดย
ย่อว่า ธรรมอันเป็นสังโยชน์อาศัยธรรมอันเป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น ท่านแจกข้อความไว้เป็นพัทธจักร วนกันไป ทิณฺณสังโยชน์ อวิชชา
สังโยชน์ อาศัยกามราคสังโยชน์ สลัปปตปรามาสสังโยชน์ และอวิชชาสังโยชน์
อาศัยกามราคสังโยชน์ มานสังโยชน์ และอวิชชาสังโยชน์ อาศัยกามราคสังโยชน์
อวิชชาสังโยชน์ อาศัยกามราคสังโยชน์ อิสสาสังโยชน์ และอวิชชาสังโยชน์
อาศัยปฏิฆสังโยชน์ มัจฉริยสังโยชน์ และอวิชชาสังโยชน์ อาศัยปฏิฆสังโยชน์

อวิชชาสังโยชน์ อาศัยปฏิฆสังโยชน์ ภวราคสังโยชน์ และอวิชชาสังโยชน์
 อาศัยภวราคสังโยชน์ อวิชชาสังโยชน์ อาศัยภวราคสังโยชน์ อวิชชาสังโยชน์
 อาศัยวิจิกิจฉาสังโยชน์ ดังนี้ ฯ

ข้อต่อไปว่า ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันเป็นสังโยชน์ เกิด
 ขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คืออันอันประกอบกันกับรูปอันประกอบขึ้นด้วยจิต อาศัย
 สังโยชน์ทั้งหลาย ฯ ธรรมอันเป็นสังโยชน์และไม่เป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอัน
 เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คืออวิชชาสังโยชน์ อวิชชา
 สังโยชน์ อันอันประกอบกัน และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยภวราคสังโยชน์
 ท่านบอกว่า ตอนนั้นก็ควรผูกถ้อยคำ ให้เป็นดังกงจักรเหมือนกัน

ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะ
 เหตุปัจจัยนั้น คืออัน ๓ กับรูปอันเกิดด้วยจิต อาศัยอัน ๑ ซึ่งไม่เป็นสังโยชน์
 อัน ๒ อาศัยอัน ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิใน วัตถุอาศัยอันทั้งหลาย อัน
 หนึ่งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๓
 มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตแลกคตตารูป อุปาทารูป อาศัย
 มหาภูตทั้งหลาย ธรรมอันเป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้น
 เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือสังโยชน์ทั้งหลาย อาศัยอันทั้งหลาย อันไม่เป็น
 สังโยชน์ ฯ ธรรมอันเป็นสังโยชน์ และไม่เป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันไม่
 เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คืออัน ๓ กับสังโยชน์ทั้งหลายและ
 รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยอัน ๑ ซึ่งไม่เป็นสังโยชน์ อัน ๒ อาศัยอัน ๒ ฯ
 ธรรมอันเป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันเป็นสังโยชน์ และไม่เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้น
 เพราะเหตุปัจจัยนั้น ได้ใจความว่า สังโยชน์ต่าง ๆ ก็อาศัยกันและกัน ฯ

ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันเป็นสังโยชน์ และไม่เป็นสังโยชน์
 เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คืออัน ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยอัน ๑
 ซึ่งไม่เป็นสังโยชน์ และอาศัยสังโยชน์ทั้งหลาย อัน ๒ อาศัยอัน ๒ ฯ
 ธรรมอันเป็นสังโยชน์ และไม่เป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันเป็นสังโยชน์ และไม่
 เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือสังโยชน์ทั้งหลายต่างก็อาศัยกัน
 และกัน กับอาศัยอันประกอบด้วย ดังนี้

ในอารัมภณบัจจย ไม่กล่าวถึงรูป ฯ อธิปัตติบัจจยเหมือนกับในเหตุบัจจย ไม่มีแต่่วิจิกิจาสังโยชน์เท่านั้น ฯ ในอนันตรบัจจยและอวิคตบัจจย ท่านมิได้แจกข้อความไว้

ธรรมอันเป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันเป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบัจจยนั้น คืออวิชาสังโยชน์ อาศัยวิจิกิจาสังโยชน์ ฯ ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบัจจยนั้น คือฉนฺธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยฉนฺธ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุและไม่เป็นสังโยชน์ ฉนฺธ ๒ อาศัยฉนฺธ ๒ ขอความที่ยังเหลืออยู่ เหมือนกับที่เก็บมาแล้ว จนกระทั่งถึงคำว่าด้วยอสังญญสัตว์ ฯ ธรรมอันเป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะบัจจยนั้น คืออวิชาสังโยชน์ อาศัยฉนฺธ ๕ ภายหลังอันไปกับวิจิกิจาและอุทฺธจจะ ฯ ธรรมอันเป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันเป็นสังโยชน์และไม่เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบัจจยนั้น คืออวิชาสังโยชน์ อาศัยวิจิกิจาสังโยชน์ และอาศัยฉนฺธทั้งหลายอันประกอบกัน
๕ ๕ ๕ ๕ ๕
สนเนอความย่อเพียงเท่านั้น

ในบัจจยวาท ว่าด้วยธรรมที่เป็นสังโยชน์ซึ่งมีสังโยชน์เป็นบัจจย เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจยนั้น มีข้อความ ๓ คล้ายกับในปจฺจุจวาท ฯ ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ มีธรรมอันเป็นสังโยชน์เป็นบัจจย เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจยนั้น คือฉนฺธ ๒ เป็นบัจจย วัตถุมีฉนฺธทั้งหลายเป็นบัจจย ในขณะปฏิสนธิ ฉนฺธทั้งหลายมีวัตถุเป็นบัจจย มหาภูต ๓ มีมหาภูต ๑ เป็นบัจจย ฯ ล ฯ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตและกตัตถารูป อุปาทารูป มีมหาภูตทั้งหลายเป็นบัจจย ฉนฺธทั้งหลายอันไม่เป็นสังโยชน์ มีวัตถุเป็นบัจจย ฯ ธรรมอันเป็นสังโยชน์ มีธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์เป็นบัจจย เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจยนั้น คือสังโยชน์ทั้งหลาย มีฉนฺธอันไม่เป็นสังโยชน์เป็นบัจจย ฯ ธรรมอันเป็นสังโยชน์และไม่เป็นสังโยชน์ มีธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ เป็นบัจจย เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจจยนั้น คือฉนฺธ ๓ กับสังโยชน์ และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีฉนฺธ ๑ ซึ่งไม่เป็นสังโยชน์ เป็นบัจจย ฉนฺธ ๒ มีฉนฺธ ๒ เป็นบัจจย สังโยชน์ทั้งหลายมีวัตถุเป็นบัจจย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีมหาภูตเป็นบัจจย สังโยชน์และฉนฺธอันประกอบกันมีวัตถุเป็นบัจจย

ธรรมอันเป็นสังโยชน์ มีธรรมอันเป็นสังโยชน์และไม่เป็นสังโยชน์ เป็น
 บัณฑิต เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือสังโยชน์ทั้งหลายต่างก็มีสังโยชน์ด้วยกัน
 กับขันธอันประกอบกันเป็นปัจจัย ๆ ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ มีธรรมอันเป็น
 สังโยชน์ และไม่เป็นสังโยชน์เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ ๓
 กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นสังโยชน์ กับสังโยชน์ เป็นปัจจัย
 ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นปัจจัย ขันธอันไม่เป็นสังโยชน์ มีสังโยชน์และวัตถุเป็น
 ปัจจัย ๆ ธรรมอันเป็นสังโยชน์ และไม่เป็นสังโยชน์ มีธรรมอันเป็นสังโยชน์
 และไม่เป็นสังโยชน์เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ กับสังโยชน์
 ต่าง ๆ และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นสังโยชน์ กับสังโยชน์อันนั้น
 เป็นปัจจัย ดังนี้ ส่วนวาระอื่น คือสังวิญญวาร์ และสัมปยุตตวาร์ ก็มีเนื้อความพิสดาร
 เหมือนกับวาระอื่น ๆ ที่เคยแสดงมาแล้ว สืบเนื้อความในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น

เฝ้าฯ ถวายพระพร
 เฝ้าฯ ถวายพระพร

กัณฑ์ที่ ๑๓๔

คัมภีร์พระมหาบัญญัติฐาน

ว่าด้วยบัญญัติฐาน ในสัญญาญาณทุกมัตติกา

สัญญาญาณ โขม โขม สัญญาญาณสุต ธรรมสุต เหตุปัจจัยเป็น ปัจจัยโยค
 ณ บัณฑิต อาตมภาพักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติฐาน กัณฑ์ที่ ๑๓๔
 ว่าด้วยบัญญัติฐานในสัญญาญาณทุกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
 พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
 ว่า ธรรมอันเป็นสังโยชน์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์ คือ

เหตุทั้งหลายอันเป็นสังโยชน์^๕ เป็นเหตุปัจจัยแห่งสังโยชน์^๕ทั้งหลายอันประกอบ
กัน ฯ ธรรมอันเป็นสังโยชน์^๕ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์^๕
คือ เหตุทั้งหลายอันเป็นสังโยชน์^๕ เป็นปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่ง
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันเป็นสังโยชน์^๕ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็น
สังโยชน์^๕และไม่เป็นสังโยชน์^๕ คือ เหตุทั้งหลายอันเป็นสังโยชน์^๕ เป็นเหตุ
ปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกันและแห่งสังโยชน์^๕ทั้งหลาย กับแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต ฯ ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์^๕ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์^๕
นั่น คือ เหตุทั้งหลายอันไม่เป็นสังโยชน์^๕ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน
และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธิ^๕นั้นก็ทำนองนี้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นสังโยชน์^๕ เป็นอารมณ์มณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์^๕
คือ สังโยชน์^๕ทั้งหลาย ปราภสังโยชน์^๕ทั้งหลายแล้วก็เกิดขึ้น ฯ ขันธ^๕ทั้งหลาย
อันไม่เป็นสังโยชน์^๕ ปราภสังโยชน์^๕ทั้งหลายแล้วก็เกิดขึ้น ฯ สังโยชน์^๕ทั้งหลาย
กับขันธ^๕ทั้งหลายอันประกอบกัน ปราภสังโยชน์^๕ทั้งหลายแล้วก็เกิดขึ้น ฯ ธรรม
อันไม่เป็นสังโยชน์^๕ เป็นอารมณ์มณปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์^๕ คือบุคคล
ให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรมแล้ว พิจารณา และพิจารณาสิ่งที่ประพจน์ไว้แล้ว
ออกจากฌานแล้วพิจารณาฌาน พระอริยเจ้าทั้งหลายออกจากมรรค แล้วพิจารณา
มรรคผลนิพพาน นิพพานเป็นอารมณ์มณปัจจัยแห่งโคตรภ^๕ และแห่งความผ่องใส
แห่งมรรคผลแห่งการนิ^๕ พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณากิเลสที่ละแล้ว ที่ไม่
เป็นสังโยชน์^๕ ย่อมพิจารณากิเลสที่ข่มไว้แล้ว ย่อมรู้กิเลสที่เคยกำเริบแล้ว
บุคคลย่อมเห็นแจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุ และขันธ^๕ทั้งหลายอันไม่เป็นสังโยชน์^๕ว่า
เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้แล้ว ก็ยินดีพลีตพลีนปราภสังโยชน์^๕แล้วก็
เกิดราคะและโทมนัส บุคคลย่อมเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโส^๕
รจิตของผู้มีจิตอันไม่เป็นสังโยชน์^๕ ด้วยเจโตปริยญาณ อากาสนัญญา^๕ตนะ เป็น
อารมณ์มณปัจจัย แห่งวิญญา^๕ณัญญา^๕ตนะ อากิญจัญญา^๕ตนะ เป็นอารมณ์มณปัจจัย
แห่งเนวสัญญา^๕นา^๕ส^๕ัญญา^๕ตนะ รูปายตนะ เป็นอารมณ์มณปัจจัยแห่งจักขุวิญญา^๕
โณ^๕ฐัพพา^๕ตนะ เป็นอารมณ์มณปัจจัยแห่งกายวิญญา^๕ตนะ ขันธ^๕ทั้งหลายอันไม่เป็น
สังโยชน์^๕ เป็นอารมณ์มณปัจจัยแห่งอิทธีวิ^๕ชญา^๕ตนะ และเจโตปริยญาณ บุพเพ^๕

วาสนุสสติญาณ ขณิกัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ฯ ชรรม
อันไม่เป็นสังโยชน์ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งชรรมอันสังโยชน์นั้น คือ บุคคล
ให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรมแล้วพิจารณา และพิจารณาสิ่งที่ประพฤติกิเลสแล้ว
ออกจากฌานแล้วพิจารณามาน พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรค แล้วพิจารณา
มรรคผลนิพพาน นิพพานเป็นอารัมมณปัจจัย แห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส
แห่งมรรคผลอาวัชชนาการ พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณากิเลสที่ละแล้วที่ไม่เป็น
สังโยชน์ พิจารณากิเลสที่ละแล้ว รุกิเลสที่เคยกำเริบแล้ว บุคคลย่อมยินดี
เพลิดเพลินต่ออภัย ตลอดจนวัตถุและขันธอันไม่เป็นสังโยชน์ ปราภาสังนั้นแล้ว
ก็เกิดระคะตลอดถึงโหมณัส ฯ ชรรมอันไม่เป็นสังโยชน์เป็นอารัมมณปัจจัยแห่ง
ชรรมอันเป็นสังโยชน์และไม่เป็นสังโยชน์นั้น คือ บุคคลให้ทานเป็นต้น ตลอดจน
ยินดีเพลิดเพลินต่ออภัยตลอดถึงขันธทั้งหลายอันไม่เป็นสังโยชน์ ปราภาสังนั้น
แล้วสังโยชน์และขันธทั้งหลาย อันประกอบด้วยสังโยชน์ก็เกิดขึ้น ชรรมอัน
เป็นสังโยชน์ และไม่เป็นสังโยชน์ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งชรรมอันเป็นสังโยชน์
นั้น มีข้อความ ๓ ตามที่กล่าวมาแล้ว ดังนี้ ๑

ชรรมอันเป็นสังโยชน์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชรรมอันเป็นสังโยชน์นั้น
คือมโหรรณเป็นใหญ่ ฯ คำว่า มโหรรณเป็นใหญ่นั้น คือ ทำสังโยชน์ทั้งหลาย
ให้เป็นใหญ่แล้ว ก็ยินดีเพลิดเพลิน ฯ ชรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ เป็นอธิปัตติปัจจัย
แห่งชรรมอันไม่เป็นสังโยชน์นั้น คือ มโหรรณเป็นใหญ่ ๑ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๑ ฯ
คำว่า มโหรรณเป็นใหญ่นั้น มีข้อความ ๓ ซึ่งกล่าวถึงทานเป็นต้นตามที่เคย
มาแล้ว ฯ คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น ก็มีข้อความ ๓ ตามที่เคยมีมา
แล้วเหมือนกัน ฯ ชรรมอันเป็นสังโยชน์ และไม่เป็นสังโยชน์ เป็นอธิปัตติปัจจัย
แห่งอันเป็นสังโยชน์นั้น คือ มโหรรณเป็นใหญ่ ฯ คำว่า มโหรรณเป็นใหญ่
นั้น คือ บุคคลทำสังโยชน์ และขันธอันประกอบด้วยให้เป็นใหญ่แล้ว ก็ยินดี
เพลิดเพลิน ฯ ข้อนี้มีข้อความ ๓ เหมือนกันดังนี้ ๑

ชรรมอันเป็นสังโยชน์เป็นอนันตปัจจัย แห่งชรรมอันเป็นสังโยชน์นั้น คือ
สังโยชน์ก่อน ฯ เป็นอนันตปัจจัย แห่งสังโยชน์หลัง ฯ ข้อนี้มีข้อความ ๓
เหมือนกัน ฯ ชรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ เป็นอนันตปัจจัยแห่งชรรมอันไม่เป็น

สังโยชน์นั้น คือ วัชระอันไม่เป็นสังโยชน์ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
 วัชระอันไม่เป็นสังโยชน์หลัง ๆ ตลอดถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ ของผู้ออก
 จากนิโรธ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติ ฯ ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ เป็น
 อนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์นั้น คือ วัชระทั้งหลายอันไม่เป็นสังโยชน์
 ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งวัชระทั้งหลาย อันเป็นสังโยชน์หลัง ๆ ข้อความ
 อนันตรปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์นั้น ก็มีข้อความ ๓ เหมือนกัน ฯ
 ธรรมอันเป็นสังโยชน์เป็นสมัตตปัจจัย และสหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย
 นิสสยปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์นั้น มีข้อความอย่างละ ๘ ดังนี้ ๑

ที่เป็นอุปนิสัยขบ้งจยนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัย
ปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ สังโยชน์ทั้งหลายเป็นอุปนิสัยขบ้งจย
แห่งสังโยชน์ทั้งหลาย ขอนกมขอความ ๓ เหมือนกัน ๑ ธรรมอันไม่เป็น
สังโยชน์ เป็นอุปนิสัยขบ้งจยแห่งธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑
อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัย
ศรัทธาเป็นต้น แล้วก็ให้ทานเป็นต้น ตลอดถึงทำสมาบัติให้เกิดแล้ว มีปฏิภาณ
และฆ่าสัตว์ ทำสงฆ์ให้แตกกันดังที่เคยว่ามาแล้ว ศรัทธาเป็นต้นนั้นก็เป็น
อุปนิสัยขบ้งจยแห่งขันธเป็นต้น ๑ ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์เป็นอุปนิสัยขบ้งจย
แห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัย
ปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ นั้น มีเนื้อความดังที่ว่ามาแล้ว ๑ ธรรมอันไม่
เป็นสังโยชน์เป็นอุปนิสัยขบ้งจย แห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์และไม่เป็นสังโยชน์
นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ดังที่ว่าแล้วนั้น ๑
ธรรมอันเป็นสังโยชน์และไม่เป็นสังโยชน์ เป็นอุปนิสัยขบ้งจย แห่งธรรมอันเป็น
สังโยชน์นั้น มีขอความ ๓ ดังนี้ ๓

ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ เป็นปุโรชาตปัจจุยแห่งธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์
นั่น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน • มีวัตถุเกิดก่อน • ๆ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ
บุคคลเห็นแจ้งจักขุทัตถถึงวัตถุว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ และ

ก็ยินดีเพลิดเพลิน ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะ และโทมนัส บุคคลย่อมได้
เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ฟังเสียงด้วยทิพโสต รูปร่างตนะเป็นอารมณ์บังจย
แห่งจักขุวิญญาณ โสณรูปพาทนะเป็นอารมณ์บังจย แห่งกายวิญญาณ ฯ
คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวาทนะเป็นปุเรชาติบังจยแห่งจักขุวิญญาณ
กายาทนะ เป็นปุเรชาติบังจยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นปุเรชาติบังจยแห่ง
ขันธทั้งหลายอันไม่เป็นสังโยชน์ ฯ ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์เป็นปุเรชาติบังจย
แห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์นั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ ฯ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ
ปรารภสิ่งนั้นแล้ว ก็เกิดราคะตลอดถึงโทมนัส ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ
วัตถุเป็นปุเรชาติบังจยแห่งสังโยชน์ทั้งหลาย ฯ ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์เป็น
ปุเรชาติบังจยแห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์ และไม่เป็นสังโยชน์ คือ มีอารมณ์
เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลยินดี
เพลิดเพลินต่อจักขุตลอดถึงวัตถุ ปรารภสิ่งนั้นแล้วเป็นสังโยชน์ และขันธอัน
ประกอบกันก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาติบังจย
แห่งสังโยชน์และขันธอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นสังโยชน์เป็นปัจฉาชาติบังจย แห่งธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์นั้น
ท่านบอกว่ามีข้อความเดียว ฯ ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์เป็นปัจฉาชาติบังจย
แห่งธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์นั้น คือ ธรรมอันเป็นสังโยชน์และไม่เป็นสังโยชน์
เป็นปัจฉาชาติบังจยแห่งธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นสังโยชน์ เป็นอาเสวนบังจยแห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์นั้น
มีข้อความ ๘ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์เป็นกรรมบังจยแห่งธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ มีข้อ
ความ ๓ ฯ เป็นวิปยุตตบังจยมีข้อความ ๑ ฯ เป็นอาหารบังจย และอินทริยบังจย
เป็นฌานบังจย มีข้อความอย่างละ ๓ ฯ ที่เป็นมรรคบังจย และสัมปยุตตบังจยนั้น
มีข้อความอย่างละ ๘ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นสังโยชน์ เป็นวิปยุตตบังจยแห่งธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์
นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ดังที่เคยว่ามาแล้ว

ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ซึ่งมีข้อความคึงที่เคยแสดงมา ฯ ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์นั้น เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์นั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งสังโยชน์ทั้งหลาย

ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์ และไม่เป็นสังโยชน์นั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งสังโยชน์ทั้งหลาย และแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกัน ฯ ธรรมอันเป็นสังโยชน์ และไม่เป็นสังโยชน์ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ซึ่งมีข้อความคึงที่เคยแสดงมาแล้ว คึงน ๑

ธรรมอันเป็นสังโยชน์ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์นั้น มีข้อความเกี่ยวคล้ายกับปฏิจจวาร ฯ ธรรมอันเป็นสังโยชน์ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ คึงที่เคยมีมาแล้ว ฯ ธรรมอันเป็นสังโยชน์ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์และไม่เป็นสังโยชน์นั้น คล้ายกับในปฏิจจวาร ฯ ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรี ๑ ซึ่งมีข้อความคึงที่เคยมีมาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันไม่เป็นสังโยชน์เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งสังโยชน์ทั้งหลายอันประกอบกัน ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลบังเกิดเปลี่ยนแปลงต่อจากยุคตลอดถึงวัตถุ ปราภังคสิ่งนั้นแล้ว ราคะและโทมนัสก็เกิดขึ้น วัตถุเป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งสังโยชน์ทั้งหลาย ฯ ธรรมอันไม่เป็นสังโยชน์ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์และไม่เป็นสังโยชน์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คล้ายกับในอาสวะที่ว่ามาแล้ว ฯ ธรรมอันเป็นสังโยชน์และไม่เป็นสังโยชน์ เป็นอภิปัจจปัจจัย

แห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ คล้ายกับในข้อว่าควยอาสวะ ๑ ธรรมอันเป็นสังโยชน์และไม่ใช่สังโยชน์เป็นอดีตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ใช่สังโยชน์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ คล้ายกับในอาสวะ ๑ ธรรมอันเป็นสังโยชน์และไม่ใช่สังโยชน์ เป็นอดีตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์และไม่ใช่สังโยชน์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ คล้ายกับในอาสวะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นสังโยชน์เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย บัณฑิตปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นสังโยชน์เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย บัณฑิตปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ใช่สังโยชน์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นสังโยชน์เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์และไม่ใช่สังโยชน์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ใช่สังโยชน์เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย บัณฑิตปัจจัย กรรมปัจจัย อาหารปัจจัย อินทรีย์ปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ใช่สังโยชน์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ใช่สังโยชน์เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ใช่สังโยชน์เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์และไม่ใช่สังโยชน์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นสังโยชน์และไม่ใช่สังโยชน์เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นสังโยชน์ และไม่ใช่สังโยชน์เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย บัณฑิตปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ใช่สังโยชน์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นสังโยชน์ และไม่ใช่สังโยชน์เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์ และไม่ใช่สังโยชน์ ดังนี้ ๑ จบสัจญ์ญาณทุกมัตติกา เพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๑๓๕

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยสัญญาชนสัมปยุตตทุกมาติกา

๕๑ สลฺยโณชนสมฺปยุตฺตํ ชมมํ ปฏิจฺจ สลฺยโณชนสมฺปยุตฺโต ชมโม อุปฺปชฺ-
ชติ เหตุปจฺจยา สลฺยโณชนสมฺปยุตฺตคฺคิ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจะได้แสดงคัมภีร์มหาบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๑๓๕ ว่าด้วย
สัญญาชนสัมปยุตตทุกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ อาศัยธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งประกอบด้วยสังโยชน์ ขันธ์ ๒
อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ อาศัยธรรมอันประกอบด้วย
สังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลาย
อันประกอบด้วยสังโยชน์ ฯ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วย
สังโยชน์ อาศัยธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ
ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งประกอบด้วยสังโยชน์ ขันธ์ ๒
อาศัยขันธ์ ๒ ฯ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ อาศัยธรรมอันไม่ประกอบด้วย
สังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
ขันธ์ ๑ ซึ่งไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยโมหะอันประกอบด้วยอุทธัจจะ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นก็เหมือนกัน ฯ
ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ อาศัยธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ ที่เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัย คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยกัน อาศัยโมหะอันไปกับ
อุทธัจจะ ฯ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ อาศัย

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ฌานอันประกอบด้วย
 กัมมัฏฐานเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยโมหะอันไปกับอุทธัจจะ ฯ ธรรมอันประกอบด้วย
 สังโยชน์ อาศัยธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์
 เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ฌาน ๓ อาศัยฌาน ๑ กับโมหะ ซึ่งไปกับอุทธัจจะ
 ฌาน ๒ อาศัยฌาน ๒ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ อาศัยธรรมอันประกอบด้วย
 สังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอัน
 เกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยฌานทั้งหลาย กับมรรคอุทกอันประกอบด้วยสังโยชน์ รูปอันเกิด
 ขึ้นด้วยจิต อาศัยฌานทั้งหลายกับโมหะอันไปกับอุทธัจจะ ฯ ธรรมอันประกอบด้วย
 สังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ อาศัยธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์
 เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ฌาน ๓ และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยฌาน ๑
 กับโมหะ ซึ่งไปกับอุทธัจจะ ฌาน ๒ อาศัยฌาน ๒ ดังนี้ ฯ

ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ อาศัยธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์
 เกิดขึ้นเพราะอาร์มณปัจจัยนั้น คือ ฌาน ๓ อาศัยฌาน ๑ ซึ่งประกอบด้วย
 สังโยชน์ ฌาน ๒ อาศัยฌาน ๒ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ อาศัย
 ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะอาร์มณปัจจัยนั้น คือ โมหะอัน
 ไปกับอุทธัจจะ อาศัยฌานทั้งหลายอันไปกับอุทธัจจะ ฯ ธรรมอันประกอบด้วย
 สังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ อาศัยธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เกิดขึ้น
 เพราะอาร์มณปัจจัยนั้น คือ ฌาน ๓ กับโมหะอาศัยฌาน ๑ ซึ่งไปกับอุทธัจจะ
 ฌาน ๒ อาศัยฌาน ๒ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ อาศัยธรรมอันประกอบด้วย
 สังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะอาร์มณปัจจัยนั้น คือ ฌาน ๓ อาศัยฌาน ๑ ซึ่ง
 ประกอบด้วยสังโยชน์ ฌาน ๒ อาศัยฌาน ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ฌานทั้ง
 หลายอาศัยวัตถุ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ อาศัยธรรมอันไม่ประกอบด้วย
 สังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะอาร์มณปัจจัยนั้น คือ ฌานอันประกอบด้วย อาศัยโมหะ
 อันประกอบด้วยอุทธัจจะ ฯ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ อาศัยธรรมอันประกอบด้วย
 สังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะอาร์มณปัจจัยนั้น คือ
 ฌาน ๓ อาศัยฌาน ๑ กับโมหะซึ่งไปกับอุทธัจจะ ฌาน ๒ อาศัยฌาน ๒ ดังนี้ ฯ

ในปัญหาวารว่า ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ มีธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ กล้ายในปฏิจวาร ๑ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์มีธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น ท่านกล่าวถึงมหาภูตที่ที่เคยมีมาแล้ว และกล่าวต่อไปว่า ันธ์อันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์มีวัตถุเป็นปัจจัย โมหะอันไปกับอุทธัจจะ มีวัตถุเป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ มีธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์ มีวัตถุเป็นปัจจัย มีันธ์อันประกอบด้วยโมหะอันไปกับอุทธัจจะเป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ มีธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้นคือ ันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์ มีวัตถุเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีมหาภูตเป็นปัจจัย ันธ์อันประกอบด้วยรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีโมหะ ซึ่งไปกับอุทธัจจะเป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์

และมีธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัย เกิด
ขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับวัตถุ ซึ่งประกอบด้วยสังโยชน์
เป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับโมหะ ซึ่งไปกับ
อุทฺธจจะเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์
มีธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์และมหาภูตทั้งหลายอันประ
กอบด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีขันธ์ทั้งหลายกับโมหะอันไปกับ
อุทฺธจจะเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์
มีธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ มีขันธ์ ๑ กับวัตถุซึ่งประกอบด้วยสังโยชน์ ขันธ์ ๒
มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีขันธ์และมหาภูตทั้งหลาย ซึ่ง
ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัย ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ์ ๑ กับ
โมหะ ซึ่งไปกับอุทฺธจจะเป็นปัจจัย ขันธ์ ๒ มีขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ มีธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัย
เกิดขึ้นเพราะอาร์มณปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ตามที่กล่าวไว้แล้วในปัจจุจวาร ฯ
ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ มีธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัย
เกิดขึ้นเพราะอาร์มณปัจจัยนั้น มีข้อความเหมือนที่กล่าวมา จนตลอดถึงคำว่า
ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์มีวัตถุเป็นปัจจัย จักขวิญญาณมีจักขวาทนะ
เป็นปัจจัย กายวิญญาณมีกายาตนะเป็นปัจจัย ขันธ์ทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วย
สังโยชน์มีวัตถุเป็นปัจจัย โมหะอันประกอบด้วยอุทฺธจจะมีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรม
อันประกอบด้วยสังโยชน์มีธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะ
อาร์มณปัจจัย คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์มีวัตถุเป็นปัจจัย ขันธ์
อันประกอบด้วยโมหะซึ่งไปกับอุทฺธจจะเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันประกอบด้วย
สังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ มีธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัย
เกิดขึ้นเพราะอาร์มณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายกับโมหะ อันไปกับอุทฺธจจะมี
วัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ มีธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์
และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มณปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓

มีขันธ ๑ กับวัตถุ ซึ่งประกอบด้วยสังโยชนเป็นปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นปัจจัย
ขันธ ๓ มีขันธ ๑ กับโมหะซึ่งไปกับอุทธัจจะปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็น
ปัจจัย ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน มีธรรมอันประกอบด้วยสังโยชนและ
ไม่ประกอบด้วยสังโยชนเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มณปัจจัยนั้น คือ โมหะอัน
ไปกับอุทธัจจะ มีขันธทั้งหลายกับวัตถุอันไปกับอุทธัจจะปัจจัย ฯ ธรรมอัน
ไปกับสังโยชนและไม่ประกอบด้วยสังโยชน มีธรรมอันประกอบด้วยสังโยชนและไม่
ประกอบด้วยสังโยชนเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอาร์มณปัจจัย คือ ขันธ ๑ กับโมหะ
มีขันธ ๑ วัตถุ ซึ่งไปกับอุทธัจจะปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นปัจจัย ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน มีธรรมอันประกอบด้วยสังโยชนเป็นปัจจัย
เกิดขึ้นเพราะอชิปติปัจจัย ตลอดถึงเพราะอวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความ
ไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน มีธรรมอันประกอบด้วยสังโยชนเป็นปัจจัย
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจา มีขันธทั้งหลาย
อันไปกับวิจิกิจาเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชนมีธรรมอัน
ประกอบด้วยสังโยชนเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไป
กับอุทธัจจะ มีขันธทั้งหลายอันไปกับอุทธัจจะปัจจัย ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วย
สังโยชนมีธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชนเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๑ มีขันธ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุซึ่งไม่ประกอบด้วยสังโยชนเป็นปัจจัย
๑ ๓ ๑ จักขุวิญญาณมีจักขวาทนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณมีกายาทนะเป็นปัจจัย
ขันธทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วยสังโยชนอันไม่มีเหตุกับอุทธัจจะ มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ
ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชนมีธรรมอันประกอบด้วยสังโยชนเป็นปัจจัย เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจา มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ
ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน มีธรรมอันประกอบด้วยสังโยชนและไม่ประกอบด้วย
กับสังโยชนเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไปกับ
วิจิกิจา มีขันธทั้งหลายกับวัตถุอันไปกับวิจิกิจาเป็นปัจจัย ธรรมอันประกอบ
กับสังโยชนและไม่ประกอบด้วยสังโยชนเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย

คือ โมหะอันไปกับอุทธัจจะ มีขันธทั้งหลายกับวัตถุ ซึ่งไปกับอุทธัจจะเป็นปัจจัย
สิ้นข้อความย่อในปัจจัยนัยเพียเท่านั้น ถึงแม้ว่านิสสยวาร ก็คล้ายกับปัจจัยวาร

ในสังสญญาวารว่า ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ ประปนกับธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ประปนกับขันธ์ ๑ ซึ่งประกอบด้วยสังโยชน์ ขันธ์ ๒ ประปนกับขันธ์ ๒ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ ประปนกับธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ประปนกับขันธ์ ๑ ซึ่งไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ ขันธ์ ๒ ประปนกับขันธ์ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิก็เหมือนกัน ฯ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ ประปนกับธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์ ประปนกับโหมะซึ่งไปกับอุทธัจจะ ฯ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ ประปนกับขันธ์ ๑ และโหมะซึ่งไปกับอุทธัจจะ ขันธ์ ๒ ประปนกับขันธ์ ๒ สิ้นข้อความย่อเพียเท่านั้น ท่านบอกวาทังนี้ว่า สัมปตตวาร ก็เหมือนกับที่เคยแสดงมาแล้ว

ในปัญหาวารว่า ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบด้วยสังโยชน์ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ คือ เหตุทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์เป็นเหตุปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบด้วยสังโยชน์ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต โหมะอันไปกับอุทธัจจะเป็นเหตุปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินี้ก็เหมือนกัน ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นเหตุปัจจัย แห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ โหมะอันไปกับอุทธัจจะเป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบด้วยสังโยชน์ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็น

เหตุบังเอิญแห่งกรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ โมหะอันไปกับอุทธัจจะ เป็นเหตุบังเอิญแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์ และเหตุบังเอิญแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบด้วยจิตตัง ๑ ของจิตตังในขันธอันบังเอิญเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๓๖

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยบัญญัติในสัญญาชนสัมปยุตตทุกมัตติกา

สัญญาชนสัมปยุตโต ชมโม สัญญาชนสัมปยุตตสส ชมมสส อารมมณ-
ปัจจุเบน ปัจจุโยติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๑๓๖ ว่าด้วย
บัญญัติในสัญญาชนสัมปยุตตทุกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานี้ว่า
กรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอารัมมณบังเอิญแห่งกรรมอันประกอบด้วยสัง-
โยชน์นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์ ปราภวนันท์ทั้งหลายอัน
ประกอบด้วยสังโยชน์แล้วก็เกิดขึ้น ฯ ขันธ์ทั้งหลายกับโมหะอันไม่ประกอบด้วย
สังโยชน์ ปราภวนันท์ทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์แล้วก็เกิดขึ้น ฯ ขันธ์ทั้ง
หลายกับโมหะอันไปกับอุทธัจจะ อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์แล้ว
ก็เกิดขึ้น ฯ กรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นอารัมมณบังเอิญแห่งกรรมอัน
ไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ บุคคลให้ทานถือศีลทำอุโบสถกรรมแล้วพิจารณา
และพิจารณาสิ่งที่ประพฤติกิเลสไว้แล้ว ออกจากงานแล้วพิจารณางาน พระอริยะ

แห่งเหล่าออกจากมรรคแล้วพิจารณาจรก พิจารณาผล พิจารณานิพพาน นิพพาน
เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งโคตรก และแห่งความผ่องใสแห่งมรรคผลอาวัชชนาการ
พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณาเกิดเลสทีละแล้ว ที่ไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ พิจารณา
เกิดเลสทีละแล้ว รู้เกิดเลสทีละแล้ว เห็นแจ้งถึงตลอดถึงวัตถุและ
ขั้นกับโมหะ อันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์บังคับไม่
ได้ ย่อมได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต รู้จิตของผู้จัด
อันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ด้วยเจโตปริยญาณ อากาสนัญญาตนะ เป็นอารมณ์-
บ่งชี้แห่งวิญญาณัญญาตนะ รูปายตนะเป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งจักขุวิญญาณ
โผฏฐัพพายตนะเป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งกายวิญญาณ ขั้นทั้งหลายอันไม่ประ-
กอบกับสังโยชน์เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งอิทธิวิธญาณ และเจโตปริยญาณ บุพ-
นิวาसानสติญาณ ยดากัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ ฯ ธรรมอันไม่ประ-
กอบกับสังโยชน์ เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์นี้ ก็
บุคคลให้ทานเป็นต้น ดังที่กล่าวมาแล้ว และยินดีเพลิดเพลินต่อขั้นทั้งหลายกับ
โมหะ อันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ ปราภังสีแล้วก็เกิดราคะและโทมนัส ฯ
ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งธรรมอันประกอบด้วย
สังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นี้ คือ ขั้นทั้งหลายกับโมหะ อันไปกับ
อุทธัจจะ ปราภังสีตลอดถึงวัตถุ ปราภังสีทั้งหลายกับโมหะ อันไม่
ประกอบด้วยสังโยชน์แล้วก็เกิดขึ้น ฯ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่
ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอารมณ์บ่งชี้แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์
นี้ คือ ขั้นทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์ ปราภังสีทั้งหลายอันไปกับ
อุทธัจจะแล้วก็เกิดขึ้น ฯ ขั้นทั้งหลายกับโมหะอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์
ซึ่งไปกับอุทธัจจะแล้วก็เกิดขึ้น ฯ ขั้นทั้ง
หลายกับโมหะอันไปกับอุทธัจจะ ปราภังสีทั้งหลายกับโมหะ ซึ่งไปกับ
อุทธัจจะ แล้วก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอธิปัตติบ่งชี้แห่งธรรมอันประกอบด้วย
กับสังโยชน์นี้ คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า
มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำราคะและโทมนัสให้เป็นใหญ่ ก็แล้วยินดีเพลิดเพลิน

เพลิน ว่าจะทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ฏฐิติก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า วิ
สหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอธิปัตติปัจจัย
แห่งขันธอันประกอบด้วยกัน ฯ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอธิปัตติปัจจัย
แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ มีสหชาติเป็นใหญ่ ฯ คำว่า วิ
สหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันประกอบด้วยสังโยชน์เป็นอธิปัตติปัจจัย
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอธิปัตติปัจจัย
แห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ วิสหชาติ
เป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันประกอบด้วย
กับสังโยชน์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบด้วยกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประ
กอบกับสังโยชน์นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ วิสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า
มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลให้ทานเป็นต้น ดังที่ว่ามาแล้วนั้น นิพพาน
เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส แห่งมรรคผล ฯ คำว่า
วิสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็น
อธิปัตติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบด้วยกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรม
อันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์นั้น
คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ดังที่ว่ามาแล้วนั้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วย
กับสังโยชน์นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์ก่อน ฯ เป็นอนันตร-
ปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์หลัง ฯ ธรรมอันประกอบด้วย
สังโยชน์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ ขันธ์
ทั้งหลายอันไปกับอุทัจจะก่อน ฯ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งโมหะอันไปกับอุทัจจะ
หลัง ฯ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ฯ
ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยสัง-
โยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันไปกับอุทัจจะก่อน ฯ
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย กับโมหะซึ่งไปกับอุทัจจะหลัง ฯ ธรรม
อันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์

นั้น คือ โภคะอันไปกับอุทฺธจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรบัจจยแห่งโภคะอันไปกับอุทฺธจจะหลัง ๆ ขันธ์ทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ก่อน ๆ เป็นอนันตรบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์หลัง ๆ ล ฯ เนวสัจญญาเนวสัจญญายตนะแห่งผู้ออกจากนิโรธ เป็นอนันตรบัจจยแห่งผลสมภาติ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นอนันตรบัจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ โภคะอันไปกับอุทฺธจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันไปกับอุทฺธจจะหลัง ๆ การนี้ก็เป็นอนันตรบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อันประกอบด้วยสังโยชน์ ๆ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอนันตรบัจจยแห่งธรรมอันประนอบกับสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ โภคะอันไปกับอุทฺธจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลายกับโภคะซึ่งไปกับอุทฺธจจะหลัง ๆ การนี้ก็เป็นอนันตรบัจจยแห่งขันธ์กับโภคะ ซึ่งไปกับอุทฺธจจะหลัง ๆ ฯ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอนันตรบัจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายกับโภคะ ซึ่งไปกับอุทฺธจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งไปกับอุทฺธจจะหลัง ๆ ฯ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นอนันตรบัจจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยโยชน์นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายกับโภคะ ซึ่งไปกับอุทฺธจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรบัจจยแห่งโภคะ ซึ่งไปกับอุทฺธจจะหลัง ๆ ขันธ์ทั้งหลายกับโภคะ ซึ่งไปกับอุทฺธจจะ เป็นอนันตรบัจจยแห่งการออก ฯ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นอนันตรบัจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายกับโภคะ ซึ่งไปกับอุทฺธจจะก่อน ๆ เป็นอนันตรบัจจยแห่งขันธ์ทั้งหลายกับโภคะ ซึ่งไปกับอุทฺธจจะหลัง ๆ ฯ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นสมนันตรบัจจยและสหชาติบัจจย แห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์นั้น มีข้อความอย่างละ ๘ ที่เป็นอัญญมัญญบัจจยนั้น มีข้อความ ๖ ที่เป็นนิสสยบัจจยนั้น มีข้อความ ๘ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอุปนิสสยบัจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกตินั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์เป็นอุปนิสสย-

บัจฉัยแห่งขันธทั้งหลาย อันประกอบด้วยสังโยชน์ ๓ ชรรมนั้นประกอบด้วย
 สังโยชน์เป็นอุปนิสสยบัจฉัยแห่งชรรมนั้นไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ อาศัย
 อารมณ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๓ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ ขันธทั้งหลายอัน
 ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอุปนิสสยบัจฉัยแห่งขันธทั้งหลายกับโมหะ อันไม่
 ประกอบด้วยสังโยชน์ ๓ ชรรมนั้นประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอุปนิสสยบัจฉัย
 แห่งชรรมนั้นประกอบด้วยสังโยชน์ และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ อาศัย
 อนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๓ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ ขันธทั้งหลายอัน
 ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอุปนิสสยบัจฉัยแห่งขันธทั้งหลายกับโมหะ ซึ่งไป
 กับอุทัจจะ ๓ ชรรมนั้นไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอุปนิสสยบัจฉัยแห่ง
 ชรรมนั้นไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ อาศัยอารมณ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัย
 ปกติ ๑ ๓ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธาเป็นต้น ดังที่เคย
 แสดงมาแล้ว ๓ ชรรมนั้นไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอุปนิสสยบัจฉัยแห่ง
 ชรรมนั้นประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ อาศัยอารมณ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัย
 ปกติ ๑ ๓ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธาเป็นต้น ดังที่เคย
 แสดงมาแล้ว ๓ ชรรมนั้นไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอุปนิสสยบัจฉัย
 แห่งชรรมนั้นประกอบด้วยสังโยชน์ และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ อาศัย
 อนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๓ คำว่า อาศัยปกติ นั้น ได้แก่ศรัทธาปัญญา
 ความสุขกาย ความทุกข์กาย เสนาสนะและโมหะ เป็นอุปนิสสยบัจฉัยแห่ง
 ขันธทั้งหลายกับโมหะ ซึ่งไปกับอุทัจจะ ๓ ชรรมนั้นประกอบด้วยสังโยชน์
 และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอุปนิสสยบัจฉัยแห่งชรรมนั้น อันประกอบด้วย
 สังโยชน์นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๓ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ ขันธ
 ทั้งหมดกับโมหะ ซึ่งไปกับอุทัจจะ เป็นอุปนิสสยบัจฉัยแห่งขันธทั้งหลาย อันประ
 ครอบด้วยสังโยชน์ ๓ ชรรมนั้นประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์
 เป็นอุปนิสสยบัจฉัยแห่งชรรมนั้นไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ อาศัยอนันตระ
 อาศัยปกติ ๑ ๓ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ ขันธทั้งหลายกับโมหะซึ่งไปกับอุทัจจะ
 เป็นอุปนิสสยบัจฉัยแห่งขันธทั้งหลายกับโมหะ ซึ่งไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ ๓ ชรรมนั้น
 อันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอุปนิสสยบัจฉัยแห่ง

ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๆ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายกับโมหะซึ่งไปกับอุทธัจจะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายกับโมหะ ซึ่งไปกับอุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๆ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุสกลตถิยวัตถุ ว่าเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น และได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ฟังเสียงด้วยทิพโสต รูปายตนะเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวายตนะเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายกับโมหะ อันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๆ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อจักขุสกลตถิยวัตถุ ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะและโหมณัส ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๆ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายกับโมหะ อันไปกับอุทธัจจะ ปรารภจักขุสกลตถิยวัตถุแล้วก็เกิดขึ้น วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลายกับโมหะซึ่งไปกับอุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นปัจฉาชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์ ซึ่งเกิดภายหลัง เป็นปัจฉาชาตปัจจัยแห่งกายนั้น ซึ่งเกิดก่อน ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นปัจฉาชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายกับโมหะ ซึ่งเกิดภายหลัง ซึ่งไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นปัจฉาชาตปัจจัยแห่งกายนั้น ซึ่งเกิดก่อน ๑ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นปัจฉาชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วย

สังโยชนัน^๕ คือ ๖^๕ ขันธ์ทั้งหลายกับโมหะ^๕ ซึ่งเกิดภายหลัง^๕ ซึ่งไปกับอุทฺธจจะ^๕
เป็นปัจฉาชาติบังจย^๕แห่งกายน^๕ ซึ่งเกิดก่อน^๕ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน^๕ เป็นอาเสวนบังจย^๕แห่งธรรมอันประกอบด้วย^๕
กับสังโยชนัน^๕ มีข้อความ ๘ แต่ไม่มีการนึกและการออก^๕ ดังนี้

ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน^๕ เป็นกรรมบังจย^๕แห่งธรรมอันประกอบด้วย^๕
สังโยชนัน^๕ คือ เจตนาอันประกอบด้วยสังโยชน^๕ เป็นกรรมบังจย^๕แห่งขันธ์^๕
หลายอันประกอบด้วยสังโยชน^๕ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน^๕เป็นกรรมบังจย^๕
แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชนัน^๕ คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของ
มีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน^๕ คือ เจตนาอันประกอบด้วย^๕
กับสังโยชน^๕ เป็นกรรมบังจย^๕แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต^๕ เจตนาอันไปกับอุทฺธจจะ^๕
เป็นกรรมบังจย^๕แห่งโมหะและแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต^๕ ๑ คำว่า เป็นของมี
ขณะต่างกัน^๕ คือ เจตนาอันประกอบด้วยสังโยชน^๕เป็นกรรมบังจย^๕แห่งวิบาก
ขันธ์^๕ และแห่งกตัตถารูปทั้งหลาย ๑ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน^๕เป็นกรรม
บังจย^๕แห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน^๕ และไม่ประกอบด้วยสังโยชนัน^๕ คือ
เจตนาอันประกอบด้วยสังโยชน^๕ เป็นกรรมบังจย^๕แห่งขันธ์อันประกอบด้วย^๕ และ
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต^๕ เจตนาอันไปกับอุทฺธจจะ^๕ เป็นกรรมบังจย^๕แห่งขันธ์อัน
ประกอบด้วย^๕ และแห่งโมหะแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต^๕ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วย
สังโยชน^๕ เป็นกรรมบังจย^๕แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชนัน^๕ คือ เป็น
ของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกัน^๕
นั้น คือ เจตนาอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน^๕ เป็นกรรมบังจย^๕แห่งขันธ์อันประกอบด้วย^๕
กัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต^๕ ส่วนในขณะปฏิสนธิ^๕นั้นก็เหมือนกัน ๑
คำว่า เป็นของมีขณะต่างกัน^๕ คือ เจตนาอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน^๕ เป็น
กรรมบังจย^๕แห่งวิบากขันธ์^๕ และแห่งกตัตถารูปทั้งหลาย^๕ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน^๕ เป็นวิปากบังจย^๕แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วย^๕
กับสังโยชนัน^๕มีข้อความ ๑ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์^๔ เป็นอาหารบังจัญ^๕ อินทรีย์บังจัญ^๖ ฌาน^๗
 บังจัญ^๘ มรรคบังจัญ^๙ แห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์นั้น^{๑๐} มีข้อความอย่างละ ๔
 ที่เป็นวิปยุตตบังจัญนั้น^{๑๑} มีข้อความ ๖^{๑๒} ดังนี้ ๑^{๑๓} สันข้อความในกัณฑ์^{๑๔}
 เพียงเท่านั้น^{๑๕}

เอว^{๑๖} ก็มี^{๑๗} ถ้วยประการดังนี้ ๑^{๑๘}

กัณฑ์ที่ ๑๓๗

คัมภีร์มหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปัญหาวาร ในสัญญาชนสัมปยุตตทุกมาติกาเป็นต้น

สัญญาชนสัมปยุตโต ชมโม สัญญาชน วิปยุตตสส ชมมสส วิปยุตต-
 ปัจจเบน ปัจจโยติ

ณ บัณฑิต^{๑๙} อาตมภาพจะได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๑๓๗ ว่า
 ด้วยปัญหาวารในสัญญาชนสัมปยุตตทุกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
 แก่พระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความคามวาระพระบาลี^{๒๐} ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
 ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์^{๒๑} เป็นวิปยุตตบังจัญแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วย
 สังโยชน์นั้น^{๒๒} คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑^{๒๓} เป็นของเกิดภายหลัง ๑^{๒๔} ซึ่งมีข้อความ
 ดังที่เคยแสดงมาแล้ว ๑^{๒๕} ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์^{๒๖} เป็นวิปยุตตบังจัญ
 แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น^{๒๗} คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑^{๒๘} เป็นของ
 เกิดก่อน ๑^{๒๙} เป็นของเกิดภายหลัง ๑^{๓๐} ซึ่งมีข้อความดังที่เคยมีมาแล้ว ๑^{๓๑}
 ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์^{๓๒} เป็นวิปยุตตบังจัญแห่งธรรมอันประกอบด้วย
 สังโยชน์นั้น^{๓๓} คือเป็นของเกิดก่อน ๑^{๓๔}

คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือวัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือ เป็นของเกิดก่อน

คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือวัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งชั้นกับโมหะอันไปกับอุทธัจจะ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ซึ่งมีข้อความดังที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์นั้น มีข้อความเดียวกันกับในปฏิจจวาร ๑ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือชั้นทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้นทั้งหลายอันไปกับอุทธัจจะเป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งโมหะและแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือชั้นทั้งหลายอันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งกายซึ่งเกิดก่อน ๑ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือชั้น ๑ ซึ่งประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งชั้น ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้น ๓ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งชั้น ๒ ชั้น ๑ ซึ่งไปกับอุทธัจจะเป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งชั้น ๓ และแห่งโมหะ แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ชั้น ๒ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งชั้น ๒ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ซึ่งมีข้อความดังที่เคยผ่านมาแล้ว ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์นั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือโมหะอันไปกับอุทธัจจะเป็นอภิปัจจปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายอันประกอบด้วย

กัน ๆ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น ก็บุคคลบังเกิดเปลี่ยนแปลงต่อจากขุทลลอคถึง
วัตถุ ปราศมาสิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะและโทมนัส วัตถุเป็นอติปิฏจยแห่งขันธ
ทั้งหลายอันประกอบกับสังโยชน์

ธรรมอันไม่ประกอบกับสังโยชน์ เป็นอติปิฏจยแห่งธรรมอันประกอบกับ
สังโยชน์และไม่ประกอบกับสังโยชน์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของ
เกิดก่อน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือโมหะอันไปกับอุทธัจจะ
เป็นอติปิฏจยแห่งขันธอันประกอบกันและแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๆ คำว่า
เป็นของเกิดก่อนนั้น คือขันธทั้งหลายกับโมหะอันไปกับอุทธัจจะ ปราศจากขุ
ทลลอคถึงวัตถุแล้วก็เกิดขึ้น วัตถุเป็นอติปิฏจยแห่งขันธกับโมหะอันไปกับอุทธัจจะ
ธรรมอันประกอบกับสังโยชน์และไม่ประกอบกับสังโยชน์ เป็นอติปิฏจยแห่ง
ธรรมอันประกอบกับสังโยชน์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิด
ก่อน ๑ ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ ๑ กับวัตถุซึ่งประกอบ
สังโยชน์ เป็นอติปิฏจยแห่งขันธ ๓ ขันธ ๒ เป็นอติปิฏจยแห่งขันธ ๒
ขันธ ๑ กับโมหะซึ่งไปกับอุทธัจจะ เป็นอติปิฏจยแห่งขันธ ๓ ขันธ ๒
เป็นอติปิฏจยแห่งขันธ

ธรรมอันประกอบกับสังโยชน์และไม่ประกอบกับสังโยชน์ เป็นอติปิฏจย
แห่งธรรมอันไม่ประกอบกับสังโยชน์นั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของ
เกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๆ
คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือขันธทั้งหลายกับโมหะและมหาภูตอันประกอบ
กับสังโยชน์ เป็นอติปิฏจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธทั้งหลายกับโมหะอัน
ไปกับอุทธัจจะ เป็นอติปิฏจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธทั้งหลายกับ
วัตถุอันไปกับอุทธัจจะ เป็นอติปิฏจยแห่งโมหะ ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลัง
นั้น คือขันธทั้งหลายกับโมหะอันไปกับอุทธัจจะ เป็นอติปิฏจยแห่งกาย
ซึ่งเกิดก่อน ๆ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือขันธทั้งหลายอันประกอบ
กับสังโยชน์กับอาหารที่เป็นคำ ๆ เป็นอติปิฏจยแห่งกาย ๑ ขันธทั้งหลาย
อันประกอบกับสังโยชน์กับรูปชีวิตินทรีย์ เป็นอติปิฏจยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ๑
ธรรมอันประกอบกับสังโยชน์ และไม่ประกอบกับสังโยชน์ คือเป็นอติปิฏจย
แห่งธรรมอันประกอบกับสังโยชน์และไม่ประกอบกับสังโยชน์นั้น คือเป็นของเกิด

ด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือชั้น ๑
ซึ่งไปกับอหัจจะและโมหะ เป็นอติตบัจฉัยแห่งขันธ์ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิตชั้น ๒ เป็นอติตบัจฉัยแห่งชั้น ๒ ๑ ชั้น ๑ ซึ่งไปกับอหัจจะ
กับวัตถุ เป็นอติตบัจฉัยแห่งชั้น ๓ และแห่งโมหะ ชั้น ๒ เป็นอติตบัจฉัย
แห่ง ชั้น ๒ ๑ ที่ เป็นอติตบัจฉัย วิคตบัจฉัย อวิคตบัจฉัยนั้น ท่านมิได้แจก
ข้อความไว้ ดังนั้น ๑ จบอนุโลมเพียงเท่านี้

ในบัดนี้ว่า ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอารัมมณบัจฉัย สหชาติ
บัจฉัย อุปนิสสขบัจฉัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ ๑ ธรรมอันประกอบ
กับสังโยชน์ เป็นอารัมมณบัจฉัย สหชาติบัจฉัย อุปนิสสขบัจฉัย บัณฑิตา
บัจฉัย กรรมบัจฉัย แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ ๑ ธรรมอันประกอบ
กับสังโยชน์ เป็นอารัมมณบัจฉัย สหชาติบัจฉัย อุปนิสสขบัจฉัย แห่งธรรมอัน
ประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วย
สังโยชน์ อารัมมณบัจฉัย สหชาติบัจฉัย อุปนิสสขบัจฉัย ปุเรชาติบัจฉัย
บัณฑิตาบัจฉัย กรรมบัจฉัย อาหารบัจฉัย อินทริยบัจฉัย แห่งธรรมอันไม่
ประกอบด้วยสังโยชน์ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอารัมมณบัจฉัย
สหชาติบัจฉัย อุปนิสสขบัจฉัย ปุเรชาติบัจฉัย แห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอารัมมณบัจฉัย สหชาติบัจฉัย
อุปนิสสขบัจฉัย ปุเรชาติบัจฉัย แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ ๑ ธรรม
อันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอารัมมณบัจฉัย สหชาติ
บัจฉัย อุปนิสสขบัจฉัย แห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์ ๑ ธรรมอัน
ประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอารัมมณบัจฉัย สหชาติ-
บัจฉัย อุปนิสสขบัจฉัย บัณฑิตาบัจฉัย แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ ๑
ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ เป็นอารัมมณบัจฉัย
สหชาติบัจฉัย อุปนิสสขบัจฉัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบ
กับสังโยชน์ จบสัญญาชนสัมปยุตตทุกมัตติกา เพียงเท่านี้

ต่อไปนี้ เป็นข้อความในสัญญาชนสัญญาชนียทุกมัตติกาว่า ธรรมอันเป็น
สังโยชน์และเป็นเหตุให้เกิดสังโยชยาศัยธรรมอันเป็นสังโยชน์ และเป็นเหตุให้
เกิดสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจฉัยนั้น คือสังโยชน์ ๑๐ ต่างก็อาศัยกันและ

กัน ๆ ธรรมอันเป็นเหตุให้เกิดสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันเป็นสังโยชน์และเป็นเหตุให้เกิดสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธอันประกอบกันกับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยสังโยชน์ทั้งหลาย ๆ ธรรมอันเป็นสังโยชน์ ทั้งเป็นเหตุแห่งสังโยชน์และเป็นเหตุแห่งสังโยชน์ แต่ไม่เป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันเป็นสังโยชน์ และธรรมอันเป็นเหตุแห่งสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือสังโยชน์ทั้งหลายกับขันธอันประกอบกัน และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ต่างก็อาศัยสังโยชน์ทั้งหลาย ๆ ธรรมอันเป็นเหตุแห่งสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ ๑ ซึ่งเป็นเหตุแห่งสังโยชน์ แต่ไม่เป็นสังโยชน์ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๓ ข้อความต่อไปตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงมหาภูตทั้งหลายนั้นเหมือนกับที่มาแล้ว ๆ

ธรรมอันเป็นสังโยชน์และเป็นเหตุแห่งสังโยชน์ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือสังโยชน์ทั้งหลายอาศัยขันธทั้งหลาย อันเป็นเหตุแห่งสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ ๆ ธรรมอันเป็นสังโยชน์ทั้งเป็นเหตุแห่งสังโยชน์ ละธรรมอันเป็นเหตุแห่งสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งสังโยชน์ แต่ไม่เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ กับสังโยชน์ทั้งหลาย และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ ๑ ซึ่งเป็นเหตุแห่งสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ๆ ธรรมอันเป็นสังโยชน์ทั้งเป็นเหตุแห่งสังโยชน์ อาศัยธรรมอันเป็นสังโยชน์ทั้งเป็นเหตุแห่งสังโยชน์ กับธรรมอันเป็นเหตุแห่งสังโยชน์ แต่ไม่เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือสังโยชน์ทั้งหลายต่างก็อาศัยสังโยชน์ด้วยกัน และอาศัยขันธอันประกอบกัน ๆ

ธรรมอันเป็นเหตุแห่งสังโยชน์ แต่ไม่เป็นสังโยชน์อาศัยธรรมอันเป็นสังโยชน์ ทั้งเป็นเหตุแห่งสังโยชน์ และธรรมอันเป็นเหตุแห่งสังโยชน์ แต่ไม่เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ กับรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ ๑ ซึ่งเป็นเหตุแห่งสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ กับสังโยชน์ทั้งหลาย ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ๆ ธรรมอันเป็นสังโยชน์ทั้งเป็นเหตุแห่งสังโยชน์ กับ

ธรรมอันเป็นเหตุแห่งสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันเป็นสังโยชน์
ทั้งเป็นเหตุแห่งสังโยชน์ กับธรรมอันเป็นเหตุแห่งสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือชั้น ๓ กับสังโยชน์ต่าง ๆ และรูปอันเกิดขึ้นด้วย
จิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งเป็นเหตุแห่งสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ กับอาศัยสังโยชน์
เหล่านั้น ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ จมมหาตักานเพียงเท่านั้น

ในสัญญาชนสัญญาชนสัมปยุตตทกมกาทีกาว่า ธรรมอันเป็นสังโยชน์แต่
ไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ อาศัยธรรมอันเป็นสังโยชน์ทั้งประกอบด้วยสังโยชน์ เกิด
ขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือทวิฏฐิสังโยชน์และอวิชชาสังโยชน์ อาศัยการวาระ
สังโยชน์ ๆ ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ อาศัยธรรม
อันเป็นสังโยชน์ทั้งประกอบด้วยสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือชั้น
อันประกอบด้วย อาศัยสังโยชน์ทั้งหลาย ๆ ธรรมอันเป็นสังโยชน์ทั้งประกอบ
กับสังโยชน์ และธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์แต่เป็นสังโยชน์ อาศัยธรรม
อันเป็นสังโยชน์ทั้งประกอบด้วยสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือทวิฏฐิ
สังโยชน์ อวิชชาสังโยชน์และชั้นอันประกอบด้วย อาศัยการวาระสังโยชน์ ๆ
ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันประกอบด้วย
สังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือชั้น ๓ อาศัย
ชั้น ๑ ซึ่งประกอบด้วยสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒.

ธรรมอันเป็นสังโยชน์ทั้งประกอบด้วยสังโยชน์ อาศัยธรรมอันประกอบ
กับสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือสังโยชน์ทั้งหลาย
อาศัยชั้นทั้งหลาย อันประกอบด้วยสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ ธรรมอันเป็น
สังโยชน์ ทั้งประกอบด้วยสังโยชน์และไม่ประกอบด้วยสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์
อาศัยธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย
นั้น คือชั้น ๓ กับสังโยชน์ทั้งหลาย อาศัยชั้น ๑ ซึ่งประกอบด้วยสังโยชน์
แต่ไม่เป็นสังโยชน์ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ๆ ธรรมอันเป็นสังโยชน์และ
ประกอบด้วยสังโยชน์ อาศัยธรรมอันเป็นสังโยชน์ทั้งประกอบด้วยสังโยชน์และ
ธรรมอันประกอบด้วยสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ
สังโยชน์ทั้งหลายต่างก็อาศัยสังโยชน์และชั้นอันประกอบด้วย ๆ ธรรมอัน
ประกอบด้วยสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันเป็นสังโยชน์ทั้งประกอบ

กับสังโยชน์ และประกอบกับสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย
นั้น คือขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งประกอบกับสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์กับ
อาศัยสังโยชน์ทั้งหลาย ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ฯ

ธรรมอันเป็นสังโยชน์ทั้งประกอบกับสังโยชน์ และธรรมอันประกอบกับ
สังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ อาศัยธรรมอันเป็นสังโยชน์ทั้งประกอบกับสังโยชน์
และธรรมอันประกอบกับสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือขันธ์ ๓ กับสังโยชน์ทั้งหลาย อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งประกอบกับสังโยชน์แต่ไม่
เป็นสังโยชน์กับอาศัยสังโยชน์ด้วยกัน ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ดังนี้ จบนุโลม
เพียงเท่านั้น

ในปัจจุบันนี้ว่า ธรรมอันเป็นสังโยชน์แต่ไม่ประกอบกับสังโยชน์ อาศัย
ธรรมอันเป็นสังโยชน์และประกอบกับสังโยชน์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น
คืออวิชาสังโยชน์ อาศัยวิภิกขาสังโยชน์ ฯ ธรรมอันเป็นสังโยชน์และ
ประกอบกับสังโยชน์ อาศัยธรรมอันประกอบกับสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือโมหะอันไปกับวิภิกขา อาศัยขันธ์ทั้งหลาย
อันไปกับวิภิกขา ฯ ธรรมอันเป็นสังโยชน์และประกอบกับสังโยชน์ อาศัย
ธรรมอันเป็นสังโยชน์ทั้งประกอบกับสังโยชน์ และธรรมอันประกอบกับสังโยชน์
แต่ไม่เป็นสังโยชน์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คืออวิชาสังโยชน์ อาศัย
วิภิกขาสังโยชน์และอาศัยขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกับ คัมภีร์ อันเป็นเนื่อ
ความย่อ ฯ ถึงแม้ว่าสหชาตวาร บัณฑิตวาร นิสสยวาร สังสัจจวาร สัมปยุตต
วาร ก็คล้ายกับปฏิจจวาร คัมภีร์

ในปัญหาวารว่า ธรรมอันเป็นสังโยชน์และประกอบกับสังโยชน์เป็นเหตุ
ปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์และประกอบกับสังโยชน์นั้น คือสังโยชน์ทั้งหลาย
ต่างก็เป็นเหตุปัจจัยแห่งกันและกัน ฯ ธรรมอันเป็นสังโยชน์และประกอบกับ-
สังโยชน์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับสังโยชน์แต่ไม่เป็นเหตุแห่ง
สังโยชน์นั้น คือเหตุอันเป็นสังโยชน์และประกอบกับสังโยชน์ เป็นเหตุปัจจัย
แห่งขันธ์อันประกอบกับ ฯ ธรรมอันเป็นสังโยชน์และประกอบกับสังโยชน์
เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์ทั้งประกอบกับสังโยชน์ และธรรมอัน

ประกอบกับสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์นั้น คือการราคสังโยชน์ เป็นเหตุบังจย
แห่งทณฺฐิสังโยชน์ แห่งอวิชาสังโยชน์ และแห่งขันธอื่นประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นสังโยชน์และประกอบกับสังโยชน์ เป็นอารัมมณบังจยแห่ง
ธรรมอันเป็นสังโยชน์และประกอบกับสังโยชน์นั้น คือสังโยชน์ทั้งหลายปรารภ
สังโยชน์ทั้งหลายแล้วเกิดขึ้น ๑ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกับสังโยชน์แต่ไม่เป็น
สังโยชน์ ปรารภสังโยชน์ทั้งหลายแล้วเกิดขึ้น ๑ สังโยชน์ทั้งหลายและขันธอื่น
ประกอบกับสังโยชน์ ปรารภสังโยชน์ทั้งหลายเกิดขึ้น ๑ ๆ ธรรมอัน
ประกอบกับสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ เป็นอารัมมณบังจยแห่งธรรมอันประกอบ
กับสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์นั้น คือขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกับสังโยชน์แต่
ไม่เป็นสังโยชน์ ปรารภขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกับสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์
แล้วเกิดขึ้น ๆ ธรรมอันประกอบกับสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ เป็นอารัมมณ-
บังจย แห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์และประกอบกับสังโยชน์นั้น คือสังโยชน์ทั้งหลาย
ปรารภขันธ์ทั้งหลาย อันประกอบกับสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์แล้วก็เกิดขึ้น

ธรรมอันประกอบกับสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ เป็นอารัมมณบังจยแห่ง
ธรรมอันเป็นสังโยชน์ทั้งประกอบกับสังโยชน์ และแห่งธรรมอันประกอบกับ
สังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์นั้น คือสังโยชน์ทั้งหลายกับขันธอื่นประกอบกับ
สังโยชน์ ปรารภขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกับสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์แล้ว
ก็เกิดขึ้น ๆ ธรรมอันเป็นสังโยชน์ทั้งประกอบกับสังโยชน์ และประกอบกับ
สังโยชน์ แต่ไม่เป็นสังโยชน์เป็นอารัมมณบังจยแห่งธรรมอันเป็นสังโยชน์ และ
ประกอบกับสังโยชน์นั้น มีข้อความ ๓ ดังนี้ ๑ ในต้นฉบับบาลียังมีข้อความ
อยู่อีก ๓ ข้อ แต่ไม่พอจะเป็นสังโยชน์แก่ผู้ฟังทั้งหลาย จึงเป็นอันว่าจบมัตถิกาน
เพียงเท่านั้น

ในมัตถิกาท่อไป ก็มีข้อความเพียงเล็กน้อยไม่จำเป็นจะยกมาแสดง จึงขอจบ
มัตถิกาท่อไป ซึ่งเรียกว่าสัญญาชนวิปยุตตสัญญาชนียทุกมัตถิกาทิคาเพียงเท่านั้น.

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๑๓๘

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยปฏิจจวารในคันถกุกุมาริกา

คณฺถ ชมมํ ปฏิจฺจ กณฺโถ ชมฺโม อปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา สลฺลพฺพต-
ปฺรามาสํ กายคณฺถํ ปฏิจฺจจาติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพักได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๑๓๘ ว่าด้วย
ปฏิจจวารในคันถกุกุมาริกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันเป็นคันถะ อาศัยธรรมอันเป็นคันถะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือ อภิชฌา กายคันถะอาศัยกายคันถะ คือ สลฺลพฺพตปฺรามาส คณฺถะ คือ
สลฺลพฺพตปฺรามาส อาศัยกายคันถะคืออภิชฌา กายคันถะคืออภิชฌา อาศัย
กายคันถะ คือความเห็นว่ายอนันเป็นของจริงของแท้ กายคันถะ คือ เห็นว่าย
อนันเป็นของจริงของแท้ อาศัยกายคันถะ คืออภิชฌา ฯ ธรรมอันไม่ใช่คันถะ
อาศัยธรรมอันเป็นคันถะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธอันประกอบกันกับรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยคันถะทั้งหลาย ฯ ธรรมอันเป็นคันถะ และไม่เป็นคันถะ
อาศัยธรรมอันเป็นคันถะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือกายคันถะ อนันได้แก่
อภิชฌา และขันธอันประกอบกันกับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยกายคันถะ
คือ สลฺลพฺพตปฺรามาส ฯ กายคันถะอื่น ๆ กับขันธอันประกอบกัน และรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต ก็อาศัยคันถะอื่น ๆ ฯ ธรรมอันไม่เป็นคันถะ อาศัยธรรม
อันไม่เป็นคันถะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นคันถะ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ
วัตถุอาศัยขันธทั้งหลาย ขันธทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑

มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๓ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ ๑ ชรรมนั้นเป็น
 กัณณะ อาศัยชรรมนั้นไม่เป็นกัณณะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ กัณณะ
 ทั้งหลายอาศัยกันทั้งหลาย อันไม่เป็นกัณณะ ๑ ชรรมนั้นเป็นกัณณะ และไม่
 เป็นกัณณะ อาศัยชรรมนั้นไม่เป็นกัณณะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ษัณฐ์
 ๓ กับกัณณะทั้งหลาย และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยษัณฐ์ ๑ ซึ่งไม่เป็นกัณณะ
 ษัณฐ์ ๒ อาศัยษัณฐ์ ๒ ๑ ชรรมนั้นเป็นกัณณะ อาศัยชรรมนั้นเป็นกัณณะ และไม่
 เป็นกัณณะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ กัณณะทั้งหลายต่างก็อาศัยกันและกัน
 และอาศัยษัณฐ์อันประกอบกัน ๑ ชรรมนั้นไม่เป็นกัณณะ อาศัยชรรมนั้นเป็น
 กัณณะและไม่เป็นกัณณะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ษัณฐ์ ๓ กับรูปอัน
 เกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยษัณฐ์ ๑ ซึ่งไม่เป็นกัณณะ และอาศัยกัณณะทั้งหลาย ษัณฐ์ ๒
 อาศัยษัณฐ์ ๒ ๑ ชรรมนั้นไม่เป็นกัณณะ และไม่เป็นกัณณะ อาศัยชรรมนั้นเป็นกัณณะ
 และไม่เป็นกัณณะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ษัณฐ์ ๓ กับกัณณะนั้น ๆ
 และรูปอันเกิดด้วยจิต อาศัยษัณฐ์ ๑ ซึ่งไม่เป็นกัณณะ และอาศัยกัณณะนั้น ๆ ดังนั้น
 ส่วนที่เกิดขึ้นเพราะอารัมมณปัจจัย และอวิคตปัจจัยนั้น ท่านมิได้จำแนกข้อความไว้
 ขบอบโลมเพียงเท่านั้น ในปัจจุบันนี้ว่า ชรรมนั้นไม่เป็นกัณณะ อาศัยชรรมนั้นไม่เป็น
 กัณณะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ษัณฐ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
 ษัณฐ์ ๑ ซึ่งไม่เป็นกัณณะ ซึ่งไม่มีเหตุ ษัณฐ์ ๒ อาศัยษัณฐ์ ๒ ส่วนอเหตุกปฏิสนธิ
 เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว โมหะอันไปกับวิจิกิฉา และอุทธัจจะ อาศัยษัณฐ์ทั้งหลาย
 อันไปกับวิจิกิฉา และอุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ชรรมนั้นไม่เป็นกัณณะ อาศัยชรรมนั้นเป็นกัณณะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
 อารัมมณปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยกัณณะทั้งหลาย ๑ ชรรมนั้น
 อันไม่เป็นกัณณะ อาศัยชรรมนั้นไม่เป็นกัณณะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอารัมมณ
 ปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยษัณฐ์ทั้งหลายอันไม่เป็นกัณณะ
 ส่วนปฏิสนธินั้น เหมือนที่เคยมีมาแล้ว ๑ ชรรมนั้นไม่เป็นกัณณะ อาศัยชรรมนั้น
 เป็นกัณณะและไม่เป็นกัณณะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอารัมมณปัจจัยนั้น คือรูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยษัณฐ์ทั้งหลายอันเป็นกัณณะอันประกอบกัน อันเป็น
 ข้อความย่อ ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอวิคตปัจจัยนั้น มีข้อความที่เกิดขึ้นไม่ใช่

เพราะอเนกมัยปัจจัย ไม่ใช่เพราะสมมัตตปัจจัย ไม่ใช่เพราะอัญญมัญญปัจจัย
ไม่ใช่เพราะอุปนิสสปัจจัยนั้น มีข้อความอย่างละ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นคันตะ อาศัยธรรมอันเป็นคันตะ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
ปุเรชาติปัจจัยนั้น คือกายคันตะอันได้แก่อกัชฌา อาศัยกายคันตะ อันได้แก่
ความเห็นว่าสิ่ง^{๕๗}ของจริงของแท้ในรูป กายคันตะคือความเห็นว่าสิ่ง^{๕๘}
ของจริงของแท้ อาศัยกายคันตะคืออกัชฌา ๑ ในรูปไม่มีสัพพตปรามาส
ข้อความอีก ๘ ก็ควรกล่าวเหมือนกัน ๑ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปัจเจกชาติปัจจัย
ไม่ใช่เพราะอาเสวนปัจจัย ไม่ใช่เพราะกรรมปัจจัย ไม่ใช่เพราะวิปากปัจจัยนั้น
มีข้อความอย่างละ ๘ ๑ ที่เกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะอาการปัจจัย ไม่ใช่เพราะอินทริย-
ปัจจัย ไม่ใช่เพราะฌานปัจจัย ไม่ใช่เพราะมรรคปัจจัยนั้น มีข้อความอย่างละ ๑ ๑
ที่เกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะวิปยุตตปัจจัย มีข้อความ ๓ ที่เกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะวิปยุตต
ปัจจัยก็มีข้อความ ๓ ที่เกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะนัตถปัจจัย ไม่ใช่เพราะวิคตปัจจัยนั้น
มีข้อความอย่างละ ๓ ๑ ถึงสหชาตวารก็คล้ายกับปฏิจจวาร ดังนี้

ในปฏิจจวารว่า ธรรมอันเป็นคันตะ มีธรรมอันเป็นคันตะเป็นปัจจัย
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ คล้ายกับในปฏิจจวาร ๑ ธรรมอัน
ไม่เป็นคันตะ มีธรรมอันไม่เป็นคันตะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นคันตะเป็นปัจจัย ขันธ ๒
มีขันธ ๒ เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น วัตถุมีขันธทั้งหลายเป็นปัจจัย
ขันธทั้งหลายมีวัตถุเป็นปัจจัย มหาภูต ๓ มีมหาภูต ๑ เป็นปัจจัย มหาภูต ๑
มีมหาภูต ๓ เป็นปัจจัย มหาภูต ๒ มีมหาภูต ๒ เป็นปัจจัย ขันธทั้งหลายอันไม่
เป็นคันตะมีวัตถุเป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันเป็นคันตะมีธรรมอันไม่เป็นคันตะเป็นปัจจัย
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือคันตะทั้งหลายมีขันธทั้งหลาย อันไม่เป็นคันตะ
เป็นปัจจัย คันตะทั้งหลายมีวัตถุเป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันเป็นคันตะและไม่เป็น
คันตะ มีธรรมอันไม่เป็นคันตะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ ๓
กับคันตะทั้งหลาย และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นคันตะเป็นปัจจัย
ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นปัจจัย คันตะทั้งหลายกับขันธอันประกอบด้วย มีวัตถุเป็น
ปัจจัย ๑ ธรรมอันเป็นคันตะ มีธรรมอันเป็นคันตะ และไม่คันตะ เป็นปัจจัย

เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือกายคันถะนั้น ๆ มีกายคันถะนั้น ๆ กับขันธอันประกอบกันเป็นปัจจัย กายคันถะนั้น ๆ มีกายคันถะนั้น ๆ กับวัตถุเป็นปัจจัย ฯ
 ธรรมอันไม่แท้เป็นคันถะมีธรรมอันเป็นคันถะ และไม่เป็นคันถะ เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นคันถะและคันถะทั้งหลายเป็นปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นปัจจัย ขันธทั้งหลายอันไม่แท้เป็นคันถะมีคันถะและวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันเป็นคันถะและไม่เป็นคันถะมีธรรมอันเป็นคันถะและไม่เป็นคันถะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ กับกายคันถะนั้น ๆ และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นคันถะกับกายคันถะนั้น ๆ เป็นปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นปัจจัย กายคันถะนั้น ๆ กับวัตถุเป็นปัจจัย ดังนี้ จบอนุโลมเพียงเท่านี้

ในปัจจัยนี้ว่า ธรรมอันไม่เป็นคันถะ มีธรรมอันไม่เป็นคันถะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นคันถะ ไม่มีเหตุเป็นปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นปัจจัย ส่วนปฏิสนธินี้ เหมือนกับทมิฬมาแล้ว จักขุวิญญาณ มีจักขวายนตะเป็นปัจจัย กายวิญญาณ มีกายายคตะเป็นปัจจัย ขันธทั้งหลายอันไม่แท้เป็นคันถะ อันไม่มีเหตุกับวัตถุเป็นปัจจัย โมหะอันไปกับวิภิกขณา และอุทธัจจะ มีขันธทั้งหลายอันไปกับวิภิกขณา และอุทธัจจะ กับวัตถุเป็นปัจจัย สันข้อความย่อเพียงเท่านี้

ในปัญหาวารว่า ธรรมอันเป็นคันถะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันถะนั้น คือเหตุทั้งหลายอันเป็นคันถะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งคันถะทั้งหลายอันประกอบกัน ฯ ธรรมอันไม่เป็นคันถะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นคันถะนั้น คือเหตุทั้งหลายอันเป็นคันถะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันเป็นคันถะเป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันถะและไม่เป็นคันถะนั้น คือเหตุทั้งหลายอันเป็นคันถะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนปฏิสนธินี้เหมือนที่เคยมิมาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่เป็นคันถะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันถะนั้น คือเหตุทั้งหลายอันไม่

เป็นคันถะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งคันถะทั้งหลายอันประกอบกัน ๑ ธรรมอันไม่
 เป็นคันถะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันถะและไม่เป็นคันถะนั้น คือ
 เหตุทั้งหลายอันไม่เป็นคันถะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่ง
 คันถะทั้งหลาย กับแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ธรรมอันเป็นคันถะ และไม่
 เป็นคันถะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันถะนั้น คือเหตุทั้งหลายอันเป็น
 คันถะและไม่เป็นคันถะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งคันถะทั้งหลายอันประกอบกัน ๑ ธรรม
 อันเป็นคันถะและไม่เป็นคันถะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นคันถะนั้น คือ
 เหตุทั้งหลาย อันเป็นคันถะและไม่เป็นคันถะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน
 และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ธรรมอันเป็นคันถะและไม่เป็นคันถะ เป็นเหตุ
 ปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันถะ และไม่เป็นคันถะนั้น คือเหตุทั้งหลายอันเป็นคันถะ
 และไม่เป็นคันถะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งคันถะทั้งหลาย
 กับแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นคันถะ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันถะนั้น คือ
 คันถะทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะปรารภคันถะทั้งหลาย ๑ ขันธทั้งหลายอันไม่
 เป็นคันถะ เกิดขึ้นเพราะปรารภคันถะทั้งหลาย ๑ ๑ คันถะทั้งหลายนับขันธอัน
 ประกอบกัน เกิดขึ้นเพราะปรารภคันถะทั้งหลาย ๑ ๑ ธรรมอันไม่เป็นคันถะ
 เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นคันถะนั้น คือบุคคลให้ทานเป็นต้น ดังที่เคย
 แสดงมาแล้ว นิพพานเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งโคตรภ และแห่งความผ่องใสแห่ง
 มรรคผลอาวัชชนาการ พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณาภิเลสทีละแล้ว ที่ไม่เป็น
 คันถะ ๑ ล ๑ ธรรมอันไม่เป็นคันถะเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันถะนั้น
 เหมือนกับที่เคยว่ามาแล้ว ๑ ธรรมอันเป็นคันถะเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรม
 อันเป็นคันถะ และไม่เป็นคันถะนั้น คือบุคคลให้ทานเป็นต้น ตลอดจนถึง
 บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อขันธทั้งหลาย อันไม่เป็นคันถะ คันถะทั้งหลายกับขันธ
 อันประกอบกันย่อมเกิดขึ้นเพราะปรารภสิ่งนั้น ๑ ธรรมอันเป็นคันถะและไม่เป็น
 คันถะ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันถะนั้น มีข้อความ ๓ เหมือนที่กล่าว
 แล้วนั้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นคันถะ เป็นอธิปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันถะนั้น มีข้อ
 ความ ๓ เหมือนกับในอาร์มมณปัจจัย ๑ ธรรมอันไม่เป็นคันถะ เป็นอธิ

ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นคณฺเฑนํ คือมํอารมณํเป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มํอารมณํเป็นใหญ่นั้น เหมือนกับที่เคยว่ามาแล้ว ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่ คือความเป็นใหญ่อันไม่เป็นคณฺเฑนํ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ธรรมอันไม่เป็นคณฺเฑนํ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคณฺเฑนํ คือมํอารมณํเป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มํอารมณํเป็นใหญ่นั้น ได้แก่ให้ทานเป็นต้น ตลอดจนทำขันธทั้งหลาย อันไม่เป็นคณฺเฑนํให้เป็นใหญ่ แล้วยินดีเพลิดเพลินราคะทำสังนํให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือความเป็นใหญ่อันไม่เป็นคณฺเฑนํ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งคณฺเฑนํทั้งหลาย ๑ ธรรมอันไม่เป็นคณฺเฑนํ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคณฺเฑนํและไม่เป็นคณฺเฑนํ คือมํอารมณํเป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มํอารมณํเป็นใหญ่นั้น ได้แก่บุคคลให้ทานตลอดถึงทำขันธทั้งหลาย อันไม่เป็นคณฺเฑนํให้เป็นใหญ่แล้ว ยินดีเพลิดเพลินคณฺเฑนํกับขันธประกอบกัน ทำสังนํให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้นด้วย ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือความเป็นใหญ่อันไม่เป็นคณฺเฑนํ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งคณฺเฑนํทั้งหลายกับแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ธรรมอันเป็นคณฺเฑนํและไม่เป็นคณฺเฑนํ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคณฺเฑนํ คือมํอารมณํเป็นใหญ่ ๑ มีข้อความ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นคณฺเฑนํ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคณฺเฑนํ คือคณฺเฑนํก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งคณฺเฑนํทั้งหลาย ๑ ธรรมอันเป็นคณฺเฑนํ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นคณฺเฑนํ คือคณฺเฑนํก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันไม่เป็นคณฺเฑนํหลัง ๆ คณฺเฑนํทั้งหลายเป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ๑ ธรรมอันเป็นคณฺเฑนํ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคณฺเฑนํและไม่เป็นคณฺเฑนํ คือคณฺเฑนํก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งคณฺเฑนํหลัง ๆ และแห่งขันธอันประกอบกัน ๑ ธรรมอันไม่เป็นคณฺเฑนํ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นคณฺเฑนํ มีข้อความ ๓ ๑ ใน ๓ ข้อนั้นกล่าวถึงอาวัชชนาการเพียง ๒ ข้อ ส่วนข้อแรกไม่มี ๑ ธรรมอันเป็นคณฺเฑนํและไม่เป็นคณฺเฑนํ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคณฺเฑนํ มีข้อความ ๓ ๑ ธรรมอันเป็นคณฺเฑนํ

เป็นสมณันตรบั้งจัญ และสหชาตบั้งจัญ อัญญมัญญบั้งจัญ นิสสยบั้งจัญ แห่งธรรมอันเป็นคณัตถะนั้น มีข้อความอย่างละ ๘ คัมภีร์ ๑

ธรรมอันเป็นคณัตถะ เป็นอุปนิสสยบั้งจัญแห่งธรรมอันเป็นคณัตถะนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่าอาศัยปกติ นั้น เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่เป็นคณัตถะ เป็นอุปนิสสยบั้งจัญแห่งธรรมอันไม่เป็นคณัตถะนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่าอาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธาแล้วให้ทานเป็นต้นดังที่เคยมีมา ฯ ธรรมอันไม่เป็นคณัตถะ เป็นอุปนิสสยบั้งจัญแห่งธรรมอันเป็นคณัตถะนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่าอาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธาเป็นต้นดังที่เคยแสดงมา ฯ ธรรมอันไม่เป็นคณัตถะ เป็นอุปนิสสยบั้งจัญแห่งธรรมอันเป็นคณัตถะและไม่เป็นคณัตถะนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่าอาศัยปกติ นั้น เหมือนกับที่เคยแสดงมาแล้ว ฯ ธรรมอันเป็นคณัตถะและไม่เป็นคณัตถะ เป็นอุปนิสสยบั้งจัญแห่งธรรมอันเป็นคณัตถะนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่าอาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธาเป็นต้น แล้วทำความดีความชั่วต่าง ๆ ดังที่เคยแสดงมา ศรัทธาเป็นต้นนั้น ก็เป็นอุปนิสสยบั้งจัญแห่งศรัทธาเป็นต้น จบข้อความในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น ฯ เอิ๊ว ก็มีด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๓๔

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปัญหาวารในคณัตถทุกมาติกา

โนคนโก ชมโม โนคนุตสฺส ชมมุตสฺส ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย อารมฺมณปุเรชาตํ วตฺตปุเรชาตมฺหิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจะได้แสดงคัมภีร์มหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๑๓๕ ว่าด้วยปัญหาวารในคณัตถทุกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า
 ธรรมอันไม่เป็นคันถะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งธรรมอันไม่เป็นคันถะนั้น คือ
 มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น
 คือ บุคคลเห็นแจ้งซึ่งจักขุตลอดถึงวัตถุ เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับ
 ไม่ได้ ดังที่เคยว่ามาแล้วนั้น รูปายตนะเป็นปุเรชาตบัจจยแห่งจักขุวิญญาณ
 โณภูมัพพายตนะเป็นปุเรชาตบัจจยแห่งกายวิญญาณ ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น
 คือ จักขวายตนะเป็นปุเรชาตบัจจยแห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะเป็นปุเรชาตบัจจย
 แห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นปุเรชาตบัจจยแห่งขันธทั้งหลาย อันไม่เป็นคันถะ
 ธรรมอันไม่เป็นคันถะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งธรรมอันไม่เป็นคันถะนั้น คือ
 มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ
 บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อจักขุตลอดถึงวัตถุ ดังที่เคยแสดงมาแล้ว ฯ คำว่า
 มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตบัจจยแห่งคันถะทั้งหลาย ฯ ธรรม
 อันไม่เป็นคันถะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งธรรมอันไม่เป็นคันถะ และไม่เป็นคันถะนั้น
 คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ
 บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อจักขุตลอดถึงวัตถุเป็นต้น คันถะทั้งหลายกับขันธอัน
 ประกอบกันก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตบัจจยแห่ง
 คันถะทั้งหลาย และแห่งขันธอันประกอบกัน ฯ ที่เป็นปุระชาตบัจจยนั้น มีข้อ
 ความ ๓ ที่เป็นอาสวณบัจจย มีข้อความ ๕ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นคันถะ เป็นกรรมบัจจยแห่งธรรมอันไม่เป็นคันถะนั้น
 คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ฯ คำว่า เป็นของ
 เกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันไม่เป็นคันถะ เป็นกรรมบัจจยแห่งขันธอัน
 ประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกัน
 นั้น คือ เจตนาอันไม่เป็นคันถะ เป็นกรรมบัจจยแห่งวิบากขันธ และแห่ง
 กตัตตารูปทั้งหลาย ฯ ธรรมอันไม่เป็นคันถะ เป็นกรรมบัจจยแห่งธรรมอัน
 เป็นคันถะนั้น คือ เจตนาอันไม่เป็นคันถะ เป็นกรรมบัจจยแห่งขันธอันประกอบ
 กัน ฯ ธรรมอันไม่เป็นคันถะ เป็นกรรมบัจจยแห่งธรรมอันไม่เป็นคันถะ และ

ไม่เป็นคันถะนั้น คือ เจตนาอันไม่เป็นคันถะ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งคันถะทั้งหลายกับแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ธรรมอันไม่เป็นคันถะ มีวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นคันถะนั้น มีข้อความ ๑ ๑ เป็นอาหารปัจจัยและอินทริยปัจจัย ฌานปัจจัย มีข้อความ ๓ ๑ เป็นมรรคปัจจัยและปยุตต์ปัจจัย มีข้อความ ๘ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นคันถะ เป็นวิปยุตต์ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นคันถะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ซึ่งมีข้อความดังที่เคยมาแล้ว ๑ ธรรมอันไม่เป็นคันถะ เป็นวิปยุตต์ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นคันถะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ซึ่งมีข้อความเหมือนกับที่เคยมาแล้ว ๑ ธรรมอันไม่เป็นคันถะ เป็นวิปยุตต์ปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันถะนั้น คือ วัตถุอันเกิดก่อนเป็นวิปยุตต์ปัจจัยแห่งคันถะทั้งหลาย ๑ ธรรมอันไม่เป็นคันถะเป็นวิปยุตต์ปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันถะ และไม่เป็นคันถะนั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ๑ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปยุตต์ปัจจัยแห่งคันถะและแห่งขันธอันประกอบกัน ๑ ธรรมอันเป็นคันถะและไม่เป็นคันถะ เป็นวิปยุตต์ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นคันถะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ซึ่งมีข้อความเหมือนกับที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นคันถะ เป็นวิปยุตต์ปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันถะนั้น มีข้อความคล้ายกับในปฏิจจวาร ๑ ธรรมอันเป็นคันถะ เป็นอภิปปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นคันถะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ คันถะทั้งหลายเป็นอภิปปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ คันถะทั้งหลาย เป็นอภิปปัจจัยแห่งกายซึ่งเกิดก่อน ๑ ธรรมอันเป็นคันถะ เป็นอภิปปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันถะ และไม่เป็นคันถะนั้น มีข้อความคล้ายกับในปฏิจจวาร ๑ ธรรมอันไม่เป็นคันถะ เป็นอภิปปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นคันถะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทริย ๑ ซึ่งมีข้อความเหมือนกับ

ที่เขมมาแล้ว ๑ แห่งกรรมอันเป็นคันณะ เป็นอติปิฏกัยแห่งกรรมอันเป็น
 คันณะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็น
 ของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชนทั้งหลายอันไม่เป็นคันณะ เป็นอติปิฏกัยแห่ง
 คันณะทั้งหลาย ๑ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลิน
 ต่อจักษุตลอดถึงวัตถุ ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดราคะและโทสะ ดังที่เคยมาแล้ว
 วัตถุเป็นอติปิฏกัยแห่งคันณะทั้งหลาย ๑ กรรมอันไม่เป็นคันณะ เป็นอติ
 ปิฏกัยแห่งกรรมอันเป็นคันณะ และไม่เป็นคันณะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑
 เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชน ๑ ซึ่งไม่เป็น
 คันณะ เป็นอติปิฏกัยแห่งชน ๓ และแห่งคันณะทั้งหลายกับแห่งรูปอันเกิด
 ขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อจักษุ
 ตลอดถึงวัตถุ คันณะทั้งหลายกับชนอันประกอบกัน ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิด
 ขึ้น วัตถุเป็นอติปิฏกัยแห่งคันณะทั้งหลาย และแห่งชนอันประกอบกัน ๑
 กรรมอันเป็นคันณะและไม่เป็นคันณะ เป็นอติปิฏกัยแห่งกรรมอันเป็นคันณะนั้น
 คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น
 คือ คันณะนั้น ๑ กับชนอันประกอบกัน เป็นอติปิฏกัยแห่งคันณะนั้น ๆ ๑ คำว่า
 เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ คันณะนั้น ๆ กับวัตถุ เป็นอติปิฏกัยแห่งคันณะนั้น ๆ
 กรรมอันเป็นคันณะและไม่เป็นคันณะ เป็นอติปิฏกัยแห่งกรรมอันเป็นคันณะนั้น
 คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑
 เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชน ๑
 ซึ่งไม่เป็นคันณะกับคันณะทั้งหลาย เป็นอติปิฏกัยแห่งชน ๓ และแห่งรูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิต ชน ๒ เป็นอติปิฏกัยแห่งชน ๒ ๑ คำว่า เป็นของเกิด
 ด้วยกันนั้น คือ คันณะทั้งหลายกับวัตถุเป็นอติปิฏกัยแห่งชนทั้งหลาย อันไว้
 เป็นคันณะ ๑ คันณะทั้งหลายกับมหาภูตเป็นอติปิฏกัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วย
 จิต ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ คันณะทั้งหลายกับชนอันประกอบ
 กัน เป็นอติปิฏกัยแห่งกายซึ่งเกิดก่อน ๑ คันณะทั้งหลายกับอาหารที่เป็น
 คำ ๆ เป็นอติปิฏกัยแห่งกาสน ๑ คันณะทั้งหลายกับรูปชีวิตินทรีย์ เป็น
 อติปิฏกัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ๑ ๑ กรรมอันเป็นคันณะและไม่เป็นคันณะ

เป็นอดีตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันถะ และไม่เป็นคันถะ คือ เป็นของเกิด
 ด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๔ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชน ๑
 ซึ่งไม่เป็นคันถะกับคันถะนั้น ๆ เป็นอดีตปัจจัยแห่งชน ๑ และแห่งคันถะนั้น ๆ
 กับแห่งรูปอื่นเกิดขึ้นด้วยจิต ๔ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ กายคันถะนั้น ๆ
 กับวัตถุ เป็นอดีตปัจจัยแห่งกายคันถะนั้น ๆ กับแห่งชนอื่นประกอบกัน ดังนี้ ๑
 จมอโนโลมเพียงเท่านั้น

ในปัจจัยนี้ว่า ธรรมอันเป็นคันถะ เป็นอารัมภณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็น
 คันถะ และเป็นสหชาตปัจจัย เป็นอุปนิสสขปัจจัย ๔ ธรรมอันเป็นคันถะ
 เป็นอารัมภณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย บังดาตปัจจัยแห่งธรรม
 อันไม่เป็นคันถะ ๔ ธรรมอันเป็นคันถะ เป็นอารัมภณปัจจัย สหชาตปัจจัย
 อุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นคันถะ และไม่เป็นคันถะ ๔ ธรรมอันไม่เป็น
 คันถะ เป็นอารัมภณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย
 บังดาตปัจจัย กรรมปัจจัย อาการปัจจัย อินทริยปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็น
 คันถะ ๔ ธรรมอันไม่เป็นคันถะ เป็นอารัมภณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสข
 ิยปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นคันถะ ๔ ธรรมอันไม่เป็นคันถะ
 เป็นอารัมภณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย แห่งธรรม
 อันเป็นคันถะและไม่เป็นคันถะ ๔ ธรรมอันเป็นคันถะและไม่เป็นคันถะ เป็น
 อารัมภณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอันไม่เป็นคันถะ ๔
 ธรรมอันเป็นคันถะและไม่เป็นคันถะ เป็นอารัมภณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสข
 ิยปัจจัย บังดาตปัจจัย แห่งธรรมอันไม่เป็นคันถะ ๔ ธรรมอันเป็นคันถะและไม
 เป็นคันถะ เป็นอารัมภณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย แห่งธรรมอันเป็น
 คันถะและไม่เป็นคันถะ ดังนี้ ส่วนปัจจัยอื่นท่านมิได้แจกไว้ เป็นแต่บอกกำหนด
 ข้อความไว้เท่านั้น จบคันถะทกมัตถิกาทิเพียงเท่านั้น

ในคัมภีรทกมัตถิกาทิ ท่านกล่าวไว้เพียงโดยย่อว่า ธรรมอันเป็นเหตุแห่ง
 คันถะ อาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งคันถะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชน ๑
 อาศัยชน ๑ ซึ่งเป็นเหตุแห่งคันถะ ดังนี้เท่านั้น แต่ท่านบอกว่า มีพิสดารเหมือน
 กับในโลกียทกมัตถิกาทิ

ในคัมภีรสัมปยุตตทศปิณฑิกว่า ธรรมอันประกอบด้วยคณิฉะ อาศัยธรรม
 อันประกอบด้วยคณิฉะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑
 ซึ่งประกอบด้วยคณิฉะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคณิฉะ
 อาศัยธรรมอันประกอบด้วยคณิฉะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิด
 ขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยคณิฉะ โลภะกับรูปอันเกิดขึ้น
 ด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันไปกับโลภะปราศจากทัญญู ปฏิฆะกับรูปอันเกิดขึ้น
 ด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันไปกับโทมนัส ๑ ธรรมอันประกอบด้วย
 คณิฉะ และไม่ประกอบด้วยคณิฉะ อาศัยธรรมอันประกอบด้วยคณิฉะ เกิดขึ้น
 เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่ง
 ประกอบด้วยคณิฉะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ขันธ์ ๓ กับโลภะ และรูปอันเกิด
 ขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับโลภะปราศจากทัญญู ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒
 ขันธ์ ๓ กับปฏิฆะและรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับโทมนัส ขันธ์ ๒
 อาศัยขันธ์ ๒ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคณิฉะ อาศัยธรรมอันไม่ประกอบด้วย
 คณิฉะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
 อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไม่ประกอบด้วยคณิฉะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ รูปอันเกิดขึ้น
 ด้วยจิต อาศัยโลภะอันปราศจากทัญญู รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยปฏิฆะ
 ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นท่านละข้อความไว้ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยคณิฉะ อาศัย
 ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคณิฉะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์อันประกอบด้วย
 กัน อาศัยโลภะอันปราศจากทัญญู และอาศัยปฏิฆะ ๑ ธรรมอันประกอบด้วย
 คณิฉะ และไม่ประกอบด้วยคณิฉะ อาศัยธรรมอันไม่ประกอบด้วยคณิฉะ เกิดขึ้น
 เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยกัน และรูปอันเกิดขึ้นด้วย
 จิต อาศัยโลภะอันปราศจากทัญญู และอาศัยปฏิฆะ ๑ ธรรมอันประกอบด้วย
 คณิฉะ อาศัยธรรมอันประกอบด้วยคณิฉะ และไม่ประกอบด้วยคณิฉะ เกิดขึ้น
 เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับโลภะปราศจากทัญญู
 และอาศัยโลภะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับโทมนัส
 และปฏิฆะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคณิฉะ อาศัย
 ธรรมอันประกอบด้วยคณิฉะ และไม่ประกอบด้วยคณิฉะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย

นั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นทั้งมหากตทั้งหลาย อันประกอบด้วย
 คันถะ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยชั้นทั้งหลาย อันไปกับโลกะปราศจากทัญญู
 และอาศัยโลกะ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นทั้งหลายอันโทมนัส
 และปฏิมะ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยคันถะ และไม่ประกอบด้วยคันถะ อาศัยธรรม
 อันไม่ประกอบด้วยคันถะ และไม่ประกอบด้วยคันถะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
 คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไปกับโลกะปราศจากทัญญู
 และอาศัยโลกะ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
 ชั้น ๑ ซึ่งไปกับโทมนัสและปฏิมะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยคันถะ อาศัยธรรมอันประกอบด้วยคันถะ เกิดขึ้น
 เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งประกอบด้วยคันถะ ชั้น ๒
 อาศัยชั้น ๒ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันถะ อาศัยธรรมอันประกอบด้วย
 คันถะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โลกะอาศัยชั้นทั้งหลายอันไปกับโลกะ
 ปราศจากทัญญู ปฏิมะอาศัยชั้นทั้งหลายกับโลกะ ๑ ธรรมอันประกอบด้วย
 คันถะและไม่ประกอบด้วยคันถะ อาศัยธรรมอันประกอบด้วยคันถะ เกิดขึ้น
 เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับโลกะ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไปกับโลกะ
 ปราศจากทัญญู ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ชั้น ๓ กับปฏิมะอาศัยชั้น ๑ ซึ่งไปกับ
 โทมนัส ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันถะ อาศัย
 ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันถะ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓
 อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไม่ประกอบด้วยคันถะ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ชั้นทั้งหลาย
 อาศัยวัตถุในขณะปฏิสนธินั้น ๑ ธรรมอันประกอบด้วยคันถะ อาศัยธรรมอัน
 ไม่ประกอบด้วยคันถะ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ชั้นอันประกอบกัน
 อาศัยโลกะอันปราศจากทัญญูและอาศัยปฏิมะ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยคันถะ
 อาศัยธรรมอันประกอบด้วยคันถะ และไม่ประกอบด้วยคันถะ เกิดขึ้นเพราะ
 อาร์มมณปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไปกับโลกะปราศจากทัญญู
 และอาศัยโลกะ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไปกับโทมนัส
 และอาศัยปฏิมะ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ดังนี้ ๑ สันข้อความซึ่งท่านกล่าวไว้
 โดยย่อเพียงเท่านั้น

ในปัจจุบันนี้ว่า ชรรมอันไม่ประกอบกับคันณะ อาศัชรรมอันไม่ประกอบกับคันณะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัชจันท์ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ซึ่งไม่ประกอบกับคันณะ จันท์ ๒ อาศัชจันท์ ๒ ส่วนในอเหตุกปฏิสนธินี้ เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว และมีกล่าวต่อไปว่า โภหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทัจจะ- อาศัชจันท์ทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉา และอุทัจจะ ดังนั้นอันนั้นเป็นข้อความย่อที่กล่าวไว้ ๑ ถึงแม้ว่าสหชาตวารก็เหมือนกัน สันข้อความไวกันเช่นนี้เพียงเท่านี้

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณทท ๑๔๐

คัมภีร์พระมหาปรัชญา

ว่าด้วยกัณณสัมปยุตตทุกกมาติกา

กณณสัมปยุตตํ ชมมํ ปจฺจยา กณณสัมปยุตฺโต ชมโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา คณิ ปจฺจยสทิสาคิ

ณ บัณฑิต อาคมาภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปรัชญา กัณทท ๑๔๐ ว่าด้วยกัณณสัมปยุตตทุกกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ชรรมอันประกอบกับคันณะ มีชรรมอันประนอบกับคันณะเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ตามที่กล่าวแล้ว ในปัจจุจาวาร ๑ ชรรมอันไม่ประกอบกับคันณะ คือ ไม่ประกอบกับความยุ่งเหยิง มีชรรมอันไม่ประกอบกับเครื่องยุ่งเหยิงเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๓ มีจันท์ ๑ ซึ่งไม่ประกอบกับเครื่องยุ่งเหยิงเป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธินี้ วัตถุ

^{๑ ๒ ๕} มัชฌิมสังกหะหลายเป็นปัจจัย ^{๔ ๕} จันทรังคหลายมัตถุเป็นปัจจัย มหาภค ๓ มัชฌิมสังกหะ ๑
^{๔ ๕} เป็นปัจจัย มหาภค ๑ มัชฌิมสังกหะ ๓ เป็นปัจจัย มหาภค ๒ มัชฌิมสังกหะ ๒ เป็น
^{๑ ๒ ๕} ปัจจัย จันทรังคหลายอันไม่ประกอบด้วยเครื่องยังเหียง มัตถุเป็นปัจจัย ๑ ธรรม
^{๑ ๒ ๕} อันประกอบด้วยเครื่องยังเหียง มีธรรมอันไม่ประกอบด้วยเครื่องยังเหียงเป็นปัจจัย
^{๑ ๒ ๕} เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันทรังคหลายอันประกอบด้วยเครื่องยังเหียง มัตถุ
^{๑ ๒ ๕} เป็นปัจจัย จันทรังคอันประกอบด้วย โลกะ อันไม่ประกอบด้วยทัญญีเป็น
^{๑ ๒ ๕} ปัจจัย มีปฏิมะ คือ ความกระทบกระทั่งเป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วย
^{๑ ๒ ๕} เครื่องยังเหียง และไม่ประกอบด้วยเครื่องยังเหียง มีธรรมอันไม่ประกอบด้วย
^{๑ ๒ ๕} เครื่องยังเหียงเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น ๑ จันทรังคหลายอันประ
^{๑ ๒ ๕} ปรกับเครื่องยังเหียง มัตถุเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีมหาภคทั้ง
^{๑ ๒ ๕} หลายเป็นปัจจัย จันทรังคอันประกอบด้วยรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต มีโลกะ อันไม่
^{๑ ๒ ๕} ปรกับทัญญีเป็นปัจจัย จันทรังคอันประกอบด้วยรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต
^{๑ ๒ ๕} มีปฏิมะเป็นปัจจัย จันทรังคหลายอันไม่ประกอบด้วยทัญญี และโลกะ มัตถุ
^{๑ ๒ ๕} เป็นปัจจัย จันทรังคหลายอันไปกับโทมนัส และปฏิมะ มัตถุเป็นปัจจัย ๑
^{๑ ๒ ๕} ธรรมอันประกอบด้วยเครื่องยังเหียง มีธรรมอันประกอบด้วยเครื่องยังเหียง และไม่
^{๑ ๒ ๕} ปรกับเครื่องยังเหียงเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันทรังค ๓
^{๑ ๒ ๕} มีจันทรังค ๑ ซึ่งประกอบด้วยเครื่องยังเหียง และมัตถุเป็นปัจจัย จันทรังค ๒ มีจันทรังค ๒
^{๑ ๒ ๕} เป็นปัจจัย จันทรังค ๓ มีจันทรังค ๑ ซึ่งไปกับโลกะ ไม่ประกอบด้วยทัญญี และมี
^{๑ ๒ ๕} มัตถุกับโลกะเป็นปัจจัย จันทรังค ๒ มีจันทรังค ๒ เป็นปัจจัย จันทรังค ๒ มีจันทรังค ๑
^{๑ ๒ ๕} ซึ่งไปกับโลกะเป็นปัจจัย และมีมัตถุกับปฏิมะเป็นปัจจัย จันทรังค ๒ มีจันทรังค ๒ เป็น
^{๑ ๒ ๕} ปัจจัย ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยเครื่องยังเหียง มีธรรมอันประกอบด้วยเครื่อง
^{๑ ๒ ๕} ยังเหียง และไม่ประกอบด้วยเครื่องยังเหียงเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
^{๑ ๒ ๕} คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีจันทรังคและมหาภคทั้งหลาย อันประกอบด้วยเครื่อง
^{๑ ๒ ๕} ยังเหียงเป็นปัจจัย อันเกิดขึ้นด้วยจิต มีจันทรังคอันไปกับโลกะ ไม่ประกอบด้วย
^{๑ ๒ ๕} ทัญญี และมีโลกะเป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีจันทรังคอันไปกับโทมนัส
^{๑ ๒ ๕} และปฏิมะเป็นปัจจัย โลกะ มีจันทรังคอันไปกับโลกะ ปราศจากทัญญี และมี
^{๑ ๒ ๕} มัตถุเป็นปัจจัย ปฏิมะ มีจันทรังคอันไปกับโทมนัส และมีมัตถุเป็นปัจจัย ธรรม
^{๑ ๒ ๕} อันประกอบด้วยเครื่องยังเหียง และไม่ประกอบด้วยเครื่องยังเหียง มีธรรมอันประ

กอบกับเครื่องขึงเหียง และไม่ประกอบกับเครื่องขึงเหียงเป็นบัจฉิ เกิดขึ้นเพราะ
เหตุบัจฉิ นั้น คือ ชั้น ๓ มีชั้น ๑ อันประกอบกับเครื่องขึงเหียง และมี
วัตถุเป็นบัจฉิ ชั้น ๒ มีชั้น ๒ เป็นบัจฉิ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีชั้น
และมหาภตทั้งหลาย อันประกอบกับเครื่องขึงเหียงเป็นบัจฉิ จักร ๓ กับรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต มีจักร ๑ ซึ่งไปกับโลกะปราศจากทัญญิ อันมีโลกะเป็น
บัจฉิ ชั้น ๒ มีชั้น ๒ เป็นบัจฉิ ชั้น ๓ กับรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต
มีชั้น ๑ ซึ่งไปกับโทมนัส และปฏิมะเป็นบัจฉิ ชั้น ๒ มีชั้น ๒ เป็น
บัจฉิ ชั้น ๓ กับโลกะ มีชั้น ๑ ซึ่งไปกับโลกะปราศจากทัญญิ กับมี
วัตถุเป็นบัจฉิ ชั้น ๒ มีชั้น ๒ เป็นบัจฉิ ชั้น ๓ กับปฏิมะ มีชั้น ๑
ซึ่งไปกับโทมนัส และมีวัตถุเป็นบัจฉิ ชั้น ๒ มีชั้น ๒ เป็นบัจฉิ ทว่า
มานเพียงแต่โดยย่อเท่านั้น จบนุสสติเพียงเท่านั้น

ในบัจฉินี้ว่า ธรรมอันไม่ประกอบกับเครื่องขึงเหียง มีธรรมอันไม่ปะ
กอบกับเครื่องขึงเหียงเป็นบัจฉิ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบัจฉิ เหมือนกับ
ที่เคยมาแล้ว แปลกแต่คำต่อไปว่า จักขุวิญญาณ มีจักขวายนะเป็นบัจฉิ
กายวิญญาณ มีกายายนะเป็นบัจฉิ ชั้นอันไม่ประกอบกับเครื่องขึงเหียง อัน
ไม่มีเหตุมีวัตถุเป็นบัจฉิ โลกะอันไปกับวิจิกิจา และอุทัจจะ มีชั้นอัน
ไปกับวิจิกิจา และอุทัจจะ กับมีวัตถุเป็นบัจฉิ ดังนี้ ทว่ามานก็เพียงแต่
โดยย่อเท่านั้น ถึงแม้ว่านิสสขวาร ก็คล้ายกับในบัจฉิขวาร

ในสังสัจญวารว่า ธรรมอันประกอบกับเครื่องขึงเหียง ประปนกับธรรม
อันประกอบกับเครื่องขึงเหียง เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจฉิ นั้น คือ ชั้น ๓ ประปน
กับชั้น ๑ ซึ่งประกอบกับเครื่องขึงเหียง ชั้น ๒ ประปนกับชั้น ๒ ฯ ธรรม
อันไม่ประกอบกับเครื่องขึงเหียง ประปนกับธรรมอันประกอบกับเครื่องขึงเหียง
เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจฉิ นั้น คือ โลกะ ประปนกับชั้นทั้งหลาย ซึ่งไปกับโลกะ
ปราศจากทัญญิ ปฏิมะ ประปนกับชั้นทั้งหลาย ซึ่งไปกับโทมนัส ฯ ธรรมอัน
ประกอบกับเครื่องขึงเหียง และไม่ประกอบกับเครื่องขึงเหียง ประปนกับธรรม
อันประกอบกับเครื่องขึงเหียง เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจฉิ นั้น คือ ชั้น ๓ กับ

โลภะ ประปนกับขันธ ๑ ซึ่งไปกับโลภะปราศจากทัญญิ ขันธ ๒ ประปนกับขันธ ๒ ขันธ ๓ กับปฏิมะ ประปนกับขันธ ๑ ซึ่งไปกับโทมนัส ขันธ ๒ ประปนกับขันธ ๒ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง ประปนกับธรรมอันไม่ประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ ประปนกับขันธ ๑ ซึ่งไม่ประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง ขันธ ๒ ประปนกับขันธ ๒ ส่วนในปฏิสนธินี้ เหมือนที่เคยมีมาแล้ว ๑ ธรรมอันประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง ประปนกับธรรมอันไม่ประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธอันประกอบด้วยกันประปนกับโลภะ ซึ่งไม่ประกอบด้วยทัญญิ และประปนกับปฏิมะ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง ประปนกับธรรมอันประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิงและไม่ประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ ประปนกับขันธ ๑ ซึ่งไปกับโลภะปราศจากทัญญิ และประปนกับโลภะ ขันธ ๒ ประปนกับขันธ ๒ ขันธ ๓ ประปนกับขันธ ๑ ซึ่งไปกับโทมนัส และประปนกับปฏิมะ ขันธ ๒ ประปนกับขันธ ๒ ดังนี้ อันนี้มาแล้วโดยย่อเท่านั้น จบนฺ โลมเพียงเท่านั้น

ในปัจจุันนี้ว่า ธรรมอันไม่ประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง ประปนกับธรรมอันไม่ประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ กับรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิตประปนกับขันธ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ และไม่ประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง ขันธ ๒ ประปนกับขันธ ๒ ส่วนในขณะอเหตุกปฏิสนธินี้ โมหะ อันไปกับวิจิกิจฉา และอหังคะ ประปนกับขันธทั้งหลาย ซึ่งไปกับวิจิกิจฉา และอหังคะ ดังนี้ อันนี้ก็เห็นแต่เพียงข้อความโดยย่อเท่านั้น

ในปัญหาวารว่า ธรรมอันประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิงนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง เป็นเหตุปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิงนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง เป็นเหตุปัจจัย แห่งธรรมอันเกิดขึ้นด้วยจิต เหตุอันไปกับโลภะปราศจากทัญญิ เป็นเหตุปัจจัย แห่งรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต เหตุอันไปกับโทมนัส เป็นเหตุปัจจัยแห่งปฏิมะ และแห่ง

รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง เป็นเหตุบังจย
 แห่งธรรมอันประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง และไม่ประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิงนั้น
 คือ เหตุทั้งหลายอันประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง เป็นเหตุบังจย แห่งขันธอัน
 ประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เหตุอันไปกับโลกะ ปราศจาก
 ทิฏฐิ เป็นเหตุบังจย แห่งขันธอันประกอบด้วย และแห่งโลกะกับแห่งรูป อัน
 เกิดขึ้นด้วยจิต เหตุอันไปกับโหมนัส เป็นเหตุบังจย แห่งขันธอันประกอบ
 กับ และแห่งปฏิมะ แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วย
 เครื่องยุ่งเหยิง เป็นเหตุบังจย แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิงนั้น
 คือ เหตุทั้งหลาย อันไม่ประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง เป็นเหตุบังจย แห่งขันธ
 อันไม่ประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต โลกะ อันปราศจากทิฏฐิ เป็น
 เหตุบังจย แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ปฏิมะ เป็นเหตุบังจย แห่งรูปอันเกิด
 ขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น เหมือนที่เคยมีมาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่
 ประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง เป็นเหตุบังจย แห่งธรรมอันประกอบด้วยเครื่องยุ่ง
 เหยิงนั้น คือ โลกะ อันไม่ประกอบด้วยทิฏฐิ เป็นเหตุบังจย แห่งขันธอัน
 ประกอบกัน ปฏิมะ เป็นเหตุบังจย แห่งขันธอันประกอบกัน ฯ ธรรมอัน
 ไม่ประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง เป็นเหตุบังจย แห่งธรรมอันประกอบด้วยเครื่อง
 ยุ่งเหยิง และไม่ประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิงนั้น คือ โลกะ อันไม่ประกอบด้วย
 ทิฏฐิ เป็นเหตุบังจย แห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
 ปฏิมะก็เหมือนกัน ฯ ธรรมอันประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง และไม่ประกอบ
 กับเครื่องยุ่งเหยิง เป็นเหตุบังจย แห่งธรรมอันประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิงนั้น
 คือ เหตุอันไปกับโลกะปราศจากทิฏฐิ และโลกะ เป็นเหตุบังจย แห่งขันธ
 อันประกอบกัน เหตุอันไปกับโหมนัสและปฏิมะ เป็นเหตุบังจย และขันธอัน
 ประกอบกัน ฯ ธรรมอันประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง และไม่ประกอบด้วยเครื่อง
 ยุ่งเหยิง เป็นเหตุบังจย แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิงนั้น คือ เหตุ
 อันไปกับโลกะปราศจากทิฏฐิ และโลกะ เป็นเหตุบังจย แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วย
 จิต เหตุอันไปกับโหมนัสและปฏิมะ เป็นเหตุบังจย แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วย
 จิต ฯ ธรรมอันประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง และไม่ประกอบด้วยเครื่องยุ่งเหยิง

เป็นเหตุบังจย^๔ แห่งกรรมอันประกอบด้วยเครื่องย่งเหียง^๕ และไม่ประกอบด้วย
 เครื่องย่งเหียงนั้น^๕ คือ เหตุอันไปกับโลกะปราศจากทิฏฐิ^๕ และโลกะเป็นเหตุ
 บังจย^๕ แห่งขันธอันประกอบด้วย^๕ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เหตุอันไป
 กับโหมนัสและปฏิมะ เป็นเหตุบังจย^๕ แห่งขันธอันประกอบด้วย^๕ และแห่งรูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

กรรมอันประกอบด้วยเครื่องย่งเหียง^๕ เป็นอาร์มมณบังจย^๕ แห่งกรรม
 อันประกอบด้วยเครื่องย่งเหียงนั้น^๕ คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยเครื่องย่ง
 เหียง^๕ เกิดขึ้นเพราะปรารภขันธ์ทั้งหลาย อันประกอบด้วยเครื่องย่งเหียง ๑ ขันธ์
 ทั้งหมด อันไม่ประกอบด้วยเครื่องย่งเหียง^๕ เกิดขึ้นเพราะปรารภขันธ์ทั้งหลาย
 อันประกอบด้วยเครื่องย่งเหียง ๑ ขันธ์ทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทิฏฐิ^๕
 และโลกะเกิดขึ้นเพราะปรารภขันธ์ทั้งหลาย อันประกอบด้วยเครื่องย่งเหียง ๑
 ขันธ์ทั้งหลายไปกับโหมนัส และปฏิมะ เกิดขึ้นเพราะปรารภขันธ์ทั้งหลาย
 อันประกอบด้วยเครื่องย่งเหียง ๑ ๑ กรรมอันไม่ประกอบด้วยเครื่องย่งเหียง
 เป็นอาร์มมณบังจย^๕ แห่งกรรมอันไม่ประกอบด้วยเครื่องย่งเหียงนั้น^๕ คือ บุคคล
 ให้ทานเป็นต้น จนถึงเห็นแจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุ และขันธ์ทั้งหลาย อันไม่
 ประกอบด้วยเครื่องย่งเหียง^๕ กับเห็นแจ้งโลกะ และปฏิมะว่าเป็นของไม่เที่ยง
 เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็นิน্দะเพลิดเพลิน รากะ วิจิกิจฉา อหังการ
 โหมนัส อันไม่ประกอบด้วยเครื่องย่งเหียง^๕ ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดขึ้น บุคคล
 ได้เห็นด้วยทิพยจักขุ ได้ฟังเสียงด้วยทิพยโสต รู้จักจิตของผู้มีจิต อัน
 ประกอบด้วยเครื่องย่งเหียง^๕ ด้วยเจโตปริยญาณ อากาสนัญญาขณะ เป็นอาร์มมณบังจย^๕
 รัมมณบังจย^๕ แห่งวิญญาณัญญาขณะ อากิญจัญญาขณะ เป็นอาร์มมณ
 บังจย^๕ แห่งเนวสัญญานาสัญญาขณะ รูปายขณะ เป็นอาร์มมณบังจย^๕ แห่ง
 จักขุวิญญาณ โผฏฐัพพะขณะ เป็นอาร์มมณบังจย^๕ แห่งกายวิญญาณ ขันธ์
 ทั้งหมด อันไม่ประกอบด้วยเครื่องย่งเหียง^๕ เป็นอาร์มมณบังจย^๕ แห่งอิทธิ
 วิชญาณ เจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขตถัมมุปคญาณ อนา
 คตังสญาณ ๑ กรรมอันไม่ประกอบด้วยเครื่องย่งเหียง^๕ เป็นอาร์มมณบังจย^๕
 แห่งกรรมอันประกอบด้วยเครื่องย่งเหียงนั้น^๕ คือ บุคคลนิน্দะเพลิดเพลินคือทาน

ศีล อโศกกรรมของตน ปราภังงนั้นแล้ว รากะ อันประกอบด้วยเครื่องยัง
เหียงก็เกิดขึ้น ทิฏฐิก็ดับไป โทมนัสก็เกิดขึ้น ๑ ชรรมอันไม่ประกอบด้วย
เครื่องยังเหียง เป็นอาร์มณบัจจย แห้งชรรมอันประกอบด้วยเครื่องยังเหียง
และประกอบด้วยเครื่องยังเหียงนั้น คือ ชันชทั้งหลาย และโลกะและชันช
ทั้งหลาย อันไปกับโทมนัส และปฏิมะเกิดขึ้น เพราะปราภังจกขุตลอดถึง
วัตถุ และเพราะปราภังชันชทั้งหลาย อันไม่ประกอบด้วยเครื่องยังเหียง และ
โลกะ ปฏิมะ ๑ ชรรมอันประกอบด้วยเครื่องยังเหียง และไม่ประกอบด้วยเครื่อง
ยังเหียง เป็นอาร์มณบัจจย แห้งชรรมอันประกอบด้วยเครื่องยังเหียงนั้น
คือ ชันชทั้งหลาย อันประกอบด้วยเครื่องยังเหียง เกิดขึ้นเพราะปราภังชันช
ทั้งหลาย อันไปกับโลกะ ปราศจากทิฏฐิ ๑ ปราภังโลกะ ๑ ปราภังชันชทั้ง
หลาย อันไปกับโทมนัส ๑ ปราภังปฏิมะ ๑ ๑ ชันชทั้งหลาย อันไม่ประ
กอบกับเครื่องยังเหียง เกิดขึ้นเพราะปราภังชันชทั้งหลาย อันไปกับโลกะ
ปราศจากทิฏฐิและโลกะ และชันชทั้งหลาย อันไปกับโทมนัส กับปฏิมะ ๑
ชันชทั้งหลาย อันไปกับโลกะปราศจากทิฏฐิ กับโลกะ และชันชทั้งหลาย อัน
ไปกับโทมนัส และปฏิมะ เกิดขึ้นเพราะปราภังชันชทั้งหลาย อันไปกับโลกะ
ปราศจากทิฏฐิและโลกะ และชันชทั้งหลาย อันไปกับโทมนัส และโลกะ
ดังนี้ ๑

สั้นข้อความในคัมภีร์นี้เพียงเท่านี้

เอวี่ กัม คัวยประภาจะนี ๑

กัมภีร์ ๑๔๐

กัมภีร์พระมหาปัญฐาน

ว่าด้วยปัญหาوار ในคัมภีร์สัมปยุตตทุกกมาติกา

คณตสมุปยุตติเต สมุโม คณตสมุปยุตตสุส ชมมสุส อธิปติปัจจอย
ปัจจโย ขารมมณานิปัติ

ณ บัดนี้ อาคมภาพักได้แสดงคัมภีร์มหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๑๔๑ ว่าด้วย
 บัณหาวาร ในคัมภีร์สัมปยุตตทุกกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ
 ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนาไว้ว่า
 ธรรมอันไม่ประกอบด้วยเครื่องขึงเหียง เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วย
 เครื่องขึงเหียงนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ • มีสหชาติเป็นใหญ่ • ๑ คำว่า
 มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ ธรรมทั้งหลายอันประกอบด้วยเครื่องขึงเหียง ทำธรรม
 ทั้งหลายอันประกอบด้วยเครื่องขึงเหียงให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้น ๑ คำว่ามีสหชาติ
 เป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันไม่ประกอบด้วยเครื่องขึงเหียงเป็นอธิปัตติปัจจัย
 แห่งธรรมอันประกอบด้วยเครื่องขึงเหียงเป็นอธิปัตติปัจจัย
 แห่งธรรมอันประกอบด้วยเครื่องขึงเหียงนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ • มีสหชาติ
 เป็นใหญ่ • ๑ คำว่ามีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ โลกะอันไม่ประกอบด้วยทัญญี
 ทำธรรมทั้งหลายอันประกอบด้วยเครื่องขึงเหียงให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้น ๑ คำว่า
 ว่าคันถะเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ความเป็นใหญ่อันไปกับโลคะ
 ปราศจากทัญญี เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งโลคะและแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ความเป็น
 ใหญ่อันไปกับโหมนัสเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งปฏิมะ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑

ธรรมอันประกอบด้วยคันถะเป็นอธิปัตติปัจจัย แห่งธรรมอันประกอบด้วยคันถะ
 และไม่ประกอบด้วยคันถะนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ • มีสหชาติเป็นใหญ่ • ๑
 คำว่ามีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ ธรรมทั้งหลายอันไปกับโลคะปราศจากทัญญี และ
 โลคะทำธรรมทั้งหลายอันประกอบด้วยคันถะให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้น ๑ คำว่ามี
 สหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันไปกับโลคะปราศจากทัญญีเป็นอธิปัตติ
 ปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยคันถะ และแห่งคันถะกับแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ความเป็น
 ใหญ่อันไปกับโหมนัสเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยคันถะ และแห่งปฏิมะ
 แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต.

ชรรมนอันประกอบด้วยคันถะและไม่ประกอบด้วยคันถะ เป็นอธิปัตติปัจจัย
 แห่งชรรมนอันประกอบด้วยคันถะนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ คำว่ามีอารมณ์
 เป็นใหญ่นั้น คือ ชนทั้งหลายอันประกอบด้วยคันถะ ทำชนทั้งหลายอันไปกับ
 โลกะปราศจากทิฏฐิ และทำโลกะให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น • โลกะอันไม่
 ประกอบด้วยทิฏฐิ ทำชนทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทิฏฐิกับทำโลกะให้
 เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น • ชนทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทิฏฐิ และโลกะ
 ทำชนทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทิฏฐิ และทำโลกะให้เป็นใหญ่แล้ว
 ก็เกิดขึ้น •

ธรรมอันประกอบด้วยคันตะ เป็นอนันตบริจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยคันตะนั้น คือ จันช้อแปะประกอบด้วยคันตะก่อน ๆ เป็นอนันตบริจจยแห่งจันช้ออันประกอบด้วยคันตะหลัง ๆ ๑ จันช้อทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทัญญุก่อน ๆ เป็นอนันตบริจจยแห่งโลกะอันปราศจากทัญญูหลัง ๆ จันช้อทั้งหลายอันไปกับโทมนัสก่อน ๆ เป็นอนันตบริจจยแห่งปุฏฐะหลัง ๆ จันช้อทั้งหลายอันประกอบด้วยคันตะเป็นอนันตบริจจยแห่งการออก ๑ จันช้อทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทัญญุก่อน ๆ เป็นอนันตบริจจยแห่งจันช้อทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทัญญูและแห่งโลกะ จันช้อทั้งหลายอันไปกับโทมนัสก่อน ๆ เป็นอนันตบริจจยแห่งจันช้อทั้งหลายอันไปกับโทมนัสหลัง ๆ และแห่งปุฏฐะ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันตะ เป็นอนันตบริจจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันตะนั้น คือ โลกะอันไม่ประกอบด้วยทัญญุก่อน ๆ เป็นอนันตบริจจยแห่งโลกะอันไม่ประกอบด้วยทัญญูหลัง ๆ ปุฏฐะอันไปกับโทมนัสก่อน ๆ เป็นอนันตบริจจยแห่งปุฏฐะหลัง ๆ จันช้อทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วยคันตะก่อน ๆ เป็นอนันตบริจจยแห่งจันช้อทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วยคันตะหลัง ๆ อนุโลมเป็นอนันตบริจจยแห่งโคตรภู และแห่งผลสมาบัติ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันตะเป็นอนันตบริจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยคันตะนั้น คือ โลกะอันไม่ประกอบด้วยทัญญุก่อน เป็นอนันตบริจจยแห่งจันช้อทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วยทัญญูหลัง ๆ ปุฏฐะก่อน ๆ เป็นอนันตบริจจยแห่งจันช้อทั้งหลายอันไปกับโทมนัสหลัง ๆ การนึกเป็นอนันตบริจจยแห่งจันช้อทั้งหลายอันประกอบด้วยคันตะ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันตะเป็นอนันตบริจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยคันตะ แต่ไม่ประกอบด้วยคันตะนั้น คือ โลกะอันไม่ประกอบด้วยทัญญุก่อน ๆ เป็นอนันตบริจจยแห่งจันช้อทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทัญญูหลัง ๆ และแห่งโลกะปุฏฐะก่อน ๆ เป็นอนันตบริจจยแห่งจันช้ออันไปกับโทมนัสหลัง ๆ และแห่งปุฏฐะ การนึกเป็นอนันตบริจจยแห่งจันช้อทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทัญญู และแห่งโลกะแห่งจันช้อทั้งหลายอันไปกับโทมนัสแห่งปุฏฐะ

ธรรมอันประกอบด้วยคันตะ และไม่ประกอบด้วยคันตะเป็นอนันตบริจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยคันตะนั้น คือ จันช้อทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทัญญู

ก่อน ๆ กับโลกะเป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทัญญู
 หลัง ๆ ขันธทั้งหลายอันไปกับโทมนัสก่อน ๆ และปฏิมะเป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
 ขันธทั้งหลายอันไปกับโทมนัสหลัง ๆ ๑ ขันธทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจาก
 ทัญญูก่อน ๆ และโลกะเป็นอนันตรปัจจัยแห่งโลกะอันปราศจากทัญญูหลัง ๆ ขันธ
 ทั้งหลายอันไปกับโทมนัสก่อน ๆ และปฏิมะเป็นอนันตรปัจจัยแห่งปฏิมะหลัง ๆ ขันธ
 ทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทัญญู และโลกะกับขันธทั้งหลายอันไปกับโทมนัส
 และปฏิมะ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ๑ ขันธทั้งหลายอันไปกับโลกะ
 ปราศจากทัญญูก่อน ๆ และโลกะเป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันไปกับ
 โลกะปราศจากทัญญูหลัง ๆ และแห่งโลกะ ขันธทั้งหลายอันไปกับโทมนัสก่อน ๆ
 เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันไปกับโทมนัสหลัง ๆ และแห่งปฏิมะ ๑ ๆ
 ธรรมอันประกอบด้วยคันธะเป็นสมนันตรปัจจัย สหชาติปัจจัย อารัมณปัจจัย
 นิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยคันธะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยคันธะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วย
 คันธะนั้น คือ อาศัยารมณ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๆ คำว่า อาศัย
 ปกตินั้น คือ ขันธทั้งหลายอันประกอบด้วยคันธะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งขันธ
 ทั้งหลายอันประกอบด้วยคันธะ ๑ อีก ๓ ข้อก็เหมือนกัน ขันธทั้งหลายอันประกอบ
 กับคันธะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วยคันธะ ซึ่งมีข้อ
 ความ ๓ ดังที่ว่าแล้วนั้น ๑ ขันธทั้งหลายอันประกอบด้วยคันธะ เป็นอุปนิสสย-
 ปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันไปกับโลกะ ปราศจากทัญญูและแห่งโลกะ กับแห่งขันธ
 ทั้งหลายอันไปกับโทมนัสและแห่งปฏิมะ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันธะ เป็น
 อุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันธะนั้น คือ อาศัยารมณ ๑ อาศัย
 อนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๆ คำว่าอาศัยปกตินั้น คือ บุคคลอาศัยสรัทธาศील
 ปัญญา ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ความปรารถนาความสุขกาย ความทุกข์กาย
 ฤค โภชนะ และเสนาสนะแล้วก็ให้ทาน เป็นต้น ดังที่เคยว่ามาแล้วนั้น สรัทธา
 เป็นต้นนั้นก็อุปนิสสยปัจจัยแห่งสรัทธา เป็นต้น ๆ ธรรมอันไม่ประกอบ
 กับคันธะเป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยคันธะนั้น คือ อาศัยารมณ ๑

อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปถวิ ๑ ๗ คำว่า อาศัยปถวินั้น เหมือนที่เคยมีมาแล้ว

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันตะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยคันตะและไม่ประกอบด้วยคันตะนั้น มีข้อความ ๓ ตามที่กล่าวแล้วนั้น แปลกแต่ว่า ศรัทธา ปัญญา ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ความปรารถนาและเสนาสุนะนั้น เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทัญญิ และแห่งโลกะกับแห่งขันธทั้งหลายอันไปกับโทมนัส ๗ ธรรมอันประกอบด้วยคันตะ และไม่ประกอบด้วยคันตะ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยคันตะนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปถวิ ๑ ๗ คำว่า อาศัยปถวินั้น คือ ขันธทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทัญญิ และโลกะกับขันธทั้งหลายอันไปกับโทมนัสและปัญญะเป็นอุปนิสสยปัจจัย แห่งขันธทั้งหลายอันประกอบด้วยคันตะ ๑ ขันธทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทัญญิ และโลกะกับขันธทั้งหลายอันไปกับโทมนัสและปัญญะเป็นอุปนิสสยปัจจัย แห่งขันธทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วยคันตะ กับแห่งโลกะอันไม่ประกอบด้วยทัญญิ และแห่งปัญญะ ๑ ขันธทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทัญญิ และโลกะกับขันธทั้งหลายอันไปกับโทมนัส และปัญญะเป็นอุปนิสสยปัจจัย แห่งขันธทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทัญญิ และแห่งโลกะกับแห่งขันธทั้งหลายอันไปกับโทมนัส และแห่งปัญญะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันตะ เป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันตะนั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๗ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือบุคคลเห็นแจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีเพลิดเพลิน ราคะอันไม่ประกอบด้วยคันตะปรารถนาลังนั้น แล้วก็เกิดขึ้น วิจิกิจฉาและอุทธัจจะกับโทมนัสก็เกิดขึ้น บุคคลย่อมได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต รูปร่างตนเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพายตนเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ ๗ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวาทนเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ กายาทนเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วยคันตะ และแห่งโลกะอันไม่ประกอบด้วยทัญญิ กับแห่งปัญญะ

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยกัณณะ เป็นปุเรชาตปัจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยกัณณะนั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อจักษุตลอดถึงวัตถุ ราคอันประกอบด้วยกัณณะปรากฏสิ่งนั้นแล้วก็เกิดขึ้น ทิฏฐิวิจจิจฉาโทมนัสก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจย แห่งขันธทั้งหลายอันประกอบด้วยกัณณะ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยกัณณะ เป็นปุเรชาตปัจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยกัณณะ และไม่ประกอบด้วยกัณณะนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีวัตถุเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ ขันธทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทิฏฐิ และโลกะกับขันธทั้งหลายอันไปกับโทมนัส และปฏิมะปรารภจักษุตลอดถึงวัตถุแล้วก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจย แห่งขันธทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทิฏฐิ และแห่งโลกะกับแห่งขันธทั้งหลายอันไปกับโทมนัส และแห่งปฏิมะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยกัณณะ เป็นปัจจาสาตปัจจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยกัณณะนั้น มีข้อความ ๑ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยกัณณะ เป็นปัจจาสาตปัจจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยกัณณะนั้น ก็มีข้อความ ๑ เหมือนกัน ฯ ธรรมอันประกอบด้วยกัณณะและไม่ประกอบด้วยกัณณะ เป็นปัจจาสาตปัจจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยกัณณะนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันไปกับโลกะปราศจากทิฏฐิและโลกะกับขันธทั้งหลายอันไปกับโทมนัสและปฏิมะ ซึ่งเกิดภายหลัง เป็นปัจจาสาตปัจจยแห่งกายนี้ ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยกัณณะ เป็นอาเสวนปัจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยกัณณะนั้น เหมือนกับในอนันตรปัจจย แต่ไม่มีการนีกการออกเท่านั้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยกัณณะ เป็นกรรมปัจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยกัณณะนั้น คือ เจตนาอันประกอบด้วยกัณณะ เป็นกรรมปัจจยแห่งขันธอันประกอบด้วยกัณณะ ฯ ธรรมอันประกอบด้วยกัณณะ เป็นกรรมปัจจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยกัณณะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขนาดต่างกัน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันประกอบด้วยกัณณะ เป็นกรรมปัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เจตนาอันไปกับโลกะปราศจากทิฏฐิเป็นกรรมปัจจยแห่งโลกะ

และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เจตนาอันไปกับโทมนัส เป็นกรรมปัจจัยแห่งปฏิมะ
และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกัณนั้น คือ เจตนา
อันประกอบกัณณะ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย และแห่งกตัตตารูป
ทั้งหลาย

ธรรมอันประกอบกัณณะ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกั
ณณะ และไม่ประกอบกัณณะนั้น คือ เจตนาอันประกอบกัณณะ เป็นกรรม
ปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัณ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เจตนาอันไปกับ
โลภะปราศจากทัญญิ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัณ และแห่งโลภะกับ
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต เจตนาอันไปกับโทมนัส เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอัน
ประกอบกัณ และแห่งปฏิมะกับแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต

ธรรมอันไม่ประกอบกัณณะ เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบ
กัณณะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัณ ๑ เป็นของมีขณะต่างกัณ ๑ ๑ คำว่า
เป็นของเกิดด้วยกัณนั้น คือ เจตนาอันไม่ประกอบกัณณะ เป็นกรรมปัจจัยแห่ง
ขันธอันประกอบกัณ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของมีขณะ
ต่างกัณนั้น คือ เจตนาอันไม่ประกอบกัณณะ เป็นกรรมปัจจัยแห่งวิบากขันธ
และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบกัณณะ เป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบ
กัณณะนั้น มีข้อความเดียว ดังนี้ ๑ สันข้อความในกัณทัสน์เพียงเท่านั้น

เอวํ กิมี ด้วยประการฉะนี้ ๑

๖ ๔๘
กัณทัสน์ ๑๔๒

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปัญหาวาร ในคัมภีร์สัมปยุตตทุกมาติกา

กนฺตสมฺปยุตฺโต ชมฺโม กนฺตสมฺปยุตฺตสฺส ชมฺมสฺส ออาหารปจฺจเยน
ปจฺจโย จตุตฺตาริ ๑ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโยติ

ณ บัดนี้ อาตมาภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัญฐาน กัณฑ์ที่ ๑๔๒ ว่าด้วย
ปัญหาวาร ในคัมภีร์สัมปยุตตทุกกมัตถก สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ
พุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเ็นความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนาเ็น
ว่า ธรรมอันประกอบด้วยคันณะเป็นอาหารบังจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยคันณะ และ
เป็นอินทริยบังจย เป็นฌานบังจย เป็นมรรคบังจยนั้น มีข้อความอย่างละ ๔ ๑
เป็นสัมปยุตตบังจยนั้น มีข้อความ ๖ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยคันณะ เป็นวิปยุตตบังจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วย
คันณะนั้น คือเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ซึ่งมีข้อความ
ดังที่เคยแสดงมาแล้ว ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันณะ เป็นวิปยุตตบังจย
แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันณะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิด
ก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันณะ เป็นวิป
ยุตตบังจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยคันณะนั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ๑ คำว่า
เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปยุตตบังจยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบด้วย
กับคันณะ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันณะ เป็นวิปยุตตบังจยแห่งธรรมอัน
ประกอบด้วยคันณะ และไม่ประกอบด้วยคันณะนั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ๑ คำว่า
เป็นของเกิดก่อนเ็น คือ วัตถุเป็นวิปยุตตบังจยแห่งขันธทั้งหลายอันไปกับโลกะ
ปราศจากทัญญู และแห่งโลกะ กับแห่งขันธทั้งหลายอันไปกับโทมนัส และ
แห่งปฏิมะ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยคันณะ และไม่ประกอบด้วยคันณะ เป็นวิป
ยุตตบังจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันณะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็น
ของเกิดภายหลัง ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันไป
กับโลกะปราศจากทัญญูและโลกะ เป็นวิปยุตตบังจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
ขันธทั้งหลายอันไปกับโทมนัส และปฏิมะ เป็นวิปยุตตบังจยแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันไปกับโลกะ
ปราศจากทัญญูและโลกะ กับขันธทั้งหลายอันไปกับโทมนัส และปฏิมะ เป็น
วิปยุตตบังจยแห่งกายนี้ ซึ่งเกิดก่อน ดังนี้ ๑

ขันธ ๒ เป็นอภิปัจจยแห่งขันธ ๒ ขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับโทมนัส กับปฏิฆะ เป็น
อภิปัจจยแห่งขันธ ๓ ขันธ์ ๒ เป็นอภิปัจจยแห่งขันธ ๒ ฯ ชรรมอันประกอบ
กับคันถะ และไม่ประกอบกับคันถะ เป็นอภิปัจจยแห่งชรรมอันไม่ประกอบกับ
คันถะนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิด
ภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น
คือ ขันธ์และมหาภคทั้งหลาย อันประกอบกับคันถะ เป็นอภิปัจจยแห่งรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ทั้งหลายอันไปกับโลกะ ปราศจากทัญญู และโลกะ เป็น
อภิปัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ทั้งหลายอันไปกับโทมนัสและปฏิฆะ
เป็นอภิปัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ทั้งหลายอันไปกับโลกะ ปราศจาก
ทัญญู และวัตถุ เป็นอภิปัจจยแห่งโลกะ ขันธ์ทั้งหลายอันไปกับโทมนัส และ
วัตถุ เป็นอภิปัจจยแห่งปฏิฆะ ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์
ทั้งหลายอันไปกับโลกะ ปราศจากทัญญู และโลกะ กับขันธ์ทั้งหลายอันไปกับ
โทมนัส และปฏิฆะ เป็นอภิปัจจยแห่งภavnซึ่งเกิดก่อน ฯ ขันธ์ทั้งหลายอัน
ประกอบกับคันถะ และอาหารที่เป็นคำ ฯ เป็นอภิปัจจยแห่งภavn ฯ ขันธ์
ทั้งหลายอันประกอบกับคันถะ และรูปชีวิตินทรีย์ เป็นอภิปัจจยแห่งกตัตการป
ทั้งหลาย ฯ ชรรมอันประกอบกับคันถะ และไม่ประกอบกับคันถะ เป็นอภิป
ัจจยแห่งชรรมอันประกอบกับคันถะ และไม่ประกอบกับคันถะนั้น คือ เป็น
ของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ
ขันธ ๑ ซึ่งไปกับโลกะ ปราศจากทัญญู และโลกะ เป็นอภิปัจจยแห่งขันธ ๓
และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ ๒ เป็นอภิปัจจยแห่งขันธ ๒ ฯ ขันธ์ ๑
ซึ่งไปกับโทมนัสและปฏิฆะ เป็นอภิปัจจยแห่งขันธ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต ขันธ์ ๒ เป็นอภิปัจจยแห่งขันธ ๒ ฯ ขันธ์ ๑ ซึ่งไปกับโลกะ ปราศจาก
ทัญญู และวัตถุ เป็นอภิปัจจยแห่งขันธ ๓ และแห่งโลกะ ฯ ขันธ์ ๑ ซึ่งไป
กับโทมนัส และวัตถุ เป็นอภิปัจจยแห่งขันธ ๓ และแห่งปฏิฆะ ดังนี้ ๑ จบ
ข้อความในอนุโลมเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ข้อความในปัจจนีว่า ชรรมอันประกอบกับคันถะ เป็น
อภิปัจจย สหชาตปัจจย ปุณิสสยปัจจย แห่งชรรมอันประกอบกับคันถะ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยคันถะ เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุป-
นิสสปัจจัย บังดาชาตปัจจัย กรรมปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันถะ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยคันถะ เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุป-
นิสสปัจจัย แห่งธรรมอันประกอบด้วยคันถะ และไม่ประกอบด้วยคันถะ

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันถะ เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุป-
นิสสปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย บังดาชาตปัจจัย กรรมปัจจัย อาหารปัจจัย
อินทริยปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันถะ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันถะ เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุป-
นิสสปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย แห่งธรรมอันประกอบด้วยคันถะ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันถะ เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาตปัจจัย
อุปนิสสปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย แห่งธรรมอันประกอบด้วยคันถะ และไม่ประกอบ
กับคันถะ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยคันถะ และไม่ประกอบด้วยคันถะ เป็นอารัมมณปัจจัย
สหชาตปัจจัย อุปนิสสปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยคันถะ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยคันถะ และไม่ประกอบด้วยคันถะ เป็นอารัมมณปัจจัย
สหชาตปัจจัย อุปนิสสปัจจัย บังดาชาตปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ประกอบ
กับคันถะ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยคันถะ และไม่ประกอบด้วยคันถะ เป็นอารัมมณ-
ปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสปัจจัย แห่งธรรมอันประกอบด้วยคันถะ และไม่
ประกอบด้วยคันถะ ๑ จบฉะนี้ และมาติกาเพียงเท่านี้

ในคัมภีร์นิยทุกมาติกาว่า ธรรมอันเป็นคันถะ และเป็นเหตุแห่ง
คันถะ อาศัยธรรมอันเป็นคันถะ และเป็นเหตุแห่งคันถะ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยนี้ คือ อภิขณากายคันถะ อาศัยกายคันถะ คือ สัมผัสพทปรามาส
กายคันถะ คือ สัมผัสพทปรามาส อาศัยกาย คือ อภิขณา กายคันถะ คือ อภิขณา
อาศัยกายคันถะ คือ ความเห็นผิด ว่าสิ่งนี้จริง สิ่งนี้แท้ กายคันถะ คือ ความ
เห็นผิดนั้น อาศัยกายคันถะ คือ อภิขณา ๑ ธรรมอันเป็นเหตุแห่งคันถะ แต่ไม่
เป็นคันถะ อาศัยธรรมอันเป็นคันถะ และเป็นคันถะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย

นั้น ก้อนที่ซ้อนประกอบกันกับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยกันณะทั้งหลาย ๑
 ธรรมอันเป็นกัณณะด้วย เป็นเหตุแห่งกันณะด้วย กับธรรมอันเป็นเหตุแห่งกันณะ
 แต่ไม่เป็นกันณะ อาศัยธรรมอันเป็นกัณณะด้วย เป็นเหตุแห่งกันณะด้วย เกิด
 ขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ ทั้งท่านบอกว่าวาระพระบาลี
 อันก็เหมือนกับกันณะทุกมาติกา

ในปัญหาว่า ธรรมอันเป็นกัณณะ และเป็นเหตุแห่งกันณะ เป็นเหตุ
 ปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นกัณณะ และเป็นเหตุแห่งกันณะนั้น คือเหตุทั้งหลายอัน
 เป็นกัณณะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งกันณะทั้งหลายอันประกอบกัน ข้อนั้นท่านบอกว่า
 มีข้อความดังที่เคยกล่าวมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นกัณณะ และเป็นเหตุแห่งกันณะ เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่ง
 ธรรมอันเป็นกัณณะ และแห่งธรรมอันเป็นเหตุแห่งกันณะนั้น คือกันณะทั้งหลาย
 เกิดขึ้น เพราะปรารภกันณะทั้งหลาย ๑ ขันธ์ทั้งหลายอันเป็นเหตุแห่งกันณะ แต่
 ไม่เป็นกัณณะ เกิดขึ้นเพราะปรารภกันณะทั้งหลาย ๑ กันณะทั้งหลาย กับขันธ์
 อันประกอบกันเกิดขึ้นเพราะปรารภกันณะทั้งหลาย ๑ ๑ ธรรมอันเป็นเหตุแห่ง
 กันณะ แต่ไม่เป็นกัณณะ เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุแห่งกันณะ
 แต่ไม่เป็นกัณณะนั้น คือบุคคลให้ทาน ถิอศีล ทำอุโบสถกรรม แล้วพิจารณา
 และพิจารณาสิ่งที่ประพฤติดีไว้แล้ว ออกจากทาน แล้วพิจารณาทาน พระ
 อริยะทั้งหลายพิจารณาโคตรภู พิจารณาความผ่องใส พิจารณาภิเลศที่ละแล้ว
 พิจารณาภิเลศที่ข่มไว้แล้ว รู้จักภิเลศที่เคยกำเริบแล้ว เห็นแจ้งจกขุตตลอดถึง
 ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อเห็นอย่างนั้นแล้ว ก็เกิดราคะ และโทมนัส
 บุคคลย่อมได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต สิ่งเหล่านั้นก็
 เป็นอารมณ์แห่งกันและกัน ดังที่เคยกล่าวมาแล้ว

ธรรมอันเป็นเหตุแห่งกันณะ แต่ไม่เป็นกัณณะ เป็นอารมณ์ปัจจัย แห่ง
 ธรรมอันเป็นกัณณะ และเป็นเหตุแห่งกันณะนั้น คือบุคคลให้ทาน ถิอศีล ทำ
 อุโบสถกรรม แล้วยินดีเพลิดเพลิน ปรารภสิ่งนั้น แล้วก็เกิดราคะ และทิฏฐิ

วิจิกิจฉา อุทธัจจะ โทมนัส บุคคลย่อมพิจารณาสิ่งที่ประพจน์ไว้แล้ว ออก
จากฌาน แล้วย่อมพิจารณาฌาน ย่อมยินดีเพลิดเพลินต่ออักษฺย ตลอดจนวัตถุ
และกัณฺฐทั้งหลายอันเป็นเหตุแห่งคันฺธะ แต่ไม่เป็นคันฺธะ ปรารภสิ่งนั้น
แล้วราคะก็เกิดขึ้น วิภูษาก็เกิดขึ้น โทมนัสก็เกิดขึ้น ฯ ธรรมอันเป็นเหตุ
แห่งคันฺธะ แต่ไม่เป็นคันฺธะ เป็นอารมณ์เบญจยฺย แห่งธรรมอันเป็นคันฺธะ และ
เป็นเหตุแห่งคันฺธะ แห่งธรรมอันเป็นเหตุแห่งคันฺธะ และไม่เป็นคันฺธะนั้น
คือบุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อทาน ศีล อโภสถกรรม เป็นต้น กัณฺธะทั้งหลาย
กับขันธอันประกอบกัน ปรารภทาน ศีล เป็นต้นนั้นแล้วก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑
เท่าที่แสดงมาแล้วนี้ ท่านบอกว่า เป็นแต่เพียงข้อความย่อเท่านั้น เป็นอันจบ
มาติกานเพียงเท่านี้

ในมาตีกาต่อไปมีข้อความว่า ธรรมอันเป็นคันฺธะ และประกอบกับคันฺธะ
อาศัยธรรมอันเป็นคันฺธะ และประกอบกับคันฺธะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือกายคันฺธะ อันได้แก่อกิขณา อาศัยกายคันฺธะ อันได้แก่สัลลพพตปราสาท
สัลลพพตปราสาท ก็อาศัยอกิขณา อกิขณา อาศัยความเห็นผิด ความเห็น
ผิด ก็อาศัยอกิขณา ฯ ธรรมอันประกอบกับคันฺธะ แต่ไม่เป็นคันฺธะ อาศัย
ธรรมอันเป็นคันฺธะ และประกอบกับคันฺธะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ
ขันธอันประกอบกัน อาศัยคันฺธะทั้งหลาย ฯ ธรรมอันเป็นคันฺธะ และประกอบ
กับคันฺธะ กับธรรมอันประกอบกับคันฺธะ แต่ไม่เป็นคันฺธะ อาศัยธรรมอัน
เป็นคันฺธะ และประกอบกับคันฺธะ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือกายคันฺธะ
ทั้ง ๔ กับขันธอันประกอบกัน ต่างก็อาศัยกายคันฺธะทั้ง ๔ ฯ ธรรมอันประกอบ
กับคันฺธะ แต่ไม่เป็นคันฺธะ อาศัยธรรมอันประกอบกับคันฺธะ แต่ไม่เป็นคันฺธะ
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งประกอบกับคันฺธะ แต่
ไม่เป็นคันฺธะ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ฯ ธรรมอันเป็นคันฺธะ และประกอบกับ
คันฺธะ อาศัยธรรมอันประกอบกับคันฺธะ แต่ไม่เป็นคันฺธะ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือคันฺธะทั้งหลาย อาศัยขันธทั้งหลายอันประกอบกับคันฺธะ แต่ไม่
เป็นคันฺธะ ฯ ธรรมอันเป็นคันฺธะ และประกอบกับคันฺธะ กับธรรมอันประกอบ
กับคันฺธะ แต่ไม่เป็นคันฺธะ อาศัยธรรมอันประกอบกับคันฺธะ แต่ไม่เป็นคันฺธะ

ในปัญหาว่า ๑ ธรรมอันเป็นคันตะ และประกอบกับคันตะ เป็นเหตุ
ปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันตะ และประกอบกับคันตะนั้น คือเหตุทั้งหลายอันเป็น
คันตะ และประกอบกับคันตะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งคันตะประกอบกัน ๑
ธรรมอันเป็นคันตะ และประกอบกับคันตะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบ
กับคันตะ แต่ไม่เป็นคันตะนั้น คือเหตุทั้งหลายอันเป็นคันตะ และประกอบกับ
คันตะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน ๑ ธรรมอันเป็นคันตะ และประ
กอบกับคันตะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันตะ และประกอบกับคันตะ กับ
แห่งธรรมอันประกอบกับคันตะ แต่ไม่เป็นคันตะนั้น คือเหตุทั้งหลายอันเป็น
คันตะ และประกอบกับคันตะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่ง
คันตะทั้งหลาย ๑ ธรรมอันประกอบกับคันตะ แต่ไม่เป็นคันตะ เป็นเหตุปัจจัย
แห่งธรรมอันประกอบกับคันตะ แต่ไม่เป็นคันตะนั้น คือเหตุทั้งหลายอันประ
กอบกับคันตะ แต่ไม่เป็นคันตะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน ๑ ธรรม
อันประกอบกับคันตะ แต่ไม่เป็นคันตะ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคันตะ
และประกอบกับคันตะนั้น คือเหตุทั้งหลายอันประกอบกับคันตะ แต่ไม่เป็น

คัมภีร์ ความเป็นเหตุปัจจัยแห่งคัมภีร์อันประกอบกัน ๑ ธรรมอันประกอบกับคัมภีร์
แต่ไม่เป็นคัมภีร์ ความเป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคัมภีร์ อันประกอบกับคัมภีร์
และแห่งธรรมอันประกอบกับคัมภีร์ แต่ไม่เป็นคัมภีร์นั้น คือเหตุทั้งหลายอัน
ประกอบกับคัมภีร์ แต่ไม่เป็นคัมภีร์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน
และแห่งคัมภีร์ทั้งหลาย ๑ ธรรมอันเป็นคัมภีร์ และประกอบกับคัมภีร์ กับธรรม
อันประกอบกับคัมภีร์ แต่ไม่เป็นคัมภีร์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นคัมภีร์
อันประกอบกับคัมภีร์นั้น คือเหตุทั้งหลายอันเป็นคัมภีร์ อันประกอบกับคัมภีร์
และประกอบกับคัมภีร์ แต่ไม่เป็นคัมภีร์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งคัมภีร์อันประกอบ
กัน ๑ ธรรมอันเป็นคัมภีร์ และประกอบกับคัมภีร์ กับธรรมอันประกอบกับ
คัมภีร์ แต่ไม่เป็นคัมภีร์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับคัมภีร์ แต่ไม่
เป็นคัมภีร์นั้น คือเหตุทั้งหลายอันเป็นคัมภีร์ อันประกอบกับคัมภีร์ และ
เหตุทั้งหลายอันประกอบกับคัมภีร์ แต่ไม่เป็นคัมภีร์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ
อันประกอบกัน ดังนี้ สันชื่อความในกัมภีร์เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัมภีร์ที่ ๑๔๓

คัมภีร์พระมหาบัญญัติฐาน

ว่าด้วยคัมภีร์อันสัมปยุตตทุกมาตีกาเป็นต้น

กนฺโถ เจว กนฺตสมฺปยุตฺโต จ กนฺตสมฺปยุตฺโต เจว โน จ กนฺโถติ ๑
ณ บัณฑิต อาทมภาพจักโกแสดงคัมภีร์มหาบัญญัติฐาน กัมภีร์ที่ ๑๔๓ ว่าด้วย
คัมภีร์ คัมภีร์อันสัมปยุตตทุกมาตีกาเป็นต้น เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันเป็นคัมภีร์และประกอบกับคัมภีร์ กับธรรมอันประกอบกับคัมภีร์แต่ไม่

เป็นคันธะ เป็นเหตุบังจยแห่งธรรมอันเป็นคันธะ อันประกอบด้วยคันธะและแห่ง
ธรรมอันประกอบด้วยคันธะ แต่ไม่เป็นคันธะนั้น คือเหตุทั้งหลายอันเป็นคันธะและ
ประกอบด้วยคันธะ และประกอบด้วยคันธะแต่ไม่เป็นคันธะ เป็นเหตุบังจยแห่ง
ขันธอันประกอบด้วยคันธะทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นคันธะและประกอบด้วยคันธะ เป็นอารมณ์บังจยแห่งธรรม
อันเป็นคันธะ และประกอบด้วยคันธะนั้น คือคันธะทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปรารภคันธะทั้งหลาย ๑ ขันธทั้งหลายอันประกอบด้วยคันธะแต่ไม่เป็นคันธะ เกิด
ขึ้นเพราะปรารภคันธะทั้งหลาย ๑ คันธะทั้งหลายและขันธอันประกอบด้วยคันธะ
ทั้งหลาย เกิดขึ้นเพราะปรารภคันธะทั้งหลาย ๑ ๔ ธรรมอันประกอบด้วยคันธะแต่
ไม่เป็นคันธะเป็นอารมณ์บังจยแห่งธรรม อันประกอบด้วยคันธะแต่ไม่เป็นคันธะนั้น
คือขันธทั้งหลายอันประกอบด้วยคันธะแต่ไม่เป็นคันธะ ปรารภขันธทั้งหลายอัน
ประกอบด้วยคันธะแต่ไม่เป็นคันธะแล้วเกิดขึ้น ๑ คันธะทั้งหลายปรารภขันธทั้ง
หลายอันประกอบด้วยคันธะ แต่ไม่เป็นคันธะแล้วเกิดขึ้น ๑ คันธะทั้งหลายกับ
ขันธทั้งหลายอันประกอบด้วยคันธะ ปรารภขันธทั้งหลายอันประกอบด้วยคันธะแต่ไม่
เป็นคันธะแล้วเกิดขึ้น ๑ ๕ ข้อความอีก ๓ ข้อคล้ายกันนี้ ในอธิปัตติบังจยและ
อนันตรบังจย อุปนิสสขบังจย คล้ายกับอารมณ์บังจย แต่ไม่มีการจำแนกดังนี้ ๑
จบมาตีกานี้เพียงเท่านั้น

ในคันธวิปปยุตตคณินิยทุกมาตีกานี้ ท่านกล่าวไว้แต่เพียงโดยย่อ
ว่า ธรรมอันไม่ประกอบด้วยคันธะ แต่เป็นเหตุแห่งคันธะอาศัยธรรมอันไม่ประ
กอบกับคันธะ แต่เป็นเหตุแห่งคันธะ เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจยนั้น คือ
ขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไม่ประกอบด้วยคันธะ แต่เป็น
เหตุแห่งคันธะ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ดังนี้ ๕ ท่านบอกว่ามาตีกานี้พิสดาร
เหมือนกับโลกียมาติกา

ในโอชนโยค โคจรทุกมาตีกา อันว่าด้วยโอชนะและโยคะนั้น ท่านบอก
ว่าคล้ายกับในอาสวโคจรณะ ดังนี้

ในนิวรรณ์ทุกมาตีกานี้ว่า ธรรมอันเป็นนิวรรณ์อาศัยธรรมอันเป็นนิวรรณ์
เกิดขึ้นเพราะเหตุบังจยนั้น คือถินมีทชนิวรรณ์แลอุทจจนิวรรณ์ อวิชชานิวรรณ์

อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ ๑ อารัตถจนิวรรณ์ อวิชชานิวรรณ์ อาศัฏฐกามฉันท-
 นิวรรณ์ ๑ ถินมัทธนิวรรณ์ อารัตถจนิวรรณ์ อวิชชานิวรรณ์ อาศัฏฐกามฉันท-
 นิวรรณ์ ๑ อารัตถจนิวรรณ์ อวิชชานิวรรณ์ อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ ๑ ถินมัทธ-
 นิวรรณ์ อารัตถจนิวรรณ์ กุกกัจจนิวรรณ์ อวิชชานิวรรณ์ อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ ๑
 อารัตถจนิวรรณ์ กุกกัจจนิวรรณ์ อวิชชานิวรรณ์ อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ ๑ อารัตถจ
 นิวรรณ์ อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ ๑ อวิชชานิวรรณ์ อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ ๑ ธรรม
 อันไม่เป็นนิวรรณ์ อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือชั้น
 อันประกอบกันกับรูปเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ ๑ ธรรมอันเป็น
 นิวรรณ์และไม่เป็นนิวรรณ์ อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ
 ถินมัทธนิวรรณ์ อารัตถจนิวรรณ์ อวิชชานิวรรณ์ กับชั้นอันประกอบกันและรูปอัน
 เกิดขึ้นด้วยจิต อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ ๑ ท่านบอกว่าควรเผือกข้อความให้เป็นดัง
 กงจักรในตอนนั้น ๑ ธรรมอันไม่เป็นนิวรรณ์ อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ อันเกิด
 เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ ๑ ซึ่งไม่เป็น
 นิวรรณ์ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นเหมือนกับที่เคยมาแล้ว ๑ ธรรมอันไม่เป็น
 นิวรรณ์ อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ เกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยนั้น คือ นิวรรณ์
 ทั้งหลายอาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ทั้งหลายอันไม่เป็นนิวรรณ์ ๑ ธรรมอันเป็นนิวรรณ์และไม่เป็น
 นิวรรณ์ อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ ๑ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับ
 นิวรรณ์ทั้งหลาย และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ ๑ ซึ่งไม่เป็นนิวรรณ์ ชั้น ๒
 อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ ๑ ธรรมอันเป็นนิวรรณ์ อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์และไม่เป็นนิวรรณ์
 เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ นิวรรณ์อันนั้นอาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์อันนั้นกับอาศัฏฐกาม
 ฉันทนิวรรณ์ ๑ ธรรมอันไม่เป็นนิวรรณ์ อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์และไม่เป็น
 นิวรรณ์เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัฏฐกาม
 ฉันทนิวรรณ์ ๑ ซึ่งไม่เป็นนิวรรณ์กับอาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ ชั้น ๒ อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ ๑ ธรรมอัน
 เป็นนิวรรณ์ และไม่เป็นนิวรรณ์ อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ และไม่เป็นนิวรรณ์
 เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับนิวรรณ์นั้น ๆ อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ ๑ ซึ่งไม่เป็น
 นิวรรณ์ อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ ชั้น ๒ อาศัฏฐกามฉันทนิวรรณ์ ๑ ดังนั้น จบอนุโลม
 เพียงเท่านั้น

ต่อไปเป็นข้อความในปัจฉิมว่า ธรรมอันเป็นนิเวรณ อาศัยธรรมอัน
เป็นนิเวรณ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ อวิชชานิเวรณ อาศัยวิจิกิจฉา
นิเวรณ ฯ อวิชชานิเวรณ อาศัยอุทธัจจนิเวรณ ฯ ธรรมอันไม่เป็นนิเวรณ
อาศัยธรรมอันไม่เป็นนิเวรณ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ วัช ๓ กับรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยวัช ๑ ซึ่งไม่เป็นนิเวรณ ซึ่งไม่มีเหตุ วัช ๒ อาศัย
วัช ๒ ส่วนนอกเหตุกปฏิสนธิตลอดถึงอสัญญสत्ตวันนั้นเหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ฯ
ธรรมอันเป็นนิเวรณ อาศัยธรรมอันไม่เป็นนิเวรณ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย
นั้น คือ อวิชชานิเวรณ อาศัยวัชทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ ฯ
ธรรมอันเป็นนิเวรณ อาศัยธรรมอันเป็นนิเวรณ และไม่เป็นนิเวรณ เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ อวิชชานิเวรณ อาศัยวิจิกิจฉานิเวรณ กับวัชอันประ
กอบกัน ฯ อวิชชานิเวรณ อาศัยอุทธัจจนิเวรณ และวัชอันประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบกับนิเวรณ อาศัยธรรมอันเป็นนิเวรณ เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยนิเวรณทั้งหลาย ฯ ธรรม
อันไม่เป็นนิเวรณ อาศัยธรรมอันไม่เป็นนิเวรณ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น
คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยวัชทั้งหลายอันไม่เป็นนิเวรณ ข้อความตลอดถึงคำ
ว่าด้วยอสัญญสत्ตวันนั้นเหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ธรรมอันไม่เป็นนิเวรณ อาศัยธรรม
อันเป็นนิเวรณ และไม่เป็นนิเวรณ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ
คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัยนิเวรณทั้งหลายกับวัชอันประกอบกัน นอกนั้นเหมือน
กับที่เคยมีมาแล้ว ฯ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอธิปัตติปัจจัย ไม่ใช่เพราะอนันตรปัจจัย
ไม่ใช่เพราะสมนันตรปัจจัย ไม่ใช่เพราะอัญญมัญญปัจจัย ไม่ใช่เพราะอุปนิสสย
ปัจจัย ท่านมิได้แจกข้อความไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นนิเวรณ อาศัยธรรมอันเป็นนิเวรณ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
ปุเรชาตปัจจัยนั้น คือ ถินมัทสนิเวรณ อุทธัจจนิเวรณ อวิชชานิเวรณ อาศัยกา-
มฉันทนิเวรณ ในรูป ฯ อุทธัจจนิเวรณ อวิชชานิเวรณ อาศัยกา-
มฉันทนิเวรณ ในรูป ฯ อุทธัจจนิเวรณ อวิชชานิเวรณ อาศัยวิจิกิจฉานิเวรณ ในรูป ฯ
อวิชชานิเวรณ อาศัยอุทธัจจนิเวรณ ในรูป ฯ ธรรมอันไม่เป็นนิเวรณ อาศัยธรรม
อันเป็นนิเวรณ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปุเรชาตปัจจัยนั้น คือ วัชอันประกอบกับ

อาศัยนิรณทังหลายในรูป รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยนิรณทังหลาย ๆ ท่าน
 บอกว่าอีก ๕ ข้อก็ควรให้พิสดารเหมือนกับรูปที่แรก แต่ภายหลังกล่าวถึง
 รูป ๆ ธรรมอันเป็นนิรณทอาศัยธรรมอันเป็นนิรณทและไม่เป็นนิรณท เกิด
 ขึ้นไม่ใช่เพราะปฐกัตถุญญัน ก้อนิรณทนั้น ๆ อาศัยชั้นทั้งหลายอันไม่
 เป็นนิรณทในรูป และอาศัยนิรณทนั้น ๆ ธรรมอันไม่เป็นนิรณทอาศัยธรรม
 อันเป็นนิรณทและไม่เป็นนิรณท เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะปฐกัตถุญญัน คือชั้น ๓
 อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไม่เป็นนิรณทในรูป และอาศัยนิรณททั้งหลาย ชั้น ๒ อาศัย
 ชั้น ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยนิรณททั้งหลายกับชั้นอันประกอบกัน รูปอัน
 เกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยนิรณทและมรรคทั้งหลาย ๆ ธรรมอันเป็นนิรณทและ
 ไม่เป็นนิรณท อาศัยธรรมอันเป็นนิรณทและไม่เป็นนิรณท เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
 ปฐกัตถุญญัน คือ ชั้น ๓ กับนิรณทนั้น ๆ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไม่เป็นนิรณท
 ในรูป กับอาศัยนิรณทนั้น ๆ ดังนี้ ๑ ๆ ถึงแม้ว่าสหชาตวารกพิสดาร
 เหมือนกัน

ในปัจจุยวาวว่า ธรรมอันเป็นนิรณทมีธรรมอัน เป็นนิรณทเป็นปัจจุย เกิด
 ขึ้นเพราะเหตุปัจจุยนั้นมีความ ๓ ๆ ธรรมอันไม่เป็นนิรณทมีธรรมอันไม่เป็น
 นิรณทเป็นปัจจุย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจุยนั้น คือชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
 มีชั้น ๑ ซึ่งไม่เป็นนิรณทเป็นปัจจุย ข้อความต่อไปตลอดถึงคำที่ว่าด้วยมรรค
 เหมือนกับที่เคยมาแล้ว และมีข้อความต่อไปว่า ชั้นทั้งหลายอันไม่เป็นนิรณท
 วัตถุเป็นปัจจุย ๆ ธรรมอันเป็นนิรณทมีธรรมอันไม่เป็นนิรณทเป็นปัจจุย เกิดขึ้น
 เพราะเหตุปัจจุยนั้น คือ นิรณททั้งหลายมีชั้นทั้งหลายอันไม่เป็นนิรณทเป็น
 ปัจจุย นิรณททั้งหลายมีวัตถุเป็นปัจจุย ๆ ธรรมอันเป็นนิรณทและไม่เป็น
 นิรณทมีธรรมอันไม่เป็นนิรณทเป็นปัจจุย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจุยนั้น คือชั้น ๓
 กับนิรณททั้งหลายและรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีชั้น ๑ ซึ่งไม่เป็นนิรณทเป็นปัจจุย
 ชั้น ๒ มีชั้น ๒ เป็นปัจจุย นิรณททั้งหลายมีชั้นอันประกอบกันวัตถุเป็นปัจจุย ๆ
 ธรรมอันเป็นนิรณทมีธรรมอันเป็นนิรณทและไม่เป็นนิรณทเป็นปัจจุย เกิดขึ้นเพราะ
 เหตุปัจจุยนั้น ก้อนิรณทนั้น ๆ มีนิรณทนั้น ๆ กับชั้นอันประกอบกันเป็นปัจจุย ๆ
 ธรรมอันไม่เป็นนิรณท มีธรรมอันเป็นนิรณทและไม่เป็นนิรณทเป็นปัจจุย เกิด
 ขึ้นเพราะเหตุปัจจุยนั้น คือชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีชั้น ๑ ซึ่งไม่

เป็นนิรณกับนิรณทั้งหลายเป็นปัจจย ชนธ ๒ มชนธ ๒ เป็นปัจจย ชนธทั้ง
หลายอันประกอบกันเป็นนิรณกับวัตถุเป็นปัจจย รปอนเกิดชนด้วยจิตมนิรณ
กับชนธอันประกอบกันเป็นปัจจย รปอนเกิดชนด้วยจิตมนิรณกับมหากตทั้งหลาย
เป็นปัจจย ฯ ชรรมนเป็นนิรณและไม่มีนิรณ มชรรมนเป็นนิรณและ
ไม่มีนิรณเป็นปัจจย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจยนั้น คือชนธ ๓ กับนิรณและ
มชนธ ๑ ซึ่งไม่มีนิรณกับนิรณนั้น ฯ เป็นปัจจย ชนธ ๒ มชนธ ๒ เป็น
ปัจจย นิรณนั้น ฯ กับชนธอันประกอบกันเป็นนิรณนั้น ฯ กับวัตถุเป็นปัจจย
ดังนี้ จบอนุโลมเพียงเท่านี้

ในปัจจนีว่า ชรรมนเป็นนิรณมชรรมนเป็นนิรณเป็นปัจจย เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจยนั้น คือ อวิชชานิรณมวิจกัจฉานิรณเป็นปัจจย อวิชชา
นิรณมอทธัจฉานิรณเป็นปัจจย ฯ ชรรมนไม่มีนิรณมชรรมนไม่มี
เป็นนิรณเป็นปัจจย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจยนั้น คือชนธ ๓ อันเกิดขึ้น
ด้วยจิต มชนธ ๑ ซึ่งไม่มีนิรณ ซึ่งไม่มีเหตุเป็นปัจจย ชนธ ๒ มชนธ ๒
เป็นปัจจย ข้อความต่อไปตลอดถึงคำว่าด้วยอสัญญสัตว์เหมือนกับที่เคยมาแล้ว ฯ
ชนธทั้งหลายอันไม่มีนิรณ อันไม่มีเหตุ มีวัตถุเป็นปัจจย ฯ ชรรมนเป็น
นิรณมชรรมนไม่มีนิรณเป็นปัจจย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจยนั้น คือ
อวิชชานิรณมชนธทั้งหลายซึ่งไปกับวิจกัจฉาและอทธัจฉาเป็นปัจจย อวิชชา
นิรณมีวัตถุเป็นปัจจย ฯ ชรรมนเป็นนิรณมชรรมนเป็นนิรณและไม่มีนิรณ
เป็นปัจจย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจยนั้น คืออวิชชานิรณมวิจกัจฉานิรณกับ
ชนธอันประกอบกันเป็นปัจจย ฯ อวิชชานิรณมอทธัจฉานิรณกับชนธอันประกอบ
กันเป็นปัจจย อวิชชานิรณมวิจกัจฉานิรณกับวัตถุเป็นปัจจย ฯ อวิชชา
นิรณมอทธัจฉานิรณกับวัตถุเป็นปัจจย ดังนี้ เป็นต้น

ในสังสัฏฐาวารว่า ชรรมนเป็นนิรณปะปนกับชรรมนเป็นนิรณ เกิด
ขึ้นเพราะเหตุปัจจยนั้น คือนิรณนั้น ฯ ต่างก็ปะปนกันไป อันนี้เป็นข้อความใน
อนโลม ส่วนในปัจจนีนั้นว่า ชรรมนเป็นนิรณปะปนกับชรรมนเป็นนิรณ
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจยนั้น คือนิรณนั้น ฯ ต่างก็ปะปนกันไป ดังนี้

ในปัญหาวารว่า ธรรมอันเป็นนิรวัน เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็น
 นิรวันนั้น คือเหตุทั้งหลายอันเป็นนิรวัน เป็นเหตุปัจจัยแห่งนิรวันทั้งหลายอัน
 ประกอบกัน ฯ ธรรมอันเป็นนิรวันเป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นนิรวันนั้น
 คือเหตุทั้งหลายอันเป็นนิรวันเป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูป
 อันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันเป็นนิรวัน เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็น
 นิรวันและไม่เป็นนิรวันนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันเป็นนิรวันเป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ
 อันประกอบกัน และแห่งนิรวันทั้งหลายกับแห่งขันธทั้งหลายอันเกิดขึ้นด้วย
 จิต ฯ ธรรมอันไม่เป็นนิรวันเป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นนิรวันนั้น คือ
 เหตุทั้งหลายอันไม่เป็นนิรวันเป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายประกอบกัน และ
 แห่งรูปทั้งหลายอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นเหมือนกับที่เคยมี
 มาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นนิรวันเป็นอาร์มณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นนิรวันนั้น คือ
 นิรวันทั้งหลายอันเกิดขึ้นเพราะปรารภนิรวันทั้งหลาย ๑ ขันธทั้งหลายอันไม่เป็น
 นิรวัน เกิดขึ้นเพราะปรารภนิรวันทั้งหลาย ๑ นิรวันทั้งหลายกับขันธทั้งหลาย
 อันประกอบกัน เกิดขึ้นเพราะปรารภนิรวันทั้งหลาย ๑ ฯ ธรรมอันไม่เป็น
 นิรวันเป็น อาร์มณ ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นนิรวันนั้น คือบุคคลพิจารณา
 ทานศีลอุโบสถกรรมของตนแล้วยินดีเพลิดเพลิน ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดทิฏฐิ
 ฟิลาปโทมนัส บุคคลย่อมพิจารณาสิ่งที่ประพฤติไว้แล้ว ออกจากมานแล้ว
 พิจารณามาน พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรค ย่อมพิจารณามรรค ผล นิพพาน
 นิพพานเป็นอาร์มณปัจจัยแห่งโคตรภูและแห่งความผ่องใส แห่งมรรค ผล
 อวชชนการ ฯ พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณากิเลสที่ไม่เป็นนิรวันทะเล
 แล้ว ย่อมพิจารณากิเลสที่ข่มไว้แล้ว ย่อมรู้กิเลสที่เคยกำเรบแล้ว บุคคล
 ย่อมเห็นแจ้งจักษุตลอดถึงวัตถุ และขันธทั้งหลายอันไม่เป็นนิรวัน ว่าเป็นของ
 ไม่เที่ยงเป็นทุกข์บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีและเพลิดเพลิน ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิด
 ราคะและโทมนัส บุคคลย่อมได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต
 รู้จิตของผู้มีจิตอันไม่เป็นนิรวัน ด้วยเจโตปริยญาณ อากาสาณัญญาตนะ เป็น
 อาร์มณปัจจัยแห่งวิญญาณัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะเป็น อาร์มณปัจจัยแห่ง

แนวศัญญานาสัญญาขตนะ รปายทนะเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งจักขวิญญาณ
โผฏฐัพพายทนะเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งกายวิญญาณ จันท์ทั้งหลายอันไม่เป็น
นิรวณเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งอิทธีวิญญาณ และเจโตปริยญาณ มุพเพนิวาสา
นุสสติญาณ ขดากัมมุปกญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนการ ฯ ชรรมอัน
ไม่เป็นนิรวณ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งชรรมอันเป็นนิรวณนั้น คือมกคลพิจารณา
ทานศีลอุโบสถกรรม และสิ่งที่ตนประพฤติดีไว้ก่อนแล้ว บุคคลย่อมยินดีเพลิดเพลิน
เพลินต่อทานและจักขุตลอดถึงวัตถุ ต่อจันท์ทั้งหลายอันไม่เป็นนิรวณ ปราภ
สังนแล้วก็เกิดราคะ อกุฏฐิ วิภิงกา อทชังจะ โทมนัส ฯ ชรรมอันไม่เป็น
นิรวณเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งชรรมอันเป็นนิรวณ และไม่เป็นนิรวณนั้น คือ
บุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรมแล้ว ย่อมพิจารณาและพิจารณาสิ่งที่
ประพฤติดีไว้แล้ว ออกจากทานแล้วพิจารณาทาน บุคคลย่อมยินดีเพลิดเพลิน
ต่อจักขุตลอดถึงวัตถุและต่อจันท์ทั้งหลายอันไม่เป็นนิรวณ ปราภสังนแล้ว
นิรวณทั้งหลายกับจันท์ทั้งหลายอันประกอบกันก็เกิดขึ้น ฯ ชรรมอันเป็นนิรวณ
และไม่เป็นนิรวณเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งชรรมอันเป็นนิรวณนั้น ท่านบอกว่ามี
ข้อความ ๓ ดังนี้ ๑

ชรรมอันเป็นนิรวณเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชรรมอันเป็นนิรวณนั้น ฯ คือมี
อารมณ์เป็นใหญ่ ฯ คำว่ามีอารมณ์เป็นใหญ่ นั้น คือนิรวณทั้งหลายทำนิรวณ
ทั้งหลาย ให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้น ฯ ความทั้ง ๓ ข้อเหมือนกันในอาร์มมณ-
ปัจจัย ฯ ชรรมอันไม่เป็นนิรวณเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งชรรมอันไม่เป็นนิรวณ
นั้น คือมีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่ามีอารมณ์เป็นใหญ่
นั้น คือบุคคลทำทานศีลอุโบสถกรรมแล้ว ทำสิ่งทั้ง ๓ นั้นให้เป็นใหญ่แล้ว
พิจารณายินดีเพลิดเพลิน ทำสิ่งทั้ง ๓ นั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดราคะและอกุฏฐิ
บุคคลย่อมพิจารณาสิ่งที่ประพฤติดีไว้แล้ว ออกจากทานแล้วพิจารณาทาน
พระอริยะทั้งหลายออกจากทานแล้ว ย่อมพิจารณามรรคผลนิพพานนิพพาน
เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งโคตรภ และแห่งความผ่องใสแห่งมรรคผล บุคคลทำ
จักขุตลอดถึงวัตถุและจันท์ทั้งหลายอันไม่เป็นนิรวณ ให้เป็นใหญ่แล้วยินดี
เพลิดเพลิน ทำสิ่งนั้น ฯ ให้เป็นใหญ่แล้วเกิดราคะและอกุฏฐิ ฯ คำว่ามีสหชาติ
เป็นใหญ่นั้น คือความเป็นใหญ่อันไม่เป็นนิรวณ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งจันท์

ทั้งหลายอันไม่ประกอบกัน และแห่งรูปทั้งหลายอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอัน
 ไม่เป็นนิรณันต์เป็นอธิปัตติปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นนิรณันต์ คือมอรรณเป็น
 ใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มอรรณเป็นใหญ่นั้น คือบุคคลทำ
 หานศีลอุโบสถกรรมแล้วพิจารณา และพิจารณาสิ่งที่ประพฤติดีไว้แล้ว ทำ
 อภัยตลอลงถึงวัตถุ และชั้นทั้งหลายอันไม่เป็นนิรณันต์ให้เป็นใหญ่แล้วยินดี
 เหล็ดเหลิบ ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดราคะและโทฐิ ฯ คำว่า มีสหชาติ
 เป็นใหญ่นั้น คือความเป็นใหญ่อันไม่เป็นนิรณันต์เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งนิรณันต์
 ทั้งหลายอันประกอบกัน ฯ ธรรมอันไม่เป็นนิรณันต์เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอัน
 เป็นนิรณันต์และไม่เป็นนิรณันต์ คือมอรรณเป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ
 คำว่ามอรรณเป็นใหญ่นั้นเหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว แปลกแต่เพียงตอนปลายว่า
 นิรณันต์ทั้งหลายกับชั้นอันประกอบกัน ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้นเท่านั้น ฯ
 คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือความเป็นใหญ่อันไม่เป็นนิรณันต์เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่ง
 ชั้นอันประกอบกัน และแห่งนิรณันต์ทั้งหลายกับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรม
 อันเป็นนิรณันต์และไม่เป็นนิรณันต์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นนิรณันต์
 คือมอรรณเป็นใหญ่ซึ่งมีข้อความ ๓ ข้อ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น สันข้อความในกัณฑ์
 นี้เพียงเท่านั้น

เอวํ กัมภีรํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๔๔

กัมภีรพระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปัญหาวารในนิรณันตทุกมาติกา

นิรโณ ชมฺโม นีวรณสุส ชมฺมสุส อนนฺตรปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโยติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงกัมภีรพระมหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๑๔๔ ว่า
 ด้วยปัญหาวาร ในนิรณันตทุกมาติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ-
 พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนิตความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนา
 นั้นว่า ธรรมอันเป็นนักรณ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นนักรณนั้น คือ
 นักรณ ก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งนักรณหลัง ๆ ๑ นักรณก่อน ๆ เป็น
 อนันตรปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลาย อันไม่เป็นนักรณแห่งชั้นหลัง ๆ ๑ นักรณ
 ทั้งหลายเป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ๑ นักรณก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
 นักรณหลัง ๆ และแห่งชั้นทั้งหลายอันประกอบกัน ๑ ๑ ธรรมอันไม่เป็น
 นักรณ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นนักรณนั้น คือ ชั้นทั้งหลาย
 อันไม่เป็นนักรณก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลาย อันไม่เป็นนักรณ
 แห่งชั้นหลัง ๆ เนวสัจญญาเนวสัจญญายตนะของผู้ออกจากนิโรธ เป็นอนันตร-
 ปัจจัยแห่งผลสมาบัติ ๑ ชั้นทั้งหลายอันไม่เป็นนักรณก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัย
 แห่งนักรณหลัง ๆ การนึกเป็นอนันตรปัจจัยแห่งนักรณหลัง ๑ ชั้นทั้งหลาย
 อันไม่เป็นนักรณก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งนักรณหลัง และแห่งชั้นอัน
 ประกอบกัน การนึกเป็นอนันตรปัจจัยแห่งนักรณทั้งหลาย และแห่งชั้นทั้ง
 ปลายอันประกอบกัน ๑ ๑ ธรรมอันเป็นนักรณและไม่เป็นนักรณ เป็นอนันตร-
 ปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นนักรณนั้น คือ นักรณก่อน ๆ กับชั้นอันประกอบกัน
 เป็นอนันตรปัจจัยแห่งนักรณหลัง ๆ ๑ นักรณก่อน ๆ กับชั้นอันประกอบกัน
 เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลาย อันไม่เป็นนักรณหลัง ๆ นักรณทั้งหลาย
 กับชั้นทั้งหลายอันประกอบกัน เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ๑ นักรณ
 ก่อน ๆ กับชั้นทั้งหลายอันประกอบกัน เป็นอนันตรปัจจัยแห่งนักรณหลัง ๆ
 และแห่งชั้นทั้งหลาย อันประกอบกัน ๑ ๑ ธรรมอันเป็นนักรณ เป็น
 สมันตรปัจจัย สหชาตปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัยแห่งธรรมอัน
 เป็นนักรณ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นนักรณ เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นนักรณนั้น คือ
 อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ

มีข้อความ ๓ ๑ ธรรมอันไม่เป็นนิรณัน เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันไม่
 เป็นนิรณัน^{๔๕} คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑
 คำว่า อาศัยปกติ^{๔๖} นั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธา คือ ปัญญา รากะ โทสะ
 โทหะ มานะ ภิฏฐิ ความปรารถนา ความสุขกาย ความทุกข์กาย เสนาสนะ
 แล้วทำความดี ความชั่วต่าง ๆ ดังที่เคยมาแล้วนั้น ศรัทธาเป็นต้นนั้น ก็
 เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งศรัทธา ตลอดถึงผลสมบัติ ๑ ธรรมอันไม่เป็นนิรณัน
 เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันเป็นนิรณัน^{๔๕} คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัย
 อนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ^{๔๖} นั้น ดังที่มาแล้ว ๑ ธรรม
 อันไม่เป็นนิรณัน เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันเป็นนิรณัน และไม่เป็น
 นิรณัน^{๔๕} คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า
 อาศัยปกติ^{๔๖} นั้น ดังที่มาแล้ว แปรแตกต่าง ศรัทธาเป็นต้นนั้น เป็นอุปนิสสข-
 บัจจยแห่งนิรณันทั้งหลาย และแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกัน ๑ ธรรมอัน
 เป็นนิรณัน และไม่เป็นนิรณัน เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันเป็นนิรณันใน
 คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ๑ คำว่า อาศัยปกติ^{๔๖}
 นั้น คือ นิรณันกับขันธอันประกอบกัน เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งนิรณันทั้ง-
 หลาย ข้อนี้ ท่านบอกว่า มีข้อความ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นนิรณัน เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งธรรมอันไม่เป็นนิรณัน^{๔๕}
 คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น
 คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุ ตลอดถึงวัตถุ เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้
 แล้วก็ยินดี เพลิดเพลิน ปรารภสิ่งนั้น แล้วก็เกิดรากะ และโทมนัส ๑ ข้อ
 นี้ท่านบอกว่า มีข้อความ ๓ เหมือนกันในอารมณ์บัจจย และท่านบอกว่า ควร
 จำแนกกุศล และอกุศล ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นนิรณัน เป็นปัจจุชาตบัจจยแห่งธรรมอันเป็นนิรณัน^{๔๕}
 ท่านบอกว่า มีข้อความ ๓ ๑ ที่เป็นอาเสวนบัจจยนั้น มีข้อความ ๕ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นนิรณัน เป็นกรรมบัจจยแห่งธรรมอันไม่เป็นนิรณัน^{๔๕} คือ
 เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วย
 กันนั้น คือ เจตนาอันไม่เป็นนิรณัน เป็นกรรมบัจจยแห่งขันธอันไม่ประกอบ

กัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ
เจตนาอันไม่เป็นนิรณ เป็นกรรมปัจจัยแห่งชั้นอื่นเป็นวิบาก และแห่ง
กตัตตารูปทั้งหลาย ๑ เจตนาอันไม่เป็นนิรณ เป็นกรรมปัจจัยแห่งนิรณทั้ง
หลายอันประกอบกัน ๑ เจตนาอันไม่เป็นนิรณ เป็นกรรมปัจจัยแห่งชั้น
ทั้งหลายอันประกอบกัน และแห่งนิรณทั้งหลาย กับรูปทั้งหลาย อันเกิด
ขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นนิรณ เป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นนิรณนั้น มี
ข้อความ ๑ ๑ ที่เป็นอาหารปัจจัย เป็นอินทรีย์ปัจจัย เป็นฌานปัจจัย เป็น
มรรคปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัยนั้น ท่านมิได้บอกจำนวนไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นนิรณ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นนิรณนั้น
คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ท่านบอกว่า ควรกล่าว
ข้อความอีก ๔ ข้อ เหมือนกับที่กล่าวแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นนิรณ เป็นอตถปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นนิรณนั้น คือ
นิรณนั้น ๆ ต่างก็เป็นอตถปัจจัยแห่งกันและกัน ๑ ธรรมอันเป็นนิรณ เป็น
อตถปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นนิรณนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็น
ของเกิดภายหลัง ๑ ๑ ข้อความอีก ๓ ข้อ เหมือนกับข้างต้น ๑ ธรรมอัน
ไม่เป็นนิรณ เป็นอตถปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นนิรณนั้น คือ เป็นของเกิด
ด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑
เป็นอินทรีย์ ๑ ๑

ธรรมอันไม่เป็นนิรณ เป็นอตถปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นนิรณนั้น คือ
เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ ธรรมอันไม่เป็นนิรณ เป็น
อตถปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นนิรณ และไม่เป็นนิรณนั้น คือ เป็นของเกิดด้วย
กัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ ข้อความเหล่านี้ เหมือนกับที่เคยมาแล้ว ๑
ธรรมอันเป็นนิรณ และไม่เป็นนิรณ เป็นอตถปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นนิรณ
นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็นของ
เกิดด้วยกันนั้น คือ กามฉันทะนิรณ กับนิรณทั้งหลายอันประกอบกัน เป็น
อตถปัจจัยแห่งกามฉันทะนิรณ อุทัจจนนิรณ อวิชชานิรณ กามฉันทะนิรณ

กัณฑ์ ๑ เป็นอรรถาธิบายแห่งนิมิตตวรรณ อวิชชาวรรณ ๓ ขรรมนั้นเป็น
 นวรรณ และไม่เป็นนวรรณ เป็นอรรถาธิบายแห่งขรรมนั้นเป็นนวรรณนั้น คือ เป็นของ
 เกิดด้วยกำมี ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑
 เป็นอินทรีย์ ๑

คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันน คือ ชั้น ๑ ซึ่งไม่เป็นนวรรณกับนวรรณ
 ทั้งหลาย เป็นอติบัจจยแห่งชั้น ๓ และแห่งรูปอื่นเกิดชนด้วยจิต ชั้น
 เป็นอติบัจจยแห่งชั้น ๒ นวรรณทั้งหลายกับวัตถุ เป็นอติบัจจยแห่งชั้น
 ทั้งหลายอันไม่เป็นนวรรณ นวรรณทั้งหลาย กับชั้นทั้งหลาย อันประกอบกัน
 เป็นอติบัจจยแห่งรูปอื่นเกิดชนด้วยจิต นวรรณกับมหาภค เป็นอติบัจจยแห่ง
 รูปอื่นเกิดชนด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังน คือ นวรรณกับชั้น
 อันประกอบกัน เป็นอติบัจจยแห่งกายมซึ่งเกิดก่อน ๑ นวรรณกับชั้นอื่น
 ประกอบกัน และอาหารที่เบเนคำ ฯ เป็นอติบัจจยแห่งกายน ๑ นวรรณกับ
 ชั้นอื่นประกอบกันและรูปชีวิตินทรีย์ เป็นอติบัจจยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ฯ
 ธรรมอันเป็นนวรรณ และไม่เป็นนวรรณ เป็นอติบัจจยแห่งธรรมอันเป็นนวรรณ
 และไม่เป็นนวรรณน คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า
 เป็นของเกิดด้วยกันน คือ ชั้น ๑ ซึ่งไม่เป็นนวรรณกับนวรรณน ฯ เป็นอติ
 บัจจยแห่งชั้น ๓ ชั้น ๒ เป็นอติบัจจยแห่งชั้น ๒ นวรรณน ฯ กับวัตถุ
 เป็นอติบัจจยแห่งนวรรณน ฯ และแห่งชั้นอื่นประกอบกัน ดังนี้ ๑ จบ
 อนุโลมเพียงเท่านี้

ในปัจจุบันนี้ว่า ธรรมเนียมเป็นนวัตร เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาตปัจจัย
อุปนิสสขปัจจัยแห่งธรรมเนียมเป็นนวัตร ฯ ธรรมเนียมเป็นนวัตร เป็นอารัมมณ
ปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย บังดาชาตปัจจัยแห่งธรรมเนียมไม่เป็นนวัตร ฯ
ธรรมเนียมเป็นนวัตร เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสขปัจจัยแห่ง
ธรรมเนียมเป็นนวัตร และไม่เป็นนวัตร ฯ ธรรมเนียมไม่เป็นนวัตร เป็นอารัมมณ-
ปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย บังดาชาตปัจจัย กรรม-
ปัจจัย อาหารปัจจัย อินทริยปัจจัยแห่งธรรมเนียมไม่เป็นนวัตร ฯ ธรรมเนียมไม่
เป็นนวัตร เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสขปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย

แห่งธรรมอันเป็นนิเวศ ๑ ธรรมอันไม่เป็นนิเวศ เป็นอารัมมณปัจจัย สห-
ชาติปัจจัย อุปนิสสปัจจัย ปุเวชาตปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นนิเวศ และไม่เป็น
นิเวศ ๑ ธรรมอันเป็นนิเวศและไม่เป็นนิเวศ เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาติ-
ปัจจัย อุปนิสสปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นนิเวศ ๑ ธรรมอันเป็นนิเวศและ
ไม่เป็นนิเวศ เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสปัจจัย ปัจฉาชาต
ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นนิเวศ ๑ ธรรมอันเป็นนิเวศ และไม่เป็นนิเวศ
เป็นอารัมมณปัจจัย สหชาติปัจจัย อุปนิสสปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นนิเวศ และ
ไม่เป็นนิเวศ ดังนี้ จบนิเวศทุกมัตติกาเพียงเท่านั้น

ในนิเวศนิยทุกมัตติกา ท่านกล่าวไว้แต่เพียงโดยย่อ กับบอกวิธีแจกไว้ว่า
เหมือนกับโลกียทุกมัตติกาเท่านั้น

ในนิเวศสัมปยุตตทุกมัตติกานี้ว่า ธรรมอันประกอบกับนิเวศ อาศัย
ธรรมอันประกอบกับนิเวศ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ อาศัย
ชั้น ๑ ซึ่งประกอบกับนิเวศ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ๑ ธรรมอันไม่ประ-
กอบกับนิเวศ อาศัยธรรมอันประกอบกับนิเวศ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นทั้งหลายอันประกอบกับนิเวศ ๑ ธรรม
อันประกอบกับนิเวศ และไม่ประกอบกับนิเวศ อาศัยธรรมอันประกอบกับนิเวศ
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
ชั้น ๑ ซึ่งประกอบกับนิเวศ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ๑ ธรรมอันไม่ประ-
กอบกับนิเวศ อาศัยธรรมอันไม่ประกอบกับนิเวศ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย
นั้น คือ ชั้น ๓ อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไม่ประกอบกับนิเวศ
ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ส่วนปฏิสนธิตลอดถึงมหาภูตทั้งหลายนั้น เหมือนกับ
ที่เคยมีมาแล้ว ๑ ธรรมอันไม่ประกอบกับนิเวศ อาศัยธรรมอันประกอบกับ
นิเวศ และไม่ประกอบกับนิเวศ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นทั้งหลายอันประกอบกับนิเวศ และอาศัยมหาภูต
ทั้งหลาย ดังนี้ ๑ ท่านบอกว่า เท่าที่มานั้นเป็นข้อความย่อ จบอนุโลม
เพียงเท่านั้น

ในปัจจุบัณว่า ธรรมอันประกอบด้วยนวิรต อาศัยธรรมอันประกอบด้วย
นวิรต เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจุบัณนั้น คือ อวิชชาวิรต อาศัยขันธ
ทั้งหลายอันไปตวิวิจิจจา ไปตัญญูจะ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยนวิรต
อาศัยธรรมอันไม่ประกอบด้วยนวิรต เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจุบัณนั้น ท่านมิ
ได้จำแนกไว้ ดังนี้ ๑ ๑ ท่านบอกว่า ถึงแม้ว่าสาขาทวารก็เหมือนกัน

ในปัจจุบัณว่า ธรรมอันประกอบด้วยนวิรต มีธรรมอันประกอบด้วยนวิรต
เป็นปัจจุบัณ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจุบัณนั้น มีข้อความ ๓ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วย
นวิรต มีธรรมอันไม่ประกอบด้วยนวิรตเป็นปัจจุบัณ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจุบัณนั้น คือ
ขันธ ๓ กัมมรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งไม่ประกอบด้วยนวิรตเป็นปัจจุบัณ ขันธ ๒
มีขันธ ๒ เป็นปัจจุบัณ ฯลฯ ขันธทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วยนวิรต มีวัตถุ
เป็นปัจจุบัณ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยนวิรต มีธรรมอันไม่ประกอบด้วยนวิรตเป็นปัจจุบัณ
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจุบัณนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันประกอบด้วยนวิรต มีวัตถุเป็นปัจจุบัณ
ธรรมอันประกอบด้วยนวิรต และไม่ประกอบด้วยนวิรต มีธรรมอันไม่ประกอบด้วย
นวิรตเป็นปัจจุบัณ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจุบัณนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันประกอบด้วยนวิรต
มีวัตถุเป็นปัจจุบัณ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีมหาภูตเป็นปัจจุบัณ ๑ ธรรมอันประ
กอบด้วยนวิรต มีธรรมอันประกอบด้วยนวิรต และไม่ประกอบด้วยนวิรตเป็นปัจจุบัณ
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจุบัณนั้น คือ ขันธ ๓ มีขันธ ๑ กับวัตถุ ซึ่งประกอบด้วย
นวิรต เป็นปัจจุบัณ ขันธ ๓ มีขันธ ๒ เป็นปัจจุบัณ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วย
นวิรต มีธรรมอันประกอบด้วยนวิรต และไม่ประกอบด้วยนวิรตเป็นปัจจุบัณ
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจุบัณนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธอันประกอบด้วย
นวิรต และมีมหาภูตทั้งหลายเป็นปัจจุบัณ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยนวิรต และ
ไม่ประกอบด้วยนวิรต มีธรรมอันประกอบด้วยนวิรต และไม่ประกอบด้วยนวิรต
เป็นปัจจุบัณ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจุบัณนั้น คือ ขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งประ
กอบด้วยนวิรต และวัตถุเป็นปัจจุบัณ ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นปัจจุบัณ รูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธอันประกอบด้วยนวิรต และมีมหาภูตเป็นปัจจุบัณ ดังนี้ ๑
ท่านบอกว่า ทำทวารมาแล้ววันเพียงโดยย่อเท่านั้น จบนุโลมเพียงเท่านั้น

ในปัจจุบันนี้ว่า ธรรมอันประกอบด้วยนิวรรต มีธรรมอันประกอบด้วยนิวรรต
เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ อวิชชา^๔นิวรรต มีขึ้น^๕เชื้อ^๖
ไปกับวิจิกิจกา และอุทัจจะ^๗เป็นปัจจัย ๔ ธรรมอันประกอบด้วยนิวรรต มี
ธรรมอันประกอบด้วยนิวรรตเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ
ขันธ^๘ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ^๙ ๓ ซึ่งไม่ประกอบด้วยนิวรรตเป็นปัจจัย
คำต่อไปตลอดถึงอสังขญสัตว์ ท่านมิได้จำแนกไว้ ๔ จักขุวิญญาณ มีจักขวา
ยณะเป็นปัจจัย กายวิญญาณ มีกายายณะเป็นปัจจัย จันทร^{๑๐}ทั้งหลายอันไม่มี
เหตุ ไม่ประกอบด้วยนิวรรต มีวัตถุเป็นปัจจัย ๔ ธรรมอันประกอบด้วยนิวรรต มี
ธรรมอันประกอบด้วยนิวรรตเป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ
โมหะอันไปกับวิจิกิจกา ไปกับอุทัจจะ มีวัตถุเป็นปัจจัย ๔ ธรรมอันประกอบ
กับนิวรรต มีธรรมอันประกอบด้วยนิวรรต และไม่ประกอบด้วยนิวรรตเป็นปัจจัย
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจกา และอุทัจจะ
มีขันธ^{๑๑}ทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจกา และอุทัจจะ กับวัตถุเป็นปัจจัย ดังนี้ ๔
ท่านบอกว่าทว่า มาณ^{๑๒}เพียงแต่โดยย่อเท่านั้น ๔ นิสสยวารก^{๑๓}เหมือนกัน

ในสังสญญาร ท่านก็ว่าไว้เพียงโดยย่อว่า ธรรมอันประกอบด้วยนิวรรต
ปะปนกับธรรมอันประกอบด้วยนิวรรต เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย และว่าธรรม
ประกอบกัน^{๑๔} ปะปนกับธรรมอันประกอบด้วยนิวรรต เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย
นั้น คือ โมหะอันไปกับวิจิกิจกา และอุทัจจะ ปะปนกับขันธ^{๑๕}ทั้งหลาย อัน
ไปกับวิจิกิจกา และอุทัจจะ ดังนี้ ถึงแม้ว่า สัมปยุตตวารก^{๑๖}เหมือนกัน
เอว^{๑๗} ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๔

กณฑ์ที่ ๑๔๕

คัมภีร์พระมหาบัญชา

ว่าด้วยปัญหาวาร ในนิวรรตสัมปยุตตทุกกมาติกา

นิวรรตสัมปยุตโต ชมโม นิวรรตสัมปยุตตสุส ชมมสุส เหตุปัจจัย
ปัจจัย นิวรรตสัมปยุตตาคติ.

ณ บัดนี้ อาทมาทจะได้แสดงกัมมัตถะพระมหาปัฏฐาน กัถเทที่ ๑๔๕
ว่าด้วยปัญหารวาท ในนิวรรตสัพพัตตทกมกตคา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำนินความหาหวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนา
นั้นว่า ธรรมอันประกอบกับนิวรรต เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับ
นิวรรตนั้น คือเหตุทั้งหลายอันประกอบกับนิวรรต เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอัน
ประกอบกับ ๑ เหตุทั้งหลายอันประกอบกับนิวรรต เป็นเหตุปัจจัยแห่งรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต ๑ เหตุทั้งหลายอันประกอบกับนิวรรต เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธ
อันประกอบกับ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบกับ
นิวรรต เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับนิวรรตนั้น คือ เหตุทั้งหลาย
อันไม่ประกอบกับนิวรรต เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันไม่ประกอบกับ และแห่งรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิตดังนี้ ๑ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นเหมือนที่เคยมีมาแล้ว

ธรรมอันประกอบกับนิวรรต เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบ
กับนิวรรตนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อราคะ ปราภสัจนั้นแล้ว ราคะ และทิฏฐิ
วิจิกิจฉา อุทธัจจะ โหมนัสก็เกิดขึ้น บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อทิฏฐิ ปราภ
ทิฏฐินั้นแล้ว ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ โหมนัสก็เกิดขึ้น ปราภวิจิกิจฉาแล้ว
วิจิกิจฉา ทิฏฐิ อุทธัจจะ โหมนัสก็เกิดขึ้น ปราภอุทธัจจะแล้ว ทิฏฐิ
วิจิกิจฉา ทิฏฐิ อุทธัจจะ โหมนัสก็เกิดขึ้น ปราภอุทธัจจะแล้ว อุทธัจจะก็
เกิดขึ้น ปราภทิฏฐิแล้ว ทิฏฐิก็เกิดขึ้น ปราภวิจิกิจฉาแล้ว วิจิกิจฉาก็เกิดขึ้น
ปราภโหมนัสแล้ว โหมนัสก็เกิดขึ้น ปราภทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะแล้ว ทิฏฐิ
วิจิกิจฉา อุทธัจจะก็เกิดขึ้น ๑ ธรรมอันประกอบกับนิวรรตเป็นอาร์มมณปัจจัย
แห่งธรรม อันไม่ประกอบกับนิวรรตนั้น คือ พระอริยะทั้งหลาย บ่มพิจารณา
กิเลสทีละแล้ว ที่ประกอบกับนิวรรต พิจารณากิเลสที่ข่มไว้แล้ว รู้กิเลสที่เคย
กำเรบแล้ว บุคคลย่อมเห็นแจ้งขันธทั้งหลาย ประกอบกับนิวรรตว่า เป็นของ
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์บังคับไม่ได้ บุคคลย่อมรู้จักของผู้มีจิตอันประกอบกับนิวรรต
ด้วยเจโตปริยญาณ ขันธทั้งหลายอันประกอบกับนิวรรต เป็นอาร์มมณปัจจัย แห่ง

อิทธิวิธญาณ และเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขณิกัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ฯ ชรรมอันไม่ประกอบด้วยนิเวศน์ เป็นอารัมมณ-
ปัจจัยแห่งธรรม อันไม่ประกอบด้วยนิเวศน์นั้น คือ บุคคลพิจารณาทาน คือ
อุโบสถกรรมของตน และพิจารณาสิ่งที่ประพฤติกว้แล้ว ออกจากทานแล้ว
พิจารณาทาน พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว พิจารณาเมรคผลนิพพาน
นิพพานเป็นอารัมมณปัจจัยแห่งโคตรก และแห่งความผ่องใส แห่งมรรคผล
อาวัชชนาการ บุคคลย่อมเห็นแจ้งถึงทุกขตลอดถึงวัตถุ และขันธทั้งหลายอันไม่ประ-
กอบกับนิเวศน์ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ ย่อมเห็นรูปด้วยทิพ
จักขุเป็นต้น ดังว่ามาแล้วนั้น ฯ ชรรมอันไม่ประกอบด้วยนิเวศน์ เป็นอารัมมณ-
ปัจจัยแห่งธรรม อันประกอบด้วยนิเวศน์นั้น คือ บุคคลย่อมพิจารณาทาน คือ
อุโบสถกรรม และความประพฤติกว้ของตน ย่อมยินดีเพลิดเพลินต่อทุกขตลอดถึง
วัตถุ และต่อขันธทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วยนิเวศน์ ปราภังสนั้นแล้ว รากะ ทิฏฐิ
วิจิกิจฉา อุทธัจจะ โทมนัสก่เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ชรรมอันประกอบด้วยนิเวศน์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วย
นิเวศน์นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์
เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำรากะให้เป็นใหญ่แล้วยินดีเพลิดเพลิน รากะและทิฏฐิทำ
สังหนให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่
อันประกอบด้วยนิเวศน์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบด้วยนิเวศน์ ฯ
ชรรมอันประกอบด้วยนิเวศน์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยนิเวศน์นั้น
คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่
อันประกอบด้วยนิเวศน์เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ความเป็นใหญ่
อันประกอบด้วยนิเวศน์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วย และแห่งรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ฯ ชรรมอันไม่ประกอบด้วยนิเวศน์ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่
ประกอบด้วยนิเวศน์นั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า
มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลให้ทานถือศีลทำอุโบสถกรรม แล้วทำสิ่งทั้ง ๓ นั้น
ให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา และพิจารณาสิ่งที่ประพฤติกว้แล้ว ออกจากทานแล้ว
พิจารณาทาน พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว ทำมรรคผลนิพพานให้

เป็นใหญ่แล้วพิจารณา นิพพานเป็นอธิปัตย์ปัจจัยแห่งโคตรภ และแห่งความ
 ต่อโล โทแห่งมรรคผล ฯ คำว่า มีสาขาทเป็นใหญ่ขึ้น คือ ความเป็นใหญ่อัน
 ไม่ประกอบกับนิวรณ์ เป็นอธิปัตย์ปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกับ และแห่งรูปอัน
 เกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับนิวรณ์ เป็นอธิปัตย์ปัจจัยแห่งธรรม
 อันประกอบกับนิวรณ์นั้น คือการรวมเป็นใหญ่ ดังที่ว่าแล้ว แยกแต่ตอน
 ปลายว่า บุคคลทำอกุศลตลอดควัตถุและขันธ อันไม่ประกอบกับนิวรณ์ให้เป็น
 ใหญ่ แล้วขึ้นเกิดเคลื่อน รากะ ภิฏฐิ ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่ แล้วเกิดขึ้น
 ดังนี้ เท่านั้น ๑

ธรรมอันประกอบกับนิวรณ์ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับ
 นิวรณ์นั้น คือ ขันธอันประกอบกับนิวรณ์ก่อน ฯ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ
 อันประกอบกับนิวรณ์หลัง ฯ ๑ ขันธอันประกอบกับนิวรณ์ เป็นอนันตรปัจจัย
 แห่งการออกนั้น ในหน้ไม่ม้กว่าก่อน ฯ ดังนี้ ๑ ขันธอันไม่ประกอบกับนิวรณ์
 ก่อน ฯ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธอันไม่ประกอบกับนิวรณ์หลัง ฯ อนโลมเป็น
 อนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับนิวรณ์ เป็นอนันตรปัจจัย
 แห่งธรรมอันประกอบกับนิวรณ์นั้น คือ การนึก เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ
 ห้หลายอันประกอบกับนิวรณ์ ฯ ธรรมอันประกอบกับนิวรณ์ เป็นสมนันตรปัจจัย
 สาขาทปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับนิวรณ์
 ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบกับนิวรณ์ เป็นอุปนิสสปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบ
 กับนิวรณ์นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า
 อาศัยปกติขึ้น คือ บุคคลอาศัยรากะ โทสะ โมหะ มานะ ภิฏฐิ ความปรารถนา
 แล้วก็มาสัตว์ ทำสิ่งให้แตกกัน รากะเป็นต้นนั้น ก็เป็นอุปนิสสปัจจัยแห่ง
 รากะเป็นต้น ฯ ธรรมอันประกอบกับนิวรณ์ เป็นอุปนิสสปัจจัยแห่งธรรม
 อันไม่ประกอบกับนิวรณ์นั้น คือ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า
 อาศัยปกติขึ้น คือบุคคลอาศัยรากะเป็นต้น แล้วให้ทาน ถิ้อศีล ทำอุโบสถกรรม
 และทำทาน วิบัสสนา มรรค อภิญญา สมบัติให้เกิดขึ้น รากะเป็นต้นนั้น ก็เป็น
 อุปนิสสปัจจัยแห่งรากะเป็นต้น ตลอดจนถึงผลสมบัติเป็นที่สุด ฯ ธรรมอันไม่

ประกอบกับนิเวศ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันประกอบกับนิเวศนั้น
คือ อาสยอารมณ์ ๑ อาสยอนันตระ ๑ อาสยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาสยปกตินั้น
คือบุคคลอาสยสรัทธาเป็นต้น ดังที่เคยแสดงมา ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับ
นิเวศ เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันประกอบกับนิเวศนั้น คือ อาสย
อารมณ์ ๑ อาสยอนันตระ ๑ อาสยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาสยปกตินั้น คือ บุคคล
อาสยสรัทธาเป็นต้น แล้วเกิดมานะ ถือปฏิ ทำการฆ่าสัตว์ และทำให้สงฆ์แตกกัน
สรัทธาเป็นต้นนั้น ก็เป็นอุปนิสสขบัจจย แห่งสรัทธาเป็นต้นนั้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบกับนิเวศ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งธรรมอันไม่ประ
กอบกับนิเวศนั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มี
อารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุ เป็นของไม่เที่ยง เป็น
ทุกข์ บังคับไม่ได้ ย่อมเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต รูปลายตนะ
เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่ง
กายวิญญาณ ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวายตนะ เป็นปุเรชาตบัจจย
แห่งจักขุวิญญาณ กายายตนะ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งกายวิญญาณ วัตถุ
เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งขันธทั้งหลาย อันไม่ประกอบกับนิเวศ ฯ ธรรมอันไม่
ประกอบกับนิเวศ เป็นปุเรชาตบัจจยแห่งธรรมอันประกอบกับนิเวศนั้น คือ
มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ
บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อจักขุตลอดถึงวัตถุ รากะ โหระ โมะหะ ปรารภสิ่งนั้น
แล้วก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตบัจจยแห่ง
ขันธทั้งหลายอันประกอบกับนิเวศ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบกับนิเวศ เป็นปัจจชาตบัจจย เป็นอาเสวนบัจจย
แห่งธรรมอันประกอบกับนิเวศนั้น มีข้อความอย่างละ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบกับนิเวศ เป็นกรรมบัจจยแห่งธรรมอันประกอบ
กับนิเวศนั้น คือ เจตนาอันประกอบกับนิเวศ เป็นกรรมบัจจยแห่งขันธอันประกอบ
กัน ฯ ธรรมอันประกอบกับนิเวศ เป็นกรรมบัจจยแห่งธรรมอันประกอบกับ
นิเวศนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ฯ คำว่า
เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันประกอบกับนิเวศ เป็นกรรมบัจจยแห่งรูป

อันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันประกอบกับนิวรณ์ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันเป็นวิบาก และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ฯ เจตนาอันประกอบกับนิวรณ์ เป็นกรรมปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกับ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับนิวรณ์เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับนิวรณ์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ซึ่งมิข้อความดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ที่เป็นวิบากแห่งปัจจัยนั้น มีข้อความ ๑ แต่ทำมิได้แจกไว้ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบกับนิวรณ์ เป็นอาหารปัจจัย อิมริยปัจจัย ฌานปัจจัย มรรคปัจจัย สัมปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับนิวรณ์นั้น มีข้อความอย่างละ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบกับนิวรณ์ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับนิวรณ์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ซึ่งมีข้อความดังที่กล่าวมาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับนิวรณ์ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับนิวรณ์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับนิวรณ์ เป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับนิวรณ์นั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นวิปปยุตตปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกับนิวรณ์ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบกับนิวรณ์ เป็นอติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับนิวรณ์นั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งประกอบกับนิวรณ์ เป็นอติปัจจัยแห่งขันธ ๓ ฯ ธรรมอันเป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ คำว่า ประกอบกับนิวรณ์ เป็นอติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับนิวรณ์นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกับนิวรณ์ เป็นอติปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกับนิวรณ์เป็นอติปัจจัยแห่งกายนซึ่งเกิดก่อน ฯ ธรรมอันประกอบกับนิวรณ์ เป็นอติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับนิวรณ์ และไม่ประกอบกับนิวรณ์นั้น คือ ขันธ์ ๑ ซึ่งประกอบกับนิวรณ์เป็นอติปัจจัยแห่งขันธ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ์ ๒ เป็นอติปัจจัยแห่งขันธ ๒ ฯ ธรรมอันไม่

ประกอบกับนิเวศ เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับนิเวศนั้น คือ เป็นของ
เกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็น
อินทรีย์ ๑ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับนิเวศ เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบ
กับนิเวศนั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคล
ขึ้นคิเพิลิตเพิลินตอจกษลลตถวตถ ปวรกสังนแลว รากะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา
อหัจจะ โทมนัสกเกิดชน วตถเป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบกับ
นิเวศ ฯ ธรรมอันประกอบกับนิเวศและไม่ประกอบกับนิเวศ เป็นอรรถปัจจัย
แห่งธรรมอันประกอบกับนิเวศนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิด
ก่อน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธ ๑ กับวตถซึ่งประกอบกับ
นิเวศ เป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ ๓ ขันธ ๒ กับวตถเป็นอรรถปัจจัยแห่งขันธ ๒ ฯ
ธรรมอันประกอบกับนิเวศ และไม่ประกอบกับนิเวศ เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรม
อันไม่ประกอบกับนิเวศนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑
เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ขันธอัน
ประกอบกับนิเวศ และมหาภูตทั้งหลาย เป็นอรรถปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ
คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันประกอบกับนิเวศกับอาหาร
ที่เบ็นคำ ๑ เป็นอรรถปัจจัยแห่งกายน ๑ ขันธทั้งหลายอันประกอบกับนิเวศ
และรูปชีวิตินทรีย์ เป็นอรรถปัจจัยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ๑ จบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ในปัจจุบันี้ว่า ธรรมอันประกอบกับนิเวศ เป็นอรรถปัจจัยแห่งธรรม
อันประกอบกับนิเวศนั้น คือ เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอุปนิสสขปัจจัย ๑

ธรรมอันประกอบกับนิเวศเป็นอรรถปัจจัย สหชาตปัจจัย อุปนิสสข-
ปัจจัย บังชาตปัจจัย กรรมปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ประกอบกับนิเวศ ๑

ธรรมอันประกอบกับนิเวศ เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับ
นิเวศ และไม่ประกอบกับนิเวศ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบกับนิเวศเป็นอรรถปัจจัย สหชาตปัจจัย อุป-
นิสสขปัจจัย บุเรชาตปัจจัย บังชาตปัจจัย กรรมปัจจัย อาหารปัจจัย อินทรีย์-
ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับนิเวศ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยนิวรณ์ เป็นอารมณ์ปัจจัย อุปนิสสปัจจัย ปุเร-
ชาตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยนิวรณ์ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยนิวรณ์ และไม่ประกอบด้วยนิวรณ์ เป็นสาชาตปัจจัย
ปุเรชาตปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยนิวรณ์ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยนิวรณ์ และไม่ประกอบด้วยนิวรณ์ เป็นสาชาตปัจจัย
ปัจฉาชาตปัจจัย อาหารปัจจัย อินทรีย์ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยนิวรณ์ ๑
จบปัจจัยเพียงเท่านั้น ส่วนคำต่อไปมีแต่บอกกำหนดข้อความเท่านั้น เป็นอันว่า
จบนิวรณ์สัมปยุตตทกมาติกาเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เป็น นิวรณ์ นิวรณ์บทมาติกาว่า ธรรมอันเป็นนิวรณ์ และ
เป็นเหตุแห่งนิวรณ์ อาศัยธรรมอันเป็นนิวรณ์และเป็นเหตุแห่งนิวรณ์ เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ นิวรณ์นั้น ๆ ต่างก็อาศัยกันและกัน ดังนี้ ข้อความ
นอกจากนี้เหมือนกับในนิวรณ์ทกมาติกา ที่แสดงมาแล้ว

ในปัญหาว่า ธรรมอันเป็นนิวรณ์ และเป็นเหตุแห่งนิวรณ์ เป็นเหตุ
ปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นนิวรณ์ อันเป็นเหตุแห่งนิวรณ์นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันเป็น
นิวรณ์ อันเป็นเหตุแห่งนิวรณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งนิวรณ์ทั้งหลาย ซึ่งประกอบ
กัน ๆ ธรรมอันเป็นนิวรณ์ และเป็นเหตุแห่งนิวรณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรม
อันเป็นเหตุแห่งนิวรณ์ แต่ไม่เป็นนิวรณ์นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันเป็นนิวรณ์ และ
เป็นเหตุแห่งนิวรณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งนิวรณ์อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต ๆ ธรรมอันเป็นนิวรณ์ และเป็นเหตุแห่งนิวรณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่ง
ธรรมอันเป็นนิวรณ์ อันเป็นเหตุแห่งนิวรณ์ และแห่งธรรมอันเป็นเหตุแห่งนิวรณ์
แต่ไม่เป็นนิวรณ์นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันเป็นนิวรณ์ด้วย เป็นเหตุแห่งนิวรณ์ด้วย
เป็นเหตุปัจจัยแห่งนิวรณ์อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๆ ธรรม
อันเป็นเหตุแห่งนิวรณ์ แต่ไม่เป็นนิวรณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นเหตุ
แห่งนิวรณ์ แต่ไม่เป็นนิวรณ์นั้น คือ เหตุทั้งหลายอันเป็นเหตุแห่งนิวรณ์ แต่ไม่
เป็นนิวรณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งนิวรณ์อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วย
จิต ส่วนปฏิสนธิ์นั้นเหมือนกับเคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นนิวรณ์ด้วย เป็นเหตุแห่งนิวรณ์ด้วย เป็นอารมณ์ปัจจัยแห่ง
ธรรมอันเป็นนิวรณ์ด้วย และเป็นเหตุแห่งนิวรณ์ด้วยนั้น คือ นิวรณ์ทั้งหลาย

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้บนเบืองต้น แห่งเทศนานี้
 ว่า ธรรมอันเป็นนัตถ์และประกอบกับนัตถ์ อาศัยธรรมอันเป็นนัตถ์
 และธรรมอันประกอบกับนัตถ์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ การฉันทนัตถ์
 ถินนัตถ์ นัตถ์ อุตถนัตถ์ อวิชชานัตถ์ ต่างก็อาศัยกันและกัน ๆ ธรรม
 อันประกอบกับนัตถ์ แต่ไม่เป็นนัตถ์ อาศัยธรรมอันเป็นนัตถ์ และประกอบ
 กับนัตถ์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบกัน อาศัย
 นัตถ์ทั้งหลาย ๆ ธรรมอันเป็นนัตถ์ด้วย ประกอบกับนัตถ์ด้วย และธรรม
 ประกอบกับนัตถ์ แต่ไม่เป็นนัตถ์ อาศัยธรรมอันไม่เป็นนัตถ์ด้วย ประกอบ
 กับนัตถ์ด้วย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ นัตถ์อันหนึ่งกับขันธ์ทั้งหลายอัน
 ประกอบกัน ต่างก็อาศัยกันและกัน ๆ ธรรมอันประกอบกับนัตถ์ แต่ไม่
 เป็นนัตถ์ อาศัยธรรมอันประกอบกับนัตถ์ แต่ไม่เป็นนัตถ์ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
 ปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งประกอบกับนัตถ์ แต่ไม่เป็นนัตถ์ ขันธ์ ๒
 อาศัยขันธ์ ๒ ๆ ธรรมอันเป็นนัตถ์และประกอบกับนัตถ์ อาศัยธรรมอันประกอบ
 กับนัตถ์ แต่ไม่เป็นนัตถ์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ นัตถ์ทั้งหลายอาศัยกัน
 ทั้งหลายอันประกอบกับนัตถ์ แต่ไม่เป็นนัตถ์ ๆ ธรรมอันเป็นนัตถ์ด้วย ประกอบ
 กับนัตถ์ด้วย และธรรมอันประกอบกับนัตถ์ แต่ไม่เป็นนัตถ์ อาศัยธรรมอันประ
 กอบกับนัตถ์ แต่ไม่เป็นนัตถ์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ กับนัตถ์
 ทั้งหลายอาศัยกัน ๑ ซึ่งประกอบกับนัตถ์ แต่ไม่เป็นนัตถ์ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒
 ธรรมอันเป็นนัตถ์ และประกอบกับนัตถ์ อาศัยธรรมอันเป็นนัตถ์ด้วย ประกอบ
 กับนัตถ์ด้วย และอาศัยธรรมอันประกอบกับนัตถ์ แต่ไม่เป็นนัตถ์ เกิดขึ้น
 เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ นัตถ์อันหนึ่งอาศัยนัตถ์อันหนึ่ง กับอาศัยขันธ์อัน
 ประกอบกัน ๆ ธรรมอันประกอบกับนัตถ์ แต่ไม่เป็นนัตถ์ อาศัยธรรมอัน
 เป็นนัตถ์ด้วย ประกอบกับนัตถ์ด้วย และธรรมอันประกอบกับนัตถ์ แต่ไม่
 เป็นนัตถ์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งประกอบ
 กับนัตถ์ แต่ไม่เป็นนัตถ์ และอาศัยนัตถ์ทั้งหลาย ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ๆ

ธรรมอันเป็นนิวณ ประกอบกับนิวณด้วย และธรรมอันประกอบกับนิวณ แต่ไม่เป็นนิวณ อาศัยธรรมอันเป็นนิวณด้วย ประกอบกับนิวณด้วย และ อาศัยธรรมอันประกอบกับนิวณ แต่ไม่เป็นนิวณ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยเหตุ คือ ขันธ ๓ กับนิวณนั้น ๆ อาศัยขันธ ๑ ซึ่งประกอบกับนิวณ แต่ไม่เป็นนิวณ และอาศัยนิวณนั้น ๆ ดังนี้ จบอนโลมโดยย่อเพียงเท่านั้น

ในปัจจุบันนี้ว่า ธรรมอันเป็นนิวณ และประกอบกับนิวณ อาศัยธรรม อันเป็นนิวณ และประกอบกับนิวณ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ อวิชชานิวณ อาศัยวิภิกขณานิวณ อวิชชานิวณ อาศัยอุทัจจนนิวณ ๆ ธรรม อันเป็นนิวณ และประกอบกับนิวณ อาศัยธรรมอันประกอบกับนิวณ แต่ไม่ เป็นนิวณ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ อวิชชานิวณ อาศัยขันธ ๕ ทั้งหลาย อันไปกับวิภิกขณาและอุทัจจะ ๆ ธรรมอันเป็นนิวณ และประกอบ กับนิวณ อาศัยธรรมอันเป็นนิวณด้วย ประกอบกับนิวณด้วย และอาศัย ธรรมอันประกอบกับนิวณ แต่ไม่เป็นนิวณ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ อวิชชานิวณ อาศัยวิภิกขณานิวณ กับขันธอันประกอบกัน และอาศัย อุทัจจนนิวณกับขันธอันประกอบกัน ดังนี้ ๆ ถึงสหชาตวาร บังขวาร นิสสยวาร สังสัจจวาร สัมปตตตวาร ก็คล้ายกับปฏิจจวาร

ในปัญหาวารว่า ธรรมอันเป็นนิวณ และประกอบกับนิวณ เป็นเหตุ บังคับแห่งธรรมอันเป็นนิวณ และประกอบกับนิวณนั้น คือ เหตุทั้งหลายอัน เป็นนิวณ และประกอบกับนิวณ เป็นเหตุปัจจัยแห่งนิวณทั้งหลายอันประกอบ กัน ๆ ธรรมอันเป็นนิวณ และประกอบกับนิวณ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรม อันประกอบกับนิวณ แต่ไม่เป็นนิวณนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันเป็นนิวณ และ ประกอบกับนิวณ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธทั้งหลาย อันประกอบกับนิวณ ๆ ธรรมอันเป็นนิวณ และประกอบกับนิวณ เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็น นิวณ และประกอบกับนิวณ กับแห่งธรรมอันประกอบกับนิวณ แต่ไม่เป็น นิวณนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันเป็นนิวณ และประกอบกับนิวณ เป็นเหตุปัจจัย แห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งนิวณทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นนิวณ และประกอบกับนิวณ เป็นอารมณ์มณปัจจัยแห่ง ธรรมอันเป็นนิวณ และประกอบกับนิวณนั้น คือ นิวณทั้งหลาย ปรรภ

นักรณทั้งหลายแล้วเกิดขึ้น ๑ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยนักรณ แต่ไม่เป็น
 นักรณ ปรารภนักรณทั้งหลายแล้วเกิดขึ้น ๑ นักรณทั้งหลายกับขันธ์ทั้งหลาย
 อันประกอบกัน ปรารภนักรณทั้งหลายแล้วเกิดขึ้น ๑

ธรรมอันประกอบด้วยนักรณ แต่ไม่เป็นนักรณ เป็นอารมณ์ปัจจุปัจจัยแห่ง
 ธรรมอันประกอบด้วยนักรณ แต่ไม่เป็นนักรณนั้น คือขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วย
 นักรณ แต่ไม่เป็นนักรณ ปรารภขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยนักรณ แต่ไม่เป็น
 นักรณ แล้วเกิดขึ้น ๑ นักรณทั้งหลายปรารภขันธ์ทั้งหลาย อันประกอบด้วยนักรณ
 แต่ไม่เป็นนักรณ แล้วเกิดขึ้น ๑ นักรณทั้งหลายกับขันธ์ทั้งหลายอันประกอบ
 กัน ปรารภขันธ์ทั้งหลาย อันประกอบด้วยนักรณแต่ไม่เป็นนักรณ แล้วเกิดขึ้น ๑ ๑
 ธรรมอันเป็นนักรณด้วย ประกอบด้วยนักรณด้วย และประกอบด้วยนักรณ แต่ไม่
 เป็นนักรณ เป็นอารมณ์ปัจจุปัจจัยแห่งธรรม แห่งนักรณ และแห่งธรรมอันประกอบ
 กับนักรณนั้น มีข้อความ ๓ ดังนี้

ธรรมอันเป็นนักรณ และประกอบด้วยนักรณ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอัน
 เป็นนักรณ และประกอบด้วยนักรณนั้น คือ มอารมณ์เป็นใหญ่ เหมือนที่เคยมาแล้ว
 แล้ว ๑ ธรรมอันประกอบด้วยนักรณ แต่ไม่เป็นนักรณ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรม
 อันประกอบด้วยนักรณ แต่ไม่เป็นนักรณนั้น คือ มอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติ
 เป็นใหญ่ ๑ ๑ คำว่า มอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วย
 นักรณ แต่ไม่เป็นนักรณ ทำขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยนักรณ แต่ไม่เป็น
 นักรณให้เป็นใหญ่ แล้วเกิดขึ้น ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความ
 เป็นใหญ่อันประกอบด้วยนักรณ แต่ไม่เป็นนักรณ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธ์
 ทั้งหมด อันประกอบกัน ๑ นักรณทั้งหลายทำขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วย
 นักรณ แต่ไม่เป็นนักรณให้เป็นใหญ่ แล้วเกิดขึ้น ๑ ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่
 นั้น คือความเป็นใหญ่อันประกอบด้วยนักรณ แต่ไม่เป็นนักรณ เป็นอธิปัตติ
 ปัจจัยแห่งนักรณทั้งหลาย อันประกอบกัน ๑ นักรณทั้งหลายกับขันธ์ทั้งหลายอัน
 ประกอบกัน ทำขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วยนักรณ แต่ไม่เป็นนักรณให้เป็น
 ใหญ่ แล้วเกิดขึ้น ๑ ๑ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อัน
 ประกอบด้วยนักรณ แต่ไม่เป็นนักรณ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธ์ทั้งหลาย อัน

นักรณ คัง^๕ ทานบอกว่า มาตีกา^๕ ก็ควรให้พิศดาร เหมือนกับในโลกียทุกมา-
ติกา คัง^๕ เป็นอันจมาตีกา^๕เพียงเท่า^๕

ในปราสาททุกมาติกาว่า ธรรมอันไม่เป็นปราสาท อาศัยธรรมอันเป็น
ปราสาท เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ฐานอันประกอบกันกับรูป อันเกิดขึ้น
ด้วยจิต อาศัยปราสาท ฯ ธรรมอันไม่เป็นปราสาท อาศัยธรรมอันไม่เป็นปราสาท
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ฐาน ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยฐาน ๑
ซึ่งไม่เป็นปราสาท ฐาน ๒ อาศัยฐาน ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิตลอดถึงมหากต
งนั้น เหมือนที่เคยมาแล้ว ฯ ธรรมอันเป็นปราสาท อาศัยธรรมอันไม่เป็น
ปราสาท เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ปราสาทอาศัยฐานทั้งหลาย อันไม่
เป็นปราสาท ฯ ธรรมอันเป็นปราสาท และไม่เป็นปราสาท อาศัยธรรมอันไม่
เป็นปราสาท เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ฐาน ๓ กับปราสาท และรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยฐาน ๑ ซึ่งไม่เป็นปราสาท ฐาน ๒ อาศัยฐาน ๒ ธรรม
อันไม่เป็นปราสาท อาศัยธรรมอันไม่เป็นปราสาท และไม่เป็นปราสาท เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ฐาน ๒ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยฐาน ๑ ซึ่งไม่เป็น
ปราสาท และอาศัยปราสาท ฐาน ๒ อาศัยฐาน ๒ จบอนุโลมโดยย่อเพียงเท่า^๕

ในบัดนี้ว่า ธรรมอันไม่เป็นปราสาท อาศัยธรรมอันไม่เป็นปราสาท
เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ฐาน ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัย
ฐาน ๑ ซึ่งไม่เป็นปราสาท ซึ่งไม่มีเหตุ ฐาน ๒ อาศัยฐาน ๒ ส่วนนอกเหตุปฏิสนธิ
ตลอดถึงอสัญญสภาวะนั้น เหมือนที่เคยมาแล้ว และมีคำต่อไปว่า โมหะอันไป
กับวิจิกิฉา และอุทฺธจจะ อาศัยฐานทั้งหลายอันไปกับวิจิกิฉา และอุทฺธจจะ
คัง^๕ ๑

ธรรมอันไม่เป็นปราสาท อาศัยธรรมอันเป็นปราสาท เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
อาร์มณปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยปราสาท ฯ ธรรมอันไม่เป็น
ปราสาท อาศัยธรรมอันไม่เป็นปราสาท เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มณปัจจัย
นั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยฐานทั้งหลายอันไม่เป็นปราสาท ส่วนข้อ
ความต่อไปตลอดถึงอสัญญสภาวะนั้น เหมือนกับที่เคยมาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่
เป็นปราสาท อาศัยธรรมอันเป็นปราสาท และไม่เป็นปราสาท เกิดขึ้นไม่ใช่

เพราะอาร์มณบัจฉิยนัน คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยปารามาส และอาศัยขันธ
อันประกอบกัน ดังนี้ นอกนั้นก็แต่บอกจำนวนข้อความไว้เท่านั้น ท่านบอกว่า
ถึงแม้ว่าสหชาตวาร ก็คล้ายกับปฏิจจวาร

ในปัจฉิมวารว่า ชรรมอันไม่เป็นปารามาส มีชรรมอันเป็นปารามาสเป็น
บัจฉิยนัน เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจฉิยนัน คือ ขันธ์อันประกอบกับรูป อันเกิดขึ้น
ด้วยจิตมีปารามาสเป็นบัจฉิยนัน ๑ ชรรมอันไม่เป็นปารามาส มีชรรมอันไม่เป็น
ปารามาสเป็นบัจฉิยนัน เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจฉิยนัน คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นปารามาส ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ ๒ ปฏิสาธิต
มหากตภายในนั้น เหมือนกับที่เคยแสดงมาแล้ว และมีคำต่อไปว่า ขันธ์ทั้งหลาย
อันไม่เป็นปารามาส มีวัตถุเป็นบัจฉิยนัน ๑ ชรรมอันเป็นปารามาส มีชรรมอันไม่เป็น
ปารามาสเป็นบัจฉิยนัน เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจฉิยนัน มีปารามาส มีขันธทั้งหลายอัน
ไม่เป็นปารามาสเป็นบัจฉิยนัน ปารามาสมีวัตถุเป็นบัจฉิยนัน ๑ ชรรมอันไม่เป็นปารามาส
และไม่เป็นปารามาส มีชรรมอันไม่เป็นปารามาสเป็นบัจฉิยนัน เกิดขึ้นเพราะเหตุ
บัจฉิยนัน คือ ขันธ์ ๓ กับปารามาส และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็น
ปารามาสเป็นบัจฉิยนัน ขันธ์ ๒ มีขันธ ๒ เป็นบัจฉิยนัน ปารามาสมีวัตถุเป็นบัจฉิยนัน รูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต มีมหากตเป็นบัจฉิยนัน ปารามาสและขันธอันประกอบกัน มีวัตถุ
เป็นบัจฉิยนัน ๑ ชรรมอันไม่เป็นปารามาสมีชรรมอันเป็นปารามาส และไม่ปารามาส
เป็นบัจฉิยนัน เกิดขึ้นเพราะเหตุบัจฉิยนัน คือขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑
ซึ่งไม่เป็นปารามาส และปารามาสเป็นบัจฉิยนัน ขันธ์ ๒ มีขันธ ๒ เป็นบัจฉิยนัน รูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต มีปารามาสและขันธอันประกอบกันเป็นบัจฉิยนัน และมีปารามาสกับ
มหากตเป็นบัจฉิยนัน ขันธ์ทั้งหลายอันไม่เป็นปารามาส มีปารามาสและวัตถุเป็นบัจฉิยนัน
สนข้อความโดยย่อในอนุโลมเพียงเท่านี้

ในปัจฉิมนี้ท่านก็กล่าวไว้แต่เพียงเท่านี้ ชรรมอันไม่เป็นปารามาส
มีชรรมอันไม่เป็นปารามาสเป็นบัจฉิยนัน เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุบัจฉิยนัน คือ ขันธ์ ๓
กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งไม่เป็นปารามาส ซึ่งไม่มีเหตุบัจฉิยนัน
ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นบัจฉิยนัน ส่วนเหตุปฏิสนธิตลอดถึงอสังขญัตตวันนั้น เหมือน

ที่เคยมีมาแล้ว จักขุวิญญาณ มีจักขวาทนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณ มีกายาทนะ
เป็นปัจจัย ชนฺธทั้งหลายอันไม่มีเหตุ อันไม่เป็นปรมาส มีวัตถุเป็นปัจจัย โมหะ
อันไปกับวิจิกิจฉาและอุทฺธจจะ มีขันธ์อันไปกับวิจิกิจฉา และอุทฺธจจะ และวัตถุ
เป็นปัจจัย ดังนี้ ฯ ท่านบอกว่า นิสสขวารก็คล้ายกับปัจจยวาร ฯ ในสังสญฺญวาร
ท่านก็กล่าวไว้แต่เพียงโดยย่อว่า ธรรมอันไม่เป็นปรมาส ประปนกับธรรมอันเป็น
ปรมาส เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชนฺธอันประกอบกันปะปนกับปรมาส ดังนี้
เท่านั้น สันชื่อความในกัณฺฐนี้เพียงเท่านี้.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฺฐที่ ๑๔๗

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยปรมาสทุกมาคิกา

โนปรมาสโส ธมฺมา โนปรมาสสฺส ธมฺมสฺส เหตุปัจจยเณ ปจฺจโย
โนปรมาสโส เหตุติ.

ณ บัดนี้ อาศมภาทักได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฺฐที่ ๑๔๗ ว่าด้วย
ปรมาสทุกมาคิกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทฺธศาสนา และพุทฺธ
ศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมอันไม่เป็นปรมาส เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นปรมาสนั้น คือ เหตุ
ทั้งหลายอันไม่เป็นปรมาส เป็นปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกัน และแห่งรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันไม่เป็นปรมาสเป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็น
ปรมาสนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันไม่เป็นปรมาส เป็นเหตุปัจจัยแห่งปรมาส ฯ

ธรรมอันไม่เป็นปรมาส เป็นเหตุบังจยแห่งธรรมอันเป็นปรมาส และไม่เป็นปรมาสนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันไม่เป็นปรมาส เป็นเหตุบังจยแห่งชั้นซ้อนประกอบกัน และแห่งปรมาสแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นปรมาส เป็นอาร์มมณบังจยแห่งธรรมอันเป็นปรมาสนั้น คือ ปรมาส เกิดขึ้นเพราะปรารภปรมาส ๑ ชั้นทั้งหลายอันไม่เป็นปรมาส เกิดขึ้นเพราะปรารภปรมาส ๑ ปรมาสและชั้นประกอบกัน เกิดขึ้นเพราะปรารภปรมาส ๑ ๑ ธรรมอันไม่เป็นปรมาส เป็นอาร์มมณบังจยนั้นแห่งธรรมอันไม่เป็นปรมาสนั้น คือ บุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม แล้วพิจารณาและยินดีเพลิดเพลิน รากะ วิภิกขณา อุทัจจะ โทมมัส ปรารภสิ่งนั้นแล้วพิจารณาณ พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว พิจารณามรรค ผล นิพพาน นิพพานเป็นอาร์มมณบังจยแห่งโคตรกและแห่งความผ่องใส แห่งมรรค ผล อาวัชชนาการ พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณากิเลส ศีล แล้วที่ไม่เป็นปรมาส พิจารณากิเลสที่ชมไว้แล้ว รู้กิเลสที่เคยกำเริบแล้ว บุคคลย่อมเห็นแจ้งจักขุตลอดถึงวัตถุ และชั้นทั้งหลายอันไม่เป็นปรมาส ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีเพลิดเพลิน ปรารภสิ่งนั้นแล้วเกิดทัญญ วิภิกขณา โทมมัส บุคคลย่อมได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต รู้จิตของผู้อื่นอันไม่เป็นปรมาส ด้วยเจโตปริยญาณ อากาสาณัญญาตนะเป็นอาร์มมณบังจย แห่งวิญญาณัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะเป็นอาร์มมณบังจย แห่งเนวสณฺณานาสณฺณตนะ รูปายตนะเป็นอาร์มมณบังจยแห่งจักขุวิญญาณ โผณูปพายตนะเป็นอาร์มมณบังจยแห่งกายวิญญาณ ชั้นทั้งหลายอันไม่เป็นปรมาสเป็นอาร์มมณบังจย แห่งอิทธิวิญญาณ และเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขตตามุปตญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ๑ ธรรมอันไม่เป็นปรมาส เป็นอาร์มมณบังจยแห่งธรรมอันเป็นปรมาสนั้น คือ บุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม แล้วยินดีเพลิดเพลิน ปรารภสิ่งนั้นแล้วเกิดทัญญ บุคคลย่อมพิจารณาถึงสิ่งที่ประพฤติกิเลสไว้แล้ว ออกจากณแล้วพิจารณาณ ตลอดจนคำว่าบุคคล ยินดีเพลิดเพลินต่อจักขุตลอดถึงวัตถุ และ

ต่อขั้นทั้งหลายอันไม่เป็นปารามาส ปารวณสิ่งนั้นแล้วก็เกิดทัญญู ฯ ธรรมอันไม่เป็นปารามาส เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปารามาสและไม่เป็นปารามาสนั้น คือ บุคคลยินดีเพิลคเพลินต่อทาน ศีล อุโบสถกรรมของตน ปารวณสิ่งนั้นแล้ว ปารามาสและขันธอันประกอบกันก็เกิดขึ้น บุคคลย่อมพิจารณาสิ่งที่ประพฤตินั้นแล้ว ออกจากทานแล้วพิจารณาทาน บุคคลย่อมยินดีเพิลคเพลินต่อจักษุตลอดถึงวัตถุ และต่อขั้นทั้งหลายอันไม่เป็นปารามาส ปารวณสิ่งนั้นแล้วปารามาส และขันธอันประกอบกันก็เกิดขึ้น ฯ ธรรมอันเป็นปารามาสและไม่เป็นปารามาสเป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปารามาสนั้น ข้อความดังที่เคยมาแล้ว ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นปารามาส เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปารามาสนั้น คือ ปารามาสทำปารามาสให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้น ฯ ท่านบอกว่ามข้อความ ๓ ฯ ธรรมอันไม่เป็นปารามาสเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นปารามาสนั้น คือ มีอารัมมณเป็นใหญ่ ๑ มีสชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารัมมณเป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำทาน ถือศีล อุโบสถกรรมให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา และยินดีเพิลคเพลิน รากะทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น บุคคลย่อมพิจารณาสิ่งที่ประพฤติกิไว้แล้ว ออกจากทานแล้วพิจารณาทาน พระอริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้วทำ มรรค ผล นิพพาน ให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา นิพพานเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส แห่งมรรค ผล บุคคลทำจักษุตลอดถึงวัตถุ และขันธอันไม่เป็นปารามาส ให้เป็นใหญ่แล้วยินดีเพิลคเพลิน รากะทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า มีสชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันไม่เป็นปารามาส เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันไม่เป็นปารามาส เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นปารามาสนั้น คือ มีอารัมมณเป็นใหญ่ ๑ มีสชาติเป็นใหญ่ ๑ ใหญ่ยินดีเพิลคเพลิน บุคคลย่อมพิจารณาดังสิ่งที่ประพฤติกิไว้แล้ว ออกจากทานแล้วพิจารณาทาน บุคคลทำจักษุตลอดถึงวัตถุและขันธทั้งหลายอันไม่เป็นปารามาสให้เป็นใหญ่แล้วยินดีเพิลคเพลิน ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วทัญญูกิเกิดขึ้น ฯ คำว่า มีสชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันไม่เป็นปารามาส เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปารามาส ฯ ธรรมอันไม่เป็นปารามาส เป็น

อธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปรมาส และไม่เป็นปรมาสนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น กล่าวถึงท่านเป็นต้นคังหว่ามาแล้ว ปรมาสและชั้นธัมมประกอบกัน ทำทานเป็นต้นนั้น ให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้น ฯ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันไม่เป็นปรมาส เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกัน และแห่งปรมาสแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันเป็นปรมาสและไม่เป็นปรมาส เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นปรมาสคือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ ปรมาส ทำปรมาสและชั้นธัมมประกอบกันให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ฯ ท่านบอกว่าขอนกัมมข้อความ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นปรมาส เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปรมาสนั้น คือ ปรมาสก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งปรมาสหลัง ๆ ๑ ปรมาสก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัย แห่งชั้นธัมมไม่เป็นปรมาสหลัง ๆ ๑ ปรมาสเป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ๑ ปรมาสก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งปรมาสหลัง ๆ และแห่งชั้นธัมมประกอบกัน ฯ ธรรมอันไม่เป็นปรมาสเป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นปรมาสนั้น คือ ชั้นธัมมไม่เป็นปรมาสก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัย แห่งชั้นธัมมไม่เป็นปรมาสหลัง ๆ อนุโลมเป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมบัติ ๑ ชั้นธัมมไม่เป็นปรมาสก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งปรมาสหลัง ๆ การนีกเป็นอนันตรปัจจัยแห่งปรมาส ๑ ชั้นธัมมไม่เป็นปรมาสก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งปรมาสหลัง ๆ และแห่งชั้นธัมมประกอบกัน การนีกเป็นอนันตรปัจจัยแห่งปรมาส และแห่งชั้นธัมมประกอบกับ ๑ ธรรมอันเป็นปรมาส และไม่เป็นปรมาส เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมเป็นปรมาสนั้น คือ ปรมาสก่อน ๆ กับชั้นธัมมประกอบกับ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งปรมาสหลัง ๆ ๑ ปรมาสก่อน ๆ กับชั้นธัมมประกอบกัน เป็นอนันตรปัจจัยแห่งชั้นธัมมหลัง ๆ ปรมาสกับชั้นธัมมก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ๑ ปรมาสก่อน ๆ กับชั้นธัมมประกอบกันเป็นอนันตรปัจจัยแห่งปรมาสหลัง ๆ และแห่งชั้นธัมมประกอบกัน ๑

ธรรมอันเป็นปารามาส เป็นสมันตรปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นปารามาสและ
เป็นชาติปัจจัย เป็นอารมณ์ปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัยนี้ มีข้อความอย่าง
ละ ๕ ดังนี้ •

ธรรมอันเป็นปารามาส เป็นอุปนิสสยปัจจัย แห่งธรรมอันเป็นปารามาสนั้น
คือ อาสยอารมณ์ • อาสยอนันตระ • อาสยปกติ • ฯ คำว่า อาสยปกตินั้น
คือ ปารามาสเป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งปารามาส ข้อที่ถามบอกว่า มีข้อความ ๓ •
ธรรมอันไม่เป็นปารามาส เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นปารามาสนั้น คือ
อาสยอารมณ์ • อาสยอนันตระ • อาสยปกติ • ฯ คำว่า อาสยปกตินั้น คือ
บุคคลอาสย ศรัทธา ศีล ปัญญา รากะ โทสะ โมหะ มานะ ความปรารถนา
ความสุขกาย ความทุกข์กาย และเสนาสนะ แล้วทำความดีความชั่วต่าง ๆ อย่าง
ที่เคยมาแล้วนั้น • ธรรมอันไม่เป็นปารามาส เป็นอุปนิสสยปัจจัย แห่งธรรมอัน
เป็นปารามาสนั้น คือ อาสยอารมณ์ • อาสยอนันตระ • อาสยปกติ • ฯ คำว่า
อาสยปกตินั้น มีข้อความดังที่เคยมาแล้ว • ธรรมอันไม่เป็นปารามาส เป็นอุปนิสสย
ปัจจัย แห่งธรรมเป็นปารามาสนั้น คือ อาสยอารมณ์ • อาสยอนันตระ • อาสย
ปกติ • ฯ คำว่า อาสยปกตินั้น คือ บุคคลอาสยศรัทธา เป็นต้น แล้วก็เกิดทิฏฐิ
มานะ • ธรรมอันเป็นปารามาสและไม่เป็นปารามาส เป็นอุปนิสสยปัจจัยแห่งธรรม
อันเป็นปารามาสนั้น มีข้อความ ๒ ตามที่ถามมาแล้ว ดังนี้ •

ธรรมอันเป็นปารามาส เป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นปารามาสนั้น
คือ มีอารมณ์เกิดก่อน • มีวัตถุเกิดก่อน • คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คั้น
บุคคลเห็นจักษุตลอดถึงตัววัตถุว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดี
เพลิดเพลิน รากะ วิภิจฉา อุทธัจจะ โทมนัส ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดขึ้น
บุคคลย่อมมีได้เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ฟังเสียงด้วยทิพพโสต ปรายตนะ
เป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งจักขุวิญญาณ โผฏฐัพพายตนะเป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งกาย
วิญญาณ • คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ จักขวยตนะเป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งจักขุ
วิญญาณ กายายตนะ เป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งกายวิญญาณ วัตถุเป็นปุเรชาติปัจจัย
แห่งขันธทั้งหลายอันไม่เป็นปารามาส • ธรรมอันไม่เป็นปารามาส เป็นปุเรชาติ

ปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปรมาสนั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑
 คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ ความยินดีเพลิดเพลินต่อจกษุตลอดถึงวัตถุ ที่อยู่ใน
 ปรรกสิ่งนั้นแล้วก็เกิดขึ้น ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาติปัจจัย
 แห่งปรมาส ๑ ธรรมอันไม่เป็นปรมาส เป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปรมาส
 และไม่เป็นปรมาสนั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า
 มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิดเพลินต่อจกษุตลอดถึงวัตถุ ปรมาส
 และชั้นอื่นประกอบกันปรรกสิ่งนั้นแล้วก็เกิดขึ้น ๑ คำว่า มีวัตถุเกิดก่อนนั้น คือ
 วัตถุเป็นปุเรชาติปัจจัยแห่งธรรมปรมาส และแห่งชั้นอื่นประกอบกัน ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นปรมาส เป็นปัจเจกชาติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นปรมาสนั้น
 มีข้อความ ๓ เป็นอาเสวนปัจจัย มีข้อความ ๔ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นปรมาส เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นปรมาสนั้น
 คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น
 คือ เจตนาอันไม่เป็นปรมาส เป็นกรรมปัจจัยแห่งชั้นอื่นประกอบกัน และแห่ง
 รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า มีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันไม่เป็นปรมาส
 เป็นกรรมปัจจัยแห่งวิปากชั้น และแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ๑ เจตนาอันไม่เป็น
 ปรมาส เป็นกรรมปัจจัยแห่งปรมาส ๑ เจตนาอันไม่เป็นปรมาสเป็นกรรมปัจจัย
 แห่งปรมาส และแห่งชั้นอื่นประกอบกันกับแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่เป็นปรมาส เป็นวิปากปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นปรมาสนั้น
 มีข้อความ ๑ ๑ เป็นอารมณ์ปัจจัย เป็นอินทริยปัจจัย เป็นอานปัจจัยนั้น
 มีข้อความอย่างละ ๓ ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นปรมาส เป็นกรรมปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นปรมาสนั้น
 กล่าวถึงองค์มรรคอันเป็นปรมาส ท่านบอกว่ามีข้อความ ๕ ที่เป็นสัมปยุตตปัจจัยนั้น
 มีข้อความ ๔ ดังนี้

ธรรมอันเป็นปรมาส เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นปรมาสนั้น
 คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นขางเกิดภายหลัง ๑ ๑ ธรรมอันไม่เป็นปรมาสเป็น
 วิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่เป็นปรมาสนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็น

กัน • เป็นของเกิดก่อน • เป็นของเกิดภายหลัง • เป็นอาหาร • เป็น
อินทรีย์ • ๆ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือขันธ • ซึ่งไม่เป็นปรมาส
กับปรมาสเป็นอติบัจจย แห่งขันธ ๓ และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ขันธ ๒
เป็นอติบัจจยแห่งขันธ ๒ ปรมาสและขันธอันประกอบกัน เป็นอติบัจจย
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ปรมาสและมหาภค เป็นอติบัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้น
ด้วยจิต ปรมาสและวัตถุเป็นอติบัจจยแห่งขันธทั้งหลายอันไม่เป็นปรมาส •
คำว่า เป็นของเกิดภายหลังนั้น คือปรมาสและขันธอันประกอบกันเป็นอติ-
บัจจยแห่งกายนขงเกิดก่อน • ปรมาสและขันธอันประกอบกันกับอาหารที่
เป็นคำ ๆ เป็นอติบัจจยนขงเกิดก่อน • ปรมาสและขันธอันประกอบกันกับ
รูปชีวิตนทรีย์ เป็นอติบัจจยแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย • จบอนุโลมเพียงเท่านั้น

ในบัจจนี้ว่าธรรมอันเป็นปรมาส เป็นอติบัจจย อุปนิสสย-
บัจจยแห่งธรรมอันเป็นปรมาส • ธรรมอันเป็นปรมาส เป็นอาร์มมณบัจจย
สหชาตบัจจย อุปนิสสยบัจจย บัจจชาตบัจจย แห่งธรรมอันไม่เป็นปรมาส •
ธรรมอันเป็นปรมาส เป็นอาร์มมณบัจจย อุปนิสสยบัจจย แห่งธรรมอันเป็น
ปรมาสและไม่เป็นปรมาส • ธรรมอันไม่เป็นปรมาส เป็นอาร์มมณบัจจย
สหชาตบัจจย อุปนิสสยบัจจย ปุเรชาตบัจจย บัจจชาตบัจจย กรรมบัจจย
อาหารบัจจย อินทรีย์บัจจย แห่งธรรมอันไม่เป็นปรมาส • ธรรมอันไม่เป็น
ปรมาส เป็นอาร์มมณบัจจย สหชาตบัจจย อุปนิสสยบัจจย ปุเรชาตบัจจย
แห่งธรรมอันเป็นปรมาส • ธรรมอันไม่เป็นปรมาส เป็นอาร์มมณบัจจย
สหชาตบัจจย อุปนิสสยบัจจย ปุเรชาตบัจจยแห่งธรรมอันเป็นปรมาสและ
ไม่เป็นปรมาส • ธรรมอันเป็นปรมาสและไม่เป็นปรมาส เป็นอาร์มมณ-
บัจจย อุปนิสสยบัจจยแห่งธรรมอันเป็นปรมาส • ธรรมอันเป็นปรมาสและ
ไม่เป็นปรมาส เป็นอาร์มมณบัจจย สหชาตบัจจย อุปนิสสยบัจจย บัจจ-
ชาตบัจจย แห่งธรรมอันไม่เป็นปรมาส • ธรรมอันเป็นปรมาสและไม่เป็น
ปรมาส เป็นอาร์มมณบัจจย อุปนิสสยบัจจยแห่งธรรมอันเป็นปรมาสและไม่
เป็นปรมาส ดังนี้ จบปรมาสทุกมัตถิกาเพียงเท่านั้น. เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ •

กัณฑ์ที่ ๑๔๘

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยปรมัตถ์ทุกขทุกขมาติกา และปรมาสสัมปยุตตทุกขมาติกา

ปรมัตถ์ ฌมมัม ปฏิจจ ปรมัตถ์ ฌมโม อุปปชชติ เหตุปัจจยา
ปรมัตถ์ เอกิ ชนชนติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจะได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๑๔๘ ว่าด้วย
ปรมัตถ์ทุกขมาติกา และปรมาสสัมปยุตตทุกขมาติกาสืบต่อไปเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้
นาลิ

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า ธรรมอันถูกปราสาตอาศัยธรรมอันถูกปรมาส เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยอัน
คือขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ ๑ ซึ่งถูกปรมาส ขันธ ๒
อาศัยขันธ ๒ นอกนั้นเหมือนกับในโลกียทุกขมาติกา

ในปรมาสสัมปยุตตทุกขมาติกาเห็นว่า ธรรมอันประกอบด้วยปรมาส
อาศัยธรรมอันประกอบด้วยปรมาส อันเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยอันนั้น คือ ขันธ ๓
อาศัยขันธ ๑ ซึ่งประกอบด้วยปรมาส ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ฯ ธรรมอันไม่
ประกอบด้วยปรมาส อาศัยธรรมอันประกอบด้วยปรมาส เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยอันนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธทั้งหลายอันประกอบด้วย
ปรมาส ฯ ธรรมอันประกอบด้วยปรมาส และไม่ประกอบด้วยปรมาส อาศัย
ธรรมอันประกอบด้วยปรมาส เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยอันนั้น คือขันธ ๓ กับรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ ๑ ซึ่งประกอบด้วยปรมาส ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ฯ
ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาส อาศัยธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาส เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยอันนั้น คือขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไม่
ประกอบด้วยปรมาส ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น วัตถุอาศัย

ชั้นทั้งหลาย ชั้นทั้งหลายอาศัยวัตถุ มหาภูต ๓ อาศัยมหาภูต ๑ มหาภูต ๑ อาศัยมหาภูต ๓ มหาภูต ๒ อาศัยมหาภูต ๒ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาส อาศัยธรรมอันประกอบด้วยปรมาสและไม่ประกอบด้วยปรมาส เกิดขึ้นเพราะ เหตุปัจจัยนั้น คือรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นและมหาภูตทั้งหลายอันประกอบด้วยปรมาส สันข้อความโดยย่อในอนุโลมเพียงเท่านั้น

ในปัจจุนี้ว่า ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาสอาศัยธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาส เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ซึ่งไม่ประกอบด้วยปรมาส ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ส่วนเหตุปฏิสนธิ ตลอดถึงอสัญญาสัตว์นั้นเหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว และมีต่อไปว่า โมหะอันไปกับวิจิกิจฉา และอุทธัจจะอาศัยชั้นทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉา และอุทธัจจะ ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาสอาศัยธรรมอันประกอบด้วยปรมาส เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นทั้งหลายอันประกอบด้วยปรมาส ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาส อาศัยธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาส เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วยปรมาส ส่วนข้อความต่อไปตลอดถึงอสัญญาสัตว์นั้น เหมือนที่เคยมีมาแล้ว ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาส อาศัยธรรมอันประกอบด้วยปรมาส และไม่ประกอบด้วยปรมาส เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้นและมหาภูตทั้งหลายอันประกอบด้วยปรมาส สันข้อความโดยย่อเพียงเท่านั้น ท่านบอกว่าถึงแม้ว่าสหชาตวารก็คล้ายกับปฏิจจวาร ดังนี้

ในปัจจุจวารว่า ธรรมอันประกอบด้วยปรมาสมีธรรมอันประกอบด้วยปรมาสเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ ตามที่กล่าวไว้แล้วในปฏิจจวาร ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาส มีธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาสเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีชั้น ๑ ซึ่งไม่ประกอบด้วยปรมาสเป็นปัจจัย ชั้น ๒ มีชั้น ๒ เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิ ตลอดถึงมหาภูต ว่าภายในนั้น ท่านมิได้จำแนกไว้ ๑

ขันธทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วยปฐมาส มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันประกอบด้วย
กับปฐมาสมิธรรมอันไม่ประกอบด้วยปฐมาสเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้นคือ
ขันธทั้งหลายอันประกอบด้วยปฐมาส มีวัตถุเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันประกอบด้วย
ปฐมาส และไม่ประกอบด้วยปฐมาส มิธรรมอันไม่ประกอบด้วยปฐมาสเป็นปัจจัย
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธอันประกอบด้วยปฐมาส มีวัตถุเป็นปัจจัย
รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีมหาภูตทั้งหลายเป็นปัจจัย ธรรมอันประกอบด้วย
ปฐมาส มิธรรมอันประกอบด้วยปฐมาส และไม่ประกอบด้วยปฐมาสเป็นปัจจัย
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ มีขันธ ๑ ซึ่งประกอบด้วยปฐมาสและ
วัตถุ เป็นปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วย
ปฐมาส มิธรรมอันประกอบด้วยปฐมาส และไม่ประกอบด้วยปฐมาสเป็นปัจจัย
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธทั้งหลายอันประ
กอบด้วยปฐมาส และมหาภูตเป็นปัจจัย ฯ ธรรมอันประกอบด้วยปฐมาสและ
ไม่ประกอบด้วยปฐมาส มิธรรมอันประกอบด้วยปฐมาส และไม่ประกอบด้วย
ปฐมาสเป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ มีขันธ ๑ ซึ่งประ
กอบด้วยปฐมาสและวัตถุเป็นปัจจัย ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นปัจจัย ฯ รูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิตมีขันธทั้งหลายอันประกอบด้วยปฐมาส และมหาภูตเป็นปัจจัย จบ
อนุโลมโดยย่อเพียงเท่านั้น

ในปัจจุณียว่า ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปฐมาส มิธรรมอันไม่ประกอบด้วย
กับปฐมาส เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ กับรูป
อันเกิดขึ้นด้วยจิต มีขันธ ๑ ซึ่งไม่มีเหตุ ไม่ประกอบด้วยปฐมาส เป็นปัจจัย
ขันธ ๒ มีขันธ ๒ เป็นปัจจัย ส่วนนอกเหตุกปฏิสนธิ ตลอดถึงสัญญาสัตว์นั้น
ท่านมิได้จำแนกไว้ ฯ จักขุวิญญาณ มีจักขวาทนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณ
มีกายาทนะเป็นปัจจัย ขันธอันไม่มีเหตุ ไม่ประกอบด้วยปฐมาสมิวัตถุเป็นปัจจัย
โมหะอันไปกับวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ มีขันธทั้งหลายอันไปกับวิจิกิจฉา และ
อุทธัจจะกับวัตถุเป็นปัจจัย จบปัจจุณียโดยย่อเพียงเท่านั้น ฯ ท่านบอกว่า นิสสย
วารก็คล้ายกับปัจจุยวาร

ในสังสญญวาร ท่านก็บอกว่าไว้แต่เพียงว่า ธรรมอันประกอบด้วยปฐมาส
ปะปนกับธรรมอันประกอบด้วยปฐมาส เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ดังนี้เท่านั้น

ส่วนคำต่อไป ก็แต่เพียงบอกกำหนดข้อความไว้เท่านั้น ทั้งบอกว่าสัมปยุต-
วารกำหนดเหมือนอย่างนั้น

ในปัญหาวารว่า ธรรมอันประกอบด้วยปรมาสเป็นเหตุปัจจัย แห่งธรรม
อันประกอบด้วยปรมาสนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันประกอบด้วยปรมาส เป็นเหตุ
ปัจจัยแห่งชั้นอื่นประกอบกัน ๑ เหตุทั้งหลายอันประกอบด้วยปรมาส เป็น
เหตุปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ เหตุทั้งหลายอันประกอบด้วยปรมาส
เป็นเหตุปัจจัยแห่งชั้นอื่นประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ฯ
ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาส เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรา-
มาสนั้น คือเหตุทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วยปรมาสเป็นเหตุปัจจัยแห่งชั้นอื่น
ประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยปรมาส เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบ
กับปรมาสนั้น คือบุคคลยินดีเปลื้องเปลื้องต่อราคะ และต่อชั้นอื่นประกอบ
กับปรมาส และปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดขึ้น ฯ ธรรมอันประกอบด้วยปรมาส
เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาสนั้น คือ พระอริยะทั้ง
หลายย่อมพิจารณาภิเลสทีละแล้ว ที่ประกอบด้วยปรมาสพิจารณาภิเลสที่ข้ามได้
แล้ว รุกิเลสที่เคยก่ำเรบแล้ว เห็นแจ้งชั้นทั้งหลายอันประกอบด้วยปรมาส
ว่าเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดีเปลื้องเปลื้อง ราคะวิภิกขณ
อุทธัจจะ โทมนัส อันไม่ประกอบด้วยปรมาส ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดขึ้น บุคคล
ย่อมรู้จักของผู้มีจิตอันประกอบด้วยปรมาส ด้วยเจโตปริยญาณ ชั้นทั้ง
หลายอันประกอบด้วยปรมาสเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งเจโตปริยญาณ และปุพเพ
นิวาสานุสสติญาณ ขณิกัมปมุคญาณ อนาคตังสญาณ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบ
กับปรมาส เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาสนั้น คือ
บุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม แล้วพิจารณา ยินดีเปลื้องเปลื้อง ราคะ วิภ-
ิกขณ อุทธัจจะ โทมนัส อันไม่ประกอบด้วยปรมาส , ปรารภสิ่งนั้นแล้วก็เกิดขึ้น
บุคคลย่อมพิจารณาสิ่งที่ประพฤติกี่แล้ว ออกจากฉานแล้วพิจารณาฉาน พระ
อริยะทั้งหลายออกจากมรรคแล้ว พิจารณามรรคผลนิพพาน นิพพานเป็น
อาร์มมณปัจจัยแห่งโคตรกุ และแห่งความผ่องใส แห่งมรรคผล อวิชชนาการ

พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณาภิเลสที่ละแล้วที่ไม่ประกอบกับปรามาส พิจารณาภิเลสที่เข้มได้แล้ว รุกิเลสที่เคยก่ำไว้แล้ว บุคคลย่อมเห็นแจ้งจักษุตลอดถึงวัตถุ และขั้นธัมมอันไม่ประกอบกับปรามาส ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ แล้วก็ยินดี เพลิดเพลิน รากะ วิจิกิจญา อุตระจจะ โทมนัส อันไม่ประกอบกับปรามาส ปราภสังสนแล้วก็เกิดขึ้น บุคคลย่อมได้เห็นรูปด้วยทิพพหัจฉกฺขุได้ยินเสียงด้วยทิพพโสท รุจิตของสมุจัตตอันไม่ประกอบกับปรามาส ด้วยเจโตปริยญาณ อากาสนัญญาตนะ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งวิญญาณัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งเนวสัณญานาสัญญาตนะ รุปายตนะ เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งจักษุวิญญาณ โผฏฐัพพายตนะ เป็นอารัมมณปัจจัย แห่งกายวิญญาณ จันท์ทั้งหลายอันไม่ประกอบกับปรามาส เป็นอารัมมณปัจจัยแห่งอิทธิวิญญาณและเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ขณิกัมมุปคญาณ อนาคตังสญาณ อาวัชชนาการ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับปรามาสเป็นอารัมมณปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับปรามาสนั้น คือ บุคคลให้ทาน ถือศีล ทำอุโบสถกรรม แล้วพิจารณา และพิจารณาสิ่งที่ประพฤติดังไว้แล้ว ออกจากมานแล้วพิจารณา บุคคลย่อมยินดีเพลิดเพลิน ต่อจักษุตลอดถึงวัตถุและต่อจันท์ทั้งหลาย อันไม่ประกอบกับปรามาส รากะปราภสังสนแล้วก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบกับปรามาส เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับปรามาส คือ มีอารมณเป็นใหญ่ ๑ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณเป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำรากะให้เป็นใหญ่ ทำจันท์ทั้งหลายอันไม่ประกอบกับปรามาสให้เป็นใหญ่ แล้วก็ยินดีเพลิดเพลิน รากะทำสังสนให้เป็นใหญ่ แล้วก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันประกอบกับปรามาส เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งจันท์ทั้งหลายอันประกอบกัน ฯ ธรรมอันประกอบกับปรามาส เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับปรามาสนั้น คือ มีอารมณเป็นใหญ่ ๑ มีสหชาตเป็นใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณเป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำจันท์ทั้งหลายประกอบกับปรามาส ให้เป็นใหญ่แล้วยินดี เพลิดเพลิน รากะอันไม่ประกอบกับปรามาส ทำสังสนให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า มีสหชาตเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่อันประกอบกับปรามาส เป็น

อธิปัตติปัจจัยแห่งรูป อันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันประกอบด้วยปรมาส
เป็นอธิปัตติปัจจัย แห่งธรรมอันประกอบด้วยปรมาส และไม่ประกอบด้วยปรมาส
นั้น ก็ มีสหชาติเป็นใหญ่ ฯ คำว่า สหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็น
ใหญ่อันประกอบด้วยปรมาสเป็นอธิปัตติปัจจัย แห่งชั้นอันประกอบกัน และ
แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาส เป็นอธิปัตติปัจจัย
แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาสนั้น คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ๑ มีสหชาติเป็น
ใหญ่ ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำทานศีล อุโบสถกรรมให้
เป็นใหญ่ แล้วพิจารณา แล้วยินดีเพลิดเพลิน รากะอันไม่ประกอบด้วยปรมาส
ทำสิ่งทั้ง ๓ นั้นให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น บุคคลย่อมพิจารณาสิ่งที่ประพฤติกิ
ไว้แล้ว ออกจากฉานแล้วพิจารณาฉาน พระอริยะทั้งหลาย ออกจากมรรค
แล้ว พิจารณามรรคผลนิพพาน นิพพานเป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งโคตรภุ และ
แห่งความผ่องใส แห่งมรรคผล บุคคลย่อมทำจักษุตลอดถึงวัตถุ และชั้นทั้ง
หลายอันไม่ประกอบด้วยปรมาสให้เป็นใหญ่ แล้วยินดี เพลิดเพลิน รากะอันไม่
ประกอบด้วยปรมาส ทำสิ่งนั้น ๆ ให้เป็นใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ฯ คำว่า มีสหชาติ
เป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นใหญ่ อันไม่ประกอบด้วยปรมาสเป็นอธิปัตติปัจจัย
แห่งชั้น อันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอัน
ไม่ประกอบด้วยปรมาส เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยปรมาสนั้น
คือ มีอารมณ์เป็นใหญ่ ฯ คำว่า มีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำทาน ศีล
อุโบสถกรรมให้เป็นใหญ่ แล้วยินดี เพลิดเพลิน รากะอันประกอบด้วยปรมาส
ทำสิ่งนั้น ๆ ให้เป็นใหญ่ แล้วก็เกิดขึ้น บุคคลย่อมพิจารณาสิ่งที่ประพฤติกิไว้
แล้ว ออกจากฉานแล้วพิจารณาฉาน บุคคลย่อมทำจักษุตลอดถึงวัตถุ และ
ชั้นทั้งหลายอันไม่ประกอบด้วยปรมาสให้เป็นใหญ่ แล้วก็ยินดีเพลิดเพลิน
รากะอันประกอบด้วยปรมาส ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่ แล้วก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑
สั้นข้อความในกัณฑ์เพียงเท่านี้

เอน์ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๔๘

คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน

ว่าด้วยบัญญัติหาวาร ในปรามาสสัมปยุตตทุกกมาติกาเป็นต้น

ปรามาสสัมปยุตโต ฌโม ปรามาสสัมปยุตตสุส ฌมมสุส อนนตร-
ปัจจนเณ ปัจจโยติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจะได้แสดงคัมภีร์พระมหาปัฏฐาน กัณฑ์ที่ ๑๔๘ ว่าด้วย
บัญญัติหาวาร ในปรามาสสัมปยุตตทุกกมาติกาเป็นต้น สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประ-
โยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หา
ประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า ธรรมอันประกอบด้วยปรามาส เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วย
ปรามาสนั้น คือ ขันธ์อันประกอบด้วยปรามาสก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
ขันธ์อันประกอบด้วยปรามาสหลัง ๆ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยปรามาส เป็นอนันตร-
ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรามาสนั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันประกอบด้วย
ปรามาส เป็นอนันตรปัจจัยแห่งการออก ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรามาส
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรามาสนั้น คือ ขันธ์อันไม่ประกอบ
กับปรามาสก่อน ๆ เป็นอนันตรปัจจัยแห่งขันธ์อันไม่ประกอบด้วยปรามาสหลัง ๆ
อนุโลม เป็นอนันตรปัจจัยแห่งผลสมาบัติ ๑ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรามาส
เป็นอนันตรปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบด้วยปรามาสนั้น คือ การนึก เป็นอนันตร-
ปัจจัยแห่งขันธ์อันประกอบด้วยปรามาส และเป็นสมันตรปัจจัย ดังนี้ •

ธรรมอันประกอบด้วยปรามาส เป็นสหชาตปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบ
กับปรามาสนั้น มีข้อความ ๕ ๑ เป็นอัญญมัญญปัจจัยมีข้อความ ๒ ๑ เป็น
นิสสยปัจจัยมีข้อความ ๑ ดังนี้ •

ธรรมอันประกอบด้วยปรมาส เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยปรมาสนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ รากะ โมหะ ความปรารถนาอันประกอบด้วยปรมาส เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งรากะ โมหะ ความปรารถนาอันประกอบด้วยปรมาส ฯ

ธรรมอันประกอบด้วยปรมาส เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาสนั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยรากะและโหมะ กับความปรารถนาอันประกอบด้วยปรมาส แล้วก็ให้ทาน ตลอดจนทำสมาบัติให้เกิด และมีมานะ ทำการฆ่าสัตว์ และทำสงฆ์ให้แตกกัน รากะ โหมะ ความปรารถนาอันประกอบด้วยปรมาส นั้น ก็เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งศรัทธา ตลอดจนปัญญา และแห่งรากะ โหมะ มานะ ความปรารถนา ความสุขกาย ผลสมาบัติ ฯ

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาส เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาส นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธา ศีล ปัญญา รากะ มานะ ปรารถนาแล้ว ก็ให้ทาน ตลอดจนทำสมาบัติให้เกิด และฆ่าสัตว์ ทำสงฆ์ให้แตกกัน ศรัทธา ปัญญา รากะ มานะ ปรารถนาความสุขกาย เสนาสนะนั้น ก็เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งศรัทธา ปัญญา มานะ รากะ ปรารถนาความสุขกายและผลสมาบัติ ฯ

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาส เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งธรรมอันประกอบด้วยปรมาส นั้น คือ อาศัยอารมณ์ ๑ อาศัยอนันตระ ๑ อาศัยปกติ ๑ ฯ คำว่า อาศัยปกติ นั้น คือ บุคคลอาศัยศรัทธา ศีล เสนาสนะ ความปรารถนาและศรัทธา เสนาสนะนั้น ก็เป็นอุปนิสสขบัจจยแห่งรากะและความปรารถนา อันประกอบด้วยปรมาส ดังนี้ ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาส เป็นปุเรชาติบัจจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยปรมาสนั้น คือ มีอารมณ์เกิดก่อน ๑ มีวัตถุเกิดก่อน ๑ ฯ คำว่า มีอารมณ์เกิดก่อนนั้น คือ บุคคลเห็นแจ้งถึงผลตลอดถึงวัตถุว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มังคัมไม่ได้ แล้วก็ยินดีพลิตพลิน รากะ วิภิกขณา อุทธัจจะ โทมนัส อันไม่ประกอบด้วยปรมาส ปรารภสิ่งนั้น แล้วก็เกิดขึ้น บุคคลย่อมเห็นรูปด้วย

ทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสท ฐาปายตนะ เป็นปุเรชาตปัจจยแห่งจักขุ
 วิญญาณ โสณฐิพพาตนะ เป็นปุเรชาตปัจจยแห่งกายวิญญาณ ฯ คำว่า มัตถก
 เกิดก่อนนั้น คือ จักขวาทตนะ เป็นปุเรชาตปัจจยแห่งจักขุวิญญาณ กายาทตนะ
 เป็นปุเรชาตปัจจยแห่งกายวิญญาณ วัตถุ เป็นปุเรชาตปัจจยแห่งขันธทั้งหลายอัน
 ไม่ประกอบกับปรามาส ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับปรามาส เป็นปุเรชาตปัจจย
 แห่งธรรมอันประกอบกับปรามาสนั้น คือ มอรรณเกิดก่อน ๑ มัตถกเกิด
 ก่อน ๑ ฯ คำว่า มอรรณเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลสิ้นคิดเพลิงเพลิงต่อจักขุ
 ตลอดถึงวัตถุ รากะอันประกอบกับปรามาส ปราภาสังน แล้วก็เกิดขึ้น ฯ
 คำว่า มัตถกเกิดก่อนนั้น คือ วัตถุเป็นปุเรชาตปัจจยแห่งขันธทั้งหลายอันประกอบ
 กับปรามาส ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบกับปรามาส เป็นปัจฉาชาตปัจจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบ
 กับปรามาสนั้น ท่านมิได้แจกข้อความไว้ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับปรามาส
 เป็นปัจฉาชาตปัจจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับปรามาสนั้น ท่านมิได้แจกข้อ
 ความไว้ จบอนุโลมโดยย่อเพียงเท่านั้น

ในปัจจุณียว่า ธรรมอันประกอบกับปรามาส เป็นอาเสวนปัจจยแห่งธรรม
 อันประกอบกับปรามาสนั้น มีข้อความ ๒ ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบกับปรามาส เป็นกรรมปัจจยแห่งธรรมอันประกอบกับ
 ปรามาสนั้น คือ เจตนาอันประกอบกับปรามาส เป็นกรรมปัจจยแห่งขันธอัน
 ประกอบกัน ฯ ธรรมอันประกอบกับปรามาส เป็นกรรมปัจจยแห่งธรรมอันไม่
 ประกอบกับปรามาสนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ฯ
 คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันประกอบกับปรามาส เป็นกรรม-
 ปัจจยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนา
 อันประกอบกับปรามาส เป็นกรรมปัจจยแห่งวิบากขันธ และแห่งกตัตตารูป
 ทั้งหลาย ๑ เจตนาอันประกอบกับปรามาส เป็นกรรมปัจจยแห่งขันธอันประกอบ
 กัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับปรามาส เป็น
 กรรมปัจจยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับปรามาสนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑
 เป็นของมีขณะต่างกัน ๑ ฯ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ เจตนาอันไม่

ประกอบกับปรมาส เป็นกรรมปัจจัยแห่งชั้นอื่นประกอบกัน และแห่งรูปอื่นเกิด
ขึ้นด้วยจิต ฯ คำว่า เป็นของมีขณะต่างกันนั้น คือ เจตนาอันไม่ประกอบกับ
ปรมาส เป็นกรรมปัจจัยแห่งวิบากชั้นอื่นและแห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ฯ ที่เป็น
วิบากชั้นอื่น มีข้อความ ๑ เป็นอาหารปัจจัย และเป็นอินทรีย์ปัจจัย เป็นฉาน-
ปัจจัย มรรคปัจจัยนั้น มีข้อความอย่างละ ๔ ที่เป็นสัมปยุตตปัจจัยนั้น มีข้อ
ความอย่างละ ๒ ดังนี้ ฯ

ธรรมอันประกอบกับปรมาส เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประ-
กอบกับปรมาสนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ
ธรรมอันไม่ประกอบกับปรมาส เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับ
ปรมาสนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ ฯ
ธรรมอันไม่ประกอบกับปรมาส เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งธรรมอัน
ประกอบกับปรมาสนั้น คือ เป็นของเกิดก่อน ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น
คือ วัตถุ เป็นวิปยุตตปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายอันประกอบกับปรมาส ดังนี้ ๑

ธรรมอันประกอบกับปรมาส เป็นอติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับ
ปรมาสนั้น คือ ชั้น ๑ ซึ่งประกอบกับปรมาส เป็นอติปัจจัยแห่งชั้น ๓ ฯ
ชั้น ๒ เป็นอติปัจจัยแห่งชั้น ๒ ฯ ธรรมอันประกอบกับปรมาส เป็นอติ-
ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับปรมาสนั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันประกอบกับ
ปรมาส เป็นอติปัจจัยแห่งรูปอื่นเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ ธรรมอันประกอบกับ
ปรมาส เป็นอติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับปรมาส และไม่ประกอบกับ
ปรมาสนั้น คือ ชั้น ๑ ซึ่งประกอบกับปรมาส เป็นอติปัจจัยแห่งชั้น ๓
และแห่งรูปอื่นเกิดขึ้นด้วยจิต ฯ ธรรมอันไม่ประกอบกับปรมาส เป็นอติ-
ปัจจัยแห่งธรรมอันไม่ประกอบกับปรมาสนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็น
ของเกิดก่อน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็นอินทรีย์ ๑ ฯ ธรรม
อันไม่ประกอบกับปรมาส เป็นอติปัจจัยแห่งธรรมอันประกอบกับปรมาสนั้น
คือ เป็นของเกิดก่อน ฯ คำว่า เป็นของเกิดก่อนนั้น คือ บุคคลยินดีเพลิด-
เพลิดคือจกมุตตลอดถึงวัตถุ รากะและทัญญู ปรรภสสิ่งนั้น แล้วก็เกิดขึ้น วัตถุ
เป็นอติปัจจัยแห่งชั้นทั้งหลายอันประกอบกับปรมาส ฯ ธรรมอันประกอบกับ

ปราสาทและไม่ประกอบด้วยปราสาท เป็นอัตถิปัจจกัณฑ์ธรรมอันประกอบด้วย
 ปราสาทนั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดก่อน ๑ ๑ คำว่า เป็น
 ของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้น ๑ ซึ่งประกอบด้วยปราสาทและวัตถุ เป็นอัตถิปัจจกัณฑ์
 แห่งชั้น ๓ ชั้น ๒ เป็นอัตถิปัจจกัณฑ์แห่งชั้น ๒ ๑ ธรรมอันประกอบด้วยปราสาท
 และไม่ประกอบด้วยปราสาท เป็นอัตถิปัจจกัณฑ์ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปราสาท
 นั้น คือ เป็นของเกิดด้วยกัน ๑ เป็นของเกิดภายหลัง ๑ เป็นอาหาร ๑ เป็น
 อินทรีย์ ๑ ๑ คำว่า เป็นของเกิดด้วยกันนั้น คือ ชั้นอันประกอบด้วยปราสาท
 และมหาภูตทั้งหลาย เป็นอัตถิปัจจกัณฑ์แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๑ คำว่า เป็น
 ของเกิดภายหลังนั้น คือ ชั้นทั้งหลายอันประกอบด้วยปราสาท และอาหารที่เป็น
 คำ ๑ เป็นอัตถิปัจจกัณฑ์แห่งกาย ๑ ชั้นทั้งหลายอันประกอบด้วยปราสาท และ
 รูปชีวิตินทรีย์ เป็นอัตถิปัจจกัณฑ์แห่งกตัตตารูปทั้งหลาย ๑ จบข้อความในอนุโลม
 เพียงเท่านี้

ในปัจจุบันนี้ว่า ธรรมอันประกอบด้วยปราสาท เป็นอารัมมณปัจจกัณฑ์ สหชาต-
 ปัจจกัณฑ์ อุปนิสสยปัจจกัณฑ์ แห่งธรรมอันประกอบด้วยปราสาท ๑

ธรรมอันประกอบด้วยปราสาท เป็นอารัมมณปัจจกัณฑ์ สหชาตปัจจกัณฑ์ อุป-
 นิสสยปัจจกัณฑ์ บัณฑิตาปัจจกัณฑ์ กรรมปัจจกัณฑ์ แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วย
 ปราสาท ๑

ธรรมอันประกอบด้วยปราสาท เป็นสหชาตปัจจกัณฑ์แห่งธรรมอันประกอบด้วย
 ปราสาท และไม่ประกอบด้วยปราสาท ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปราสาท เป็นอารัมมณปัจจกัณฑ์ สหชาตปัจจกัณฑ์
 อุปนิสสยปัจจกัณฑ์ ปุเรชาตปัจจกัณฑ์ บัณฑิตาปัจจกัณฑ์ กรรมปัจจกัณฑ์ อาหารปัจจกัณฑ์
 อินทรีย์ปัจจกัณฑ์ แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วยปราสาท ๑

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปราสาท เป็นอารัมมณปัจจกัณฑ์ สหชาตปัจจกัณฑ์
 อุปนิสสยปัจจกัณฑ์ ปุเรชาตปัจจกัณฑ์ แห่งธรรมอันประกอบด้วยปราสาท ๑

ธรรมอันประกอบด้วยปราสาทและไม่ประกอบด้วยปราสาท เป็นสหชาต-
 ปัจจกัณฑ์ ปุเรชาตปัจจกัณฑ์ แห่งธรรมอันประกอบด้วยปราสาท ๑

ธรรมอันประกอบด้วยปารามาสและไม่ประกอบด้วยปารามาส เป็นสหชาติ-
ปัจจัย ปัจจกชาติปัจจัย อาหารปัจจัย อินทรีย์ปัจจัย แห่งธรรมอันไม่ประกอบด้วย
ปารามาส ๑ จบปารามาสัมปยุตตทุกกมัตติกาโดยย่อเพียงเท่านี้

ในปารามาสปารามัตติทุกกมัตติกาว่า ธรรมอันถูกปารามาส แต่ไม่เป็น
ปารามาส อาศัยธรรมอันเป็นปารามาสและถูกปารามาส เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือ วัชรอันประกอบด้วยกับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยปารามาส ๑ ธรรมอันถูก
ปารามาส แต่ไม่เป็นปารามาส อาศัยธรรมอันถูกปารามาส แต่ไม่เป็นปารามาส
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ วัชร ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยวัชร ๑
ซึ่งถูกปารามาส แต่ไม่เป็นปารามาส วัชร ๒ อาศัยวัชร ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ
ตลอดถึงมหาภูตภายในนั้น เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ๑ ธรรมอันเป็นปารามาส
และถูกปารามาส อาศัยธรรมอันถูกปารามาส แต่ไม่เป็นปารามาส เกิดขึ้นเพราะ
เหตุปัจจัยนั้น คือ ปารามาสอาศัยวัชรทั้งหลายอันถูกปารามาส แต่ไม่เป็นปารามาส ๑
ธรรมอันเป็นปารามาสและถูกปารามาส กับธรรมอันถูกปารามาส แต่ไม่
เป็นปารามาส อาศัยธรรมอันถูกปารามาส แต่ไม่เป็นปารามาส เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือ วัชร ๓ กับปารามาส และรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยวัชร ๑ ซึ่ง
ถูกปารามาส แต่ไม่เป็นปารามาส วัชร ๒ อาศัยวัชร ๒ ๑ ธรรมอันถูกปารามาส
แต่ไม่เป็นปารามาส อาศัยธรรมอันเป็นปารามาสและถูกปารามาส กับธรรมอันถูก
ปารามาส แต่ไม่เป็นปารามาส เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ วัชร ๓ กับรูปอัน
เกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยวัชร ๑ ซึ่งถูกปารามาส แต่ไม่เป็นปารามาส และอาศัย
ปารามาส วัชร ๒ อาศัยวัชร ๒ สิ้นข้อความโดยย่อในปัญจวารเพียงเท่านี้

ในปัญหาว่า ธรรมอันถูกปารามาส แต่ไม่เป็นปารามาส เป็นเหตุปัจจัย
แห่งธรรมอันถูกปารามาส แต่ไม่เป็นปารามาสนั้น คือ เหตุทั้งหลายอันถูกปารามาส
แต่ไม่เป็นปารามาส เป็นเหตุปัจจัยแห่งวัชรอันประกอบด้วยกับรูปอันเกิด
ขึ้นด้วยจิต ส่วนขณะปฏิสนธินั้น เหมือนที่เคยมีมาแล้ว ๑ ธรรมอันถูกปารามาส
แต่ไม่เป็นปารามาส เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปารามาสและถูกปารามาสนั้น
คือ เหตุอันถูกปารามาส แต่ไม่เป็นปารามาส เป็นเหตุปัจจัยแห่งปารามาส ๑
ธรรมอันถูกปารามาส แต่ไม่เป็นปารามาส เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปารามาส

และถูกปรามาส กับแห่งธรรมอันถูกปรามาส แต่ไม่เป็นปรามาสนั้น คือ เหตุ
ทั้งหลายอันถูกปรามาส แต่ไม่เป็นปรามาส เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบ
กัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ดังนี้ ๑

ธรรมอันเป็นปรามาสและถูกปรามาส เป็นอารมณ์มณปัจจัยแห่งธรรมอัน
เป็นปรามาสและถูกปรามาสนั้น มีข้อความ ๓ ตามที่กล่าวไว้ในปรามาสทุก-
ภาคิกาทิ ๑ ธรรมอันถูกปรามาส แต่ไม่เป็นปรามาส เป็นอารมณ์มณปัจจัยแห่งธรรม
อันถูกปรามาส แต่ไม่เป็นปรามาสนั้น ได้แก่การให้ทาน เป็นต้น ดังที่เคยว่ามา ๑
ธรรมอันถูกปรามาส แต่ไม่เป็นปรามาส เป็นอารมณ์มณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็น
ปรามาสและถูกปรามาสนั้น ก็คือการให้ทานตลอดถึงเกิดทิฏฐิ ๑ ธรรมอันถูก
ปรามาส แต่ไม่เป็นปรามาส เป็นอารมณ์มณปัจจัยแห่งธรรมอันเป็นปรามาสและ
ถูกปรามาส กับแห่งธรรมอันถูกปรามาส แต่ไม่เป็นปรามาสนั้น ได้แก่การให้
ทาน ตลอดถึงคำว่าเพิลิตเพลินยัคคี และปรามาสกับขันธอันประกอบกัน ปรารภ
สิ่งนั้น แล้วก็เกิดขึ้น ดังที่เคยว่ามาแล้ว จมภาติกานเพียงเท่านั้น ๑ ในปรามาส
วิปยุตตปรัมมัญญทุกภาคิกาทิ อันว่าด้วยธรรมอันไม่ประกอบกับปรามาส แต่ถูก
ปรามาสนั้น ท่านก็กล่าวไว้เพียงโดยย่อว่า ขันธ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
อาศัยขันธ ๑ ซึ่งไม่ประกอบกับปรามาส แต่ถูกปรามาส ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๒ ๑
ธรรมอันไม่ประกอบกับปรามาสและไม่ถูกปรามาส อาศัยธรรมอันไม่ประกอบ
กับปรามาสและไม่ถูกปรามาส เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ดังนี้เท่านั้น จบข้อ
ความโดยย่อและอนุโลมทุกปัฏฐานเพียงเท่านั้น

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๑๕๐

คัมภีร์พระมหาบัญญัติ

ว่าด้วยสารัมมณทุกมัตติกา

สารัมมณัม ชมมัม ปฏิจจ สारम्मโน ชมโม อุปุปชชติ เหตุปัจจยาติ.
ณ บัณฑิต อตมภาพจะได้แสดงคัมภีร์พระมหาบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๑๕๐ ว่าด้วย
สารัมมณทุกมัตติกา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและพุทธ
ศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศานันว่า
ธรรมอันมีอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีอารมณ์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ
ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ซึ่งมีอารมณ์ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๒ ส่วนในขณะปฏิสนธิ
นั้น เหมือนกับที่เคยแสดงมาแล้ว ฯ ธรรมอันไม่มีอารมณ์อาศัยธรรมอันมี
อารมณ์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น
ทั้งหลายอันมีอารมณ์ ส่วนในขณะปฏิสนธิ เหมือนกับที่เคยมีมาแล้ว ธรรม
อันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีอารมณ์ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยชั้น ๑ ซึ่งมีอารมณ์
แล้ว ฯ ธรรมอันไม่มีอารมณ์อาศัยธรรมอันไม่มีอารมณ์ เกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัยนั้น คือ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ชั้น ๑ อาศัยชั้น ๓ ชั้น ๒ อาศัย
ชั้น ๒ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต กับกตัตตารูป และอุปาทารูป อาศัยมหาภูต
ทั้งหลาย ฯ ธรรมอันมีอารมณ์อาศัยธรรมอันไม่มีอารมณ์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย
นั้น คือชั้นทั้งหลายอันมีอารมณ์ อาศัยวัตถุในขณะปฏิสนธิ ฯ ธรรมอันมี
อารมณ์และไม่มีอารมณ์ อาศัยธรรมอันไม่มีอารมณ์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น

คือ ขันธ์ทั้งหลายอันมีอารมณ์อาศัยวัตถุในขณะปฏิสนธิ กตัตถารูป อาศัยมहाภูต
 ๕
 ๒
 ๓
 ๔
 ๕
 ๖
 ๗
 ๘
 ๙
 ๑๐
 ๑๑
 ๑๒
 ๑๓
 ๑๔
 ๑๕
 ๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐
 ๒๑
 ๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

ธรรมอันมีอารมณ์อาศัยธรรมอันมีอารมณ์ เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณบัจฉิ
 นัน คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนในขณะ
 ปฏิสนธิ นั้น ท่านละข้อความไว้ ๑ ธรรมอันมีอารมณ์อาศัยธรรมอันไม่มีอารมณ์
 เกิดขึ้นเพราะอาร์มมณบัจฉิ นั้น คือ ขันธ์ทั้งหลายอันมีอารมณ์ อาศัยวัตถุในขณะ
 ปฏิสนธิ ๑ ธรรมอันมีอารมณ์อาศัยธรรมอันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์ เกิดขึ้น
 เพราะอาร์มมณบัจฉิ คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์ ในขณะปฏิสนธิ
 กับอาศัยวัตถุ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ จบข้อความในอนุโลมโดยย่อเพียงเท่านี้

ในปัจจุบันนี้ว่า ธรรมอันมีอารมณ์ อาศัยธรรมอันมีอารมณ์ เกิดขึ้นไม่
ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๓ ซึ่งมีอารมณ์ไม่มีเหตุ ขันธ์ ๒
อาศัยขันธ์ ๒ โมหะอันไปกับวิกิจจาและอุทัจจะ อาศัยขันธ์ทั้งหลายอันไปกับ
วิกิจจาและอุทัจจะ ในขณะที่ปฏิสนธิ ฯ ธรรมอันไม่มีอารมณ์อาศัยธรรมอันมี
อารมณ์เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัยขันธ์ทั้ง
หลายอันมีอารมณ์อันไม่มีเหตุ ส่วนอเหตุกปฏิสนธิ นั้น เหมือนกับที่มาแล้ว
เมื่อก่อน ฯ ธรรมอันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือ ขันธ์ ๓ กับรูปอันเกิดขึ้นด้วย อาศัยขันธ์ ๓ ซึ่งมีอารมณ์ ซึ่งไม่มีเหตุ
ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ ส่วนอเหตุกปฏิสนธิ นั้น เหมือนกับเมื่อก่อน ฯ ธรรมอันไม่มี
อารมณ์อาศัยธรรมอันไม่มีอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ

มหาภค ๓ อาศัสมหาภค ๑ ตลอดถึงข้อที่กล่าวถึงมหาภค ๑ แห่งอัสถัญญสัตว์
ทั้งหลาย ๑ ชรรมนันมีอารมณ์อาศัชรรมนันไม่มีอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
เหตุปัจจัยนั้น คือขันธทั้งหลายมีอารมณ์ อาศัษัตถุในอเหตุกขณะปฏิสนธิ ๑
ชรรมนันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์ อาศัชรรมนันไม่มีอารมณ์เกิดขึ้นไม่ใช่
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธทั้งหลายอันมีอารมณ์ อาศัษัตถุในขณะอเหตุก
ปฏิสนธิ กตัตตารูปอาศัสมหาภคทั้งหลาย ๑ ชรรมนันมีอารมณ์ อาศัช
ชรรมนันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือขันธ ๓
อาศัษขันธ ๑ ซึ่งมีอารมณ์ในขณะอเหตุกปฏิสนธิกับอาศัษัตถุ ขันธ ๒ อาศัช
ขันธ ๒ ๑ ชรรมนันไม่มีอารมณ์อาศัชชรรมนันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์ เกิด
ขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัษขันธทั้งหลายอันมี
อารมณ์ อันไม่มีเหตุกับอาศัสมหาภคทั้งหลาย ส่วนในอเหตุกปฏิสนธินั้น
เหมือนกับที่มาแล้ว ชรรมนันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์ อาศัชชรรมนันมีอารมณ์
และไม่มีอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ ขันธ ๓ อาศัษขันธ ๑ ซึ่ง
มีอารมณ์ในขณะอเหตุกปฏิสนธิ ขันธ ๒ อาศัษขันธ ๒ กตัตตารูป อาศัษขันธ
ทั้งหลายอันมีอารมณ์กับอาศัสมหาภคทั้งหลาย ดังนี้ ๑

ชรรมนันไม่มีอารมณ์อาศัชชรรมนันมีอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะอาร์มมณ
ปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตอาศัษขันธทั้งหลาย ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น
๑ ล ๑ ชรรมนันไม่มีอารมณ์อาศัชชรรมนันไม่มีอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะ
อาร์มมณปัจจัยนั้น มีข้อความเหมือนกับที่เคยมีมาแล้วจนกระทั่งถึงคำว่า อัสถัญญ-
สัตว์ ๑ ชรรมนันไม่มีอารมณ์อาศัชชรรมนันมีอารมณ์ และไม่มีอารมณ์ เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะอาร์มมณปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต อาศัษขันธทั้งหลายอัน
มีอารมณ์กับมหาภค ส่วนในขณะปฏิสนธินั้นเหมือนกับที่มาแล้ว จบนุโลม
โดยย่อเพียงเท่านั้น ๑ ถึงแม้ว่าสหชาควารก็คล้ายกับปฏิจวาร

ในปัญหาวารว่า ชรรมนันมีอารมณ์มีชรรมนันมีอารมณ์เป็นปัจจัย เกิด
ขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ คามที่กล่าวแล้วในปฏิจวาร ๑ ชรรมนันไม่มี
อารมณ์มีชรรมนันไม่มีอารมณ์เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือมหาภค ๓

อาศัสมหาภค ๓ ๑ ล ๑ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต กตัตตารูป อุปาทารูป มิมหาภค
 เป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันมีอารมณ์มีธรรมอันไม่มีอารมณ์เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะ
 เหตุปัจจัยนั้น คือ จันท์ทั้งหลายอันมีอารมณ์ มีวัตถุเป็นปัจจัย จันท์ทั้งหลายอัน
 มีอารมณ์ มีวัตถุในขณะปฏิสนธิเป็นปัจจัย ๑ ธรรมอันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์
 มีธรรมอันไม่มีอารมณ์ คือ จันท์ทั้งหลายอันมีอารมณ์มีวัตถุเป็นปัจจัย รูปอันเกิด
 ขึ้นด้วยจิต มิมหาภคเป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑ ธรรมอันมี
 อารมณ์มีธรรมอันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น
 คือ จันท์ ๓ มีจันท์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์กับวัตถุเป็นปัจจัย จันท์ ๒ มีจันท์ ๒ เป็น
 ปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑ ธรรมอันไม่มีอารมณ์มีธรรมอันมีอารมณ์
 และไม่มีอารมณ์เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต
 มีจันท์ทั้งหลายอันมีอารมณ์กับมหาภคเป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑
 ธรรมอันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์ มีธรรมอันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์เป็น
 ปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๒ มีจันท์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์กับ
 วัตถุเป็นปัจจัย จันท์ ๒ มีจันท์ ๒ เป็นปัจจัย รูปอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีจันท์ทั้งหลาย
 อันมีอารมณ์กับมหาภคเป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑ ดังนี้ ๐

ธรรมอันมีอารมณ์ มีธรรมอันมีอารมณ์เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะอารมณ์-
 ปัจจัยนั้น คือ จันท์ ๓ มีจันท์ ๑ ซึ่งมีอารมณ์เป็นปัจจัย จันท์ ๒ มีจันท์ ๒ เป็นปัจจัย
 ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑ ธรรมอันมีอารมณ์มีธรรมอันไม่มีอารมณ์เป็นปัจจัย
 เกิดขึ้นเพราะอารมณ์ปัจจัยนั้น คือ จักขุวิญญาณมีจักขวายนะเป็นปัจจัย
 กายวิญญาณมีกายายนะเป็นปัจจัย จันท์ทั้งหลายอันมีอารมณ์มีวัตถุเป็นปัจจัย ส่วน
 ในขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑ ธรรมอันมีอารมณ์มีธรรมอันไม่มีอารมณ์เป็นปัจจัย
 เกิดขึ้นเพราะอารมณ์ปัจจัย คือ จันท์ ๓ มีจันท์ ๑ และจักขวายนะ ซึ่งไปกับ
 จักขุวิญญาณเป็นปัจจัย จันท์ ๒ มีจันท์ ๒ เป็นปัจจัย จันท์ ๓ มีจันท์ ๑ กับกายา-
 ยนะซึ่งไปกับกายวิญญาณเป็นปัจจัย จันท์ ๒ มีจันท์ ๒ เป็นปัจจัย จันท์ ๓ มีจันท์ ๑
 ซึ่งมีอารมณ์กับวัตถุเป็นปัจจัย จันท์ ๒ มีจันท์ ๒ เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิ
 นั้น ๑ ล ๑ จบอนุโลมโดยย่อเพียงเท่านี้

ในปัจจัยนี้ว่า ธรรมอันมีอารมณ์มีธรรมอันมีอารมณ์เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
 ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น มีข้อความ ๓ คำนวณกล่าวไว้ในปัจจุจวาร ๑ ธรรมอัน

ไม่มีอารมณ์มีกรรมอันไม่มีอารมณ์เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น
คือมหากต ๓ มีมหากต ๑ เป็นปัจจัย ๑ ล ๑ กรรมอันมีอารมณ์มีกรรมอันไม่มี
อารมณ์เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือจักขุวิญญาณมีจักขวา-
ยตนะเป็นปัจจัย กายวิญญาณมีกายตนะเป็นปัจจัย จันทรังหลายอันมีอารมณ์
อันไม่มีเหตุมีวัตถุเป็นปัจจัย โมหะอันไปกับวิจิณณาและอหังการะ มีวัตถุในขณะ
ปฏิสนธิเป็นปัจจัย ๑ กรรมอันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์ มีกรรมอันไม่มีอารมณ์
เป็นปัจจัย เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือจันทรังหลายอันมีอารมณ์มีวัตถุ
เป็นปัจจัย รพอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีมหากตเป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิ
๑ ล ๑ กรรมอันมีอารมณ์มีกรรมอันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์เป็นปัจจัย เกิดขึ้น
ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือจันทรัง ๓ มีจันทรัง ๑ กับจักขวตนะซึ่งไปกับจักขุ
วิญญาณเป็นปัจจัย จันทรัง ๒ มีจันทรัง ๒ เป็นปัจจัย จันทรัง ๓ มีจันทรัง ๑ กับกายตนะ
ซึ่งไปกับกายวิญญาณเป็นปัจจัย จันทรัง ๒ มีจันทรัง ๒ เป็นปัจจัย ๑ จันทรัง ๓ มีจันทรัง ๑
ซึ่งมีอารมณ์กับวัตถุเป็นปัจจัย จันทรัง ๒ มีจันทรัง ๒ เป็นปัจจัย ๑ ส่วนในขณะปฏิสนธิ
นั้น ๑ ล ๑ กรรมอันไม่มีอารมณ์ มีกรรมอันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์ เกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือรพอันเกิดขึ้นด้วยจิตมีจันทรังหลายอันมีอารมณ์กับมหากต
เป็นปัจจัย ส่วนในขณะปฏิสนธิ ๑ ล ๑ กรรมอันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์
มีกรรมอันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะไม่ใช่เหตุปัจจัยนั้น
คือ จันทรัง ๓ มีจันทรัง ๑ ซึ่ง มีอารมณ์กับวัตถุเป็นปัจจัย จันทรัง ๒ มีจันทรัง ๒ เป็น
ปัจจัย รพอันเกิดขึ้นด้วยจิต มีจันทรังหลายอันมีอารมณ์กับมหากตเป็นปัจจัย
จันทรัง ๒ มีจันทรัง ๑ ซึ่ง มีอารมณ์ในขณะปฏิสนธิกับวัตถุเป็นปัจจัย จันทรัง ๒ มีจันทรัง ๒
เป็นปัจจัย กตัตถารป มีจันทรังหลายอันมีอารมณ์กับมหากตเป็นปัจจัย จบปัจจัย
โดยย่อเพียงเท่านี้ ๑ ท่านบอกว่านิสสวาทก็คล้ายกับปัจจัยวาร

ในสังสัจจวารนั้น ท่านกล่าวไว้แต่เพียงโดยย่อว่า กรรมอันมีอารมณ์ปะปน
กับกรรมอันมีอารมณ์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันทรัง ๓ ปะปนกันจันทรัง ๑
ซึ่งมีอารมณ์ จันทรัง ๒ ปะปนกับจันทรัง ๒ และในปัจจัยนี้ว่า กรรมอันมีอารมณ์
ปะปนกับกรรมอันมีอารมณ์ เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัยนั้น คือ จันทรัง ๓ ปะปน
กับจันทรัง ๑ ซึ่ง มีอารมณ์ ซึ่งมีเหตุ จันทรัง ๒ ปะปนกับจันทรัง ๒ โมหะอันปะปน
กับจันทรังหลายอันไปกับวิจิณณาและอหังการะ ดังนี้

ในปัญหาวารว่า ธรรมอันมีอารมณ์เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันมีอารมณ์นั้น คือเหตุทั้งหลายอันมีอารมณ์เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ๆ ล ฯ ธรรมอันมีอารมณ์เป็นเหตุปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีอารมณ์นั้น คือเหตุทั้งหลายอันไม่มีอารมณ์เป็นเหตุปัจจัย แห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ๆ ล ฯ ธรรมอันมีอารมณ์ เกิดขึ้นเพราะเหตุแห่งธรรมอันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์นั้น คือเหตุทั้งหลายอันมีอารมณ์ เป็นเหตุปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน และแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ส่วนในขณะปฏิสนธินั้น ๆ ล ฯ ดังนี้ •

ธรรมอันมีอารมณ์ เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันมีอารมณ์นั้น กล่าวถึงทานเป็นต้นคั้งที่เคยว่ามา ตลอดจนถึงคำว่าขันธทั้งหลายอันมีอารมณ์เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งอาวัชชนาการเป็นที่สุด ๆ ธรรมอันไม่มีอารมณ์เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งธรรมอันมีอารมณ์นั้น คือ พระอริยะทั้งหลายย่อมพิจารณา นิพพานเป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใสแห่งมรรคผล อาวัชชนาการ บุคคลย่อมเห็นแจ้งจักขุ ๆ ล ฯ ขันธทั้งหลายอันไม่มีอารมณ์เป็นอาร์มมณปัจจัยแห่งอิทธิวิญาณ ตลอดถึงอาวัชชนาการ ดังนี้ •

ธรรมอันมีอารมณ์ เป็นอธิปติปัจจัยแห่งปัจจัยอันมีอารมณ์นั้น คือมีอารมณ์เป็นใหญ่ • มีสหชาติเป็นใหญ่ • ๆ คำว่ามีอารมณ์เป็นใหญ่นั้น คือ บุคคลทำ ทาน ศีล อุโบสถกรรมของคนให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา แล้วยินดี เพลิดเพลิน รากะและทัญญู ทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้น บุคคลย่อมพิจารณา ถึงสิ่งที่ประพฤติกิไว้ก่อนแล้ว ๆ ล ฯ รากะทำสิ่งนั้นให้เป็นใหญ่แล้วเกิดขึ้น ทัญญู ก็เกิดขึ้น ๆ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือความเป็นใหญ่อันมีอารมณ์เป็นอธิปติปัจจัยแห่งขันธอันประกอบกัน ธรรมอันมีอารมณ์เป็นอธิปติปัจจัยแห่งธรรมอันไม่มีอารมณ์นั้น คือมีสหชาติเป็นใหญ่ ๆ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือ ความเป็นอารมณ์เป็นใหญ่อันมีอธิปติปัจจัยแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๆ ธรรมอันมีอารมณ์ เป็นอธิปติปัจจัยแห่งธรรมอันมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์นั้น คือมีสหชาติเป็นใหญ่ ๆ คำว่า มีสหชาติเป็นใหญ่นั้น คือความเป็นใหญ่อันมีอารมณ์เป็นอธิปติปัจจัยแห่งธรรมและแห่งรูปอันเกิดขึ้นด้วยจิต ๆ ธรรมอันไม่มี

ม^๔ีอารมณ^๔ เป็นอธิปัตติปัจจัยแห่งธรรมอันม^๔ีอารมณ^๔นั้น คือม^๔ีอารมณ^๔เป็นใหญ่^๕นั้น
 ก^๔็พระอริยะทั้งหลายทำนิพพานให้เป็นใหญ่แล้วพิจารณา นิพพานเป็นอธิปัตติ-
 ปัจจัยแห่งโคตรภู และแห่งความผ่องใส แห่งมรรคผล บุคคลนำอักษะตลอดถึง
 วัตถุให้เป็นใหญ่แล้วยินดีเพลิดเพลิน รากะและทัญญูเป็นต้น ทำสังเ^๕นั้นให้เป็น
 ใหญ่แล้วก็เกิดขึ้น ดังนี้ ๑

ธรรมอันม^๔ีอารมณ^๔เป็นอนันต^๔รปัจจัย แห่งธรรมอันม^๔ีอารมณ^๔นั้นก^๔็ค^๔ เป็น
 สมันต^๔รปัจจัย เป็นสหชาติปัจจัยก^๔็ค^๔ เป็นอัญญมัญญปัจจัย และนิสสยปัจจัย
 ก^๔็ค^๔ ก็คล้ายกับที่เคยมีมาแล้ว ในปัจจุ^๔จวาร และปัจจุ^๔ยวาร สันข้อความในกัถ^๔เทศน์
 เพียงเท่า^๔น.

เอว^๔ ก็มี ด้วยประการฉ^๔นี้ ฯ

จบเล่ม ๓ มีต่อเล่ม ๔

พระไตรปิฎกมหาวิตถารนัย

๕๐๐๐ กัณฑ์ แบ่งเป็น ๑๐๐ เล่มจบ

พระวินัยปิฎก มี ๕ คัมภีร์ใหญ่

๕๐๐ กัณฑ์

รวม ๑๐ เล่มจบ

๑. อาทิกกรรม-ภิกขุวิภังค์ ๑๐๐ กัณฑ์
๒ เล่มจบ

๒. ปาจิตตีย์-ภิกขุวิภังค์ ๑๓๐ กัณฑ์
๒ เล่มจบ

๓. มหาวรรค ๑๐๐ กัณฑ์ ๒ เล่มจบ

๔. จุลวรรค ๑๐๐ กัณฑ์ ๒ เล่มจบ

๕. ปรีวาร์วรรค ๑๐๐ กัณฑ์ ๒ เล่มจบ

พระสุตตันตปิฎกมี ๕ คัมภีร์ใหญ่

๓๔๐๐ กัณฑ์

รวม ๗๖ เล่มจบ

๑. ทิณนิกาย ๓ คัมภีร์ ๓๐๐ กัณฑ์
๖ เล่มจบ แบ่งดังนี้

(๑) ทิณนิกาย สัตถชนวรรค ๑๐๐ กัณฑ์
๒ เล่มจบ

(๒) .. มหาวรรค ๑๐๐ กัณฑ์
๒ เล่มจบ

(๓) ทิณนิกาย ปาฎิกวรรค ๑๐๐ กัณฑ์
๒ เล่มจบ

๒. มัชฌิมนิกาย ๓ คัมภีร์ ๓๐๐ กัณฑ์
๖ เล่มจบ แบ่งดังนี้

(๑) มัชฌิมนิกาย มุลปฺปณนาสกํ ๑๐๐
กัณฑ์ ๒ เล่มจบ

(๒) .. มัชฌิมปฺปณนาสกํ ๑๐๐ กัณฑ์
๒ เล่มจบ

(๓) .. อุปปฺปณนาสกํ ๑๐๐ กัณฑ์
๒ เล่มจบ

๓. สังยุตตนิกาย ๕ คัมภีร์ ๕๐๐ กัณฑ์
๑๐ เล่มจบ แบ่งดังนี้

(๑) สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๐๐
กัณฑ์ ๒ เล่มจบ

(๒) .. นิทานวรรค ๗๐ กัณฑ์

(๓) .. ชนขวารวรรค ๗๐ กัณฑ์
รวม ๓ เล่มจบ

(๔) .. สฬายตนวรรค
๕๖ กัณฑ์ ๒ เล่มจบ

(๕) .. มหาวารวรรค ๑๖๔
กัณฑ์ ๓ เล่มจบ

๔. อังคุตตรนิกาย ๑๑ คัมภีร์ ๖๕๕ กัณฑ์

๑๔ เล่มจบ แบ่งคั้ง

(๑) เขกนิบาต ๑๓๐ กัณฑ์

(๒) ทุกนิบาต ๓๐ กัณฑ์

รวม ๓ เล่มจบ

(๓) ติกนิบาต ๗๐ กัณฑ์ ๑ เล่มจบ

(๔) จตุกกนิบาต ๑๐๐ กัณฑ์ ๒ เล่มจบ

(๕) ปัญจกนิบาต ๑๐๐ กัณฑ์ ๒ เล่มจบ

(๖) ฉกกนิบาต ๕๐ กัณฑ์ ๑ เล่มจบ

(๗) สัตตกนิบาต ๓๐ กัณฑ์

(๘) อัฏฐกนิบาต ๔๐ กัณฑ์

(๙) นวกนิบาต ๒๐ กัณฑ์

รวม ๒ เล่มจบ

(๑๐) ทสกนิบาต ๑๐๐ กัณฑ์ ๒ เล่มจบ

(๑๑) เอกาทสกนิบาต ๓๐ กัณฑ์

๑ เล่มจบ

๕ ขุททกนิกาย ๑๖ คัมภีร์ ๒๐๑๕ กัณฑ์

๔๐ เล่มจบ แบ่งคั้ง

(๑) ขุททกปาฐะ ๖๐ กัณฑ์ ๑ เล่มจบ

(๒) ขรรจบท ๒๕๐ .. ๕ ..

(๓) พุทธอุทาน ๘๐ .. ๑ ..

(๔) อติวุตตกะ ๑๒๐ .. ๒ ..

(๕) สุตตนิบาต ๒๐๐ .. ๔ ..

(๖) วิมานวัตถุ ๕๐ .. ๑ ..

(๗) เปตวัตถุ ๕๐ กัณฑ์ ๑ เล่มจบ

(๘) เถรคาถา ๑๐๐ .. ๒ ..

(๙) เถรคาถา ๓๑ .. ๑ ..

(๑๐) ชาตก ๒๕๐ .. ๕ ..

(๑๑) มหานิเทศ ๑๘๐ กัณฑ์ ๔ ..

(๑๒) อุพนิเทศ ๑๐๐ กัณฑ์ ๒ ..

(๑๓) ปุณีสัมภิทามารก ๒๐๐ ก. ๔ ..

(๑๔) อุปทาน ๒๐๐ .. ๔ ..

(๑๕) พุทธวงศ์ ๔๐ .. ๑ ..

(๑๖) จริยาปิฎก ๑๐๐ .. ๒ ..

พระอภิธรรมปิฎก มี ๗ คัมภีร์ใหญ่

๗๐๐ กัณฑ์

รวม ๑๔ เล่มจบ

๑. สังคณี ๑๐๐ กัณฑ์ ๒ เล่มจบ

๒. วิภังค์ ๑๐๐ .. ๒ ..

๓. ชาตุกกถา ๓๕ ..

๔. มุคคลปัฏญะ ๑๐๐ ..

รวม ๒ เล่มจบ

๕. กถาวัตถุ ๗๕ .. ๒ ..

๖. ขมก ๑๘๐ .. ๒ ..

๗. มหาปัฏฐาน ๒๐๐ .. ๔ ..

รวมทั้งหมด ๕๐๐๐ ผูก ๑๐๐ เล่ม จบบริบูรณ์